Mecnûn Kitabı

YUSUF ÇETİNDAĞ

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 596

Mecnun Kitabı

Yusuf Çetindağ

Kapak Tasarım
Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen
Hülya Aşkın

Baskı - Cilt
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No:8
Topkapı - İstanbul
Sertifika No: 12107

1. Baskı 600 Adet
İstanbul, 2015

ISBN 978-605-4907-54-0

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16450

Online Satış
www.kitabevi.com.tr

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 46/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

Mecnûn Kitabı

YUSUF ÇETİNDAĞ

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ • XIII

GİRİŞ

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA AŞK HİKÂYELERİ VE BELLİ BAŞLI MOTİFLER • 1

A. Aşk Mesnevileri • 1

1. Yûsuf u Züleyha • 1
2. Leylâ vü Mecnûn • 2
3. Ferhad u Şirin ya da Hüsrev ü Şirin • 3
4. Mantıku't-Tayr • 4
5. Gül ü Bülbül • 4
6. Şem' ü Pervâne • 5
7. Kerem İle Aslı • 6
8. Hüsn ü Aşk • 6

B. Aşk Mesnevilerinin Karşılaştırılması ve En Belirgin Özellikleri • 9

1. Aşk Mesnevilerinin Yazılış Sebepleri • 10
2. Aşk Kahramanlarının Ortamı ya da Kabilelerin Özellikleri • 11
3. Âşıkların Farklılığı ve Özellikleri • 13
4. Âşıkların Çocuklukları ve Eğitimi • 15
5. Aşkın Doğuşu ve Mekânı • 16

a. Sandıkta Resmi Görüp Âşık Olmak • 16

b. Anlatılanlardan Âşık Olma • 16
c. Aşkın Beşikte Doğması • 17
d. Mektep • 17
e. Rüya • 17
f. Bir Hayvanın Peşine Düşmek • 18
6. Âşık ve Maşuğun İsimlerinin Değişmesi • 18
7. Maşukların Âşıklara bir Hediye Vermesi • 19
8. Âşıkların Yaşadıkları Yerden Ayrılması • 19
9. Ayrılıktan Sonraki Görüşmeler • 21
10. Âşığın Maşuğu İstetmesi, Ancak Kabul Görmemesi • 22
11. Âşıklara Başka Güzellerin Teklif Edilmesi • 23
12. Âşıkların Tedavi Edilmek İstenmesi • 24
13. Âşıkla Maşuğun Şiir ya da Türkü Diliyle Konuşmaları • 25
14. Aşk İçin Yapılan Savaş • 25
15. Âşıkların Diğer Varlıklarla Hasbihali • 26
a. Çerağ, Pervâne, Ay ve Sabâ Rüzgarı ile Dertleşmesi • 26
b. Vahşi Hayvanlarla Beraber Yaşaması ve Onlara Hükmetmesi • 26
16. Âşıkların Rakipleri • 27
17. Âşıkların Halinden Anlayan Bazı İnsanların Onlara Yardım Etmesi • 28
18. Maşukların da Bir Zaman Sonra Âşık Olmaları • 29
19. Beşerî Aşkın İlahî Aşka Dönüşmesi • 31
20. Âşık ve Maşuğun Sonu • 33

BİRİNCİ BÖLÜM

MESNEVİLERDE "LEYLÂ İLE MECNÛN" HİKÂYESİ VE GELİŞİMİ • 37

A. ŞARK-İSLAM DÜNYASINDA KALEME ALINAN LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİLERİ • 37

1. ARAP EDEBİYATINDA • 37

2. İRAN EDEBİYATINDA • 39

3. TÜRK EDEBİYATINDA • 42
B. LEYLÂ VE MECNÛN HİKÂYESİNİN AKIŞI • 44
Kitabın Yazılış Sebebi • 44
Âşıkların Aileleri • 45
İlk Önce Çocuk Olmaması, Sonra Dünyaya Gelişi ve Özellikleri • 46
Aylar, Günler ve Yıllar • 47
Aşk Hikâyesinin Mekânı, Mektebe Başlayış ve Eğitim Sistemi • 48
Leylâ'nın Dillere Düşmesi ve Ardından Ayrılık • 50
Kays'ın Mecnûn Olması ve Necd Dağı'na Çıkıp
Leylâ'nın Kabilesini Seyretmesi • 52
Ayrılıktan Sonraki Görüşmeler • 53
Eli Havada Kalan Rakip • 56
Mecnûn'u Babasının Çölde Ziyaret Etmesi ve Eve Getirmesi • 56
Leylâ'nın İstenmesi • 57
Mecnûn'u İyileştirme Çabaları • 58
Mecnûn'un Deliliğinin Artması ve Şehri Terk Etmesi • 60
Babasının Mecnûn'u Ka'be'ye Götürmesi ve Mecnûn'un Duası • 60
Çanak ve Aş Bölümü • 62
Mecnûn'un Her Yerde Leylâ'nın İsmini Zikretmesi ve Suikast Planı • 62
Leylâ ile Mecnûn'un Gazelle Haberleşmesi • 63
Mecnûn'un Uyuz Köpeğe Yüz Sürmesi • 64
Leylâ'nın Çerağ ve Pervâne ile Dertleşmesi • 64
Hilalle Dertleşmesi • 64
Leylâ'nın Verd'le Evlendirilmesi • 65
İbn Selâm'ın Leylâ İle Evlenmesi • 65
Nevfel'in Mecnûn İle Görüşmesi • 67
Nevfel'in Ordusu İle Leylâ'nın Kabilesinin Savaşı ve
Mecnûn'un Kendisi İçin Savaşanlara İhaneti • 67
Gözünü Kargalara Oydurmak İstemesi • 69
Savaş Sonunda Nevfel'in Kararı • 69
Nevfel'in Kızıyla Mecnûn • 70
Koyun Postuna Bürünmek • 70

Mecnûn'un Ceylanları Kurtarması • 71
Mecnûn'un Geyikleri Kurtarması • 72
Mecnûn'un Servi Ağacını Kurtarması • 72
Mecnûn'un Güvercini Kurtarması • 72
Mecnûn'un Kargaya İçini Dökmesi • 72
Mecnûn'un Bülbüle İçini Dökmesi • 72
Mecnûn'un Köpeğe İçini Dökmesi • 73
Mecnûn'un Halife'ye Şiir Okuması • 73
Bir Kocakarının Mecnûn'u Leylâ'nın Yanına Götürmesi • 73
Mecnûn'un Körlük Bahanesiyle Leylâ'nın Yüzünü Görmesi • 74
Leylâ'nın Evlenmesinden Mecnûn'un Haberdâr Olması • 74
Mecnûn'un Babasının Oğlunu Ziyaret Etmesi ve
Ardından Canını Teslim Etmesi • 75
Mecnûn'un Babasının Mezarını Ziyaret Etmesi • 76
Mecnûn'un Vahşi Hayvanlarla Beraber Yaşaması ve
Onlara Hükmetmesi • 76
Leylâ'nın da Mecnûn Olması • 77
Mektuplaşma • 77
Dayısı Selim Amirî'nin Mecnûn'u Ziyaret Etmesi • 78
Mecnûn'un Annesiyle Görüşmesi • 79
Annesinin Ölümü ve Mecnûn'un Haber Alması • 79
Mecnûn'un Gözüyle Bakmak • 79
Mecazdan Hakikate Geçişin Göstergeleri • 80
a. Yapraktan İsmi Kazıması • 80
b. Âşıkâne Gazeller • 80
c. Vahşileşti ve Vahşi Hayvanlarla Ünsiyet Peyda Oldu • 80
d. Leylâ'yı İstememesi • 80
Selâm-ı Bağdâdî'nin Mecnûn İle Dost Olması • 84
İbn-i Selâm'ın Ölümü ve Matem • 85
Leylâ'nın Mecnûn Olması • 86
Leylâ ve Mecnûn'un Ölüm Sebebi ve Ölüm Şekilleri • 86

C. ŞAİRLERE GÖRE LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİLERİNDEKİ MOTİF TABLOSU • 87

D. LEYLA İLE MECNUN MESNEVİLERİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ • 98

E. LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİLERİNDE TESİR ETME VEYA CEVAP VERME MESELESİ • 103

1. Gelenek ve Tesir Etme • 103

Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinde Etkilenme • 105

a. Dış Yapı Açısından • 105

Mesnevinin Dili • 105

Ölçüsü • 106

Kafiye ve Redifi • 106

Beyit Sayısı • 106

Motiflerin Sıralanışı • 107

b. İç Yapı • 107

Yeni Motif Ekleme • 107

Motif Benzerliği • 111

Harmanlayarak Cevap Verme • 111

Tahkiye Etme • 113

Aşkın İşlenmesi • 115

Hikayenin Mekânı • 117

Tasavvuf ve Mecazdan Hakikate • 117

Nasihat Geleneği • 120

Şairlik ve Şiiriyyet • 121

Şairlerin Kendilerini Övmeleri • 124

Mesnevi Şairlerinin Övülmesi ve Sebepleri • 125

Birbirlerini Yeren Mesnevi Şairleri ve Sebepleri • 127

Üslup Benzerliği • 128

3. Tesir Etme Açısından Mesnevi Çeşitleri • 128

a. Özgün Mesnevi Şairleri • 128

Yeni Bir Hikaye Bulanlar • 128

Eski Bir Hikayeyi İşleyip de Mümkün Olduğu Kadarıyla Özgün Kalabilenler • 129
b. Uyarlamacılar • 133
c. Tercümeciler • 134
4. Mesnevicileri Mesnevi Yazmaya ya da Aynı Konuyu Devam Ettirmeye İten Sebepler • 135

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ŞİİRİNDE "LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİSİ"NİN İZDÜŞÜMLERİ • 139

A. LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİSİ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRMELER • 140

B. MECNÛNLA İLGİLİ YAKIŞTIRMALAR • 161

C. DEĞİŞİK AÇILARDAN LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİSİ • 195

1. MECNÛN VE KISSA (EFSANE) • 195

2. MECNÛN VE EĞİTİM • 202

3. MECNÛN VE ÇÖL • 210

4. MECNÛN VE VAHŞİ HAYVANLAR • 220

5. MECNÛN VE (BAŞI)NA GELENLER • 224

6. MECNÛN, DELİLİK VE AKIL İLİŞKİSİ • 233

7. MECNÛN, URYANLIK VE PERÎŞÂNLIK • 245

8. MECNÛN VE RÜSVÂ OLMAK • 250

9. MECNÛN VE KÂ'BE • 253

10. VAHDET VE MECÂZ-HAKÎKAT İLİŞKİSİ • 255

11. MECNÛN VE AŞK SIRRINA VAKIF OLMAK • 261

12. MECNÛN VE SİLSİLE • 263

13. MECNÛN VE ZENCÎR • 265

14. MECNÛN VE LÂLE • 268

15. MECNÛN VE GÜL • 269
16. MECNÛN, SERVİ VE SÖĞÜT AĞACI • 270
17. LEYLÂ VE SAÇI • 271
18. LEYLÂ VE YÜZÜ • 278
19. LEYLÂ VE HAYMESİ • 279
20. LEYLÂ VE CEYLAN • 282
21. KAYS'IN MECNÛN OLMASI • 284
22. LEYLÂ'NIN MECNÛN OLMASI • 285
23. MECNÛN İLE KIYAS • 287
24. LEYLÂ İLE KIYAS • 295
KAYNAKÇA • 297

Önsöz

Bilindiği gibi Şark'ta belli başlı birkaç aşk hikâyesi çok beğenilmiş, yıllara hatta yüzyıllara rağmen tazeliğini korumaya devam etmiştir. Hem halkın hem de aydın tabakanın beğenisini kazanan bu hikâyeler kimi zaman şiir diliyle kimi zaman da düzyazıyla kaleme alınmıştır. Bunlardan Leylâ ile Mecnûn, Yûsuf ile Züleyhâ, Ferhâd ile Şîrîn en meşhurlarıdır. Bu mesneviler hem Arap, hem Fars ve hem de Türk edebiyatında birçok şair tarafından tekrar tekrar kaleme alınmıştır. Mesela Türk edebiyatında otuz civarında şairin Leylâ ile Mecnûn yazdığı bilinmektedir.

"Mecnûn Kitabı" adlı bu eser, Leylâ ile Mecnûn üzerine yapılmış çok yönlü bir tetkik denemesidir. Bu anlamda eser *Bir Giriş ile İki Ana Bölümden* oluşmaktadır. Girişte Şark-İslam edebiyatındaki en temel aşk mesnevileri ve onlardaki temel motifler tespit edilmiş ve ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Birinci Bölümde bir mesnevi olarak "Leylâ ile Mecnûn" hikâyesi üzerinde durulmuş, bu mesnevinin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca Nizâmî, Nevâî ve Fuzûlî'nin mesnevileri esas alınarak konunun gelişimi incelenmiş, şairlerin hikâyeye ekledikleri, çıkardıkları veya kendi bakış açılarına göre hikâyeye yükledikleri anlam üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Ali Nihad Tarlan'ın ve Agah Sırrı Levend'in konu ile ilgili çalışmalarından

istifade -özellikle de yukarıda ismi geçen şairlerin eserleri dışındaki eserlerle ilgili değerlendirmelerde- edilmiştir.

İkinci Bölümde ise başlangıçtan itibaren Türk şiirinde "Leylâ ile Mecnûn" mesnevisine yapılan telmihler üzerinde durulmuştur. Bu amaçla XIII. ila XIX. Yüzyıl arasındaki divanlar taranmış ve bu hikâyeye yapılan telmihler tespit edilmiştir. Ardından bu mesneviyle ilgili beyitler konularına ayrılmış ve şairlerin konuya yaklaşımları, ele alış biçimleri ve beyitler arasındaki benzerlikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu vesileyle şairlerin işledikleri mazmunlarda hangi ölçüde özgün oldukları da ortaya çıkmış olmaktadır.

Bu eser uzun ve yorucu bir çalışmanın ürünüdür. Biz beyitleri açıklarken şerhini yapmaktan ziyade konumuzla olan ilgisine dikkat çekmeye çalıştık. Bu yüzden beyitlerin işlenmesinde gözden kaçan birtakım eksiklikler söz konusu olabilir. Bu ve buna benzer eksikliklerin tamamlanmasını ve hoşgörüyle karşılanmasını diliyorum. Ayrıca çalışmanın bir boşluğu doldurmasını ve faydalı olmasını temenni ediyorum.

İstanbul 2015

Giriş

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA AŞK HİKÂYELERİ VE BELLİ BAŞLI MOTİFLER

Leylâ ile Mecnûn mesnevilerini derinlemesine bir incelemeye tutmadan önce genelden özele doğru bir değerlendirme yapacağız ve Şark-İslam dünyasının belli başlı aşk mesnevilerini tanımaya çalışacağız. Şark-İslam dünyasında onlarca farklı mesnevi olsa da biz en meşhur sekiz mesneviyi ele alacağız ve temel motiflerini karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz.

A. Aşk Mesnevileri

1. Yûsuf u Züleyha[1]

Şarkın en eski hikâyelerinden birisi olan Yûsuf û Züleyha, Tevrat'a kadar uzanır. MÖ XVII-XV. yüzyıllarında yaşanan bir aşk kıssası olduğu tahmin edilmektedir. Kur'an'da "en güzel kıssa" olarak övülür. Tevrat'a dayanan ve İsrailiyyata ait bilgi ve eklemelerle genişleyen bu kıssayı, Arap dilinde Gazâlî Bahrü'l-Mahabbâ ve İbnü'l-Cevzî ise Kıssa-i Yûsuf adlı çalışmalarında nesir diliyle anlatır. Ardından Firdevsî-i

---

[1] İsmail Hikmet Ertaylan, "Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf u Züleyha, TDED III, 1948-49, s.211-220.

Tûsî (1021) şiire döker. Firdevsî'den sonra ise XIII. yüzyıla kadar hem İranlılarda, hem de Türklerde bu hikâyeyi göremiyoruz. Bu yüzyıldan sonra ise birçok şairin Yûsuf u Züleyha mesnevisi yazdığı görülmektedir. İran edebiyatında Şihabuddîn Âmâk ve Heratlı Rüknüddîn'in manzum Yûsuf u Züleyhaları XIII. yüzyılda yazılır.

Türk edebiyatında ise ilk Yûsuf u Züleyhâ, 1233'te kaleme alınan Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'udur. Ardından 1235'te Haliloğlu Ali yazar. Daha sonra sırasıyla Şeyyad Hamza (XIV. yüzyıl), Suli Fakih (XIV. yüzyıl), Ahmed (XIV. yüzyıl), Rabguzî (XIV. yüzyıl), Hamdullah Hamdî (XV. yüzyıl) vb. devam edip gider.

2. Leylâ vü Mecnûn

Leylâ ile Mecnûn Şark-İslam dünyasının ikinci önemli hikâyesidir. Eski Arap şiirlerini derleyen Arap dilcilerine göre Mecnûn, MS 690-700 yılları arasında ölmüş olan şâir Kays b. Mulavvah el-Âmirî'dir. Kays, aşk yüzünden aklını kaybedince, Mecnûn adını alır. Leylâ ise Leylâ bint Mahdî'dir. Bu iki âşık arasında geçen aşk hikâyesi çok erken dönemlerde bütün Şark coğrafyasına yayılmış ve Arap, Fars ve Türk şâirlerin ilgisini çekmiştir.

Leylâ ile Mecnûn hikâyesi MS X. yüzyıldan itibaren Arap dil âlimleri tarafından halk hikâyesi şeklinde nakledilir. Ebu'l-Ferec el-İsfehânî (ö.967)'nin Agânî'de kaydettiğine göre Hâlid b. Cemîl ile Hâlid b. Kulsûm bu hikâyeyi yazmışlardı. İbnu'l-Nedîm de (M.987) Mecnûn ve Leylâ'yı anlatan bir halk hikâyesi kitabını gördüğünü söyler. Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin bu tarihlerde yazıldığını gösteren birkaç kaynaktan daha söz edilmektedir.[2]

İran edebiyatında Leylâ ile Mecnûn'a dair ilk kayıtlara Minûçihrî (ö.1041) ile Baba Kûhî-i Şîrâzî (ö.1050)'nin dîvânlarında rastlanmaktadır. Bununla beraber bu macerayı konu edinen ve bize kadar gelen en eski eser, meşhur Hamse sahibi *Nizâmî-i Gencevî* (ö.1204)'nin

---

[2] A.Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi, İş Bankası Yay., Ankara 1959, s.15.

Leylâ ve Mecnûn adlı mesnevisidir.[3] Nizâmî'den sonra yazılan en eski eser Emir Hüsrev (ö.1325)'e aittir.[4] İran edebiyatında Hüsrev'den sonra Mollâ Câmî (ö.1492) gelir. Câmî'den sonra, onun yeğeni Hatîfî-i Câmî de bir Leylâ ile Mecnûn hikâyesi yazar. Fars Edebiyatında kırk, Urduca'da on, Türk Edebiyatında ise otuz civarında Leylâ ile Mecnûn yazılmıştır.

Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn kıssası, ilk önce Gülşehrî ile Âşık Paşa'nın eserlerinde "temsilî hikâye" olarak görülür. Türkçe edebî dil haline gelme sürecine girince XV. asrın başlarında Orta Asya, Anadolu ve Azerbaycan'da Leylâ ile Mecnûn hikâyeleri yazılmaya başlanır.

3. Ferhad u Şirin ya da Hüsrev ü Şirin[5]

Şarkın üçüncü önemli ve eski aşk hikâyesi olan Hüsrev ü Şirin, tarihî bir gerçeğe dayanır. Eserin kahramanlarından birisi Sasanî'lerin son hakanlarından olan Perviz b. Hürmüz (596-628)'dür. Hikâyenin başkahramanı Hüsrev ise Perviz'in oğludur. Tarihi kaynaklara göre Hüsrev, Hz. Muhammed'in gönderdiği mektubu yırtar ve öldürülmesini ister. Bu hikâye hakkındaki ilk derli toplu bilgiler *Taberî Tarihi'ne* dayanır.

Hüsrev ü Şirin'in edebî eserlere konu edilmesi Şahname ile başlar. Ardından XI. yüzyılda İran şairi Senaî tarafından hikâyeleştirilir. Senaî'yi Nizamî takip eder ve hikâyeyi tam bir mesnevi haline getirir. Nizamî'den sonra ise eser, birçok İran ve Türk şairi tarafından tekrarlanır. Sadece İran edebiyatında otuz bir şairin Hüsrev ü Şirin yazdığı bilinmektedir. Türk edebiyatında ise Kutb (1384) ile başlayan gelenek; Şeyhî, Nevâî, Ahmed Rıdvan, Muidî, Sadrî, Hayatî,

---

[3] Ahmet Ateş, Leylâ ile Mecnûn mad., İA, MEB, İstanbul 1957, s.325.

[4] BERTELS, E.E., "Ali Şir Nevâî, Leyli ve Mecnûn", çev. Mirza Bala, TM, X, 1951, s.55

[5] Ali Şir Nevâî, Ferhad u Şirin, haz: Gönül Alpay-Tekin, TDK, Ankara 1994, s.15.

Harimî vb. şairlerle devam eder. En güzel örnekler ise Şeyhî ile Nevâî'ye aittir.[6]

Mesela Nevâî Ferhad'ı başkahraman yapar, gayesi ilahî aşkı anlatmaktır. O, aşkı ve aşk azabını terennüm eder. Hikâyede Hüsrev, maddi; Ferhad, hakikî aşkı temsil eder. Nevâî'nin mesnevisinde anlattığı Ferhad, ideal bir Türk gencidir. O, güçlü kuvvetli bir prens, başarılı bir mimar ve büyük bir sanatçıdır. Aynı zamanda Ferhad etrafındaki insanlara yardımcı olan ve onların bütün müşküllerini çözen bir halk kahramanıdır.

4. Mantıku't-Tayr[7]

Ferîdüddîn-ı Attâr'a ait olan Mantıku't-Tayr 4931 beyittir. Kuşların yolculuğu ve karşılıklı konuşmaları anlatılan eserde çerçeve hikaye mantığıyla hikâyeler arasında bağ oluşturulmaya çalışılır. Attâr, bu eserde temsîlî bir surette "Vahdet-i Vücûd" felsefesini işler. Kuşlar, hakikat yolunun salikleri; Hüdhüd mürşidleri; Simurg da Allah'ın tecellisidir. Mesneviye göre Hakîkî Birliğe ulaşan sâlikte Hakk tecelli eder. Hakkın tecelli ettiği salik Hakk'ı aramak için kendi içine yönelmeli ve sonra da varlıkta Allah'ı görebilmelidir. Eserde Hüdhüd'ün ağzından kuşların itirazlarına cevap verilir ve uygun kıssalarla konu renklendirilir. Bu kıssaların birkaçı hariç, çok kısa olduğu görülmektedir. Eserde Vahdet-i Vucûd" inanışı ilmî bir şekilde anlatılmak yerine, halkın anlayabileceği bir lisanla ve basit hikâyelerle anlatılmaktadır.

5. Gül ü Bülbül[8]

Gül ü Bülbül hikâyesi ilk olarak İran edebiyatında Feridüddin Atar (1119-1193)'ın Bülbülnâme ve Hüsrevnâme adlı mesnevilerinde işlenir. Bazı kaynaklar Gül ü Bülbül hikâyesinin Avrupa kaynaklı ol-

---

6 F.Kadrı Timurtaş, Mtürk Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin Hikâyesi, TDED, IX (1959), s.65-89.

7 Ferîdüddîn Attâr, Mantıku't-Tayr, çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul Maarif Mat., İstanbul 1944, 245s.

8 Nezahet Öztekin, Fazlî, Gül ü Bülbül, Akademi Kitabevi, İzmir 2002, 438s.;

duğunu söylese de eldeki veriler bunu doğrulamamaktadır. Muhtemelen İspanya'ya giden Arap şiiri, İran şiirine has özellikleri ve bu arada gül ve bülbül konusunu da birlikte götürür ve XIII. yüzyılda Fransa'da ilk Gül hikâyesi yazılır.[9] Attar'ın Hüsrevnâmesini, Hacûy-ı Kirmanî (1360) ile Celaleddin Tabib'in Gül ü Nevruz takip eder. Daha sonra Çağatay şairi Lütfî bu eseri Türkçe'ye çevirir.

Anadolu Türk edebiyatındaki ilk Gül ü Bülbül Rifaî'nin Bülbülnâmesi'dir. 327 beyitlik bu mesnevi 16. yüzyılın başında kaleme alınır. Ardından 16. yüzyıl şairi Fazlî (1553)'nin Gül ü Bülbül'ü gelir. Ayrıca Münirî (1549), Gülşen-i Ebrar isimli eseriyle Attar'ın Bülbülnamesi'nin genişletilmiş çevirisini yapar. Fazlî'den sonra Bekayî, Gazi Giray Han, Ömer Fuadî ve Birrî birer Gül ü Bülbül yazar.

6. Şem' ü Pervâne[10]

Edebiyat tarihinde kaleme alınan ilk şem ü pervaneler bazı eserlerin içinde küçük bölümler halindedir. Bu şekildeki ilk eser Attar (1193)'ın Mantıku't-Tayr'ına dayanmaktadır. Ardından Sadî-i Şirazî (1292) Bostan'da bir şem ile pervane hikâyesi anlatır. Daha sonra Fakîh-i Kirmanî, Nâsır-ı Buharî, Kasım-ı Envâr ve Muhammed İkbal aynı hikâyeyi çeşitli değişikliklerle zenginleştirir. Bu hikâyeyi müstakil bir eser olarak ilk kez XV. yüzyıl İran şairi Hayranî-i Hemedanî; Münazara-i Şem ü Pervane ismiyle kaleme alır. Ardından aynı yüzyıl şairi Eminüddin Nezlâbâdî Misbahu'ul-Kulûb ismiyle bir şem ü pervane yazar. Daha sonra Ruhî-i Yazarî, Kemaleddin-i Taşkendî, Fehmî ve Şeyh Abdullah-ı Şebisterî-i Niyazî vb. bu geleneği devam ettirirler. Bu şairlerden Niyazî eserini Anadolu'da kaleme alır ve Yavuz Sultan Selim'e sunar. Fars şairlerinden sonra Türk şairleri de şem ü pervane mesnevileri kaleme alırlar. Bunlardan en meşhurları Muîdî, Lamiî (XVI. yüzyıl), Zatî (XVI. yüzyıl) ve Feyzî'ye ait olanlardır.

---

9 Öztekin, a.g.e., s.14.

10 Mehmet Kanar, Fehmî ve Şeyh Abdullah-ı Şebisterî-i Niyazî'nin Şem' u Pervâne Mesnevileri, İnsan Yay, İstanbul 1995, s.21.

7. Kerem İle Aslı

Bir Türk aşk hikâyesi olan Kerem ile Aslı Doğu, Güney Doğu, Suriye, İran ve Ermenistan bölgelerinde halk arasında dilden dile nakledildi. Eser, bir halk ozanı olan Kerem'in hece vezniyle kaleme aldığı sergüzeştinden ibarettir. Doğuştan birbirine yazılan Kerem ile Aslı, Aslı'nın Hıristiyan babasının kızını Müslüman Kerem'e vermek istemeyişi ile başlar. Bu sebeple Aslı'nın babası il il kaçar, Kerem de onları takip eder ve sazıyla ayrılık türküleri söyler. Vuslatın gerçekleşmediği bu hikâyede tasavvufî bazı göndermelere rastlamak mümkündür.

8. Hüsn ü Aşk[11]

XVIII. yüzyılın yetkin şairi Şeyh Galip, henüz yirmi beş yaşındayken ünlü Hüsn ü Aşk mesnevisini yazar. Hüsn ü Aşk allegorik bir aşk hikâyesidir. Hüsn hikâyenin kadın, Aşk da erkek kahramanıdır. Bu iki genç doğumlarından kısa bir süre sonra, kabile ileri gelenlerinin teşebbüsüyle nişanlanır. Aynı mektebe devam etmektedirler. Hocaları Mollâ-yı Cünûn, dersleri rızâ ve teslîmdir. Hüsn, Aşk'a tutulmuştur. Bu yüzden çok perişandır. Aşk ise sessizliği tercih eder, içinde çok şiddetli bir aşk barındırmaktadır. Benî Muhabbet kabilesinin bu iki çocuğu, orada bir pîr olan Sühan'la (mürşid) karşılaşır. "Sühan" imkân hazinesidir. Kabileye hâkim bir şîr-i bî-derd olan Hayret, bu iki genci birbirinden ayırmak için mücadeleye girişir.

Kabilenin önde gelenleri Aşk'ın Hüsn'e kavuşmak için Diyar-ı Kalbe gidip Kimyayı getirmesi gerektiğini söylerler. Bu yolculuk çok tehlikelidir; ancak kavuşmak için başka bir yol yoktur. Çaresiz kalan Aşk yolculuğa çıkar ve sonunda Hüsn'e kavuşur. Çok fantastik olan Hüsn ü Aşk masalımsı bir hüviyete sahiptir.

---

[11] Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, Haz: Orhan Okay, Hüseyin Ayan, Dergâh Yay., İstanbul 1992.

B. Aşk Mesnevilerinin Karşılaştırılması ve En Belirgin Özellikleri

Aşk mesnevileri, bütün diğer mesneviler içinde modern roman ve hikâye özelliklerine en yakın eserlerdir. Modern hikâye veya romandaki gibi bu mesnevilerde de şahıs kadrosu, zaman, mekân ve yürüyüp giden bir olay zinciri vardır ve bunlar belli bir tutarlılık içinde aktarılır. Bu kriterlere eski edebiyatın bazı mesnevileri uymasa da genelde aşk mesnevileri uyar. Bu anlamda aşk mesnevileri birazcık masal havası taşısa da daha çok roman veya en azından uzun hikâyeyi andırır, diyebiliriz. Çünkü bu mesnevilerin bir kısmı roman uzunluğu ve karmaşıklığını barındırırken, bir kısmı uzun hikâye görünümü arz eder.

Aşk mesnevileri içinde Yûsuf u Züleyhalarla Leylâ ile Mecnûnlar, hikâye-masal-roman ekseninde masal ve hikâyenin sınırlarını aşarak romana uzandıklarından, çok daha özel bir konuma sahiptirler. Çünkü bu mesneviler kendi içinde tutarlı itibarî bir dünyaya, mantıkî bir olay örgüsüne ve akışına, mekân anlayışına ve yeterli şahıs kadrosuna sahiptirler. Bunların olması bu eserleri tam bir roman haline getirmese de romana yaklaştırdığını söyleyebiliriz. Zira yer yer masal unsurlarıyla da karşılaşılan bu iki eserde romanın en temel özelliği olan tutarlı kurmacalık ve edebîlik kaygısı çok belirgindir. Belki de mesnevilerin en temel problemi şiir dilini kullanması, kuralcı bir teknikle yazılması ve aynı konuyu yinelemesidir.

Aşk mesnevilerinin en eskisi -MÖ XVIII. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir- Yûsuf u Züleyha kıssası olup Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in ortak değeridir. Yani Batı'nın da Doğu'nun da aşk kıssası olan Yûsuf u Züleyha, hem kuşatıcı ve evrensel hem de beğenilen bir aşk hikâyesidir ki Kuran'da "ahsenü'l-kasas", yani "en güzel kıssa" olarak adlandırılmıştır.

Bu kıssa aşk hikâyesi olmanın yanında peygamber kıssasıdır da. Her üç din de peygamber kıssasına önem verdiğinden Yûsuf u Züleyha, bütün peygamber kıssalarının en maceralısı, en acıklısı ve en insanîsi olması hasebiyle de büyük ilgi görmüştür.

Yûsuf u Züleyha mesnevisindeki aktif karakter, maşuk olan Hz. Yûsuf'tur. Halbuki diğer aşk mesnevilerinde maşuklar pasif, âşıklar aktiftir. Şüphesiz Hz. Yusuf'un maşuk olmasına rağmen aktif karakter olmasının en önemli sebebi erkek olmasıdır. Hz. Yûsuf'un macerası ve çilesi doğumuyla beraber başlar.

Yûsuf u Züleyha'da -diğer mesnevilerde de olduğu gibi- maşuğun güzelliği dillere destandır. Yani dünyanın en eski aşk hikâyelerinden birinde güzellik ve çekicilik denince akla erkek gelmektedir.

Yûsuf u Züleyha hikâyesinin en güzel kıssa olmasında maceralı olması yanında babasından ayrılan garip bir çocuğun hikâyesi olmasının da etkisi açıktır. Ayrıca bu çocuk çok küçük yaşlarda annesini de kaybetmiş ve kötü insanların eline düşmüştür.

Hz. Yûsuf kıssası en insanî kıssalardan birisidir. Bu kıssada ilk olarak çocukları arasından birisine -Hz. Yûsuf- daha düşkün olan bir baba -Hz. Yakup- vardır. Hz. Yakup, Hz. Yûsuf'u gözü gibi sevmekte ve kollamakta ancak bu davranışı diğer evlatlarının kıskançlığını celp etmektedir. Nitekim bu kıskançlık -Habil-Kabil hadisesinde de olduğu gibi- Hz. Yûsuf'u öldürme düşüncesini doğurmuştur. İkinci olarak kocasını aldatarak başka bir genç adamla birlikte olmak isteyen kadın -Züleyha- vardır. Üçüncü olarak da güzelliğine rağmen iffetini koruyan bir delikanlı, tüm kötülüklerine rağmen kardeşlerini affeden bir kardeş, zekâsı ve devlet adamlığıyla Mısır'ı felaketlerden kurtaran bir kahraman vardır. Bugün bile içinde kıskançlık ve aldatmanın olduğu hikâye, roman ve filmler daha büyük ilgilere mazhar olmaktadır. Ayrıca kardeş kıskançlığı insanlığın en büyük belası olmasının yanında insan psikolojisinin en büyük düşmanıdır.

Yûsuf u Züleyha Batı'nın da Doğu'nun da aşk hikâyesi iken Leylâ ile Mecnûn sadece İslam dünyasının aşk hikâyesi olmuştur.

Leylâ ile Mecnûn hikâyesi her ne kadar Arap edebiyatında doğsa da İran ve Türk edebiyatında daha çok kabul görmüştür. Araplar sistematik ve vakaya dayalı Leylâ ile Mecnûn hikâyesi yazmak yerine bu hikâye ile ilgili şiirleri derlemeyi yeğlemişlerdir. Bu da Araplarda bu hikâyenin halk kültürü seviyesinde kaldığı ve şifahî özellikler taşıdığı

anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle bu hikâye, Arap edebiyatında yazıya geçme şansını elde edememiştir.

Arap, İran, Türk ve Urdu edebiyatlarında Leylâ ile Mecnûn konusu işlenmiş; Araplarda ortaya çıkmasına rağmen olayların belli bir tertip içinde romanlaştırılması ilk olarak İran edebiyatında Nizami tarafından gerçekleştirilmiştir.

Leylâ ile Mecnûn'un İranlılar tarafından hikâyeleştirilmesi eserin karakterinde bazı değişiklikler yapılmasına da sebep olmuştur. Bu anlamda en temel değişiklik, hikayedeki çöle ve bedeviliğe ait unsurların medenileştirilmesi ve şehirlileştirilmesi; katılıkların ve sertliklerin yumuşatılmasıdır.

Buna rağmen hikâye bedevi bir toplumun ürünü olduğundan Yûsuf u Züleyha'ya ve Ferhad u Şirin'e göre daha saf, sade, entrikasız ve masum aşkın hikâyesidir.

Bu aşk hikâyesinde macera yoktur; olay çölde başlar, iki âşık birbirini sever ve kavuşamazlar.

Hem Yûsuf u Züleyha, hem Leylâ ile Mecnûn ve hem de Hüsrev ü Şirin olay örgüsü, zaman, mekân ve şahıslar açısından günümüz romanına yakındır.

Leylâ ile Mecnûn alegorik ve sembolik bir hüviyete sahip olmamasına ya da hayatın içinden bir aşk hikâyesi olmasına rağmen edebiyatta ve tasavvufî sembolizmde diğer mesnevilere göre daha fazla rağbet görmüştür.

X. yüzyılda oluşan tasavvufî şiir geleneği; Arap edebiyatında doğan şiiri kendi sembolizmine göre uyarlamış; klasik şiirin sevgili, kaş, göz, yanak, şarap ve meyhane gibi unsurlarına öteki anlamlar yüklemiş ve şiiri önemli bir araç haline getirmiştir. Bu süreçte Attar'ın Mantıku't-Tayr ve Senaî'nin Hadika adlı eserleri tasavvufî hakikatleri anlatırken ilk olarak gerçek bir aşk hikâyesi olan Leylâ ile Mecnûn tasavvufa uyarlanmıştır. Yani gazelde nasıl tasavvufî hakikatler örtülü bir şekilde anlatılmışsa mesnevide de ilk olarak Leylâ ile Mecnûn'la bu gerçekleştirilmiştir.

Leylâ ile Mecnûn, tasavvuftaki 1. "mecaz hakikatin köprüsüdür", 2. "Mecazi aşk, hakiki aşkın ilk basamağıdır", 3. "Mecazî aşkı tatmayan hakikî aşkı anlayamaz" düşünce ve düsturlarının dayanağı ve en güzel örneği olmuştur. Bu vesileyle bizzat beşeri aşkın kendisi de ayıplanmak bir yana yüceltilmiştir.

Hüsrev ü Şirin mesnevisi her ne kadar Türk edebiyatında kabul görse de daha çok İran kültürünü yansıtmış ve daha Farisî özellikler göstermiştir. Bunun tek istisnası Nevaî'nin *Ferhad u Şirin*'idir. Bu mesnevide Nevaî, Ferhad'ın şahsında ideal bir Türk gencinde olması gerekenleri sıralamıştır. Ayrıca Türk edebiyatında Hüsrev yerine Ferhat'ın konmasında Hüsrev'in Hz. Muhammed'e ait mektubu yırtmasının tesiri olduğu bilinmektedir.

Kerem ile Aslı ise tamamen Türk aşk hikâyesi olup Türk illerinde yaşanmıştır. Hikâyede Türk ve Müslüman hükümdarın oğlu Kerem'le Hıristiyan ve Ermeni vezirin kızı Aslı arasındaki aşk hikâyesi anlatılır. Bu yüzden Ermeniler de bu aşk hikâyesine sahip çıkarlar. Kerem ile Aslı da zamanla diğer aşk mesnevileri gibi tasavvufî bir çehre kazanmış ve Kerem'in aşk sayesinde erdiği iddia edilmiştir.

Bu aşk mesnevileri dışındaki *Şem ü Pervane*, *Gül ü Bülbül*, *Mantıku't-Tayr* ve *Hüsn ü Aşk* daha sembolik ve alegoriktir. Bu yüzden bu aşk mesnevileri entelektüel çevrelerde kabul görse de diğerleri kadar yaygınlaşmamıştır.

1. Aşk Mesnevilerinin Yazılış Sebepleri

Hamdullah Hamdi *Yûsuf u Züleyha* mesnevisini üç sebeple yazar. 1. Peygamber kıssası olması, 2. Kendi kaderinin Hz. Yûsuf'a benzemesi, 3. Yaratılış sebebinin aşk olması:

Mürdedür derd-i aşka düşmese merd
Âb u gildür hemân ten-i bî-derd
Âlem-i aşk turfa âlemdür
Ermeyen ana sanma âdemdür

Nizâmî *Leylâ ile Mecnûn*'u -mevzunun darlığına rağmen- hükümdarın emir ve ricası üzerine kaleme alır.

Nevâî, Ferhad u Şirin'i vefasız bir güzele vurulduğu ve derdi ile perişan olduğu için yazar. Hikâyede Hüsrev maddi; Ferhad hakikî aşkı temsil eder. Nevâî'nin mesnevisinde anlattığı Ferhad, ideal bir Türk gencidir. O, hem güçlü kuvvetli hem işinin ehli bir usta hem de büyük bir sanatçıdır. Aynı zamanda o, etrafındaki insanlara yardımcı olan, onların bütün müşküllerini çözen bir kişidir.

Mantıku't-Tayr'da Attar, hikâyenin başında Hüdhüd'ün ağzından bazı sırları kuşdiliyle, yani işaretlerle anlatacağını ifade eder (s.58).

Gül ü Bülbül'de ise şair eserin sonunda eseri niçin yazdığını söyler ve eserin alegorik yapısına dikkat çeker. Buna göre insan vücudu Gül bahçesine, ruh güle, gönül bülbüle, hırs yaza, nefsanî arzular sonbahar ve kışa, basiret nergise, tevazu menekşeye, kıskançlık sümbüle, aşk laleye, doğruluk serviye, kin dikene benzetilmiş; ruh ve gönlün hırs, kin, kıskançlık ve gazapla mücadelesi duygusal bir anlatımla hikâye edilmiştir. Bu mücadelede ruh ve gönül nefsanî aşırılıkları yener.[12]

Hüsn ü Aşk'ın Sebeb-i Telif bölümüne göre Galib bir meclise gelir ki o mecliste herkes Nabi'yi ve ünlü eseri Hayrabad'ı övmektedir. Halbuki bu eserin ona göre birçok kusuru vardır. Ayrıca halkın ve umumun beğenisini kazanmak iyi şairlik alameti değildir, aksine iyi şairlik ehlinin takdirini toplamakla mümkündür. Herkesin beğendiği bir şair kolay ve anlaşılır şiirler yazar ki bu da şiir kalitesinin düşüklüğüne alametidir.

2. Aşk Kahramanlarının Ortamı ya da Kabilelerin Özellikleri

Yûsuf u Züleyha'da Yûsuf, bir peygamberin yani Hz. Yakup'un oğludur. Annesi (Rahil) o küçükken vefat ettiği için Yusuf biri öz, onu üvey toplam on bir kardeşiyle beraber yaşardı. Ancak Hz. Yakup, en çok Yûsuf'u severdi, çünkü ona yaşlılık döneminde sahip olmuştu. Bu

---

[12] Fazlî, Gül ü Bülbül, haz: Nezahat Öztekin, Akademi Yay., İzmir 2002, s.186.

yüzden kardeşleri onu kıskanırdı. Zaten Yûsuf'un başına gelenler de bu kıskançlık dolayısıyladır. Ayrıca Yûsuf ve ailesinin hayatı gayet gerçekçi bir tarzda anlatılır. Hz. Yûsuf çok güzeldir, güzelliği dillere destandır. Hatta Hz. Yûsuf'un kuyuya atılması ve satılması, birgün kendi güzelliğini kuyudaki suda görmesi sonucu gurura kapılmasına bağlanır. Yûsuf burada *"Eğer köle olsaydım, ağırlığımca altın ederdim."* deyince Allah bu sözüne ceza olarak onu birkaç dirheme sattırdı.[13]

Leylâ ile Mecnûn'da Mecnûn'un babası kabile reisidir ve Mecnûn en güzel şekilde yetiştirilir. Bu kabile bir Arap kabilesidir ve yaşamları çölde geçer.

Ferhad u Şirin'de ise Ferhad, Çin padişahının oğludur ve gelecekte padişah olması beklenmektedir. Her şey buna göre hazırlanır, fakat aşk Ferhad'ı başka diyarlara sürükler.

Mantıku't-Tayr'da hikâyenin kahramanı Hüdhüd ve diğer kuşlardır. Hüdhüd, kuşları yolculuğa çıkmak için ikna eder ve yolculuk başlar.

Gül ü Bülbül'de Bir Gülşenî dervişine benzetilen bülbül, çektiği çilelerden sonra 'ehl-i 'uzlet' olmuştur. Ayrıca musikî ilminde de çok meşhur ve bilgilidir ve namı cihanı tutmuştur. Gül ise bir diyâr-ı cennet-âbâdda yaşar. Benzeri görülmemiş olan bu yerde, 'zeberced kuleler' yükselmekte, surları 'elmâs-ı nâ-yâb', hendeği ise 'pirûze-i nâb'dır. Burada yaşayanlar 'nâzik bedenlerdir'. Fazlî'de Gül, Bahar Şahı'nın oğludur ve Gülzâr Şehri'ne vali olarak tayin edilir. Bülbül ise babasının devletini terk etmiş, kararsız dolaşan bir şehzadedir.

Şem ü Pervâne'de aşkın mekânı Şam'dır ve Şem, o memleketin şahıdır. Ayrıca Pervane de orada yaşayan bir derviştir.

En ilginç kabile ise Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ında anlatılır. Bu kabilenin ismi Muhabbetoğulları (Benî Muhabbet)'dır. Bu kabile öyle ilginç bir kabiledir ki dert kıbleli, kara bahtlı, sarı yüzlü ve temmuz güneşi giysilidir. Ayrıca ateş içer, kıvılcım eker, parça parça kalp biçerler, can

---

[13] Celal Settarî, Züleyha'nın Aşk Derdi, İnsan Yay., İstanbul 2002, s.74.

satarlar, gizli yanış alırlar; Mecnûn da bu kabiledendir. Bu kabilenin eğlenceleri kavga, dövüş ve ölümdür, bunların sakisi ise Azrail'dir. Kabilenin avlanması da bir acayiptir. Yayın kirişine kendilerini çekerler, nakışlı engerek vurur, ok yılanını ok yapar, yüzlerini de ok çantası yaparlar. Bunlar baharı ve özelliklerini de olumsuz görür, kendi yaralarını bahardaki çiçeklere benzetirler. Mesela dert yarasını gül, kan ırmağını erguvan sanırlar. Kendi yaralarını lale diye toplarlar. Bahçeleri Nüzhetgeh-i Mâna'dır. İçinde feyz havuzu olan Nüzhetgeh-i Mana (dergâh), Hüsn'ün de Aşk'ın da ruhlarının ferahlandığı bir bahçedir. Bu bahçedeki Havz-ı Feyz'in başında uzun uzun sohbet ederler.

3. Âşıkların Farklılığı ve Özellikleri

Bu aşk mesnevilerinde kahramanlar daha dünyaya gelmeden önce olağanüstü haller görülmeye başlar. Onların birer âşık olacakları, önceden planlanmış gibidir.

Yûsuf u Züleyha'da Yûsuf'un olağanüstü hallere sahip olduğu küçüklüğünden itibaren belli olur. Başta sütannesi ve babası olmak üzere birçok kişi bunu sezer.

Leylâ ile Mecnûn'da müneccimler, daha doğmadan, Kays'ın *aşk sebebi ile delireceğini* haber verirler. Mecnûn dünyaya geldikten sonra ileride büyük eziyetler çekeceği her hâlinden belli olur. Doğumuyla beraber emdiği süt kan olur, diğer çocuklardan farklı olarak ağlayıp inlemeye başlar. Ateşi görünce aşk ateşi aklına gelir, akranlarından çok farklıdır, çok erken yaşlarda konuşmaya başlar. Henüz dadısının kucağında iken *güzellere karşı olan meftunluğu ve bunu gören kabile halkının, çocuğun büyüyünce mecnûn olacağına dair bilgiler* verdiği görülür. Mecnûn'un doğumdan sonraki ağlamaları aşk ve eleme yorulur, gam ve eziyete yatkın olduğu ifade edilir.

Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın babası Allah'tan bir oğul istemekte ve bu yolda ihsanlar yapmaktadır. Yapılan dualar sonucu hakanın akıllı ve kabiliyetli bir erkek evladı olur. Ancak bu çocuk, doğuştan itibaren aşk ve kederi beraberinde getirir, o öteki çocuklar gibi neşeli değildir, az yer, gayet sessizdir. Hatta Ferhad kelimesindeki herbir harf aşk ve

aşk yolundaki sıkıntıları remzetmektedir. Ferhad'ın içtiği süt aşkına sermaye olur, üç yaşına gelince aşkından konuşur.

Fazlî'nin *Gül ü Bülbülü*'nde Bülbül, ezelden âşıktır ve acı acı öten bir derviştir. Göğsü yaralı, kalbi karışıktır. Kime âşık olduğunu bilmeden feryat eder durur. Çünkü Allah, onun hamurunu aşkla yoğurmuştur. Gönül yakıcı nağmeleri vardır. Bir şehzade olduğu halde devletini bırakmış, aşkı aramaya çıkmıştır.

Kerem ile Aslı'da İran'ın Isfahan şehrinde yaşayan adâletli ve zengin bir padişah anlatılır. Bu padişahın hazineleri altınlarla dolu olmasına rağmen hiç mutlu değildir, çünkü çocuğu olmamaktadır. Padişah çocuğu olsun diye büyücülere, hekimlere, filozoflara gider, onlara akıl danışır; fakirlere, kimsesizlere yardım eder; herkesin duasını alır; ancak yine de faydası olmaz. Günlerden bir gün padişah yine bir eğlence düzenler, bu eğlenceye Padişahın karısı Hanım Sultan ile hazinedarın karısı da katılır. İkisi birlikte sarayın yolunu tutarlar. Tam sarayın kapısına yetiştiklerinde önlerine aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyar çıkar. İhtiyar, Hanım Sultan'a elma fidanı, Keşişin karısına da ayva fidanı uzatır ve "Bunları dikin." der. İki kadın, "Dünyada evladımız olmadı, bari dikili bir fidanımız olsun," diye fidanları dikerler. Fidanlar, büyür fakat meyve vermez. Bu duruma Hanım Sultan çok üzülür, bu üzüntüyle rüyasında fidanları veren ihtiyarı görür. İhtiyar, "Senin dualarının kabulü için Allah'a yalvardım, niyaz ettim. Senin ağacın meyve verecek, onu yersen çocuğun olacak." der. Gerçekten de Hanım Sultanın ağacı bir elma verir. Hanım Sultan, ağacı meyve vermediği için üzülen Keşiş'in karısına "Senin ağacın meyve vermedi diye üzülme sakın. Ben sana elmamın yarısını veririm. Ancak benim de senden bir isteğim var. Senin kızın olursa, benim oğluma vereceğine, benim kızım olursa da senin oğluna alacağına yemin edeceksin" der. Keşişin karısı hemen kabul eder ve bir umutla elmaları yerler. Bir süre sonra padişahın oğlu, Keşiş'in ise kızı olur. Padişah, oğluna "Ahmet Mirza", Keşiş ise kızına "Kara Sultan" adını koyar.

Niyazî'nin *Şem ü Pervanesi*'nde Şam'da Pervane adlı bir de derviş vardır; doğuştan âşıktır ve ıztırap çekmektedir.

Hüsn ü Aşk'ta iki gencin doğumları öncesi olağanüstü hadiselere şahit olunur. Garip haller olur, felekler birbirine girer, ağaçlar ve yapraklar secdeye varır, nehirler hayretle akar. Doğum öncesi bazı acayipliklerden sonra doğum gerçekleşir, sanki ay ile güneş aynı anda doğmuştur. Çocuklara isimleri verilir, herkes bu iki çocuğun akıbetini anlar. Ayrıca Aşk için ıztırap kundağı ve tabuttan beşik yapılır.

4. Âşıkların Çocuklukları ve Eğitimi

Yûsuf u Züleyha'da Hz. Yakup, küçük yaşta annesiz kalan oğlu Yûsuf'a bakması için bir sütanne satın alır. Sütannenin güler yüzlü, güzel bir de oğlu vardır. Anne her ikisini de emzirmeye başlar. Yûsuf naz içinde beslenir ve büyür. Büyüdükçe güzelleşir ve dillere destan bir hale gelir.

Leylâ ile Mecnûn hikâyelerinden Nizâmî'de "Gıda namına verdikleri her şey içine gönül sevgisi kattılar." denilir. Fuzûlî'ye göre dadı ile beraber "hâl ehli" olan insanlar Kays'ın başına gelecekleri de sezmektedir.

Ferhad Şirin'de daha üç yaşında iken zekâsının fazlalığını gören babası, ona bir hoca tayin eder. Bir senede Kuran'ı ezberleyen Ferhad, on yaşına kadar bütün dünyevî ilimleri okuyup bitirdikten sonra iyi bir silahşor olarak yetişir. On dört yaşına geldiğinde bütün meziyetleri kendisinde topladığı hâlde son derece mütevazıdır. Fakat onun daima derin bir melankoli hâlinde yaşaması hakanı düşündürür, eğlenmesi için eğlenceler tertip edilir, hokkabazlar, sihirbazlar çağırtılır. Ancak her gizli ve anlaşılması güç şeyi çözmeye meyilli olan Ferhad, onların yaptıkları işi dikkatle tetkik edip öğrenince, o eğlencelere artık ilgisi kalmaz.

Fazlî'nin *Gül ü Bülbülü*'nde Bahar Şah, oğlu Gül'ü ince ve güzel bir ilim tahsil etmesi için mektebe gönderir. Güzelliği kemal derecesinde olan oğlunun bilgisiyle de göz kamaştırmasını ister. Kendi eliyle yapraklarını tertip ettiği ders kitabını verir. Gül ihmal etmeden bütün Gül Bahçesi kitabını ezberler. Gül'ün en fazla şiire meyli vardır.

Kerem ile Aslı'da Kerem çok güzel bir eğitim alır, zamanın bütün hünerlerini öğrenir. Çok zeki ve beceriklidir. Hem dinî ilimler, hem fen ilimleri, hem de okçuluk, ata binmek vb. becerileri en mükemmel şekilde edinir.

Hüsn ü Aşk'ta Hüsn ile Aşk Mekteb-i Edeb'e devam eder. Burası esrarengiz bir vahdet sarayıdır, okulun hocası Mollâ-yı Cünûn, dersleri ise rızâ ve teslîmdir. Aşk çok perişan ve sessizdir.

5. Aşkın Doğuşu ve Mekânı

a. Sandıkta Resmi Görüp Âşık Olmak

Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın Şirin'e âşık olması bir sandıkta onun resmini görmesiyle gerçekleşir. Ferhad'a hazine gezdirilirken gözüne bir sandık ilişir, babası bu sandıktan uzak durması gerektiğini, çünkü şimdiye kadar kimsenin açamadığını söylerse de Ferhad sandığı açar, içinden bir ayna çıkar. Aynanın arkasındaki yazıda, onun İskender-i Rûmî'ye ait olduğu, onda saklı olan tılsımı çözen kimsenin ileride başına gelecekleri aynada görebileceği söylenir. Ferhad denilenleri yapar ve Sokrat'a ulaşır. Sokrat'ın öğrettikleriyle Ferhad Çin'e dönüp sandığı açar ve aynaya bakar. İçinde yeşillikler arasında bir kız görür ve güzelliği karşısında bayılır, aynaya ikinci kez bakar, ancak bir şey göremez.

b. Anlatılanlardan Âşık Olma

Ferhad u Şirin'de Hüsrev, Şirin'in güzelliğinin anlatılmasıyla âşık olur ve onu almak için savaşa kalkışır.

Gül ü Bülbül'de Saba rüzgârı bir şehirden bahseder. Bu şehirde güzeller çoktur, ama orada hepsinin üstünde bir 'mahbûb u mergûb' vardır. Bu şekilde Gülü övmeye devam eden rüzgâr, sözlerini bir şiirle bitirir. Bu anlatılanlardan sonra Bülbül, Güle âşık olmuştur.

Fehmî'nin *Şem ü Pervanesi*'nde Pervane, Nesim'in Şem'i anlatmasıyla âşık olur.

c. Aşkın Beşikte Doğması

Hüsn ü Aşk'ta kabilenin ileri gelenleri bir araya gelir ve iki gence beşik kertmesi yaparlar. Bu iki genç doğumlarından kısa bir süre sonra, kabilenin ileri gelenlerinin teşebbüsüyle nişanlanır.

d. Mektep

Leylâ ile Mecnûn'da, her ne kadar konu çölde geçmiş olsa da birçok yerde şehir hayatının özelliklerine rastlanır. Arap kaynaklarının aksine Nizamî'de Leylâ ile Mecnûn'un aşkı hayvanları otlatırken değil, mektepte başlamıştır (s.66).

Hüsn ü Aşk'ta Hüsn ile Aşk birbirlerini mektepte görürler. Hüsn âşık olur, perişandır; Aşk ise sessizliği tercih eder, içinde çok şiddetli bir aşk yaşamaktadır. Okulda herkes ders görürken bunlar aşka düşer, harflerden sevgiliye ait güzelliklere geçiş yaparlar.

e. Rüya

Yûsuf u Züleyha'da birkaç farklı rüya vardır. Ayrıca Hz. Yûsuf'un da rüya tabircisi olduğu bilinmektedir. Züleyha rüyasında çok güzel bir delikanlı görür ve ona âşık olur. Aşk ateşiyle günden güne solar. Ardından Züleyhâ'ya Mısır azîzi talip olur ve büyük hazırlıklar sonunda Mısır'a gönderilir. Ulaştığında gördüğü adamın rüyasında gördüğü delikanlı olmadığını anlar. Çaresizlik içinde evlenir. Ne zaman ki Yûsuf'u Mısır'da görünce bir ah çeker ve bayılır, rüyasında gördüğü kişinin Yûsuf olduğunu anlar. Ayrıca bazı rivayetlere göre Züleyha, Yûsuf satılırken ona bir elçi gönderir ve yedi yaşında onu rüyasında görüp âşık olduğunu söyler. Hz. Yûsuf da cevaben: "Biz de onu rüyada gördük. Fakat İlahî takdire göre vuslat şarabını içene dek çok acı çekmemiz gerekiyordu."[14] der.

Kerem ile Aslı'da Ahmet Mirza 13-14 yaşlarına gelir, eğitimi devam etmektedir. Bir gün arkadaşı Sofî "Biraz eğlenmek bizim de hakkımız. Hem kâfi derecede okuduk. Şimdi de biraz eğlenelim. Av parti-

[14] Settarî, a.g.e., s.84.

leri düzenleyelim, güzel ülkeleri gezelim, saraydan biraz uzaklaşalım" der. Bunun üzerine bir av partisi düzenlerler ve ilk kez şehrin dışına çıkarlar. *Mirza Bey rüyasında "Kara Sultan"ı görür ve âşık olur. Onun elinden aşk şarabını içince kalbi cehennem ateşi gibi yanmaya başlar.* Uyandığında yüreğinde dayanılmaz bir acı hisseder. Ancak rüyasında gördüğü kızın kim olduğunu, bu aşk şarabını kimin elinden içtiğini bilmez. Bildiği ve hayalinde kalan tek şey, kızın ay parçası kadar güzel yüzüdür. Günler geçmesine rağmen onu bir türlü unutamaz.

f. Bir Hayvanın Peşine Düşmek

Klasik aşk mesnevilerinde âşıklar bazı hayvanların peşine düşer ve sevdiklerine doğru giderler. Bu hayvan bazen bir şahin, bazen de bir ceylan yavrusu olur.

Kerem ile Aslı'da; kalbi aşk ateşiyle yanan Mirza Bey, bir gün hava değişikliği yapmak için babasından izin ister ve arkadaşı Sofi'yi de alıp şehrin dışındaki Zengi Köyü'ne gider. Sofi ile birlikte ava çıkarlar ve çok güzel bir şahin görür. Atını arkadaşı Sofi'ye vererek kendisi şahinin peşine düşer. Şahin büyük bir bahçenin içine uçar. Mirza Bey de arkasından gider ve kapıdan içeri girer. Şahini ararken birden bire güllerin, sümbüllerin ve yaseminlerin arasına kurulmuş olan bir saray görür. Başını sarayın pencerelerine doğru kaldırınca olduğu yerde donup kalır. Hiç kıpırdayamaz ve aklını kaybetmekten kendini zor kurtarır. Çünkü rüyasında gördüğü ay yüzlü kız, gergef dokumaktadır. Şahin kızın dokuduğu gergefin üzerinde bir çarkıfelek gibi dönüp durmaktadır.

6. Âşık ve Maşuğun İsimlerinin Değişmesi

Klasik aşk hikâyelerinde bazen yalnızca âşıkların, bazen de hem aşığın hem de maşuğun ismi değişir. Değiştirme işlemi âşıkların aşktan dolayı değişmesiyle gerçekleşir.

Leylâ ile Mecnûn'da Leylâ'nın ismi değişmez, ancak Mecnûn'un asıl ismi Kays'tır. Aşktan dolayı deli olup dağlara düşünce bu ismi alır.

Kerem ile Aslı'da Mirza Bey; "Aslı'n nedir söyle salıvereyim." deyince Kara Sultan; "Kerem eyle gideyim." der. Bunun üzerine Mirza

Bey "Seni bırakırım, ama bir şartım var. Benim adım 'Kerem' senin adın da 'Aslı' olsun. Bundan sonra birbirimizi bu isimlerle çağıralım." der. Bunun üzerine Keşiş'in kızı "Peki kabul ediyorum. Bundan sonra benim adım 'Aslı' senin adın ise 'Kerem' olsun." der.

7. Maşukların Âşıklara bir Hediye Vermesi

Yûsuf ü Züleyha'da iki hediye vardır. Birincisi Yûsuf'un, babasına gönderdiği gömlektir. Bu gömlek sayesinde Hz. Yakub'un gözleri açılır. İkincisi "güzellere ayna hediye etmek" geleneğinin doğuşuyla ilgilidir. Dostlarından birisi Yûsuf'a verilecek en güzel hediyenin ayna olduğunu düşünür ve bir ayna hediye eder. Bunun üzerine güzellere ayna hediye etmek gelenekleşir.

Kerem ile Aslı'da ilk görüşmede Kerem'in kollarından kurtulan genç kız, koşarak köşkün içinde kaybolur. O gittikten sonra Kerem uzun bir süre kendini toparlayamaz. Bir süre sonra aklı başına gelince, etrafına bakınır. Aslı'nın biraz önce dokuduğu gergefin üzerinde, dört yanı sırma ile işlenmiş bir mendil vardır. O mendili alır, koynuna koyduktan sonra koşarak oradan uzaklaşır. Yıllar sonra Kerem, Aslı'nın annesine dişini çektirirken ağzı kan ile dolar. Hemen koynunda sakladığı Aslı'ya ait mendili ağzına tutar. Aslı mendili görünce Kerem'i tanır.

8. Âşıkların Yaşadıkları Yerden Ayrılması

Yûsuf u Züleyha'da Yûsuf sevilendir, ancak memleketini terk etmek zorunda kalır. Yûsuf'un Yakup'tan ayrılmasını iki ayrı hikmete bağlarlar. Birincisi Hamdullah Hamdi'nin rivayetine göre Hz. Yakup, küçük yaşta annesiz kalan oğlu Yûsuf'a bakması için bir sütanne satın alır. Sütannenin güler yüzlü, güzel bir de oğlu vardır. Anne her ikisini de emzirmeye başlar. Belli bir süre sonra annenin sütünün iki çocuğa yeterli olmadığı anlaşılır. Bunun üzerine Hz. Yakup, kadının oğlunu satar. Evlat acısıyla yanan kadın, çaresizlik ve acı içinde Hz. Yakup'a beddua eder ve "Sen beni oğlumdan ayırdın, Allah da seni ayırsın" der. Hacet kapısı açılmış ve kadının duası kabul edilmiştir. Çünkü Allah mazlumların âhını duyar. İkincisi Yûsuf bir gün kendi güzelliğini kuyu-

da ya da aynada görür ve ağırlığınca altın edeceğini düşünür. Bu yüzden önce kuyuya düşer, sonra satılır.

Leylâ ile Mecnûn'da âşıklar birbirlerinden ayrılmak zorunda kalınca aşkları artar. Kays, Mecnûnlaşmaya başlar. Her gece bu ayrılığın coşkusuyla şiirler okuyarak gizlice sevgilisinin mahallesine gider, onun kapısını öper ve döner. Daima coşkun bir denize benzeyen bu zavallı âşık, kendi gibi birçok felaketler görmüş ürkek gönüllü birkaç arkadaşıyla beraber her seher vakti gider, bir ay parçası gibi güzel Leylâ'nın bulunduğu yeri tavaf eder. Leylâ'nın adından başka birşey söylemez. Leylâ, kabilesiyle beraber Necd adlı bir dağda oturduğundan Mecnûn o dağın üzerinde biraz sükûn bulur. Nevai'de Mecnûn her gece Leylâ'nın semtine gelir ve sabahlara kadar "Leylî" diye inler. Sonra da deliliğine kanaat getirilir ve çölü mesken tutar.

Ferhad u Şirin'de Ferhad gizli sandığı açar, içinde bir ayna çıkar. Ancak bu tılsımı çözmek için Yunan ülkesine gidip Sokrat'la görüşmek gerekmektedir ve yolda çeşitli tehlikeler vardır. Aylarca süren yolculuk sonucu Süheyl hakimin yanına ulaşırlar. Süheyl, Sokrat'ın yanına giderken yollarına önce bir ejderhanın çıkacağını söyler, Ferhad onu öldürecek ve hazineyle Süleyman'ın kılıç ve kalkanını alacaktır. Ardından bu kılıç ve kalkan yardımıyla Ehrimen'i öldürecek, onun hazinesini ve Süleyman'ın yüzüğünü de alacaktır, üçüncü menzilde ise Câm-ı Cemşid'i bulacak ve bunula Sokrat'ın mağarasına ulaşacaktır. Böylece maceralı yolculuğa çıkar ve vatanından ayrılır.

Gül ü Bülbül'de Bülbül iki kez vatanından ayrılırr. İlki Rüzgarın Gülü ve yaşadığı memleketi salık vermesiyle başlar ve Gül'ün memleketine yerleşir. İkincisinde ise Gül'ün memleketinden kovulur ve sevdiğinden ayrılmak zorunda kalır. Bülbülün, kendi meclisinde kavga çıkartması, gülü çok kızdırır. Nesîm vasıtasıyla, bülbüle buradan uzak durması ve etrafı çok rahatsız ettiği söylenir. Bu haberi alan Bülbül, Güle tekrar yalvarıp yakarırsa da gül meclisinde bulunanlar ona karşı gelip onu gülün yanına yaklaştırmazlar. Bülbül, gülistandan atılmıştır. Bu, onun daha çok yanıp yakılmasına yol açar. Onun bu ötüşlerine dayanamayanlar Süleyman Aleyhisselam'a şikâyet ederler. Şahin, Bülbü-

lü Hz. Süleyman'ın huzuruna getirir. Bülbülün halini soruşturduktan sonra derdini anlayan peygamber ötekileri susturur, bülbülü haklı bulur.

Kerem ile Aslı'da Kerem babasından izin alır ve Aslı'nın arkasına düşer. Başka bir çare kalmadığını gören babası istemeyerek kabul eder. Bundan sonra Kerem diyar diyar gezer ve Aslı'yı arar. O gezdiği ve kaldığı yerlerde genellikle çeşme başları ve köy kahvelerinde türküler söyler, derdini anlatır.

Hüsn ü Aşk'ta Aşk, Hüsn'ü istetir. Ancak onunla alay ederler, Hüsn'e kavuşmanın çok zorlukları olduğunu söylerler. Aşk bütün şartları kabul eder ve maceralı Diyar-ı Kalb yolculuğuna çıkar.

9. Ayrılıktan Sonraki Görüşmeler

Yûsuf u Züleyha'da Hz. Yûsuf önce Hz. Yakup'tan ayrılır, bu ayrılık Hz. Yakup'un gözlerine mal olur. Uzun süre tekrar görüşemezler. Hz. Yakup önce Yûsuf'un gömleğine, sonra da kendisine kavuşur. Züleyha ile Yûsuf arasındaki ayrılık ise on sekiz yıl sürer.

Leylâ ile Mecnûn'da ayrılıktan sonraki görüşmeler birkaç farklı yöntemle gerçekleşir. Mecnûn koyun postuna bürünür, çoban ve dilenci kılığına girer vb.

Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın Şirin'i ilk görmesi aynada olur. Yüzyüze gerçekleşen ilk görüşmede ise Şirin geldiğinde Ferhad onun sesinden heyecanlanır, aynada gördüğü manzara aklına gelir ve bir ah çeker, Şirin'in peçesi açılır ve yüzü görülür. Bunun üzerine Ferhad bayılır ve üç gün sonra ayılır. Ayıldığında Şirin'in sarayındadır, çok utanır. Bu arada Şapur, Ferhad'ın hikâyesini saraydakilere anlatır. Daha sonra Ferhad kanalı açar ve müthiş bir saray yapar, Şirin'in ve kendisinin resmini yapar. Aynı zamanda yaptığı arıktan gelen su bütün şehrin bahçelerini sular. Ferhad, Şirin'i her görüşte bayılmaktadır.

Gül ü Bülbül'de Bülbül gül meclisine gelip söylediği şarkılarla gülü mest eder. Gül, bülbüle meclisinde kalmasını teklif eder. Bülbül de çemende yuvalanır. Kendine o kadar kötü yuva yapar ki bunu görenlere, amacının sevdiğinin yanında bulunmak olduğunu, rahat etmek

olmadığını söyler. Gülün kötü yürekli arkadaşı diken (hâr) bu durumu hazmedemez ve bir fırsatını bulup bülbülü gülden ayırır. Nesîm ile Sûsen ve Nergis de dikenin tarafında olurlar.

Kerem ile Aslı'da Kerem, Aslı'yı uzun bir süre göremez, çünkü Keşiş kaçmakta, Kerem peşinden gitmektedir. Bu şekilde uzun bir iz sürme dönemi vardır. Kerem her gittiği yerdeki çeşme başlarındaki güzellerden birini Aslı'ya benzetir ve onunla sohbet eder. Ardından onun Aslı olmadığını anlar, böylece yoluna devam eder.

Hüsn ü Aşk'ta önceleri Aşk'ın âşıklığı anlaşılmaz, Hüsn sevilip sevilmediğini anlayamaz ve kendi kendine "Acaba Aşk kimi seviyor? diye sorar. Aşk'ın ilgi göstermediğini düşününce de "Benim gibi bir güzele ilgi gösterilmemesi mümkün mü?" diye sorar. Hüsn, onun başka bir yâra tutulduğunu zanneder. Hüsn, zaman zaman Aşk'ın halvetgâhını ziyaret eder. Bu ziyaretler, gece saatlerine rastlar. Hüsn, Aşk'ın başına gelir, eğer uyuyorsa sessizce ağlar, inler ve seyretmekle yetinir. Eğer uyumuyorsa masallar söyler, mutlu gibi görünür, önce uyutur, sonra seyreder.

10. Âşığın Maşuğu İstetmesi, Ancak Kabul Görmemesi

Yûsuf u Züleyha'da Züleyha, Yûsuf'la birlikte olmak ister, ancak Yûsuf kabul etmez. Çünkü Züleyha, Mısır Azizinin eşidir.

Leylâ ile Mecnûnu'nda Mecnûn'un aşkı artınca, Leylâ'yı istemeye karar verirler. Leylâ'nın kabilesi bunu işitince hepsi birden yola çıkar ve misafirleri sevgi ile karşılar. Ancak Kays, deli olduğu için kız veremeyeceklerini söylerler. Leylâ'nın babası Mecnûn'un deli olduğunu ispat etmek için içeriye çağırtır. Ancak Mecnûn bu esnada odaya giren Leylâ'nın köpeğinin ayağına kapanır.

Ferhad u Şirin'de Ferhad, Şirin'i görür ve ona âşık olur, bu arada Şirin de âşıktır. Kavuşmaları an meselesi iken bir hükümdar olan Hüsrev, Şirin'i istetir.

Kerem ile Aslı'da Keşiş'i yeniden bulan padişah kızını oğluna ister. Keşiş bir ay süre ister ve bir gece yarısı eşyalarını toplayıp, Zengi Köyü'nden kaçar. Padişah, düğün hazırlıklarını bitirip bir kafileyle yola çı-

kar. Köye yaklaştıkları zaman, kafilenin en önünde giden Kerem, daha önce yetişmek için atını mahmuzlar. Doğruca Aslı ile buluştukları bahçeye gelir. Orada genç kızın dokuduğu gergeften başka bir şey bulamaz.

Hüsn ü Aşk'ta Gayret, Aşk'a "Sen işin farkındasın, senin neler bildiğini şimdi anladım. Bu durumda gidip Hüsn'ü istemelisin" der. Bu söz üzerine Aşk ile Gayret beraberce Hüsn'ü istemeye giderler. Aşk, Hüsn'e talip olduğunu, her şeyi göze aldığını ifade eder. Bunun üzerine kabilenin önde gelenleri Aşk'la alay ederler. Kabileden yüz bulamayan Aşk, Hüsn'e döner. Hüsn de kabilem ne derse ben razıyım der. Aşk, kendisine yapılanlara anlam veremez ve Hüsn'ü her isteyene bunu yaparsanız, dünya tımarhaneye döner der. Kabile Aşk'a "Biz bu işin farkındayız, fakat sözle vuslat olur mu, bu yolun bazı zorlukları vardır ve sen buna katlanmalısın" der ve kavuşmanın şartlarını sıralar. Ateş denizi mumdan gemilerle aşılacak, cinler, devler, ejderhalardan geçilecek ve Diyar-ı Kalb'teki kimyaya ulaşılacaktır.

11. Âşıklara Başka Güzellerin Teklif Edilmesi

Yûsuf u Züleyha'nın Tevrat kaynaklı olanında Yûsuf, kendisini çok seven ve Aziz'in karısı olan Züleyha'yı almaz. Onun yerine padişahın kızıyla evlenir.

Nizâmî'nin *Leylâ ile* Mecnûn'unda Mecnûn'a Leylâ verilmeyince, kabileden başka güzeller teklif edilir veya Nevfel'in kızıyla evlendirilir. İki genç yalnız kalınca, kız başkasını sevdiğini Mecnûn'a itiraf eder, Mecnûn'un hoş görmesi üzerine odayı terk eder. Hadiseye şahit olan Nevfel çok kızarsa da aşklarına saygı duyar.

Gül ü Bülbül'de Bülbül hileci, kara yüzlü Karga ile karşılaşır. Onun kara tüylerini görünce kendisi gibi aşk derdinden 'kara gussaya' batmış sanır. Ancak Karga, Bülbüle "Dünyada güzel mi kalmadı? Sen yiyip içmene bak" diyerek onu aşkından vazgeçirmeye çalışır. Ayrıca, eğer çok istiyorsa, güle bir name yazarak derdini anlatabileceğini söyler. Bülbül, yazdığı mektupta önce gülün güzelliğini över. Daha sonra, bu dünyanın geçici olduğu gibi, gülün de geçici olduğunu söyleyerek gururdan vazgeçmesini öğütler.

Kerem ile Aslı'da Keşiş'in bir oyunla Aslı'yı alıp uzaklara gitmesi sonucu babası Kerem'in haline çok üzülür ve "Üzülme oğlum, ben sana ondan âlâsını alırım. Aslı'yı unutmaya çalış. Bir Keşiş kızı için kendini helak etme. İstediğin evlenmekse eğer, seninle evlenmek isteyen bir sürü kız vardır" der. Bunun üzerine Kerem "Baba, ben Aslı için yanıyorum, ondan başkasını istemem. Sen bana izin ver de arkasından gidip bulayım." der.

12. Âşıkların Tedavi Edilmek İstenmesi

Leylâ ile Mecnûn'da tedavi için birkaç ayrı yöntem kullanılır, ancak hepsi de başarısızlıkla sonuçlanır. Bunlardan birincisi nasihattir, Mecnûn'a annesi, babası, dayısı, Nevfel vb. farklı kişiler nasihat eder, ancak hepsi boşa çıkar. İkinci olarak ise bir hekime başvurulur, bundan da sonuç alınamaz. Son çare olarak ise Ka'be'ye götürülür, fakat Mecnûn, aşkının artması için dua eder.

Ferhad u Şirin'de Ferhad, Şirin'in aynadaki misaline âşık olduktan sonra uzun süre aşkını gizler. Fakat gittikçe zayıflar, sararır. Onun bu halinden endişelenen babası tedavi ettirmek için doktorlara müracaat eder. Ferhad'ın hastalığı artınca tavsiye üzerine babası onu bir adaya götürmeye karar verir.

Gül ü Bülbül'de Bülbül'ün iki arkadaşı Kumru ve Tûtî, onun bu halinin sebebini merak ederler. Bülbül onlara derdini bir türlü söylemeyince hekimlerin en iyisi ve en ünlüsü olan İbn-i Sînâ'ya götürürler. Hekim, bülbülü daha görür görmez derdinin aşk hastalığı olduğunu söyler. Bunun çaresi ya sevgiliye kavuşmaktır ya da sevgilinin kötülenmesi sonucu aşığı vazgeçirmektir. Bülbül bütün bu caydırıcı sözlere rağmen vazgeçmeyeceğini belirtir. Bunun üzerine tekrar düşünüp taşınan iki arkadaş, bülbülü şeyh olan Baykuşa götürürler. Ondan bu dertten kurtulması için bülbüle dua etmesini isterler. Fakat şeyh; onlara aşksız bir dünyanın olamayacağını, bunun aslında Hak yolu olduğunu söyler. Bu cevap üzerine Tûtî ve Kumru, Bülbülü efkârı ile beraber bırakıp giderler. Çaresiz kalan Bülbül Hakk'a yönelir.

Kerem ile Aslı'da Kerem'e deli nazarıyla bakılmadığı için tedavisi de düşünülmez. Ancak çeşitli vesilelerle aşkın çaresizliği de vurgulanır.

13. Âşıkla Maşuğun Şiir ya da Türkü Diliyle Konuşmaları

Leylâ ile Mecnûn'da Leylâ da perişandır, Mecnûn'dan haber almak ister. Çünkü nereye baksa, Mecnûn'un şiirleriyle karşılaşmaktadır. "Hatta pazardan gelen her çocuk ondan muhakkak bir beyit ezberlemiş olurdu. Mecnûn'un o yanık gazellerine aynı güzellikte cevaplar yazardı. O kâğıdı bulan kimse okur ve şevkinden raks ederek götürüp, garip Mecnûn'a verirdi. Zira bu şiir Mecnûn'a derhal güzel ve orijinal bir şiir ilham edecekti. Ve hakîkaten de öyle olurdu. Mecnûn da bedaheten Leylâ için bir gazel söylerdi. İki muztarip âşık bir seneyi böylece yalnız birbirlerinin hayaline kanaat ederek geçirdiler." (Nizâmî, s.102).

Kerem ile Aslı'da babası, Kerem'i solgun, bitkin ve harap bir halde görünce merakla bunun sebebini sorar. Fakat Kerem tek kelime bile etmez. Bütün uğraşlarına rağmen padişah, oğlunu konuşturamaz. Oğlunun bu haline bir anlam veremeyen Padişah bir gün yine Kerem'i karşısına alır ve "Oğlum, ben senin babanım. Anlat bana, niçin derdini benden saklıyorsun?" diye sorunca Kerem "Baba, benim derdim öyle iki kelimeye sığacak bir dert değildir. Ben derdimi konuşarak anlatamam. Bana bir saz verin ki derdimi nağmelere dökeyim." der. Bu söz üzerine padişah Kerem'e bir saz getirtir. Kerem derdine tercüman olacak saza, aşk ateşiyle sarılır. Ağlayarak sazının tellerine vurur ve derdini dökmeye başlar. Daha önce sazı eline almamış olmasına rağmen yanık yanık çalmayı ve türkü söylemeyi başarır. Aşk çaldırır ve söyletir.

14. Aşk İçin Yapılan Savaş

Leylâ ile Mecnûn'da Nevfel, çölde Mecnûn'u görünce halini sorar. O da herşeyi anlatır. Bunun üzerine Nevfel iki kez Leylâ'nın babasının ordusuyla savaşa tutuşur.

Ferhad u Şirin'de Mihin Banu, Şirin'in Hüsrev'i kabul etmediğini söyleyince, Hüsrev çok öfkelenir. Bütün askerlerini toplayarak Şirin'in

bulunduğu memleket olan Ermen'e gelir. Kaleyi kuşatır, içerdekilerin dışarı çıkmasına engel olur.

15. Âşıkların Diğer Varlıklarla Hasbihali

a. Çerağ, Pervâne, Ay ve Sabâ Rüzgarı ile Dertleşmesi

Leylâ ile Mecnûn'da Leylâ'nın aşktan perişanlığı anlatıldıktan sonra çerağla olan sohbetine ve dertleşmesine de yer verilir. Dertleşme çerağdan sonra pervâne, ay ve saba rüzgârıyla devam eder.

Fazlî'nin *Gül ü Bülbülü*'nde Bülbül derdini cansız varlıklara anlatır. Bunlar karanlık gece sabah ve aydır. Onlardan yardım göremeyince Allah'a yalvarır.

Hüsn ü Aşk'ta çok canlı bir sabah tasviri yapılır. Baharda çiçek ve ağaçlarla ilgili hayaller kurulur ve bu bitkiler kişileştirilerek, tam âşık olunacak bir hava tasvir edilir.

b. Vahşi Hayvanlarla Beraber Yaşaması ve Onlara Hükmetmesi

Leylâ ile Mecnûn'unda Mecnûn'u arkadaşları çemenzâra götürür, o da bülbüle içini döker. Ayrıca sıcak bir yaz gününde Mecnûn, bir köpekle ve gazelini okuyan bir adamla hasbihal eder; Nevfel'den ayrıldıktan sonra ise Leylâ'nın kabilesinin olduğu yere gider, ancak oradan ayrıldıklarını görür. Orada sadece uyuz bir köpek kalmıştır. Mecnûn bu köpekle hasbihal eder, ona yüzünü gözünü sürer.

Ferhad u Şirin'de Ferhad, Sokrat'ın öğrettiği dua sayesinde gündüzleri hapisten kaçar, vahşi hayvanlarla dertleşir. Saba rüzgarı ve güneşe seslenir, onlara içini döker. Dağ, taş, bütün kâinat onunla beraber inler. Ayrıca Şirin'in ölümünden sonra kendini taşlara vura vura öldürünce vahşi hayvanlar cenazesinin etrafına birikir, kimseyi oraya yaklaştırmazlar.

Kerem ile Aslı'da Kerem sevdiğini göremeyince etrafına bakınırken gözü bir servi ağacına ilişir ve onunla dertleşir. Başka bir yerde ise efkârlanır ve "Kendisini aradığımı biliyor mu acaba? Aslım da benim için üzülür mü acaba? Dur biraz da şu yollara sorayım." der.

16. Âşıkların Rakipleri

Yûsuf u Züleyha'da Yûsuf'un rakipleri kardeşleridir. Bu hikâyede Züleyha'nın eski eşi olan aziz rakip sayılmaz. Çünkü o, kısır biridir. Azizin gözünde de Yûsuf rakip değildir. Çünkü Yûsuf da Züleyha ile vuslatın peşinde değildir. O, Hakk'a âşıktır. Tasavvufî bazı yorumlara göre bu durumda rakip Allah'tır. Çünkü Yûsuf, Züleyha yerine Hakk'ı tercih etmiştir. Zaten Hakk'ı sevdiğini söyleyip de ondan başkası ile meşgul olanların layığı da inlemektir. Züleyha önceleri görünen güzele (görüntüye, surete) âşıktır ve onu ister. Ama sonunda aşkı olgunlaşır, şehevi aşktan ruhani aşka geçer. Hikâyenin sonunda Yûsuf da Züleyha'yı ister. Çünkü Züleyha da ezeli güzelliği talep etmeye başlamıştır.

Leylâ ile Mecnûn'da Nizâmî'ye göre İbn Selâm, Leylâ'yı kırda görünce âşık olur. Leylâ ile evlenmek arzusuna düşer ve istetir. Talebi uygun görülür, ancak ona "Yalnız bu işte acele etmeyelim, zira biraz rahatsızdır. İyileşince nikâh yaparız." denilir. Nihayet Leylâ'yı İbn Selâm'a verirler. İbn Selâm onu alır, kendi haremine götürür. Leylâ'nın peçesini açınca, Leylâ'nın aklına bir yalan gelir ve İbn Selâm'ı kendinden uzak tutmak için anlatmaya başlar. Leylâ, daha mektep yıllarında kendisine bir perînin musallat olduğunu, insanoğlunun kendisiyle beraber olması halinde o perînin her ikisini de öldüreceğini söyler. Bu hastalıktan kurtulmak için tedavisinin devam ettiğini ve bir süre beklemesi gerektiğini dile getirir. Saf olan İbn Selâm, ona inanır ve sabretmeye başlar. Ayrıca Nevfel de Leylâ'yı görünce âşık olur ve Mecnûn'un elinden almak için zehirli şerbet hazırlatır. Ancak yanlışlıkla bu şerbeti kendisi içer ve ölür.

Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın rakibi hükümdar Hüsrev'dir. Ferhad'ın ölümünden sonra ise Şirin'i Şiruye adlı birisi almak ister. Ancak Şirin, Ferhad'ın cenazesi yanında son nefesini verir.

Gül ü Bülbül'de rakiplerden birisi kış şahıdır. Bahar şahının düşmanı olan kış şahı askeriyle her yeri kaplamıştır. Bülbül, bu olayları görüp mahzun olur. Bülbül önceleri güle kavuşur; kıskananlar vardır. Mesela Gül'ün kötü yürekli arkadaşı diken (hâr) bu durumu hazmedemez

ve bir fırsatını bulup bülbülü güle çekiştirir. Bülbülün bir çalı kuşu olduğunu, güzellikte ve asalette eşsiz gülün böyle bir kuşla arkadaşlık etmemesi gerektiğini söyler. Nesîm, Sûsen ve Nergis de dikene hak verir.

Şem ü Pervane'de rakiplerden birisi Kâfur'dur. Kâfur, bahçede Pervane'yi görünce, onu azarlayıp horlar. Bunun üzerine Pervane evine gider ve bir köşede akşama kadar inler. Şem, onu şefkatle okşar, sabaha kadar sohbet ederler. Konuşma sırasında Şem, Pervane'ye Nesim adlı düşmanından söz eder. Sabaha doğru Şem, Pervane'den ayrılır ve "Akşam tekrar görüşelim." der. Pervane Mecnûn gibi alır başını, çöllere gider. Durumdan haberdar olan Nesim de kızar, Şem'e saldırıp çadırını yıkar, fakat onu bulamaz. Nesim'den kaçan Şem tekrar meclis kurar.

Kerem ile Aslı'da Kerem'in tek rakibi Aslı'nın babasıdır. Hikâye boyunca iki aşığın kavuşmasına engel olur ve bunu da başarır. Ayrıca Halep'te Kerem'den kurtulmak için Aslı'yı bir başkasına vermek isterler, ancak bunu başaramazlar.

Hüsn ü Aşk'ta kabilenin hâkimi olan Hayret, bu iki genci birbirinden ayırmalarını emretmiştir. Bu emri yerine getirmemek, kimsenin elinde değildir. Bunun üzerine Hüsn can yakıcı ahıyla Hayret'i perişan etmek ister.

17. Âşıkların Halinden Anlayan Bazı İnsanların Onlara Yardım Etmesi

Leylâ ile Mecnûn'da Mecnûn'un en önemli yardımcısı Zeyd'dir. Zeyd, hem Mecnûn'a Leylâ'dan haber getirir, hem de ona dert ortağı olur, çünkü onun başından da aşk belası geçmiştir. İbn Selâm, Leylâ'yı aldıktan sonra Zeyd araya girer. Zeyd de Zeynep isimli bir güzele âşıktır. Mecnûn'u durumdan haberdar eder. Bunun üzerine Mecnûn, Leylâ'ya sitem dolu bir mektup yazar. Mecnûn'a yardımcı olan ikinci insan ise Nevfel'dir. Nevfel, Mecnûn için Leylâ'nın babasının ordusuyla savaş bile yapar.

Ferhad u Şirin'de Ferhad'a Şapur isimli bir nakkaş yardım eder. Ferhad, Yemen'e giden bir gemiye biner. Gemiyi korsanlar basar, Fer-

had onları korsanlardan kurtarır. Ferhad gemide Şapur isimli bir nakkaş ile tanışır, dost olurlar, Ferhad ona derdini açar. Şapur, anlattığı yerin Ermen olduğunu söyler, Ferhad ona inanmaz, Şapur Ermen'in resmini çizer, aynada gördüğü yerle aynı olduğu için inanır ve beraberce oraya giderler.

Gül ü Bülbül'de Bülbül'ün iki arkadaşı Kumru ve Tûtî, ona yardım ederler.

Şem ü Pervane'de Şam'da Şem adlı bir güzel ve Anber ile Kâfur isimli iki hizmetçisi vardır. Bunlardan biri Rûmî, diğeri Habeşîdir. Kâfur önden gidip Şem'in tahtını kurar, Anber de buhurdana ud atar.

Kerem ile Aslı'da Kerem'in yanından ayrılmayan bir Sofî vardır. Sofî, Kerem'e akıl verir, can yoldaşı olur. Küçüklükten beri beraberdirler. Ayrıca Kerem ile Sofi gittikleri her yerde halktan hürmet ve yardım görürler. Bu arada Halep'te şehrin kabadayısı olan Külhanbeyi ile Halep'in paşası da Kerem'e yardım eder ve iki aşığı kavuşturmak için çaba sarf eder.

Hüsn ü Aşk'ta Aşk'ın lalası Gayret ile Hüsn'ün dadısı İsmet âşıkların en büyük destekçileridir. Ayrıca Nüzhetgeh-i Mâna'da bir pîr olan Sühan (mürşid) da vardır. Sühan imkân hazinesi; hayır imkânlarının müşterek adıdır. Sühan bu iki gence aracı olmaya ve yardım etmeye karar verir. Ayrıca Sühan, Hüsn ile Aşk arasındaki haberleşmeyi de sağlar.

18. Maşukların da Bir Zaman Sonra Âşık Olmaları

Yûsuf u Züleyha'da erkek kahraman Yûsuf olmasına rağmen sevilen de Yûsuf'tur. Dolayısıyla o bir maşuktur. Zaten onu rüyasında görüp âşık olan ve kavuşmak ümidiyle Mısır'a gelen de Züleyha'dır. Âşık olan Züleyha tam on sekiz yıl çile çeker. Günlerden bir gün Yûsuf'un yakınlarda olduğunu haber alan Züleyhâ, yüksek bir yere çıkar ve kendisine bir kere bakmasını, bunun için canını feda edeceğini söyler. Bu feryat Allah'ın emriyle Yûsuf'a ulaşır. Yûsuf, tanınmayacak kadar değişmiş, yaşlanmış ve çirkinleşmiş Züleyhâ'yı acıyarak sarayına getirir. Onun eski güzelliğine kavuşması için dua eder. Duası kabul görür ve

Züleyhâ eskisinden daha güzel olur. Yûsuf bu güzelliğe âşık olur. Mısır halkının katıldığı bir düğünle evlenirler.

Leylâ ile Mecnûn'da Mecnûn vahşi hayvanlarla beraber otururken uzaktan bir atlı görünür. Mecnûn'u görünce "Ben bir yere uğradım, orada çok güzel bir kadın vardı, kocasının korkusundan dolayı onun yanında oturmaktaydı. Fakat çok kederliydi. Ona 'Sen kimsin? Ne için, kimin için ağlıyorsun?' dedim. Acı bir tebessümle 'Ben Leylâ idim; fakat şimdi bin tane mecnûndan daha mecnûnum. O bahtı kara Mecnûn'dan ben bin kere daha deliyim. Kocamla mücadeleden korkuyorum; babamdan kaçamıyorum.' dedi, der."

Ferhad u Şirin'de Ferhad, rüyasında gördüğü Şirin'i bulmak için yola çıkar. Şirin'in memleketine geldiğinde onun için bir arık açar. Gücü, kuvveti ve ustalığı dillere destan olur. Şirin, bu adamın kim olduğunu merak eder ve onu görmeye gelir. Görür görmez de âşık olur.

Şem ü Pervane'de Şem, Pervane'yi hatırlar ve içine bir ateş düşer. Kimse derdini anlamasın diye kalkıp perde arkasına geçer ve ağlamaya başlar. Meclisin neşesi kalmaz ve herkes bir köşede uykuya dalar.

Kerem ile Aslı'da Keşiş kızını alır ve Kerem'den uzaklaştırır. Ancak Kerem bir av esnasında Aslı'yı görür ve âşık olur. Bu arada Aslı da ona âşık olur, fakat onun gibi yanmaz. Aslı'nın Kerem'e gerçek manada âşık olması ve onun için yanması Kerem'in bedduasından sonra gerçekleşir. Kerem dişlerinin hepsini çektirdikten sonra ağzındaki kanı silmek için Aslı'dan hatıra kalan mendili çıkarır. Aslı, bu mendili görünce onun Kerem olduğunu anlar ve hemen kaçar. Kerem'in gitmesini, ikisinin kavuşmasının imkânsız olduğunu söyler. Bunun üzerine Kerem "Ey Rabbim! Nedir bu başıma gelenler, nedir benim bu çektiklerim. Dilerim senden, benim bu aşkımın üçte birini Aslı'ya ver" der. Kerem'in duası hemen o anda kabul olur ve Aslı, Kerem'e gerçekten âşık olur. Kapıyı açıp hemen Kerem'in boynuna sarılır ve aynı anda Müslüman da olur.

Hüsn ü Aşk'ta önce Hüsn'ün Aşk'a âşık olduğu söylenir ve Hüsn kınanır. Çünkü kızın erkeğe rağbet etmesi, kabilenin âdetine aykırıdır. Sühan aralarında miyancı olur.

19. Beşerî Aşkın İlahî Aşka Dönüşmesi

Yûsuf u Züleyha mesnevisi mecazi aşktan, İlahi aşka geçiş yapılan tasavvufî bir aşk hikâyesi değildir. Bu hikâyede mecazî aşk anlatılsa da didaktiktir. Ancak yine de bazı mesneviciler zorlama yorumlarla tasavvufî çağrışımlar oluşturmaya çalışırlar. Yûsuf u Züleyha'da beşeri aşkın ilahi aşka dönüşmesi yerine mesneviciler Hz. Yûsuf ile Züleyha'yı kavuştururlar. Kavuşma Züleyha'nın on sekiz yılda aşkla pişmesi ve Yûsuf'a eş olacak seviyeye gelmesiyle olur. Bu kıssada Hz. Yakub'un da aşkla piştiği ve gerçek âşık olduktan sonra bazı şeyleri daha iyi gördüğü rivayet edilir. Buna göre Hz. Yakup, kıssanın başında, yani henüz pişmemişken, çok yakınındaki Yûsuf'u kuyuya atarlar; o, bunu hissedemez. Kıssanın sonunda aşk ile piştikten sonra çok uzaklardan, ta Mısır'dan gelen gömleğin kokusunu alabilir ve gözleri açılır. Diğer taraftan Hz. Yûsuf'un hem Hz. Yakup'un hem de Züleyha'nın aşkına karşı ilgisiz kalması, hakiki aşk denizine dalmış olmasıyla tevil edilir. O, gayb âleminde istiğrak halinde olduğu için halkın halinden habersizdir. Ancak bu iki âşık da Hz. Yûsuf'la aynı seviyeye geldikten sonra vuslat gerçekleşmiştir.[15] Ayrıca Hamdi mecazi aşkın ayıplanmaması gerektiğini, çünkü hakikinin köprüsü olduğunu vurgular:

> Aşka ta'n etme ger mecâzîdür
> Ki hakîkîye kâr sâzîdür
> Ma'nîye gerçi sûret oldı tarîk
> Menzile er yolunda kalma refîk (s.51)

Leylâ ile Mecnûn'da Leylâ mâtemden sonra Mecnûn'u arayıp bulur, fakat onun aşkı hakikî aşka inkilap etmiş ve artık Leylâ'ya ihtiyacı kalmamıştır.

Ferhad u Şirin'de anlatılan aşk baştan sona mecazi aşktır. Ancak Ferhad'ın ölümünden sonra onun aşkının İlahî aşka dönüştüğü söylenir. Nevâî, kırk tane rivayet ehlinin o gece rüyalarında Şirin ile Fer-

---

[15] Settarî, a.g.e., s.162.

had'ı cennette gördüklerini nakleder. Mecazî aşkın hakikî aşka dönüşünü anlattıktan sonra hikâyeyi bitirir.

Mantıku't-Tayr baştan itibaren mecazdan hakikate geçişi anlatan alegorik bir hikâyedir. Attâr, bu eserde temsîlî bir surette "Vahdet-i Vucud" inancını işler. Kuşlar hakikat yolunun yolcularıdır. Hüdhüd de kılavuzları, yani mürşidleridir. Simurg, Allah'ın tecellisidir. Hakîkî Birliğe ulaşan bir sâlikte ve eşyada Hakk'ın tecelli ettiği, bu makama ulaşan insanın Hakk'ı aramak için kendi içine yönelmesi veya eşyada Allah'ı görebilmesi, alegorik bir tarzda anlatılmaktadır.

Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünde hikâyenin sonunda Bülbül, kıskançlık ve sevgilinin cefası olmaksızın Gül'e yaklaşır. Gül ve Bülbül bu meclisin sonunda yalnız kalır. Artık iki ayrı varlık değildirler. Âşık ile maşuk tek varlık olmuştur.

Kerem ile Aslı'da Kerem'in Hak aşığı olup olmadığını anlamak için kırk güzelle beraber Aslı'yı da getirirler, ancak Kerem'in gözü eski elbiseler içinde olan Aslı'dan başkasını görmez. Kerem'in başka hiçbir kıza bakmadığını görünce onun Hak aşığı olduğuna inanırlar. Ayrıca Kerem uzun yolculuk sonrası erer ve kerametler göstermeye başlar. Bir yerde haramiler onun malını almaktan vazgeçer, Hak âşığı olduğunu söyler ve saygı gösterirler. Hasan Kale'de ise halk, Kerem'in gerçek bir Hak âşığı olup olmadığını anlamak için onu imtihana tabi tutarlar. Ancak Kerem keramet gösterir ve tabuta oyun yapmak için koydukları canlı kişi ölür. Bunun üzerine ondan özür dilerler ve onun Hak âşığı olduğuna kanaat getirirler. Yine bir yerde Kerem derinden bir ah eder ve ardından kıyamet gibi bir yağış gerçekleşir. Başka bir seferde ise Kerem, kendilerine geçit vermeyen dağa beddua eder, dağ birden alev alır ve kül olur. Kerem'in ölümü de aşkının beşerîlikten çıktığının önemli bir delilidir. Zira bir ah eder yanar, kül olur, ardından onun külünden Aslı da tutuşur ve ikisinin külü birbirine karışır.

Hüsn ü Aşk'ta Aşk, İlahî aşka erer. Aşk, kabilenin bahsettiği bü-

tün zorlukları aştıktan sonra Sühan'ın da yardımıyla nihayet Diyâr-ı Kalbe gelir. Orada her şey değişir. Sırlar bir bir çözülmeye başlar. Onu Kasr-ı Padişâhî civarına götürürler. Bu yekpâre zümrüd ve zebercedden kasrın etrafı binlerce gayb perdesi ile örtülüdür. Pîr, tahttan iner; tedbirle kasra gider. İki saat sonra, beklenmedik bir perde açılmış; garip bir hal olmuş ve Sühan, Gayret, Hayret, Mollâ-yı Cünûn hep beraber gelmiştir. Sühan bulundukları bağın, Nüzhetgeh-i Manâ olduğunu söyler. Bunu, o Pîr-i Enver"in, Mollâ-yı Cünûn, Gayret, Hayret, İsmet, Benî Muhabbet'i geride bırakıp Aşk'ı Hüsn'e götürmesi takip eder. Hakikatte Aşk Hüsn'dür, ayn-ı Hüsn de Aşk. Fakat Sühan, bir noktadan itibaren ilerleyemez;. bundan ilerisi Hayret'indir.

20. Âşık ve Maşuğun Sonu

Yûsuf u Züleyha mutlu sonla bittiğinden, yani Yûsuf ile Züleyha kavuştuğundan acıklı ölüm sahneleri yoktur. Aksine kavuşma sahnesi vardır. Züleyha gençliğini ve güzelliğini geri alır. Böylece maşuk âşık, âşık da maşuk olur. Züleyha namaza durunca Yûsuf beklemeye koyulur. Züleyha'nın namazı uzayınca Yûsuf, onun gömleğini arkadan çeker ve yırtar. Bunun üzerine Cebrail inerek "Bu gömlek o gömleğin karşılığı, şimdi ödeştiniz."[16] der. Bir rivayete göre Yûsuf ile Züleyha on sekiz yıl evli kalırlar, üç çocukları olur. Hz. Yûsuf ölüm döşeğinde iken kardeşleri "Züleyha'ya haber verelim mi?" derler. Yûsuf "Hayır, onun bir saatlik ayrılığa bile gücü yok, dayanamaz." der ve vefat eder. Züleyha gelir, tabuta sarılır ve iki gözünü çıkarıp tabutun üzerine koyar. "Yûsuf'un güzelliğini görmeyecek göz, bu fani dünyada görmese de olur." der ve bayılır. Ayıldığında "Yarabbi canımı al" der ve bir süre sonra da vefat eder.

Leylâ ile Mecnûn'da Mecnûn'un İlahî aşka ermesiyle faydası kalmayan Leylâ aşkından ölür. Leylâ ölüm anında anasına "Ben sevgilime hasret gittiğim zaman gözlerime sevgilimin yolunun tozundan sürme çek, sevgilimin hediye edeceği üzerlik tohumundan yanağıma çizgi

---

[16] Settarî, a.g.e., s.60.

çek. Başımı gözyaşı ile ıslat, ciğer kokusundan ıtırlar sür. Üzerime koku yerine sarı güller serp, ciğerden gelen soğuk âh benim cesedime kâfûr olsun. Kefenimi kana batır, zira ben şehidim. Bu benim bayram günümün rengi olsun. Beni böyle bir gelin gibi süsleyip toprak perdedarına teslim et. Benim maceramı bildiğin gibi Mecnûn'a anlat." Vasiyeti üzere annesi, durumu Mecnûn'a bildirir ve "Leylâ yalnız senin sevginle, yalnız senin derdinle yaşadı ve ıstırap içinde öldü. Mezarını bir ziyaret et, der ve yaşlı gözlerini yumar. Bunu duyan Mecnûn koşarak Leylâ'nın mezarına gelir. Günlerce ağlar ve sonunda "Ey her şeyi yaratan Allahım, bütün sevdiklerinin başı için beni bu mihnetten kurtar, sevgilimin yanına ulaştır. Artık canımı al." diye inler ve ruhunu teslim eder. Mecnûn ölür, fakat bir sene boyunca hayvanlar onun etrafından ayrılmazlar.

Ferhad u Şirin'de Hüsrev, Şirin'e kavuşmak için Ferhad'dan kurtulmaya karar verir ve yaşlı bir kadına danışır. Yaşlı kadın Ferhad'ın yanına giderek, Şirin'in kahrından kendini öldürdüğünü söyler. Bunun üzerine Ferhad kendini taştan taşa vurarak öldürür. Haberi alan Şirin de kendini öldürmek ister ancak başaramaz. Şirin'i Hüsrev'e verirler. Şirin Ferhad'ın yaptığı kasra giderken; onu Hüsrev'in oğlu Şîrûye görür ve o da Şirin'e âşık olur, babasını öldürür. Şîrûye, Şirin'le evlenmek ister, ancak evlenmeden önce Şirin, Ferhad'ın cesedini saraya getirtir ve onun yanına uzanarak son nefesini verir.

Gül ü Bülbül'de Gülün ve Bülbülün sonlarına dair beş ayrı rivayet olduğunu söyleyen karınca bunları anlatır. Bunlardan birinde gülün hastalandığını gören bülbül ona kavuşmak ister, fakat gülün dikenleri birer hançer gibi vücuduna saplanır. Fazlî'de âşık ile maşuk vuslatı yakalar, ikilik kalkar ve birliğe ererler. Sonunda feleğin cefası bu iki aşığa da ulaşır. Güzel Gül rüzgârın elinde dağılırken; Bülbül toprağa düşer ve ölür.

Şem ü Pervane'de Şem, Hâce-i Nûr isimli bir ermişin mezarını ziyaret eder ve niyaz eder. Diğer taraftan Pervane de çöllerde dolaşırken sıcaktan kavrulur. Derdini Güneş'e açar. Ardından halsiz bir şekilde uzaktan gördüğü bir binaya doğru yol alır. Bu bina Hace-i Nur'un tür-

besidir. Pervane, orada Şem'i görür ve canlanır. Şevkle etrafında döner, Şem de onu bağrına basar. Böylece muradına eremeden yüreğini yakan ateşle toprağa düşer ve can verir. Üzüntüden içi yanan Şem, ağlamaya başlar. Yüzü sararır, ter içinde kalır, ateşi yükselir ve sabaha kadar yanar. Nihayet gücü tükenir, tamamen erir ve yere yığılır. Pervane'yi kucakladıktan sonra yüzünü onun yüzüne koyar ve canını teslim eder. İkisi de oraya defnedilir.

Kerem ile Aslı'da Aslı'nın babası Aslı'yı Kerem'e vermemek için elinden geleni yapar. Vermeye mecbur kalınca da bir oyun yapar ve Aslı'ya düğmeleri büyülü bir elbise giydirir. Kerem gerdek gecesi sabaha kadar bu elbiseyi açmak için uğraşır, ancak bir türlü açamaz. Kavuşamayacağını anlayınca da öyle derin bir ah çeker ki ağzından ateş çıkmaya başlar. Bu ateşle baştan aşağı yanar. Aslı bir de bakar ki Kerem'i ateş bürümüş. Yanındaki su dolu testiyi Kerem'in ateşi sönsün diye başından aşağı boşaltır, ancak fayda etmez. Kerem'in külü odanın ortasına yığılıp kalır. Aslı kırk gün külün başından ayrılmaz. Sonra kül yavaş yavaş dağılmaya başlayınca, saçlarını süpürge edip Kerem'in külünü toplamaya çalışır. Bir anda küller yeniden tutuşur ve Aslı'nın saçları da ateş alır. Aslı da Kerem gibi yanınca, ikisinin külleri birbirine karışır.

Birinci Bölüm

Bu bölümde Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında kaleme alınan Leylâ ile Mecnûn mesnevileri üzerinde durulacak, hikâyenin akışı verilecektir.

Mesnevilerde "Leylâ ile Mecnûn" Hikâyesi ve Gelişimi

Leylâ ile Mecnûn hikâyesi, İslamî edebiyatlarda Yûsuf u Züleyhalardan sonra en sık tercih edilen ikinci aşk mesnevisidir. Eski Arap ananelerini toplayan bazı Arap dilcilerine göre Mecnûn, MS 690–700 yılları arasında ölmüş olan şâir Kays b. Mulavvah el-Âmirî; Leylâ ise Leylâ bint Mahdî'dir. Bu iki âşık arasında geçen aşk hikâyesi çok erken dönemlerde bütün Şark coğrafyasına yayılmış; Arap, Fars ve Türk şâirlerinin ilgisini çekmiştir.

A. ŞARK-İSLAM DÜNYASINDA KALEME ALINAN LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİLERİ

1. ARAP EDEBİYATINDA

Leylâ ile Mecnûn hikâyesini ilk olarak X. yüzyılda Arap dilcileri ortaya çıkarır; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî (ö.967)'nin Agânî'de kaydettiğine göre bunlar Hâlid b. Cemîl ile Hâlid b. Kulsûm'dür. İbnu'l-Nedîm

de (M.987) Leylâ ile Mecnûn'u anlatan bir halk hikâyesi kitabını gördüğünü söylemiştir. Bu ve benzeri kaynaklara göre Leylâ ve Mecnûn'un ilk hâli kısaca şu şekilde nakledilmektedir:

"Necd'de bulunan Benî Amr kabilesine mensup olan Kays ile Leylâ, kabilelerinin hayvanlarını otlatırken birbirlerini severler; yaşlarının büyümesi veya aşklarının meydana çıkması üzerine, Leylâ çadıra hapsedilir ve Kays'a gösterilmez. Bunun üzerine Kays'da aşkın ilk ıztıropları görülmeye başlar. Kays'ın babası Leylâ'yı ister ise de aşk sebebi ile dillere düştüğünden veya kızlarını rüsva ettiğinden yahut da başka bir bahane ile teklifi reddedilir. Leylâ başkasına nişanlanır. Bu hale üzülen Kays, aklını yitirir ve mecnûnlaşır. O sırada Kays'ı görüp muradına erdirmek isteyen Mervân b. Hakem (675-683)'ın vergi memuru Ömer b. Abdurrahman ile yerine tayin edilen Nevfel b. Musâhik'in teşebbüsleri boşa gider. Mecnûn'un babası, dua ile oğlunun iyileşeceğini ümit ederek, onu Mekke'ye götürür. Ancak Mecnûn aşkının artması için dua eder ve çöllere kaçarak vahşi hayvanlarla yaşamaya başlar. Mecnûn'un Leylâ'ya benzettiği ceylanı avcılardan kurtarması vb. vakalar, bu sırada gerçekleşir. Sonunda Leylâ, aşk ıstırabıyla ölür. Mecnûn ona ağıtlar söyleyerek aşkının acılarını terennüm eder, çöllerde dolaşır ve nihayet bir gün ölüsü bulunur."[1]

Arap edebiyatında Leylâ ile Mecnûn hikâyesine sûfîler büyük önem verir. Çünkü bu hikâye mecaz-hakikat köprüsünün kurulmasına çok müsaittir. Mesela ilk Arap sûfî şairlerinden olan İbnü'l-Fâriz (ö.1235) divanında kesret-vahdet ilişkisine işaret ederken Leylâ ile Mecnûn hikâyesine sık sık göndermeler yapmıştır.

Arap Edebiyatında Leylâ ile Mecnûn Rivayetleri:

1. Ebubekir el-Valibî (IX. yy)
2. İbn Tulûn (IX. yy)
3. İbn Davuf el-İsfehanî (IX. yy)

---

[1] A.Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi, İş Bankası Yay., Ankara 1959, s.15.

4. Muslim b. Kuteybe (IX. yy)
5. Ebu'l-Ferec el-İsfehanî (IX. yy)
6. Cafer b. Sarrâc (XI. yy)
7. Davud b. Ömer el-Antakî (XVI. yy)
8. Ebu'l-Mehasin Yûsuf (XVI. yy)
9. Abdülkadir b. Ömer el-Bağdadî (XVII. yy)

2. İRAN EDEBİYATINDA

İran edebiyatında Leylâ ile Mecnûn'a dair ilk kayıtlara Minûçihrî (ö.1041) ile Baba Kûhî-i Şîrâzî (ö.1050)'nin divanlarında rastlanmaktadır. Bununla beraber bu macerayı konu edinen ve bize kadar gelen en eski eser, *Nizâmî-i Gencevî* (ö.1204)'nin Leylâ ve Mecnûn adlı mesnevisidir. Nizâmî'nin hamsesinin üçüncü mesnevîsi olan Leylâ ile Mecnûn, Şirvanşahlardan Münuçihr'in oğlu Ahsitân namına 1188 (H.564) yılında yazılmıştır. Eser hezec bahrinin *"Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün"* vezniyle yazılmış olup 4718 beyittir.[2] Nizâmî'den sonra yazılan en eski eser Emir Hüsrev (ö.1325)'e aittir. İran edebiyatında Hüsrev'den sonra Mollâ Câmî (ö.1492) gelir. Câmî eserinde daha çok Arap edebiyatındaki orijinal Leylâ ile Mecnûn hikâyesine sadık kalır. O, Arap inanış ve telakkîlerini yansıtır. Câmî'nin Arap rivayetlerine sadık kaldığını gösteren birkaç noktaya değinelim: Mesela ilk tanışma, Agânî'de de olduğu gibi, bir ziyaret esnasında gerçekleşir. Yani Câmî'de kahramanlar mektepte tanışmaz.

Câmî'den sonra, onun yeğeni Hatîfî-i Câmî de bir Leylâ ile Mecnûn hikâyesi yazar. Hatîfî genellikle kabul edilmiş rivayetlere yer verse de bazı değişikler yaptığı görülür. Mesela Kays'ın henüz dadısının kucağında iken güzellere karşı olan meftunluğunu ve bunu gören kabile halkının, çocuğun büyüyünce mecnûn olacağına dair verdiği hüküm[3],

---

[2] Ahmet Ateş, Leylâ ile Mecnûn mad., İA, MEB, İstanbul 1957, s.325.

[3] Agah Sırrı Levend, Ahmed Rızvan'ın Leylâ ve Mecnûn'u", Türk Dili Dergisi, C.I, S.7, Nisan 1952, 13-18.

Mecnûn'un kerametler göstermesi, Leylâ'ya âşık olan ve onu kendine almak isteyen Nevfel'in, Mecnûn için hazırlattığı zehir ile ölmesi, ölümden sonra bir hacılar kafilesi gelmesi ve Mecnûn'un defnedilmesi vb.

Farsça Leylâ ve Mecnûn Yazan Şâirler:

1. Nizamî (ö.1204)
2. Hüsrev-i Dihlevî (ö.1325)
3. Kâtibî (ö.1436)
4. Molla Câmî (ö.1492)
5. Mektebî-i Şîrâzî (ö.1490)
6. Ahmed Süheylî (ö.1502)
7. Hatifî (ö.1512)
8. Misâlî-i Kâşânî (ö.1492)
9. Hace İmad-i Lârî (XV. yy)
10. Hace Hasan Hızır (XV. yy)
11. Sevdâî (ö.1514)
12. Kudbuddin Emir Hac (ö.1517)
13. Hilal-i Esterabadî (ö.1533)
14. Zade Kadısı (XVI. yy)
15. Âhî-i Meşhedî (ö.1521)
16. Gilânî (ö.1556)
17. Zamirî (ö.1565)
18. Kâsimî (ö.1571)
19. Rehaî (ö.1575)
20. Hâfî (ö.1576)
21. Nüvidî (1590)
22. Türkmanî (XVI. yy)
23. Şirazî (XV. yy)
24. İtabî (XVI. yy)
25. Keşmirî (ö.1594)

26. Saidî (XVI. yy)
27. Râî (XVI. yy)
28. Sarfi-i Keşmirî (XVI. yy)
29. Mir Cümle İsfehânî (ö.1638)
30. Ebü'l-Berekat (ö.1644)
31. Hakim Şifai (XVI. yy)
32. Hindû (ö.1645)
33. Alemgîr (XVII. yüzyıl)
34. Mülhem (ö.XVII. yüzyıl)
35. Nâmî (ö.1789)
36. Kaşif-i Şirazî (ö.1650)
37. Tecelli (ö.1676)
38. Seyyid Hasan (XVII. yy)
39. Molla Murad (XVII. yy)
40. Mülhem (XVII. yy)
41. Şule-i İsfehani (XVII. yy)
42. Fevki-i Yezdî (XVII. yy)
43. Nâmî (ö.1789)
44. Mehdî Bey (ö.1799)
45. Saba-yı Kaşanî (ö.1822)
46. Halk-ı Hasanî (XVIII. yy)
47. Nasibî (XIX. yy)
48. Nasır Han (XIX. yy)
49. Müellifi Belli Değil (Blochet Kat. No:1963)

Urduca *Leylâ ve Mecnûn* Yazan Şâirler:

1. Hüseyin Tecellî (ö.1784)
2. Mirzâ Lutfî-Alî (ö.XIX. yy)
3. Muhammed Vezir Hân (ö.1868)
4. Şâh Muhammed Azîm (ö.XIX. yy)

5. Mirza Mehdî Hân (ö.XIX. yy)
6. Muhammed Kadir (XIX. yy)
7. Tâkî Hân Havas (XIX. yy)
8. Valî Muhammed Nazîr (XIX. yy)[4]

3. TÜRK EDEBİYATINDA

Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn kıssası, ilk önce Gülşehrî ile Âşık Paşa'nın eserlerinde "temsilî hikâye" olarak görülür. Gülşehrî, 1313'de yazdığı Mantıku't-Tayr'da, Âşık Paşa ise 1329'da tamamladığı Garîb-nâme'de, sonu Allah'a varan gerçek aşkı anlatmak için Mecnûn'un efsaneleşmiş aşkını örnek olarak alırlar. Gülşehrî 79, Âşık Paşa da 30 beyit içinde, hikâyenin birer sahnesini anlatır. Bu hikâyeyi "temsilî hikâye" olarak alıntılayan başka şâirler de vardır. Mesela Şemseddîn-i Sîvâsî İbret-nümâ ve Mir'âtü'l-Mülûk; Nâlî, Tuhfe-i Dil-keş vb. XV. yüzyılda ise Orta Asyada (Nevâî), Anadolu'da (Şâhidî) ve Azerbaycan'da (Hakîrî) Leylâ ile Mecnûn hikâyeleri yazılmaya başlanır. Aşağı yukarı otuz kadar Türk şâiri bu hikâyeyi anlatır ve genellikle de Nizâmî'nin kurgulamasını esas alır.

Nevâî'nin hamsesinin üçüncü mesnevisi olan Leylî vü Mecnûn'un 1484 yılında yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu yıllarda Mollâ Câmî Leylâ ile Mecnûn hikâyesini yazmamıştır. Nizâmî'nin ve Emîr Hüsrev'in aynı adı taşıyan mesnevilerine cevap olarak kaleme alınan eserin vezni, aynı konuyu ele alan ilk üstadların mesnevilerinde kullandıkları "bahr-i hezec-i müseddes"ten "mefûlü mefâilün feûlün"dür. Mesnevi otuz sekiz bölümden ibaret olup, toplam 3622 beyitten oluşmaktadır.[5]

Türk edebiyatının şaheserlerinden birisi olan Fuzûlî'nin eseri, Nizâmî'nin tespit etmiş olduğu istikamette, konunun en mükemmel bir

---

[4] Ahmet Ateş, a.g.m, s.52.

[5] Ali Şîr Nevâî Levend, Hayatı-Sanatı-Kişiliği-I, a.g.e., s.120; Ali Şîr Nevâ Leylî vü Mecnûn, Haz: Ülkü Çelik, TDK, Ankara 1996, s.23.

şekilde işlenmesi ile meydana gelmiştir. Birçok araştırmacı Fuzûlî'yi bu eserinden dolayı Türk edebiyatının en büyük şâiri olarak görür.

Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Yazan Şâirler:

1. Şâhidî (ö.1495): Eser 171 varak olup 6446 beyittir.
2. Ahmed Paşa (ö.1495): Eser meydanda yoktur.
3. Ali Şîr Nevâî (ö.1501)
4. Behiştî Sinan
5. Hamdullâh Hamdî (ö.1503)
6. Ahmed Rızvan
7. Hayâtî: Eser meydanda yoktur.
8. Necâtî (ö.1508): Eser meydanda yoktur.
9. Çâkerî Sinân: Eser meydanda yoktur.
10. Kadîmî (XVI. yy): (Nizâmî'yi takip eder.)
11. Celîlî (ö.1569)
12. Sevdâî (XVI. yy)
13. Hayâlî (ö.1522): Eser meydanda yoktur.
14. Hakîrî (XVI. yy)
15. Fuzûlî (ö.1555)
16. L. Hamdî (XVI. yy)
17. Ârif Fethullâh (ö.1561): Eser meydanda yoktur.
18. Sâlih Celal-zâde (ö.1565)
19. Halîfe (ö.1572) (Hatîfî'den etkilenir)
20. Halîlî (XVI. yy): Eser meydanda yoktur.
21. Sinân Çelebi (XVI. yy): Eser meydanda yoktur.
22. Mahvî İdris (XVI. yy): Eser meydanda yoktur.
23. Muhyî Çelebi (XVI. yy): Eser meydanda yoktur.
24. Zamîrî (XVI. yy): Eser meydanda yoktur.
25. Atâyî (XVI. yy): Azerî
26. Faizî (ö.1621)
27. Örfî (1722)

28. Andelib (1771)
29. Rıfatî (ö.1669): Eser meydanda yoktur.
30. Nâkâm Âzerî (ö.1905)[6]

B. LEYLÂ VE MECNÛN HİKÂYESİNİN AKIŞI

Kitabın Yazılış Sebebi

Şirvanşahlar Şahı benden Leylâ ile Mecnûn hikâyesini yazmamı istedi. Sırrımı söyleyecek, bu halimi anlatacak mahrem bir dostum yoktu. Oğlum Mehmet Nizâmî: "Ey şöhretinin davulu ile gökyüzünü inleten! Hüsrev u Şirin'i yazdın, bu kadar insanı sevindirdin. Şimdi Leylâ vü Mecnûn'u da yazmalısın." Ben de ona: "Bu efsane gerçi meşhurdur; fakat içinde neşve ve neşat namına bir şey yoktur. Söze çeşni veren neşat ve nazdır. Söz bu iki mevzu üzerinde açılır, gelişir. Bu mevzuda ne bağ, ne şahane bir şarap meclisi, ne saz, ne de bahtiyarlık var. Bu Arabistan çöllerinde geçmiş bir maceradır. Bunda çöllerin kuruluğu, dağların sarplığından başka bir mevzu yoktur. Böyle dar mevzuda aşka dair ne söylenebilir. Zevk ve neşve üzerine söz söylemeli ki; o zaman yazılan beyit efsane ile beraber raks eder. Bu mevzudaki ıstırap ve melal yüzünden şimdiye kadar kimse bunun hakkında bir şey yazmadı. Mâdem ki cihanın Şahı, bu kitabı benim namıma yaz diyor, mevzuun bu kadar darlığına rağmen onu güzellikte öyle bir dereceye vardırayım ki Şah Hazretleri onu okudukça yolunun üzerine delinmemiş inciler dökülsün ve onu okuyan, donmuş ve duygusuz da olsa, muhakkak âşık olsun." (Nizami, s.26)

"Benim bu eseri kaleme almamın birkaç sebebi vardır. Birincisi Türkçe'yle ilgilidir ki Şarkta edebi dil denince akla Farsça gelmektedir. Halbuki Türkler hem idaredeydi, hem de sayıca diğer milletlerden fazlaydı. Her ne kadar Türk şiir dili gelişmemiş olsa ve Türk şairleri Farsçayı tercih etse de ben Türk şiiri ve Türk şiir zevkinin gelişebilme-

---

[6] Agah Sırrı Levend, "Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Yazan Şâirler", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, TTK, Ankara 1957, s.105-113.

si için zor olanı tercih ettim ve Leylâ ile Mecnûn'u Türkçe yazdım. Benim sayemde bu hikâye Türkler tarafından da okunacak ve şöhretim bütün Türk illerini tutacaktır. Ayrıca bu hikâye aracılığıyla hem Nizâmî ve Hüsrev ile boy ölçüşeceğim, hem de aşkı en güzel şekilde anlatma fırsatını bulacağım." (Nevai)

"Leylâ ile Mecnûn hikâyesi lanetli bir aşk hikâyesi olup başı gam sonu fenadır. Bu hikâyenin ne şarabında renk, ne de nağmesinde ferah vardır. Ayrıca hayali fikre zarar verirken düşüncesi duyguları incitir. Nizami bu konuda son sözü söylemiş ve: 'Esbâb-ı sühan neşât u nâzest/ Z'in her du sühan behâne-sâzest'[7] demiştir. Zaten ben bu kitabı yazmayı düşünmüyordum. Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi esnasında 'bir nice zarîf-i hıtta-ı Rûm olan Yahya Bey ve Hayali' beni imtihan etmek için 'kendine güveniyorsan bu hikâyeyi nazma çek' dediler. Bu hikâye Fars dilinde çok olup, Türkçede yoktur. Sen bu eski bostanı güzelleştir, dediler. Bunun üzerine hikâyeye başlamaya karar verdim." (Fuzuli)

Âşıkların Aileleri

Leylâ ile Mecnûn Arabistan'da dünyaya gelirler. Hem Mecnûn'un, hem de Leylâ'nın babası küçük birer hükümdar gibidir. Mecnûn'un babası "Arap mülkünün en güzel yerinde büyük bir adamdı. Benî Amr kabilesinin reisi olan bu zat, o civarın en mâmur vilâyetinin hâkimi idi. Dilediğince ömür sürmede Arab'ın sultanı, zenginlikte ise Acem'in Karunu gibiydi. (Nizami, s.61)

Her iki kabile reisi zenginlikte eşsiz olmanın yanında cömertlikte de muşhurdu. (Nevai, 612)

Bunlar küçük birer pâdişâhtı. Hatta Mecnûn'un babası bütün Arapların lideri idi. İdaresi, siyaseti ve faziletiyle kendisini diğer kabilelere de kabul ettirmişti. Bazen Basra'yı, bazen de Bağdat'ı kendine makam edinirdi. (Fuzûlî, 477)

---

[7] Muhammed Nur Doğan, Leylâ ve Mecnûn, Fuzûlî, Çantay Kitabevi, İstanbul 1996, s.76.

İlk Önce Çocuk Olmaması, Sonra Dünyaya Gelişi ve Özellikleri

Mecnûn'un babası halife kadar meşhur olduğu halde bir halefi olmadığından nursuz bir mum gibiydi. Evlada sedeften daha ziyade muhtaç, başak gibi tane arzusundaydı. Bu dileğinin olması için ihsanlar veriyor, dualar ediyordu. Nihayet bir gün duası kabul oldu ve ona dilediği gibi bir evlat ihsan edildi. Babası oğlunun güzelliğini görür görmez hazinelerinin kapısını açtı. Bilmiyor ki bu gecikmede de bir hikmet, bir maslahat vardı. İsteklerin zamanında eline geçmezse bil ki onda bir hikmet vardır. (Nizami, s.63)

Kays'a bakması için tutulan sütanne arifti ve daha ilk bakışta ondaki derin hüznü ve aşkı keşfetti. Gönlüne damlayan her süt damlası üzerine bir vefâ harfi yazdı. Gıda namına verdiği her şeye gönül sevgisi kattı. Nazar değmesin diye yanağına üzerlik tohumu çekti. (Nizâmî, s.63.)

Mecnûn doğunca müneccimler, bu işte bir acayiplik olduğunu fark etti ve yıldızlara baktılar. Yıldızlar, bu çocuğun aşktan dolayı delireceğini işaret ediyordu. (Hüsrev)

Mecnûn'un babası erkek evlat hasretiyle yanıp tutuşuyordu, çok dualar etti ve sonunda Allah ona bir halef nasip etti. (Nevai 626) Ancak bu çocuk emsallerinden farklıydı, ileride büyük eziyetler çekeceği her hâlinden belliydi. Anne sütü boğazından geçince bağrı kanla dolmakta; beşikte kendine eziyet etmekte, ateş görse aşk ateşi zannetmekteydi. Ağlamaları da bir bebek ağlamasından ziyade ayrılık inleyişini andırmaktaydı. (Nevai 649)

Mecnûn akranlarından çok farklıydı. Çok erken yaşlarda fasih bir dille konuşmaya başladı. Çevre kabileler ondaki olağanüstülükleri görmeye gelirdi. (Süheyli, Nevai 660)

Kays'ın talihine bakan hakîm, Mecnûn'un aşktan dolayı kaçıp çöllere gideceğini ve delireceğini haber verdi. Aile mateme büründü. (Mektebi)

Kays'ın ileride büyük bir âşık olacağının başka delilleri de vardı. Dünyaya ilk geldiğinde dadısı onu bir türlü susturamadı, devamlı ağla-

maktaydı. Çocuğu gezdirmeye karar verdi, nihayet kabilenin en güzel kızına rast geldi. Kız, Kays'ı görünce acıdı ve kucağına aldı. Kays, anında sustu, feryadını unuttu. Arif olan dadı, bu işin sırrını çözdü. Bundan sonra Kays'ı o güzelden başkası susturamayacaktı. Bu halin sebebi küçük çocuğun güzellikten anlaması değil de aşkın güzelliği çekmesiydi. (Hatifi)

Kays'ın dünyaya gelmesi ve hiç durmadan ağlaması bir çeşit meydan okumaydı. Kays "Ey kahpe felek! Bilirim senin gamın çoktur, ancak gam çekmeye gerçek bir delikanlı bulamıyorsun. İşte ben geldim. Göster bakalım hünerini, diğer insanlara vereceğin gamları da bana ver" demekteydi. (Fuzuli 513) Bu sütanne Kays'ı canından aziz tuttu ve onu en güzel şekilde terbiye etti. Çünkü bu dadı hâl ehliydi ve Kays'ın başına gelecekleri de sezmekteydi (Fuzuli 544)

Mecnûn'un babası evlat hasretiyle yanarken bir abdala rastladı. Abdal "Bu ayvayı yersen bir oğlun olacak, fakat aşk onu perişan edecek" dedi. (L. Hamdi)

Kays dünyaya gelir gelmez şiirler söylemeye başladı. Beşikte devamlı yanık gazeller okuyordu. (Andelip)

Aylar, Günler ve Yıllar

Ayın on dördünde, yani bebek on dört günlük olduğunda "Kays" adını verdiler. Kays bir yaşına geldi. Güzelliği arttı. Ona aşk iki eliyle su veriyordu. Yedi yaşına gelince lâle gibi yanağının etrafında menekşe renginde hat belirdi. On yaşına gelince güzelliği halk arasında masal haline geldi. Artık mektep zamanı gelmişti. Kaysı bir hocaya teslim ettiler. (Nizâmî, s.64)

Kays, dört beş yaşlarında mektebe başladı. (Nevai 668) Mecnûn, mektep için Leylâ'nın kabilesine gittiğinde sıcak bir temmuz vaktiydi. (Nevai 2039)

Yedi yaşına gelen Kays güzelleşti, on yaşında sebepsiz yere ağlamaya başladı. Onu arayanlar bir harabede bulur ve yüzünü gülsuyu ile yıkardı. (Mektebi)

Çocuk dünyaya gelir gelmez kabile ona Kays ismini verdi, on yaşına bastığında ise babası onu sünnet ettirdi ve büyük bir ziyafet verdi. Sünnetten sonra sıra ilim öğrenmeye gelmişti. (Fuzuli 557)

Aşk Hikâyesinin Mekânı, Mektebe Başlayış ve Eğitim Sistemi

Leylâ ile Mecnûn'un aşkı -Nizami'nin aksine- mektepte değil hayvanları otlatırken başladı. Beni Amir kabilesinden olan Kays ile Leylâ develeri otlatırken birbirlerini görüp âşık oldular. Başka bir rivayete göre ise Leylâ'nın güzelliğini işiten Kays, Kerime adlı bir kadının evinde toplanan kızları görmeye gitti. Orada Leylâ'ya âşık olan Kays, ikram olsun diye dişi devesini kesti. Eti ateşe koyup sohbete daldılar, bir ara Leylâ "et pişti mi" diye soracak oldu. Mecnûn gayr-ı ihtiyarî ateşi avuçladı ve düşüp bayıldı. Leylâ onu kucaklayıp kaldırdı. (Arap kaynakları)

Böylece birkaç gün geçirdiler, onları Leylâ'nın başka bir aşığı olan Münazil ayırdı. Münazil, yakışıklılığı ve çekiciliğiyle Mecnûn'u kıskandırıyordu. Aslında Leylâ da Mecnûn'u seviyordu, ancak onu kıskandırmak için ara sıra başka gençlerle konuşuyor, muhabbet ediyordu. Hatta bir keresinde Leylâ, Mecnûn'a olan aşkını ifade eden bir şiir söyleyince Mecnûn düşüp bayılmıştı. (Arap Kaynakları)

Artık mektep zamanı gelmişti. Kays'ı bir hocaya teslim ettiler. Bu erkek yavrular arasında birkaç kız çocuğu da vardı. (Nizâmî, s.65) Bu iki çocuk her açıdan birbirlerine uygundu, mektepte karşılaşır karşılaşmaz aşka düştüler. Arkadaşları ilim öğrenmek hesabında, bunlar sevgi peşinde; arkadaşları lügatler öğrenirken, bunlar başka bir lügat yazıyordu. Arkadaşları ilimden bir yaprak okurken, bunlar sevgi teneffüs ediyordu. (Nizami s.66)

Kays, büyüyünce onu okula verdiler, okul cennet hurilerini aratmayacak güzellerle doluydu. Leylâ bu güzellerden de güzeldi, Kays onu gördü ve aşka düştü. (Hüsrev)

Bu iki çocuğun birbirine âşık olacağı her hallerinden belliydi. Çocukların mektep çağı gelince Leylâ'nın babası bir evi mektebe çevirdi ve kızıyla beraber diğer çocukların da eğitimine önayak oldu. Ancak

Mecnûn'un kabilesinin de mektebi yoktu. Bunun üzerine babası Mecnûn'u Leylâ'nın kabilesinin mektebine gönderdi. Kays'ın mektebe gelmesiyle beraber Leylâ'ya bir haller oldu; mizacı bozuldu, ateşi güneş gibi arttı ve hastalandı. Doktorların verdiği ilaçlarla birazcık düzeldi. (Süheyli, Nevai 766)

Leylâ'nın hastalıktan kurtulması kabilede bayram havası oluşturdu ve hocaları kırda bir eğlence tertip etti. Leylâ güneş gibi parlamakta ve göz doldurmaktaydı. Böyle güzel bir bahar gününde böylesine güllerle bezenmiş fidanı (Leylâ) gören bir başka fidan (Mecnûn) hüzünlendi, soldu, sapsarı kesildi. Baştan ayağa yandı, perişan oldu. (Nevai 803) Herkes kırda gül ve lalelerle meşgul olurken bu ikisi lalenin ortasındaki siyah benek gibi yanıp tutuştu. Onlar güllere meylederken, bu ikisi gonca gibi susup kaldı ve akılları başlarından gitti. Mecnûn da bir ara eğlenceye katıldı, ancak gözü Leylâ'ya ilişince kendinden geçti ve perişan oldu. Bakayım dese kuvveti, bakmayayım dese takati yoktu. Gözünün ucuyla baktı ve ateşli bir ah çekti. Çalıların arkasına geçip ağlamaya başladı. Tam bu sırada Mecnûn'a yaşattıklarından habersiz olan Leylâ çıka geldi: "Güzel çocuk sana ne oldu; elemin, kederin nedir?" dedi. Bu söz üzerine Mecnûn ateşli bir ah çekti ve oracıkta bayılıp kaldı. Adeta nöbet geçirmişti. Arkadaşları evlerine döndü, bir süre sonra Mecnûn kendine geldi, geçirdiği nöbetten utanmaktaydı. Mecnûn kendine geldiğinde şimdiye kadar tatmadığı bir duyguya kapıldığını anladı. Çevresine baktı, sanki bütün varlık; bülbül, gül, nergis, lâle, ağaçlar, sünbül, nehir vb. onunla aynı duyguları yaşamaktaydı, varlık ona ritim tutmuştu. Yaşadıklarına anlam veremedi ve evine döndü. (Nevai 850-925)

Aslında ilk tanışma mektepte değil de çölde bir ziyaret esnasında gerçekleşmişti. Babasının on oğlundan en küçüğü olan Kays, her gün devesine binip gezmekteydi. Birgün yolda Kerime adlı bir kızla arkadaşlarına rastladı. Bu sırada başka biri gelince kızlar onun etrafına birikti. Ardından Kays, Leylâ'yı ve güzelliğinin methini işitti. İçinde aşkın kıvılcımları belirdi, sonra tekrar devesine binip onu görmeye gitti. Gördüğü anda âşık oldu, Leylâ da onu sevmişti. İki âşık çölde hayvan otlatan çobanlardı. (Egani, Cami)

Mecnûn'u gül ve bülbüllerle dolu bir mektebe verdiler. Ancak birisi vardı ki hepsinden daha güzeldi. Mecnûn onu görür görmez âşık oldu. Dedikodu yayıldıkça yayıldı, nihayet Leylâ'nın annesinin kulağına kadar ulaştı ve annesi Leylâ'yı mektepten aldı. (Mektebi)

Mecnûn, âşık olmadan önce de diğer çocuklar gibi değildi. Çocuklar oyun oynayıp eğlenirken bu, bir tarafta mahzun mahzun oturur, kara kara düşünürdü. Yağmur yüklü bulutlar gibi ıstırap yüklüydü. (Hatifi)

Kays, kırz-erkek karışık olan bu mektepte on yaşındayken eğitime başladı. Leylâ'yı görür görmez âşık oldu; onunla konuşabilmek için kasten ders ile ilgili sorular sorar, kitabı yokmuş gibi davranırdı. Yazı sanatını iyi bildiği halde "lâm" ve "yâ"dan başkasını yazmadı. Bu ikisi cennetteki huri ile gılman gibiydi, birisi güzellikte, diğeri aşkta ileriydi. Kays, Leylâ'yı görünce ne kadar dertlendiyse Leylâ da bir o kadar perişan oldu, kendini kaybetti. (Fuzuli 630-638)

Leylâ ile Mecnûn birbirlerini rüyada gördü ve âşık oldu. (L. Hamdi)

Leylâ'nın Dillere Düşmesi ve Ardından Ayrılık

Deve otlatırken âşık olan iki genç birbirlerine şiir söylemeye başladı. Özellikle de Kays'ın Leylâ için söylediği şiirler Leylâ'nın dillere düşüp rüsva olmasına sebep oldu. (Arap Kaynakları)

İki âşık aşkın acemisi olduğu için aşklarını gizleyemedi ve aşkta aşırıya gitti. Bunun üzerine halkın kınaması geldi ve aileleri gençleri ayırmak zorunda kaldı. Aralarındaki aşk dedikoduya sebep oldu. Her tarafta Kays'a arsız dediler. Her mahallede Leylâ artık sırrı dillere düşmüş bir kız haline geldi. Bu sırrı meydana vermemek için kendilerini çok tuttular. Ancak aşkta sabrın ne faydası vardı. Bin halkalı zincire benzeyen o zülüf karşısında insana deli olmaktan başka ne tedbir kalabilirdi. Böyle dillere düştükten sonra biraz akıllanır gibi oldular. Birbirlerine kaçamak nazarlarla bakmaya başladılar. Lâkin iş işten geçmiş; hem kırba delinmiş, hem de eşek yuvarlanmıştı. Mecnûn'dan yeni ay (Leylâ)'ı gizlediler." (Nizami s.69)

Mecnûn ne kadar âşıksa Leylâ da bir o kadar âşıktı ve o da sırrını gizleyemedi. Leylâ'nın sırrını ilkönce annesi öğrendi ve hemencecik babasına bildirdi. Babası da daha fazla rezil olmamak için kızına okulu yasakladı ve onu eve kapattı. (Hüsrev, Süheyli)

Leylâ ile Mecnûn bir gece gizlice buluşup konuştular. Bunu gören bir genç durumu Leylâ'nın babasına bildirdi. Babası, Leylâ'yı dövdü. (Cami)

Okul sonrası ayrılıkta Mecnûn, Leylâ'yı her gördüğünde bayılıp kalmaktaydı. İki kez bütün kabilenin önünde Leylâ'yı görüp bayılmış ve olanlar Leylâ'nın babasının kulağına gitmişti. Vaziyet çok ciddileşti. Leylâ'nın babasının hiddeti arttı, çünkü Kays'ın bu mecnûnca hareketi kızını lekelemekteydi. Artık Kays'ın yeni adı "menfûr Mecnûn"du. Kays, devamlı olarak Leylâ'nın kabilesinin yanına gitmekte ve orada inlemekteydi. İnleme esnasında kendinden geçer, kendine gelince de çölde bulunurdu. Her tarafını kum kaplamış da ölmüş zannederlerdi. Ancak üzerindeki kum temizlenince nefes aldığı anlaşılırdı. Leylâ'nın babası bu duruma çok üzüldü ve Mecnun'un babasının bu meseleyi çözmesini istedi. Hatta ona oğlunu zincire vurmasını tavsiye etti. (Nevai 1185)

Aşkta tedbir, gizleme ve riya olmazdı. Aşığa gerekli olan rüsvalık ve dile düşmekti. Nitekim öyle de oldu. Bu aşk çoktan dile düşmüş ve annesinin kulağına kadar gelmişti. Kadıncağız ateşlere yandı, ağladı, sızladı, kızına nasihatler etti ve sonunda okula gitmesini yasakladı. Leylâ bundan sonra kalem yerine iğne tutacak ve nakış yapacaktı. Çünkü aşk erkeğe yakışsa da kıza yakışmazdı. Bir genç kız için namustan önemlisi yoktu. Kendileri soylu bir aileden gelmekteydi ve bu olay onları âleme rezil edecekti. Annesinin bu nasihatlerine ve sözlerine Leylâ anlam veremedi. Çünkü aşkı inkâr etmekte ve anlatılanların uydurma olduğunu iddia etmekteydi. (Fuzuli 640-660)

Mecnûn, Leylâ'ya olan aşkını bizzat kendisi söyledi. Birgün Leylâ'nın annesini gördü ve ona aşkını açtı. Leylâ'nın babası iki gencin aşkını öğrenince önce hançerini çekip kızının üzerine yürüdü, ardından da Mecnûn'u hançerledi. Ancak hançer Mecnûn'u kesmedi. (Andelip)

Kays'ın Mecnûn Olması ve Necd Dağı'na Çıkıp Leylâ'nın Kabilesini Seyretmesi

Aşktan anlamayanlar ve aşka düşmeyenler Kays'a deli (Mecnûn) dediler. Mecnûn, Leylâ'yı göremeyince kendini Leylâ'nın kabilesinin yamacında olan Necd Çölü'ne attı. Avare avare gezmekte ve yanık şiirler söylemekteydi. Böyle acıklı şiirler söyleyip gezerken çocuklar arkasından "mecnûn mecnûn" diye bağırırdı. (Nizamî, s.69) Her gece bu ayrılığın coşkunluğuyla şiirler okuyarak gizlice sevgilisinin mahallesine gider, onun kapısını öper ve evini tavaf ederdi. Leylâ'nın adından başka birşey söylemezdi. Yüksek sesle gazeller okur, kendinden geçmiş bir halde oradan oraya koşardı. Kendisi gibi yalın ayak, başı açık; kendi gibi sevdaya düşmüş, ayakları, başları çıplak birkaç dostu ondan hiç ayrılmazdı. Onlar da aşk yüzünden rüsva olmuş, masal olup dillere düşmüşlerdi. (Nizâmî, s.71)

Kays, aklını yitirmiş ve Mecnûn lakabını almıştı. Artık onun için çok zor bir ayrılık ve ıstırap dönemi başlamıştı. (Hüsrev)

Kays'ın delirmesi veya Mecnûnlaşması, Leylâ'yı ikinci görüşünde oldu ve çöle düştü. Mecnûn'un anne ve babasıyla beraber kabilesi de bu duruma çok üzüldü, çeşitli çareler düşündü ve onu bulup nasihatler ettiler. Ancak bu nasihatler onu daha da delirtmekte ve keskin bir hançer gibi bağrına saplanmaktaydı. (Nevai 1191) Çöllere düşen Mecnûn, her gece Leylâ'nın semtine gelir ve sabahlara kadar "Leylî" diye inlerdi. Ne anasını ne de babasını hatırlamaktaydı; Leylâ'dan gayri herkesi ve her şeyi unutmuştu. Artık onun yeni adı Mecnûn, meskeni de Necd Dağı'nın eteğindeki çöllerdi. (Nevai 1215)

Mecnûn'a Leylâ istenip de red cevabı verilince Mecnûn çöle düştü ve vahşi hayvanlarla beraber yaşamaya başladı. (Cami)

Annesi Leylâ'yı mektepten alınca Kays Mecnûna döndü ve çöle düştü. (Mektebi)

Leylâ da Mecnûn'un adını dilinden düşürmüyor ve "Mecnûn Mecnûn" diye inliyordu. (Hatifi) Mecnûn deliydi, fakat Hak delisiydi, aşkı onu meczuplaştırmış ve manevileştirmişti. Hatta birtakım kerametler bile göstermekteydi. (Hatîfî)

Aslında Mecnûn ilk ayrılıktan sonra delirmedi, sadece üzüldü. O, Leylâ'nın mektebe gelmeyeceğinden habersiz; sabahı iple çekmekteydi. Bir an evvel Leylâsına kavuşma zevkiyle dolmuştu. Bu duygularla okula geldi, ancak Leylâ'yı bulamayınca perişan oldu. Artık okul onun için hurisiz cennet, nursuz gündüz gibiydi ve başına yıkılmıştı. Üzülmüş ve feleğe kahretmeye başlamıştı: "Önce beni vuslatla mutlu ettin ve aşka düşürdün. Şimdi de ayrılıkla zulmetmektesin. Bana ya Leylâ'dan bahsedin ya da susun. Ben mektep, arkadaş, ata, ana istemiyorum; sadece Leylâmı istiyorum." Mecnûn bu üzüntüyle eve döndü. Bir süre sonra bir vesileyle kırda Leylâ'yı gördü ve ayrılık acısıyla bayıldı. Ayıldıktan sonra artık eve dönemeyeceğini ve çöle gideceğini söyledi. Babam sorarsa "Kays, varını yoğunu fenaya verdi, felek onun bahtını karartttı" deyin, dedi. (Fuzuli 875)

Leylâ'nın ailesi Leylâ'nın Mecnûn'a âşık olduğunu bir cadıdan duydu. Duyar duymaz da onu döverek bir kaleye hapsetti. (L. Hamdi)

Ayrılıktan Sonraki Görüşmeler

Leylâ'nın babası Mecnûn'a kızını vermeyi reddedince Mecnûn, gizlice Leylâ'yı görmeye gitti. Halife'nin ölüm fermanına rağmen görüşmeler devam etti. Leylâ'nın kabilesi çaresiz o diyardan göç etti. Birgün Mecnûn, Leylâ'yı ziyaret için kabilenin konakladığı yere geldi, ancak kabilenin yerinde sönmüş ocaklardan başka birşey bulamadı. Yüzünü topraklara sürüp ağladı. (Arap Kaynakları)

Zavallı Mecnûn, kendisiyle aynı derde düşüp de mecnûnlaşan birkaç arkadaşıyla adeta civa gibi uçarak sevgilisinin bulunduğu yere geldi. O ay gibi Leylâ çadır içinde oturmuştu. O, bunu gördü, hasretten âh çekti, bu, onu gördü, feryat etti. Böyle birbirlerini uzaktan görmelerini dahi çarh kıskandı. Bu kadarcık saadeti bile onlara çok gördü. (Nizami s.75)

Çok güzel bir bahar mevsiminde Leylâ ve arkadaşları kıra çıktı. Bir müddet sonra arkadaşlarından ayrıldı. Yalnız başına bir servi ağacının altına oturdu. Öten bülbül gibi feryat etmeye başladı. Gizlice şöyle diyordu: "Ey vefâkâr sevgilim! Gel böyle bir bahçede gönlümü gam

dağından kurtar." Tam o esnada adamın biri Mecnûn'un Leylâ'ya sitem ettiği bir gazeli okudu. Leylâ bunu işitince ağlamaya başladı. Bu sırada arkadaşlarından birisi Leylâ'nın aşkını anladı ve Leylâ'ya yardımcı olmak için derdini annesine anlattı. Annesi çaresizlik içinde inlemeye başladı. (Nizâmî, s.108)

Leylâ bir gece rüyasında Mecnûn'u gördü, onun hasretiyle ertesi gün erkenden devesine bindi ve Mecnûn'u aramaya koyuldu. Bir süre sonra onu vahşi hayvanların arasında buldu. Görüşme iki aşığın kucaklaşmasıyla sonlandı. Bütün gece böyle geçti; hayvanlar ve hatta bitkiler bile onları korudu. (Hüsrev)[8]

Kays, Mecnûn olup da çöle düştükten sonra Leylâ'yı görmek için geceyi bekledi; çünkü insanlardan çekinmekte ve utanmaktaydı. Hemen her gece Leylâ'nın penceresinden sızan ışığı seyretmeye giderdi. Ancak Leylâ'yı her gördüğünde hazin hazin inlemekte ve bayılıp kalmaktaydı. Bütün kabile uykuda olduğundan bir tek Leylâ'nın sütannesi bu görüşmelerden haberdardı. (Nevai 1154)

İbn Selâm'ın ölümünden sonra ise Mecnûn ile Leylâ arasında uzun süreli bir buluşma gerçekleşti. Gece boyunca birlikte olan çift sabah olunca ayrılmak zorunda kaldı. Ardından da Mecnûn Leylâ'nın semtini görebilecek bir yere yerleşti. (Nevai 2910)

Mecnûn her sabah evden çıkar, akşama kadar Leylâ ile vakit geçirirdi. Birgün yine Leylâsına giderken yolda bir acuzeye rastladı ve bunu uğursuzluk sayarak korkuya kapıldı. (Arap Kaynakları, Cami) İki gencin sık sık görüştüğünü öğrenen baba, durumu Halife'ye arz etti. Halife, valiye ferman göndererek Mecnûn'a Leylâ'nın adını anmasını yasakladı. Haber, Mecnûn'un kabilesine bildirilince Mecnûn ıstırabından bayıldı. (Cami) Leylâ ile Mecnûn sık sık bir araya gelip görüşmeye devam etti. Kays bu duruma daha fazla dayanamadı ve aklını yitirdi. (Cami)

---

[8] Tarlan, a.g.t., s.160; E.Bertels, "Ali Şîr Nevâî, Leylî ve Mecnûn", Türkiyat Mecmuası, C.IX, 1946-51, s.55.

Mecnûn bir mağaraya sığınmıştı ki oradan Leylâ'nın sarayına giden gizli bir yol buldu. Leylâ ile konuşmaya başladı, kabile halkı Mecnûn'u görünce taşa tuttu. (Mektebi)

Mecnûn, Leylâ'yı görebilmek için değişik yollar aramaya devam etmekteydi. Bir defasında kör, bir başkasında ise dilenci kılıklarına girdi ve yine Leylâ ile görüştü. (Hatifi)

Ayrılıktan sonraki ilk buluşma bir Nevruz gününe denk geldi. Arkadaşları üzgün olan Mecnûn'u, Leylâ'yı görme bahanesiyle, kırlara çıkmaya razı ettiler. Mecnûn kırda gördüğü çiçeklere, laleye, bülbüle, kumruya içini döktü; onlara derdini açtı. Bir süre sonra da oraya gelen Leylâ'yı gördü. İki âşık birbirlerini ilk kez burada gördü. Her ikisi de birbirlerini görür görmez kendilerinden geçti ve baygınlık geçirdi. Arkadaşları onları ayılttı ve evlerine götürdü. (Fuzuli 830-860)

Güzel bir bahar mevsiminde Leylâ ve arkadaşları kıra çıktılar. Kızlarla beraber Leylâ'nın annesi de vardı; zaten annesinin ısrarıyla çıkmışlardı. Leylâ, kızlardan "Biraz gezeyim, çiçek toplayayım" diyerek izin istedi ve bir köşede inlemeye başladı. (Fuzuli 1359)

Mecnûn birgün sahrada dolaştığı sırada Leylâ yanında kız arkadaşları olduğu halde develerle geçerken onu gördü ve "Niçin bu kadar mahzunsun, ağlamayı bırak da biraz neşelen. Ben gelinceye kadar burada bekle." dedi ve ayrıldı. Ancak Leylâ bir rivayete göre bir yıl, başkasına göre iki yıl sonra dönüp geldi. Bir de baktı ki Mecnûn'un başına kuşlar yuva yapmış. (Hatifi, Celili) Leylâ Mecnûn'u o halde görünce neden bu kadar beklediğini sordu. Mecnûn da "Âşık, sevgili yolunda can vermezse kavuşma nasıl gerçekleşir." dedi. (Halife)[9]

Leylâ'nın anne ve babası ölünce Leylâ serbest kaldı. Ardından Mecnûn'u davet etti, Mecnûn da vahşi hayvanlarla Leylâ'nın çadırına geldi. Leylâ onu karşılayarak çadırına götürdü ve günlerce misafir etti. (Ahmed Rıdvan)[10]

---

[9] Agah Sırrı Levend, "Halîfe'nin Leylâ ve Mecnûn'u", Türk Dili Dergisi, C.I, Sayı 8, Mayıs 1952, s.10.

[10] Levend, a.g.m., s.16.

Bir rivayete göre ise Mecnûn tam on iki yıl yemeden içmeden ayakta bekledi. Nihayet Leylâ geldi, fakat Mecnûn geçen uzun zamanın farkında değildi. Başında kuşlar yuva yapmış, etrafını sazlar sarmıştı. (Kul Ata)[11]

Eli Havada Kalan Rakip

Bir gün Mecnûn ile Leylâ buluşmak için bir araya geldi ve konuşmaya başladı. Birden bire elinde kılıcıyla bir rakip ortaya çıktı. Tam elini kaldırıp da kılıcı Mecnûn'un başına indireceği esnada eli havada dona kaldı. Bunun üzerine adam, Mecnûn'un ayağına kapandı ve affını diledi. Mecnûn da onu salıverdi. (Hatifi)

Mecnûn'u Babasının Çölde Ziyaret Etmesi ve Eve Getirmesi

Babasıyla beraber kabilesi Mecnûn'u çölde arayıp buldu, eve dönmesi için çabaladı. Hatta zincire vurup zorla götürmek istediler. Ancak Mecnûn, dudaklarını ısırıp parçalamaya başlayınca kendi haline bırakıp geri döndüler. O, kimseden birşey istemez, getirilen yemekleri yerdi. (Arap Kaynakları)

Mecnûn ilk ayrılıktan sonra delirip çöle düştü. Babası onu bulup eve getirdi. (Hüsrev, Süheyli)

Kays'ın babası oğlunu perişan bir halde bulunca derdine çare bulacağını söyledi ve onu eve getirdi. (Mektebi)

Mecnûn'un babası, onu çölde buldu, "Leylâ seni evde bekliyor" diyerek kandırdı ve eve getirdi. Ancak eve gelen Mecnûn, Leylâ yerine nasihat aldı. (Hatifi)

Babası Mecnûn'u eve getirdikten sonra elbisesinin yeninden kan akmaya başladı. Sebebini sorunca da "Tabip, Leylâ'dan kan alıyordur, ondan kan aktığı zaman benden de akar" dedi. (H. Hamdi)

---

[11] Orhan Şaik Gökyay, "Kul Ata Mesnevisi", Ülkü Dergisi, C.IX, Sayı 53, 1937, s.346.

Mecnûn çöle düştükten sonra arkadaşları durumu babasına haber verdiler. Babası büyük umutlarla büyüttüğü oğlunun böyle bir derde düşmesine çok üzüldü ve oğlunu aramaya gitti. Oğlunu bulan baba, önce hasretle sarıldı, ardından nasihatler etmeye başladı ve eve dönmesi gerektiği söyledi. Mecnûn, babasının konuştuklarını duymuyordu, onun tek düşündüğü Leylâ idi ve babasına Leylâ'dan başka birşey duymak istemediğini söyledi. Oğlunun iyiden iyiye deliردiğini gören baba daha da üzüldü ve hileyle de olsa onu eve götürebilmenin yollarını aradı. Sonunda Mecnûn'a tam da duymak istediği sözleri söyledi ve "Leylâ seni bizim evde bekliyor" dedi. Bunu duyan Mecnûn, babasını bile beklemeden evin yolunu tuttu. Eve gelince Leylâ'nın yerine anne ve babasının nasihatlarıyla karşılaştı. Onlara içine düştüğü çaresizliği anlatmaya çalıştı. (Fuzuli 941)

Leylâ'nın İstenmesi

Babası Mecnûn'un aşkını anladı ve üzüntüsünü gidermek için kabilenin önde gelenleriyle beraber Leylâ'yı istemeye gitti. Ancak Leylâ'nın babası Mecnûn'un şiirlerini bahane ederek teklifi reddetti. Çünkü bu şiirlerinden dolayı kızının adı çıkmıştı. (Arap Kaynakları)

Mecnûn'un akrabası onun bu halinden şikâyetçi idi; babası, bu hadiseden çok müteessirdi. Nasihat ettiler, dinlemedi. Uslansın diye bazı hikâyeler söylediler, oralı olmadı. Babası, aile halkından bu halin sebebini sordu. Onlar: "O falan kıza gönül verdiği için böyle perdeden harice çıkmıştır." dediler. Mecnûn'un babası işi anlayınca gül gibi oğlunun çehresinden bu ıstırap tozunu gidermeye karar verdi. Leylâ'nın kabilesi bunu işitince hepsi birden yola çıktılar, bunları sevgi ile karşıladılar. Seyyid Amirî'ye arzusu soruldu. O da "Birbirini seven iki kalbi sevindirelim." dedi. Leylâ'nın babası "Bu söz söylendiği kadar kolay ve mantıklı değildir. Gerçi sözünü pek güzel buluyorum. Fakat kızgın ateş üzerine nasıl oturabilirim. Bu hesapta bir dostluk varsa, yüz bin tane de fenalık vardır. Her ne kadar oğlun sevimli ve güzelse de kutlu ve uğurlu değildir. Delilik âlametleri gösteriyor. Deli bizim ailemize yakışmaz." deyince Amir kabilesi sustu ve bir şey diyemeden geri döndü. (Nizâmî, s.78)

Babası Mecnûn'u eve getirdikten sonra Leylâ'yı istemeye karar verdi. Kabilenin önde gelenleri toplanıp gittiler; Leylâ'nın babası "O mecnûndur, sarhoştur ve başka bir şey düşünmez, zamanımızın erkeklerine has olan hatır yapma özelliğinden mahrumdur; bir ailenin sorumluluğunu üzerine alamaz; sonuç olarak ona kız verilmez." dedi. (Hüsrev)

Mecnûn eve getirildi ve söz verildiği gibi Leylâ istendi. Ancak Leylâ'nın babası "Mecnûn bir şeytandır ve harabede kalmaktadır, ben böyle bir evliliğe nasıl razı olurum" dedi ve misafirleri kovdu. (Mektebi)

Mecnûn ve kabilesi kız istemeye gidince Leylâ'nın babası Mecnûn'un deli olup olmadığını anlayabilmek için huzura çağırdı. Mecnûn odaya girer girmez Leylâ'nın köpeğinin ayağına kapandı. Bunun üzerine Leylâ'nın babası "İşte bakın görün, bu Kays, iyice Mecnûnlaşmış, buna kız verilmez" dedi ve kabileyi geri gönderdi. (Hatifi)

Babası Mecnûn'u eve getirdikten sonra kabilenin önde gelenleriyle istişare yaptı ve istişare sonucu Mecnûn'un bu hastalıktan kurtarmanın tek yolunun Leylâ'yı istemek olduğuna karar verildi. Ancak Leylâ'nın babası aynı fikirde değildi "Deliye kız verilmez, oğlunu iyileştirirsen Leylâ'yı ona veririm" dedi. (Fuzuli 1040-1065)

Leylâ'nın babası, Mecnûn'un deliliğini ispat için onu içeri davet etti. Mecnûn içeri girer girmez önce köpeğin ayağına kapandı, ardından da yanan mumu üfledi. Leylâ'nın babasının Leylâ'yı vermemesinin asıl sebebi ise Leylâ'nın uğursuz vakitte istenmesiydi. (L. Hamdi)

Leylâ, birgün Mecnûn'u çölde gördü ve ailesini de alarak kendisini istemeye gelmesini istedi. Mecnûn, bu fikri ailesine açtı ve Leylâ'yı istemeye karar verdiler. (Halife)

Mecnûn'u İyileştirme Çabaları

Leylâ'nın babası, Mecnûn'a Leylâ'yı vermeyince kabilenin önde gelenleri yeni çareler düşündüler ve sonunda "Sana her biri ilkbahardan daha güzel dilberlerden birisini alalım" dediler. Kabilenin bu tek-

lifi Mecnûn'a o kadar acı geldi ki perişan oldu, üstünü başını yırtmaya başladı. (Nizâmî, s.79)

Mecnûn'a Leylâ verilmeyince, Mecnûn'un babası, yardım için, Arapların meliki Nevfel'e müracaat etti. (Hüsrev)

Babası Mecnûn'a nasihatler etti ve amcasının kızını almak istedi. Ancak Mecnûn kabul etmedi. Leylâ haberi alınca üzüldü, geldiği zaman onun yüzünü görmek istemedi. İşin aslını anlayınca da mektup yazarak çağırdı. (Cami)

Mecnûn'a kız verilmeyince babası "Ben sana daha güzel bir kız bulurum, aklını başına topla. Hem kendini, hem de beni mahvedeceksin." dedi. Ancak Mecnûn "Leylâ yoksa benim gündüzüm gece gibidir." dedi ve bayıldı. (Mektebi)

Mecnûn'u bir pire götürdüler. Pir, Mecnûn'a bakınca işin sırrını anladı ve "Kimse aşka karışamaz, aşka tedbir almak rüzgâra tedbir almak kadar anlamsızdır. Yarabbi bu delikanlıyı ebedi aşkla yak." dedi. Mecnûn âmin diyerek çölün yolunu tuttu. (Mektebi)

Leylâ hastalanınca babası bir hekim getirdi, hekim bu hastalığın başka türlü bir hastalık olduğunu anladı ve gizlice arkadaşlarından işin sırrını öğrendi. Sonra Mecnûn'dan sarı bir gül aldı ve Leylâ'ya getirdi. Leylâ, bu gülün Mecnûn'dan geldiğini anlayınca yerinden kalktı, gülü kokladı ve gül birden kızardı. Bu şekilde bir Mecnûn'a bir Leylâ'ya gelen hekim her ikisini de iyileştirdi. (Mektebi)

Mecnûn, çölün ünlü hekimlerinden birine götürüldü ve hekime "Hiç olmazsa ağlamasını ve üstünü başını yırtmasını azalt." dendi. Hekim "Leylâ'nın toprağından al, oğlunun gözüne sür, köpeklerden birinin ipini vücuduna bağla." dedi. Mecnûn'un babası bu tavsiyeleri yerine getirdi; Mecnûn ağlamayı bıraktı, ancak göğsünü parçaladı. Elbisesini yırtmaktan vazgeçti, ancak gömleğinin yenini yırttı. (Hatifi)

Aslında Mecnûn'un annesi Leylâ'nın istenmesine karşıydı ve babası Mecnûn'u hile ile eve getirdiğinde "Bu bölgede binlerce kabile, her kabilenin de binlerce güzel kızı vardır. Gel sana daha güzel bir kız bulayım da evlen." dedi. Fakat Mecnûn buna çok kızdı. (Fuzuli 964)

Mecnûn, başka birini istemeyince birçok hekime gidildi, ancak bir türlü çare bulunamadı. Hekimler, ona "Eğer akıllı olursan, sana Leylâ'yı verirler." dedi. Ancak Mecnûn onları dinlemedi bile. Bunun üzerine muskalar, sihirler yapıldı, ancak hiç biri fayda etmedi. Kadere boyun eğmekten başka yol kalmadı. (Fuzuli 1065-1088)

Leylâ'nın evlendiğini Mecnûn'a bir koca karı ulaştırdı ve arıdından ona kendi kızını teklif etti. (L. Hamdi)

Mecnûn'un Deliliğinin Artması ve Şehri Terk Etmesi

Leylâ'nın babası kızı vermeyince Mecnûn'un cinneti daha da arttı. Ara sıra şehre de geliyordu. Deli gibi mahalle mahalle dolaşıyor, "Leylâ Leylâ" diye sevgilisini çağırıyordu. Yemânî yıldızının şevkiyle okuduğu sevgi ezgilerini her duyan ezberliyordu. Herkes onun bu kudretine hayran oluyor ve haline ağlıyordu. O, insanların varlığından habersizdi. Kendisini ayıplayacaklarını düşünmüyordu bile. Bu haliyle artık şehirde duramazdı, sahralarda yaşamaya başladı. (Nizâmî, s.81)

Babası Mecnûn'u eve getirip de zincire vurduktan sonra uzun süre eziyet etti. Mecnûn, hem eziyetten, hem de ayrılıktan dolayı iyice zayıfladı; sonunda kolu, ayağı ve boynu inceldi. Bu zayıflık onun zincirden kurtulmasına yaradı. Zincirden kurtulunca da gizlice evden çıktı ve çölün yolunu tuttu. (Nevai 1402)

Aslında Mecnûn'un deliliği Kâbe dönüşü arttı ve sonunda çöle düştü. Kâbe dönüşü, ara sıra Leylâ'nın semtine uğrasa da, her zaman yalnızlığı arzuladı. (Fuzuli 1134-1135)

Babasının Mecnûn'u Ka'be'ye Götürmesi ve Mecnûn'un Duası

Kabilenin ileri gelenlerinin tavsiyesiyle Kays, iyileşmesi için Kâbe'ye götürüldü. Mekke yakınlarında Mena'da bir adam bir kadına "Leylâ!" diye bağırdı. Bu ses Mecnûn'un kalbine bıçak gibi saplandı ve oracıkta bayıldı. Ayıldıktan sonra Kâbe'ye götürdüler, kabile üyeleri Mecnûn'un aşktan kurtulması için dua ederken, o aşkının artmasını diledi. (Arap Kaynakları)

Mecnûn'un iyileşmesi için dualar edildi, sadakalar dağıtıldı, fakat fayda etmedi. Kabilenin önde gelenleri son çare olarak Mecnûn'u Kâbe'yi götürmeye karar verdi. Mecnûnla babası Kâbe'ye ulaşınca bir müddet Kâbe'nin gölgesi altında durdular. Sonra babası "Oğlum, haydi koş. Kâbe halkasına bir halka gibi sarıl ve şöyle de: 'Yarabbi! Ben aşka müptelayım, beni aşk belasından kurtar.'" Mecnûn aşk sözünü işitince evvela ağladı, sonra güldü ve bir yılan gibi halkalanıp yerinden sıçradı. Halkayı göğsüne sıkı sıkı bastırıp: "Ben gıdamı aşktan alıyorum. Aşkım ölürse, ben de ölürüm. Benim hamurum aşkla yoğrulmuştur. Kaderim aşktan başka bir şey olmasın. Aşkı duymayan bir gönlü gam seli silip süpürsün. Bana aşk çeşmesinden nur ver; bu sürmeyi gözümden uzak etme. Diyorlar ki Leylâ'dan vazgeç. Yarabbi! Leylâ'ya olan sevgimi her lahza ziyadeleştir. Ömrümden ne kaldıysa al; Leylâ'nın ömrüne ilave et." Babası Mecnûn'un söylediklerini işitince sustu. Anladı ki o, gönlünü esir etmiş, derdine çare bulunmaz. Bu duadan sonra Mecnûn Kâbe'den ayrıldı ve çölün yolunu tuttu. (Nizami 93)

Bütün felaketler üst üstü geldi; önce Leylâ İbn Selâm'la nişanlandı, ardından Mecnûn iyileşsin diye Kâbe'ye götürüldü. Hatta Mecnûn, aşk derdinden dolayı şair oldu. (Nevai 1690)

Leylâ, evleneceğini duyunca Mecnûn'la görüşmeyi reddetti. Bu arada Mecnûn, "Leylâ ile bir daha görüşürsem Kâbe'ye gideceğim." diye adak etti. Görüşme fırsatını bulunca da Kâbe'nin tuttu ve aşkının artması için yalvardı. Mecnûn, ilk Kâbe ziyaretinden sonra bir de Leylâ'nın kabilesine takılıp ikinci ziyaretini gerçekleştirdi. (Cami)

Babası Mecnûn'u Kâbe'ye götürürken Leylâ'nın kabilesinin yanından geçtiler. Tam bu esnada Mecnûn secdeye kapandı ve "Benim Kâbem budur, Leylâ'dan uzaklaştıran Kâbe'de nur olur mu?" dedi. Orada kalmak istedi. Ancak kabilesi onu zorla Kâbe'ye götürdü. O da Kâbe'de aşkının artması için dua etti. (Mektebi)

Mecnûn, çölden geldikten sonra uzun süre evde kaldı. Ancak Kâbe'de çok yanık bir gazel okudu ve aşkının artmasını istedi. Ziyaretten sonra ise tekrar çölün yolunu tuttu. (Fuzuli 1223) Bu sırada Mecnûn

dağa aşkını anlattı ve sesi dağda yankılanınca da: "İşte arkadaşımı, dert ortağımı buldum." dedi. (Fuzuli 1147)

Çanak ve Aş Bölümü

Aşka düştükleri günlerin başında idi. Birgün Kays'nın babası oğlunu yağ almak üzere Leylâlara gönderdi. İki âşık konuşmaya daldı, bu arada Leylâ kendinden geçmiş bir halde yağı Mecnûn'un başına boşaltıyordu. Her taraf yağ olmuştu, tam bu esnada Leylâ'nın babası geldi, yağların yerlere saçıldığını görünce kızını azarladı. (Arap Kaynakları)

Başka bir seferinde ise babası, Kays'ı ateş almak üzere Leylâlara gönderdi. İki âşık yine konuşmaya daldı ve bu sefer de evdeki bezler ateş aldı. (Arap Kaynakları)

Birgün Leylâ aş dağıtıyordu, o bölgenin bütün fakir fukarası çanağı ve kaşığıyla beraber akın etti. Haber Mecnûn'a da ulaştı ve Mecnûn çanağını alıp yola koyuldu. Leylâ sırasıyla herkesin tabağına aş koydu, sıra Mecnûn'a gelince aş vermek bir yana kepçeyle çanağını kırdı. Bunun üzerine Mecnûn: "Yâr beni halk ile bir tutmadı, bana aş vermeyerek sizden farklı olduğumu gösterdi." dedi. (Cami)[12]

Mecnûn'un Her Yerde Leylâ'nın İsmini Zikretmesi ve Suikast Planı

Leylâ'nın kabilesi kızlarının adını çıkaran Mecnûn'u zamanın halifesine şikâyet etti. Halife önce Leylâ ile Mecnûn'un görüşmelerini yasakladı, yasağı çiğnemesi halinde de Mecnûn'un öldürülmesini ferman etti. (Arap Kaynakları)

Başka bir rivayete göre ise Mecnûn, Leylâ'nın adını çıkarınca Leylâ'nın kabilesi Şahne'ye haber verdi. Şahne de Mecnûn'u gördüğü yerde öldürmeye karar verdi. Haber, Mecnûn'un babasına kadar ulaştı, babası oğlunu aramak için çölün yolunu tuttu. (Arap Kaynakları)

---

[12] A.Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi, a.g.e., s.303; Müberra Gürgendereli, a.g.m., s.74.

Bu aşk, etrafa yayılınca, söz ayağa düştü. Leylâ'nın kabilesinden iki kişi kabilenin reisine gidip "Necd Dağı'ndaki Mecnûn, şerefimizi beş paralık etti. Her gün arkasına köpek gibi birkaç kişi takıyor; başı açık yalın ayak bizim diyarımıza semtimize geliyor. Bu deli her seferinde yeni ve yanık bir gazel okuyor. Bu gazelleri halk ezberliyor ve biz küçük düşüyoruz." dedi. Mecnûn'un kabilesinden biri bunu duyup hemen Mecnûn'un ailesine bildirdi. Zavallı baba dostlarından birkaçını yanına alıp yollara düştü ve nihayet Mecnûn'u buldu. Mecnûn, gölge gibi babasının ayağına kapandı ve "Beni mazur gör, dermansızım. Bak da halimi sorma, kadere terket." dedi. Babası ona çok nasihatlarda bulundu. Mecnûn "Bu ateş gibi yanan canımdan ben memnunum. Böyle heder olmuş bir canım var; bırak bu canımdan ne istersin?" Babası Mecnûn'un bu sözlerine gözyaşlarıyla mukabele etti. Nihayet Mecnûn'u ikna etti ve eve götürdü. (Nizâmî, s.96)

Bir rivayete göre ise Mecnûn, gazelleriyle Leylâ'yı ve kabilesini dillere düşürdü. Leylâ'nın babası bu durumdan şikâyet edince Mecnûn zincire vuruldu. (Nevai 1279)

Leylâ'nın babası pazarda dolaşırken Mecnûn'un Leylâ hakkında söylediği şiirleri duydu ve bir adam tutarak Mecnûn'u öldürmesini istedi. Adam çölde Mecnûn'u bitkin bir halde buldu. Adama "Beni Leylâ için öldüreceksen, hiç durma" dedi. Bu sözleri duyan adam hançerini çekti, kendi kanını akıttı, yeri öptü ve Leylâ'nın babasına döndü. Her tarafı aradığını, ancak Mecnûn'a rastlamadığını söyledi. Bunun üzerine babası Leylâ'yı eve hapsetti. (Mektebi)

Mecnûn'un öldürüleceği haberini Leylâ bir adam tutarak gizlice Mecnûn'a ulaştırdı ve kaçmasını istedi. (L. Hamdi)

Leylâ ile Mecnûn'un Gazelle Haberleşmesi

Leylâ çok perişandı, Mecnûn'dan haber almak istedi ve muvaffak da oldu. Çünkü nereye baksa Mecnûn'un şiirleriyle karşılaşmaktaydı. Ancak o, rakip ve düşman korkusundan gece yarısı gizli gizli âh edip inlerdi. Ne tarafa baksa Mecnûn'un bir gazelini okuyana rastlardı. Pazardan gelen her çocuk ondan muhakkak bir beyit ezberlemiş olurdu.

Leylâ da bu şiirleri ezberledi, ezberlemekle de kalmadı, ona cevaplar yazıp yola attı. O kâğıdı her bulan okur ve şevkinden raks ederek götürüp, garip Mecnûn'a verirdi. Zira bu şiir Mecnûn'a derhal güzel ve orijinal bir şiir ilham edecekti. Ve hakîkaten de öyle olurdu. Mecnûn da bedaheten Leylâ için bir gazel söylerdi. İki muztarip âşık bir seneyi böylece yalnız birbirlerinin hayaline kanaat ederek geçirdiler. (Nizâmî, s.102)

Leylâ, Mecnûn'un şiirlerini getirenlerin ağızlarını inciyle doldururuyordu. (Celili)

Mecnûn'un Uyuz Köpeğe Yüz Sürmesi

Mecnûn, Nevfel'den ayrıldıktan sonra Leylâ'nın kabilesinin olduğu yere gitti, ancak ne Leylâ'dan ne de kabilesinden eser yoktu. Kabilenin sönmüş ocaklarından dumanlar tütüyordu. Bir ara uyuz bir köpek gördü. Önce köpekle hasbihal etti, Leylâ'yı sordu, ardından da yüzünü gözünü sürdü, yaralarını gömleğiyle sardı. (Nevai 2174)

Bir keresinde Mecnûn, Leylâ'nın kabilesinin olduğu yere geldi, ancak kabile göçü kaldırmıştı. Mecnûn göç kalıntılarını büyük bir hasretle yüzüne gözüne sürerken uyuz bir köpeğe de rastladı. Köpeğin ayağına kapandı ve yüzüne sürdü. (Hatifi)

Leylâ'nın Çerağ ve Pervâne ile Dertleşmesi

Bu süreçte Leylâ da Mecnûnlaştı, hatta derdi Mecnûn'u geçti. Bir muma rastladı ve onunla dertleşti. Ciğerinin mum gibi yanık, ayağının bağlı, gözlerinin de nemli olduğunu söyledi. Ardından Pervâne'yi gördü ve onunla da dertleşti. (Fuzuli 1244)

Hilalle Dertleşmesi

Sıcak bir günde susuzluktan bunalan Mecnûn bir çeşmeye geldi ve kana kana suyundan içti. Akşam olunca hilal suya yansıdı, Mecnûn, suya yansıyan hilale içini döktü. (Mektebi)

Leylâ'nın Verd'le Evlendirilmesi

Leylâ'nın ailesi onu Verd adlı bir gençle evlendirdiler. Haberi alan Kays, büsbütün çileden çıktı, üzüntü ve kederi bir kat daha arttı. Hatta Mecnûn, Verd'e hitaben "Öyle bir aşka talibiz ki ikimizin de payı azaptır." diyordu. (Arap Kaynakları)

Kâbe dönüşü bir delikanlı Leylâ'ya âşık oldu ve istedi. Ailesi razı olunca nikâh kıyıldı, ancak birkaç gün geçmesine rağmen Leylâ kocasının yüzüne bakmadı. Bu muameleye dayanamayan kocası onu kucaklamak istedi. Leylâ, delikanlıya "Eğer bir daha böyle birşeye yeltenirsen seni öldürürüm, seni öldüremezsem kendimi öldürürüm." dedi. Delikanlı işin ciddiyetini anlayınca Leylâ'yı uzaktan sevmeyi kabul etti. (Cami)

İbn Selâm'ın Leylâ İle Evlenmesi

İbn Selâm Leylâ'yı kırda görünce âşık oldu ve istedi. Talebi uygun görüldü ve "Yalnız bu işte acele etme, zira kız biraz rahatsızdır. İyileşince nikâh yaparız." denildi. Artık İbn Selâm'a sabretmek düşüyordu. (Nizâmî, s.109) İbn Selâm, büyük hediyelerle tekrar ziyarete geldi. Leylâ'nın babası bu teklifi hemen kabul etti. Ertesi gün düğün oldu. Düğünden sonra birkaç gün daha İbn Selâm Leylâ'nın nazını çekti, ardından vuslatı arzuladı. Tam bu sırada Leylâ ona bir tokat vurdu ve "Tanrıya yemin ederim ki kılıcınla kanımı dahi döksen benim visalime nail olamayacaksın." dedi. İbn Selâm bu yemin karşısında birşey yapamadı. Onun bir başkasını sevdiğini anladı. Fakat o da çok seviyordu. Tamamen ayrılmaktansa uzaktan seyre razı oldu ve "Seni temaşa ile iktifa edeceğim, bundan fazla birşey yaparsam haramzade olayım" dedi. (Nizami s.146)

Leylâ'yı İbn Selâm'a vermeyi kabul ettiler ve düğün hazırlıkları başladı. Tam bu esnada beklenmedik bir hadise oldu ve Leylâ evden kaçtı. Böylece evlenme hadisesi gerçekleşemez.

İbn Selâm çok güzel bir düğün tertip etti, fakat Leylâ zifaf gecesi kendini öldürmek için zehirli bir kılıç hazırlamıştı. Nikâhtan sonra İbn Selâm'ın eli Leylâ'nın eline değince saralı olan İbn Selâm hemen ye-

re yığıldı. Böylece Leylâ'nın kılıcı kullanmasına gerek kalmadı. İbn Selâm öldü sanarak başka bir eve götürdüler. (Nevai 2808)

Nihayet beklenen gün geldi ve İbn Selâm muradına erdi. Düğün günü gelin süsleyicisi Leylâ'nın makyajını yapmak istedi. Leylâ buna karşı çıktı ve yapay benleri tırnaklarıyla kazıdı. İbn Selâm, Leylâ'dan kendisine fayda gelmeyeceğini anlayınca onu boşadı. (Hatifi)

Leylâ, İbn Selâm'la evlenmeye razı olmadı ve üstünü başını yırtmaya başladı. Hatta kadı ile müftünün nasihatlerini bile dinlemedi. Bunun üzerine İbn Selâm dönüp gitti, halk Leylâ'yı takdir etti. (A. Rıdvan)[13]

Leylâ, İbn Selâm'ın kendisini istediğini duyunca bir açıdan üzüldü, bir açıdan sevindi. Sevinmesinin sebebi evden, ana ve babasından kurtulmaktı. Diğer taraftan onu bu halde görenler ana ve babasından ayrılacağı için üzüldüğünü zannediyorlardı. (Fuzuli 1762) Düğünden sonra İbn Selâm Leylâ'yı aldı ve haremine götürdü. Leylâ, İbn Selâm'ı kendinden uzak tutmak istiyordu, peçesini açarken aklına bir yalan geldi ve başladı anlatmaya "Daha mektep yıllarında bana bir perî musallat olmuştu, herhangi bir insan benimle beraber olmaya kalkarsa peri onu öldüreceğini söyledi. Ben bu hastalıktan kurtulmak için tedavi olmaktayım, kendi iyiliğin için bir süre beklemelisin." Saf olan İbn Selâm, ona inandı ve sabretmeye karar verdi. (Fuzuli 1815)

Büyük bir düğünle Leylâ'yı İbn Selâm'a verdiler. Fakat Leylâ, bu yâd elde kendisine el sürmemesi için damada yalvardı. O da kabul etti. (Kul Ata)

Mecnûn, İbn Selâm'la Leylâ'nın düğün alayının karşısına çıktı ve Leylâ'ya sitem etti. Leylâ "Kimse isteyerek cehenneme gitmez, beni diri diri cehenneme götürüyorlar." dedi. (Nakâm)

---

[13] Agah Sırrı Levend, "Ahmed Rızvan'ın Leylâ ve Mecnûn'u", Türk Dili Dergisi, C.I, Sayı 7, Nisan 1952, s.17.

Nevfel'in Mecnûn İle Görüşmesi

Birgün sadaka tahsildarı Nevfel b. Musahık, çölde adamlarıyla beraber yolculuk yaparken Mecnûn'u gördü, haline çok acıdı ve çare bulmak istedi. Leylâ'yı babasından istedi, ancak başarılı olamadı. (Arap Kaynakları)

İbn Selâm'ın Leylâ'yı istemesinden sonra Mecnûn, Nevfel'le görüştü. O sırada Mecnûn, aşk ıztırabının nağmelerine uyarak raksediyor, ahının şiddetinden fırtına gibi tozu dumana katıyordu. O diyarın merhametli insanlarından birisi vardı ki su verilmiş çelik kadar sert ve kuvvetli, fakat şefkatte merhamette mum gibi yumuşaktı. Nevfel Mecnûn'un kim olduğunu sordu "Bir kadının sevgisinden böyle divane oldu" dediler. Nevfel bu biçare âşığı muradına kavuşturmaya karar verdi ve "Lâkin senden de bir ricam var; bu deliliği elden bırak. Biraz sakin ol, birkaç gün gönlüne sahip ol." dedi. Mecnûn biraz sükûn buldu. (Nizâmî, s.115)

Mecnûn'a Leylâ verilmeyince, Mecnûn'un babası, yardım için, Arapların meliki Nevfel'e müracaat etti. (Hüsrev)

Mecnûn, Ka'be dönüşü çöle gitti. Tam o sırada Nevfel de avlanmaktaydı. Mecnûn'a rastlayınca adamlarına kim olduğunu sordu. Onlar da durumu anlattı. Nevfel gözyaşına boğuldu ve ona yardım etme sözü verdi. (Süheyli, Nevai)

Nevfel otururken meclisinde yanık bir şiir duydu ve bu şiirin şâirini sordu. Adamları ona bu şiirin Mecnûn'a ait olduğunu söyledikten sonra halini anlattı. O da kalktı, çölün yolunu tuttu. Mecnûn'u çölde vahşi hayvanlarla beraber yaşarken gördü ve şaşırdı. Mecnûn, Nevfel'i görünce yanına çağırdı ve geliş sebebini sordu. Nevfel hayvanların onun halinden birşey anlamayacağını ve ona yardım edeceğini söyledi. (Fuzuli 1500)

Nevfel'in Ordusu İle Leylâ'nın Kabilesinin Savaşı ve Mecnûn'un Kendisi İçin Savaşanlara İhaneti

Nevfel, Mecnûn'a söz verdi, ancak yavaş davrandı. Bunun üzerine Mecnûn "Ya beni deli eden bu hadiseye bir çare bul ya da tekrar

zincire düşeceğim. Leylâmı bana getirirsin, yoksa ben yaşayamam." dedi. Nevfel bu serzeniş karşısında âdeta ateşe tutulmuş mum gibi eridi. Kılıçını çekip zırhını giydi. Leylâ'nın kabilesine elçiler gönderdi ve onu Mecnûn'a almak istediğini söyledi. Leylâ'nın kabilesi bu teklifi kabul etmedi ve savaş başladı.

Herkes harp içinde Mecnûn bir yanda canını vermek sevdasındaydı. Herkes kılıcıyla birisini öldürürken; o, bu hale teessüften kendini öldürmeye yeltendi. Eğer utanmasa bulut gibi kendi askerlerine kılıç şimşekleri yağdıracaktı. Bu taraf askeri içinde karşı tarafın zaferi için çalışıyordu. İlk savaş barışla sona erdi. Bunun üzerine Mecnûn, Nevfel'i ağır bir şekilde eleştirdi ve "Senin gücün bu mu?" dedi. Nevfel cevap olarak "Gidip ordu toplayacağım ve tekrar saldıracağım." dedi. (Nizâmî, s.120) İkinci harpte, nihayet Nevfel tarafı vurdu, kırdı, öldürdü, yaraladı ve neticede galip geldi.

Nevfel Leylâ'nın babasına bir elçi göndererek Leylâ'yı Mecnûn'a istetti. Ancak Leylâ'nın babası kabul etmedi. Bunun üzerine onunla savaşmak için ordu topladı. (Nevai)

Savaş esnasında Mecnûn, Leylâ'nın kabilesi tarafından esir edildi. Mecnûn, aşkı uğruna öldürüleceğini zannederek sevindi. Nevfel tekrar saldırdı ve barış imzalandı. Mecnûn serbest bırakıldı, ancak çok üzüldü ve tekrar çölün yolunu tuttu. (Mektebi)

Nevfel, Leylâ'nın babasına bir mektup yazdı ve Leylâ'yı Mecnûn'a vermelerini, aksi halde kılıcına davranacağını söyledi. Leylâ'nın babası cevabî mektupta deliye verecek kızları olmadığını, kendilerinde de kılıç olduğunu söyledi. Bunun üzerine savaşa karar verildi. Savaşta Mecnûn, Leylâ'nın ordusunun kazanması için dua etti. (Fuzuli 1530) Herşey yolunda giderken bir anda tersine döndü. Nevfel Mecnûn'un duası sebebiyle yenildiklerini anladı ve savaşmaktan vazgeçti. Sonuçtan dolayı Mecnûn'u suçlamak bir yana, onun kerâmet sahibi bir insan olduğuna inandı. (Fuzuli 1561) Mecnûn'un ısrarı üzerine ikinci bir savaş yapıldı, bu kez Nevfel'in ordusu galip geldi. (Fuzuli 1574)

Gözünü Kargalara Oydurmak İstemesi

Mecnûn, savaştan sonra ölüler arasında gezmeye başladı. Leylâ'nın ordusunun yenilgisine dayanamadı ve kargaların gözlerini oymasına aldırmadı. Ancak orada bulunan biri buna engel oldu, sonra durumu Leylâ'ya haber verdi. Bu habere üzülen Leylâ da gözlerini çıkarmak istedi, ancak haberi getiren buna da engel oldu. (Hüsrev)

Savaş Sonunda Nevfel'in Kararı

İkinci harpten, yani zaferden sonra Leylâ'nın kabilesi Nevfel'den aman diledi. Nevfel "Bana Leylâyı getiriniz, ancak bu surette kabilenizden memnun olurum" dedi. Leylâ'nın babası "Eğer kızımı huzuruna getirip en hakir kölene versen razıyım, hatta minnettarım ve emrinden dışarı çıkmam. Lâkin evladımı bir ifrite vermem. Divane, nikâh bağından ziyade zincire layıktır" dedi. Nevfel'in nedimleri ihtiyarın haklı olduğunu söylediler. Nevfel bu sözler üzerine Leylâ'dan vazgeçti ve askeri ile geri döndü. Mecnûn "Beni susamış bir şekilde Fırat kenarına getirdin; bir damla su içirmeden cehenneme attın." dedi ve çöle döndü. (Nizâmî, s.125)

Leylâ'nın babası savaşı kaybedeceklerini anlayınca Leylâ'yı öldürmeye karar verdi. Mecnûn, haberi alınca savaşı bırakması için Nevfel'e yalvardı ve ikna etti. (Hüsrev)

Nevfel'in ordusu zaferi kazanmak üzereyken Mecnûn bir rüya gördü. Rüyasında savaşı kazanmaları halinde Leylâ'nın babasının kızını öldüreceğini gördü. Mecnûn rüyayı Nevfel'e anlattı. Nevfel, Mecnûn'un keramet sahibi bir insan olduğuna kanaat getirdi ve savaştan vazgeçti. (Nevai 1938)

Mecnûn'un başına gelenleri öğrenen Nevfel, Leylâ'nın babasını davet etti ve Leylâ'yı Mecnûn'a vermesini istedi. Leylâ'nın babası teklifi kabul etmedi ve "Eğer savaşıp da yenilirsek Leylâ'yı öldürürüm." dedi. Bunun üzerine savaştan vazgeçildi, Mecnûn uzaktan da olsa sevmeye razıydı, ancak bunu da kabul etmediler. (Cami)

Leylâ'nın kabilesi yenilince Nevfel, Leylâ'yı getirtti. Görür görmez âşık oldu. Mecnûn'u ortadan kaldırmak için zehirli şerbet hazırlattı, ancak yanlışlıkla şerbeti kendisi içerek öldü. (Hatifi)

Savaştan sonra Leylâ'nın babası Nevfel'den iki sebepten dolayı anlayış göstermesini istedi. 1. İki erkeğe bir kadın olmaz. Leylâ nişanlıdır, onu Mecnûn'un alması imkânsızdır. 2. Leylâ'nın Mecnûn gibi bir deliyle evlendirilmesi akıl kârı değildir. Bu iddialar üzerine Nevfel de ikna oldu. Nevfel'i ikna eden baba, bu sefer de kızını Nevfel'e vermek istedi. Fakat Nevfel, bunun kendisine yakışmayacağını söyledi. (Fuzuli 1592)

Nevfel'in Kızıyla Mecnûn

Leylâ'yı Mecnûn'a alamayınca, Mecnûn'un annesi Nevfel'in kızına talip oldu. Mecnûn, bu teklifi kabul etmemekle beraber, babasına olan saygısından dolayı itiraz da etmedi. Nevfel kızı Hatice'yi ona verdi. Ancak Mecnûn, zifaf gecesini eşine el sürmeden yerde oturarak geçirdi ve sabahleyin çölün yolunu tuttu. (Hüsrev)

Nevfel, kızı Hûr'u Mecnûn'a vermek istediğini bizzat söyleyerek Mecnûn'un aşktaki sadakatini ölçmek ister. Mecnûn, bu teklife suküt ile cevap verir. Suskunluğu kabul ettiğine delil olarak kabul edilir ve düğün hazırlıkları başlar. Ancak ertesi sabah Mecnûn iki beyit yazar ve Nevfel'e bırakarak çöle gider. (Süheyli)

Nevfel'in kızının da bir sevdiği vardı; Nevfel, iki gencin konuşmalarına kulak misafiri olunca bu gerçeği öğrendi ve iki genci öldürmek istedi. Âşıkların haline anlayış gösteren Mecnûn, Nevfel'in kızına el sürmedi ve kavuşmaları için çaba gösterdi. Nişanlısından vazgeçmekle iki gencin mutluluğuna vesile oldu. Nevfel olaya çok kızsa da gençlerin aşklarını saygıyla karşıladı. (Nevai 1720-1800)

Koyun Postuna Bürünmek

Leylâ'nın hasretiyle yanan Mecnûn onu görebilmek için çareler aramaya devam etti. Bir ara çölde gezerken Leylâ'nın kabilesinin çobanına rastladı, çoban hal ehli birisi olduğu için önce Mecnûn'un kar-

nını doyurdu, ardından bir koyun postu vererek koyunların arasına saldı ve kabilenin bulunduğu yere kadar götürdü. Mecnûn, Leylâ'yı görünce bir âh çekti ve olduğu yere yığılıp kaldı. Leylâ da onun üzerine kapandı. Arkadaşları Leylâ'yı devenin üzerine bağlayarak eve götürürken, çoban da Mecnûn'u tekrar çöle bıraktı. (Şahidi, Nevai 2630)

Mecnûn, Leylâ'yı göremeyince kara kara düşündü ve çareler aramaya başladı. Çölde dolaşırken Leylâ'nın kabilesinin sürüsünü gördü; koyun postuna bürünerek Leylâ'nın çadırına kadar geldi ve Leylâ'yı gördü. Başka bir seferde çoban kılığına girdi; Leylâ'nın çadırının önüne kadar geldi ve onunla görüştü. (Cami)

Mecnûn posta bürünüp de Leylâ'nın çadırına yaklaştı. Leylâ yanında tuttuğu bir çocuğa Mecnûn ismini takmıştı. O akşam o çocuğa Mecnûn diye seslenince posta bürünen Mecnûn bayılıp kaldı. Hemen kasabı çağırdılar ve koyunu kesmesini istediler. Durumu anlayan çoban koyunu ilaçla iyileştireceğini söyleyerek Mecnûn'u kurtardı. Daha sonra Leylâ durumu çobandan öğrenince çok üzüldü. Bundan sonra bu çoban iki âşık arasında aracı oldu. (Mektebi)

Mecnûn'un Ceylanları Kurtarması

Çöle kaçan Mecnûn'u Leylâ'nın dışındaki hiç bir şey ilgilendirmiyordu. Hatta çölde Leylâ'yı andırdığı için ceylanlarla arkadaşlık ediyordu. Birgün bir avcı bu ceylanlardan birini tuzağa düşürdü, Mecnûn onu tuzaktan kurtardı. (Arap Kaynakları)

Mecnûn, Nevfel'den ayrıldıktan sonra çölde ilerlerken bir tuzak gördü. Tuzağa birkaç ceylan düşmüş ve ayakları iyice bağlanmıştı. Avcı onları kesmeye hazırlanıyordu. Mecnûn avcıya "Benim isteğim bu ceylanları serbest bırakmandır." dedi. Avcı "Eğer fakir olmasaydım, senin sözünü dinlerdim. Bir ev dolusu çoluk çocuğum var." dedi. Bunun üzerine Mecnûn atını avcıya verdi ve ceylanları kurtardı. "Bu göz sevgilinin gözü değilse de o kara gözden armağandır." diyordu. (Nizami s.130)

Mecnûn, Kâbe dönüşü içini dağlara döktükten sonra ceylanları kurtardı. Ayrıca ceylanlar karşılığında elbiselerini verdi. (Fuzuli 1171)

Mecnûn'un Geyikleri Kurtarması

Bir sabah Mecnûn beyitler okuyarak ve feryatlar ederek yola düştü. Yol üzerinde bir tuzağa tesadüf etti. Bu sefer de geyikler tuzağa düşmüştü. Geyikleri avcıdan kurtarmak için silah ve eşyasını verdi. (Nizâmî, s.132)

Mecnûn'un Servi Ağacını Kurtarması

Bir kış günü bir ormancı dağda ağaç kesiyordu, sıra güzel bir serviye geldi. Ormancı tam baltayı indirecekken Mecnûn yetişti ve elindeki la'l taşını vererek serviyi kesilmekten kurtardı. (Hatifi)

Mecnûn'un Güvercini Kurtarması

Mecnûn, çölde gezerken bir avcının bir güvercini tuzağa düşürdüğünü gördü. Hemen avcının yanına geldi ve elindeki kıymetli inciyi vererek güvercini kurtardı. Güvercin, kendisini kurtaran Mecnûn'dan ayrılmak istemedi ve Mecnûn'un dert ortağı oldu. Gece olunca güvercin Mecnûn'un başına yaptığı yuvada kalırken gündüzleri de Mecnûn onun bekçiliğini yapardı. (Fuzuli 1210)

Mecnûn'un Kargaya İçini Dökmesi

Leylâ'ya beş karga getirdiler, kargaları öldürdü. Sebebini soran kocasına "Mecnûn kargaları uğursuz sayardı." dedi ve aşkını itiraf etti. (Arap kaynakları)

Mecnûn bir sonbahar gülü gibi gözyaşları içinde yürüyordu. Yolda matem elbisesine bürünmüş bir karga gördü ve hemencecik sohbete tutuştu. Bir süre sonra karga, onu derdiyle baş başa bırakıp gitti. (Nizâmî, s.136)

Mecnûn'un Bülbüle İçini Dökmesi

Bir gün arkadaşları Mecnûn'u rahatlasın diye gül bahçesine götürdü. Mecnûn, bahçede bir bülbüle rastladı. Bülbülün de kendisi gibi dertli olduğunu gördü ve içini dökmeye başladı. Daha da efkârlanan Mecnûn, bir süre sonra bülbülden ayrıldı ve eve döndü. (Hüsrev)

Bu görüşme Mecnûn'un Leylâ ile görüşmesinden ve bayılmasından sonra gerçekleşti. Mecnûn, ayıldıktan sonra bülbüle boş yere feryat ettiğini söyledi. Çünkü gerçek feryat için ayrılık şarttı, halbuki bülbül gülün yanında iken inlemekteydi. Asıl ayrılığı Mecnûn yaşadığına göre gerçek feryat da Mecnûnunkiydi. (Nevai 1005)

Mecnûn'un Köpeğe İçini Dökmesi

Mecnûn, sıcak bir temmuz gününde çölde dolaşırken Leylâ'nın diyarında bir köpeğe rastladı. Onu durdurup yüzünü gözünü öptü, içini döktü ve ona altın bir tasma taktı. (Hüsrev)

Mecnûn devesiyle gezerken Leylâ'nın diyarındaki pis köpeğe içini döktü. (Cami)

Mecnûn'un Halife'ye Şiir Okuması

Bir gün Halife, Kesir adlı bir şaire şiir okuttu ve okunan şiiri çok beğendi. Ardından da "Halen senin gibi âşık şairler var mı?" diye sordu. O da "Mecnûn adlı bir âşık var." dedi. Halife, Mecnûn'un huzura getirilmesini istedi, ancak kabul etmedi. Bunun üzerine Mecnûn'u zincire vurup Halife'nin huzuruna getirdiler. Halife onun şiirlerini çok beğendi ve sarayda kalmasını istedi. Fakat Mecnûn kabul etmedi ve tekrar çölün yolunu tuttu. (Cami)

Bir Kocakarının Mecnûn'u Leylâ'nın Yanına Götürmesi

Kocakarının birisi bir ihtiyarı zincire vurup gezdiriyor ve kazandıkları parayı da ihtiyarla paylaşıyordu. Mecnûn bunları gördü, ihtiyarın yerine hiçbir pay istemeden kendini bağlattı ve Leylâ'nın çadırına kadar böylece gitti. (Arap kaynakları)

Mecnûn, çölde sevdiğinin semtine gitmek için can atıyordu. Leylâ'nın semtindeki kalıntıları görünce de heyecandan boğulacak gibi oluyordu. Bu esnada uzaktan ihtiyâr bir kadın, yanında da bir adam gördü. Adamın boynu tasmalı, eli kolu bağlıydı. Kadın onu ipinden tutup çekiyordu. Mecnûn'u gören kadın "Bu adam esir falan değil, benim

arkadaşımdır. İkimiz de çok fakir olduğumuzdan böyle bir oyuna karar verdik. Ne kazanırsak yarı yarıya paylaşıyor ve geçinip gidiyoruz." dedi. Hikâyeyi duyan Mecnûn hemen kadının ayağına kapandı ve "Bu ipe ve köleliğe layık olan arkadaşın değil, benim. Bana istediğin hakareti yap, istediğin kadar döv. Kazandığımız şeyler de tamamen senin olsun." dedi. Kadın daha önce hiç böyle bir teklif duymamıştı, hemencecik kabul etti ve ipi Mecnûn'un boynuna geçirdi. Mecnûn her bir çadırın önüne geldikçe sarhoşlar gibi nara atıyor, "Leylâ" diye bağırıyor ve dayak yiyordu. Dövüldükçe ferahından raksediyordu. Bir gün Leylâ'nın bulunduğu yere geldiler. Orada bir çimen üstüne oturdu; bahar bulutu gibi ağlamaya başladı. Başını yerlere vuruyor ve "Ey Sevgili, işte bir esir olarak huzuruna geldim. Senin karşında suçsuz olmak da suçtur. Eğer suçsuz da olsam bir gün suç işleyeceğim için beni öldür." dedi. Sonra ok gibi yerinden fırladı. Zincirlerini parça parça etti ve çölün yolunu tuttu. (Nizami s.137)

Ayrıca Mecnûn zincire vurulduktan sonra zincirle de dertleşti ve ona ıztırabının ve derdinin çokluğunu anlattı (Fuzuli 1624) Bir süre sonra kocakarıyla Leylâ'nın çadırına geldi; Mecnûn bir âh çekince Leylâ, Mecnûn'un geldiğini anladı. O da bir âh çekti ve çadır parçalandı. Ardından bir araya geldiler ve karşılıklı gazeller okudular. Mecnûn, Leylâ'ya halini arz ettikten sonra çöle döndü. (Fuzuli)

Mecnûn'un Körlük Bahanesiyle Leylâ'nın Yüzünü Görmesi

Mecnûn, koca karıdan ayrılıp da çöle döndükten sonra Leylâ'yı tekrar görebilmek için kör numarası yaptı ve dilenci kılığıyla Leylâ'nın kapısına geldi. Leylâ, kapıyı açınca Mecnûn'u gördü ve sadaka olarak da yanağının zekâtını verdi. Mecnûn da sadakayı aldıktan sonra tekrar çölün yolunu tuttu. (Fuzuli)

Leylâ'nın Evlenmesinden Mecnûn'un Haberdâr Olması

Siyahî bir Arap, devesiyle Mecnûn'a yaklaştı ve "O sevgili sana vefasızlık etti ve başkasıyla evlendi." deyince Mecnûn, kendini yerden yere vurdu ve nihayet kanlar içinde bir taşın üzerine yığılıp kaldı. Bu

hali gören bedevi dehşete düştü ve yaptıklarından pişman oldu. Sonra da "Ben yalan söyledim, beni affet, bir kere olan oldu. Leylâ, senin sevginle yaşıyor. Kocası bir gece olsun onunla vuslat yaşamamıştır" dediyse de Mecnûn bu sözlere inanmadı, fakat bir parça da olsa teselli buldu. (Nizâmî, s.149)

Leylâ'nın evlilik haberini Zeyd isimli bir âşık getirdi. Mecnûn çöldeyken kendisi de Zeynep isimli bir güzele âşık olan Zeyd, ziyarete geldi. Zeyd, Mecnûn'un dostları arasındaydı. Ona Leylâ'nın İbn-i Selâm'la evlendiğini haber verdi. Mecnûn feryat etti ve bir mektup yazdı. (Fuzuli 1854)

Mecnûn'un Babasının Oğlunu Ziyaret Etmesi ve Ardından Canını Teslim Etmesi

Biricik oğlu çöllere düşen ihtiyar, Mecnûnunu böyle, insanlardan ürkmüş bir halde bulunca çok hüzünlendi. Oğluna niçin böyle yaptığını sordu ve eve gelmesi için yalvardı. Mecnûn elinden birşey gelmediğini, dönemeyeceğini ifade etti. Derdine dert katan baba, Mecnûnundan ümidini kesti ve geriye döndü. Bu ıztırapla birkaç gün daha yaşadı. Nihayet ecel pusudan fırladı ve canını aldı.(Nizâmî, s.160)

Mecnûn eve dönmesinin imkânsız olduğunu ve bir köpek kadar bile iradesinin kalmadığını söyledi. Bunun üzerine babası oğlunun boynuna ipi geçirdi ve sürükleyerek eve getirdi. (Nevai 2505)

Babası, Mecnûn'u çölde buldu ve ona uzun uzun nasihat etti. Bu nasihat Mecnûn'a tesir eti ve Mecnûn akıllanmaya karar verdi. Tam bu sırada aşk padişahı Mecnûn'a seslendi ve benliğini terk etmesinin şart olduğunu hatırlattı. Bunun üzerine Mecnûn düzelmesinin imkânsız olduğunu, aşkın çaresizliğini dile getirdi. (Fuzuli 2110) Babası Mecnûn'un aşkının sıradan bir aşk olmadığını, farklı olduğunu anladı ve nasihatten vazgeçti. Çaresizlik ve üzüntü içinde eve döndü, kısa bir süre sonra da vefat etti. (Fuzuli 2139)

Mecnûn'un babası vefat edince Mecnûn mirasın yarısını kız kardeşine vererek onu evlendirdi. Yarısıyla da Zeyd'i Zeynep'le evlendirdi. (Andelip)

Mecnûn'un Babasının Mezarını Ziyaret Etmesi

Mecnûn, olanlardan habersiz bir halde çölde dolaşırken bir avcıya rastladı, avcı ona babasının öldüğünü söyledi. Mecnûn babasının ölümüne sebep olduğunu analayınca çok üzüldü ve doğru babasının mezarına gitti. Sabaha kadar ağladı, sonra Necd Dağı'na döndü. (Nizâmî, s.167)

Mecnûn'un anne-babasının ölümü Leylâ ile Mecnûn'un çöldeki buluşmasından sonra oldu. Ölüm haberini ise rüyasında öğrendi. Birgün yakaza halinde iken iki güvercin geldi ve babasının ölümünü haber verdi. Mecnûn'un annesi ile babasının mezarı yan yanaydı. Mecnûn önce babasının, sonra da annesinin mezarının karşısına geçti, halini arz etti ve ağladı. (Nevai 3016) Leylâ da Mecnûn'un üzüntüsüne ortak oldu, haberi alınca o da çok yıkıldı. (Nevai 3146)

Mecnûn'un Vahşi Hayvanlarla Beraber Yaşaması ve Onlara Hükmetmesi

Mecnûn, Kâbe dönüşü eve gelmedi, çöle kaçtı. Artık vahşi hayvanlarla bir vahşi gibi yaşamaktaydı. Yalnızca Leylâ'nın adı söylenince kendine geliyordu. (Arap Kaynakları)

Babasının ölümünden sonra Mecnûn'da köklü değişiklikler görüldü ve vahşi hayvanlarla sohbet etmeye başladı. Artık tüm hayvanlar onun emrindeydi. Ermiş bir kadın olan Râbiâ gibi çöllere düştü. Âşıkâne gazeller okuyor, derdine deva arıyordu. İpini koparmış bir vahşi hayvan gibiydi. Onlar Mecnûn'un emir kulu, o da Süleymân Peygamber gibi onların padişahı idi. Onların üzerlerinde o derece nüfuzu vardı ki artık vahşi hayvanlar birbirlerini dahi incitmiyorlardı, yırtıcılığı terk etmişlerdi. İnsanlar onun bu tarz hareketine ve yırtıcı hayvanların kendisine râm olmasına hayret ediyorlardı. Mecnûn kendisine gelen rızıkları hayvanlara dağıtıyordu. (Nizâmî, s.171)

Mecnûn'un kesin olarak dağlara çekilmesi, Nevfel'in, Leylâ'yı Mecnûn'a alamamasından sonra gerçekleşti. (Hüsrev)

Mecnûn'un vahşi hayvanlarla dost olması Kâbe dönüşüne denk geldi. (Nevai 1705)

Mecnûn, Leylâ ile olan ilk buluşmasından sonra çöle gitti ve hemen vahşi hayvanlarla sohbete başladı. Ardından bütün hayvanların padişahı oldu. (Fuzuli 920)

Leylâ'nın da Mecnûn Olması

Mecnûn vahşi hayvanlarla beraber otururken uzaktan bir atlı göründü. Mecnûn'u görünce "Ben bir yere uğradım, orada kocasının yanında oturmak zorunda olan çok güzel bir kadın vardı, çok kederliydi. Ona 'Sen kimsin? Ne için, kimin için ağlıyorsun?' dedim. Acı bir gülümsemeyle "Ben Leylâ idim; fakat şimdi bin tane Mecnûn'dan daha mecnûnum. O bahtı kara Mecnûn'dan ben bin kere daha deliyim. Kocamla mücadeleden korkuyorum; babamdan kaçamıyorum.' dedi." ve ağladı. (Nizami)

Mektuplaşma

İlk mektubu Leylâ yazdı. Leylâ, kocasının yanında üzgün bir halde otururken bir adam geldi ve "Sen kimsin? Ne için ağlıyorsun?" diye sordu. Leylâ acı bir gülümsemeyle "Bana yardım et, sana bir mektup vereyim, Mecnûn'a ver" dedi. Mektup gam mührüyle mühürlenmişti. Mecnûn mektubu aldı, okumaya başladı. Leylâ, Mecnûn'a olan aşkını, bu yolda çektiklerini, İbn Selâm'la evlenmesine karşın ondan uzak durduğunu anlatıyordu. Mecnûn mektubu okuduktan sonra perişan oldu. Mektubu getirene cevabî bir mektup yazdı. (Nizami)

Leylâ'nın babası Nevfel'e Mecnûn'a kız vermeyeceğini söyledikten sonra Nevfel'in askerlerinden ikisi Zeyd adlı bir aşığın yolunu kesti ve herşeyini aldı. Mecnûn, Zeyd'in başına gelenleri duyunca çok üzüldü ve Zeyd'e atını ve giysilerini geri verdirdi. Ardından da onunla Leylâ'ya haber gönderdi. (Nevai 2004) Zeyd iki sevgili arasında haberci olmaktan memnundu, çünkü hem Mecnûn, hem de Leylâ bol hediye vermekteydi. (Nevai 2025)

Leylâ, yazdığı şiirleri bir güvercinin ayağına bağlıyor ve Mecnûn'a yolluyordu. (A. Rıdvan)

Bir rivayete göre ilk mektubu Mecnûn, mesnevinin başlarında, kırdaki görüşmeden sonra yazdı. Bu mektup gazel nazım şekliyledi. (Fuzuli 889) İkinci mektup ise Leylâ'nın İbn-i Selâm'la evlenmesinden sonra Zeyd'in ziyaretiyle gerçekleşti. Önce Mecnûn, ardından Leylâ birer mektup yazdı. Mecnûn'un mektubu sitem doluydu. (Fuzuli 1874) Zeyd Mecnûn'un mektubunu aldı ve Leylâ'nın yaşadığı yere geldi. Büyü ve sihirden söz ederken İbn-i Selâm'la arkadaş oldu. Çünkü İbn-i Selâm'a peri büyüsünü bozacak bir büyücü lazımdı. Zeyd kendisinin bir büyücü olduğunu ve elinde çok etkili bir muska (mektup) olduğunu söyledi. Bunun üzerine onu Leylâ'ya götürdüler. Zeyd muskayı saygıyla öperek Leylâ'ya verdi. Leylâ mektubu okudu ve hemen cevap yazdı. Leylâ bu mektupta kendisinin bir suçu olmadığını ve zorla evlendirildiğini ifade etti. Ayrıca İbn-i Selâm'ın kendisine yaklaşmadığını da hatırlattı. (Fuzuli 1970) Leylâ, bir muska da ben yazdım diyerek mektubu Zeyd'e verdi, mektup Mecnûn'a ulaştığında Mecnûn durumdan hoşnut oldu. (Fuzuli)

Dayısı Selim Amirî'nin Mecnûn'u Ziyaret Etmesi

Mecnûn'un, kabile reisi olan çok hünerli bir dayısı vardı. Birgün Mecnûn'u ziyarete gitti, etrafındaki vahşi hayvanlardan dolayı ona yaklaşamadı. Uzaktan "Ben Selîm Amirî'yim, zamanenin hâkimiyim, senin dayınım" dedi. Mecnûn onu tanıdı, yanına çağırdı. Mecnûn'u o mezar gibi yerde çırılçıplak görünce kendi elbisesini ona verdi ve "Bu elbise helal para ile alınmıştır al, giy ve bana iyi bir evlat olmaya çalış." dedi. Mecnûn "Ben elbise giyebilecek bir adam değilim. Zira vücudum, harlı bir ateştir. Elbise ise buhurdur." dedi. Nihayet ısrar üzerine aldı ve giydi. Fakat kendisine getirilen yemekleri hayvanlara verdi. Dayısı "İnsan yemekle yaşar, sen ise yemiyorsun." dedi. Mecnûn "Yemek yeme kabiliyetim kayboldu, bu kadar zayıf olduktan sonra yemeğe de ihtiyacım yok." dedi. Mecnûn ot yiyerek besleniyordu, dayısı ona "Senin gibi otla beslenenler kendi âlemlerinde birer padişahtırlar." dedi ve bir hikâye anlattı. (Nizami s.201)

Mecnûn'un Annesiyle Görüşmesi

Mecnûn, dayısından dinlediği hikâyeden sonra annesini hatırladı ve onun haline çok üzüldü. Selîm, onun üzüntüsünü görünce gidip annesini getirdi. Annesi Mecnûn'u görünce feryat etti ve yaralarını sardı, bir müddet şefkatle sevip okşadı ve "Evladım bu ne haldir, bu çölde perişan olmuşsun, kendini bu kadar hırpalama" deyince Mecnûn "Bu kadar mihneti insan isteği ile çekmez. Sen istiyorsun ki canımın kuşunu bu aşk kafesinden kurtarıp ev tuzağına çekesin. Bu sefer iki kafes içinde hapsedileyim. Bana evi teklif etme, evde ölmek bence bir günahtır, beni bu vebal altında bırakma." dedi ve çöle gitti. (Nizâmî, s.203)

Annesinin Ölümü ve Mecnûn'un Haber Alması

Mecnûn'un annesi ağlaya ağlaya evine döndü ve bir süre sonra derdinden öldü. Mecnûn yalnız başına kasideler okuyarak dolaşıyordu. Anasının öldüğünden haberi yoktu. Bu sırada dayısı Selîm geldi ve ağlayarak; "O ihtiyar kadıncağız senden uzak, gözlerini hayata kapadı." dedi. Mecnûn bir süre inledikten sonra annesinin mezarının başına geldi. Orada âh çekti ve bayıldı. Akrabaları Mecnûn'u gördü ve çok üzüldü. Sonra tekrar çöle döndü. (Nizâmî, s.204)

Mecnûn'un Gözüyle Bakmak

Leylâ ile Mecnûn'un aşkını işiten Halife, bu zavallı genci perişan eden kızı, yani Leylâ'yı görmek istedi. Halifenin adamları Leylâ'yı huzura getirdiler, Halife bir de baktı ki Leylâ kara kuru çelimsiz bir kız. Hemen Leylâ'ya dönerek "Mecnûn'u bu hale sen mi koydun?" dedi. Bu itiraz karşısında Leylâ "Mecnûn'un gözüyle baksaydın, başka türlü görürdün." dedi. (Arap Kaynakları, Mevlana, Nakâm)

Mecnûn'u boynunda zincirle gören bir güzel "Leylâ'yı unut, beni al." dedi. Mecnûn "Sen güzelsin, ancak ben Leylâ'nın Mecnûnuyum." dedi. (Nakâm)

Mecazdan Hakikate Geçişin Göstergeleri

Annesinin vefatı büyük değişimin başlangıcı gibiydi. Bugüne kadar anasından, atasından, memleketinden, sevdiğinden ayrılan Mecnûn çölde büyük sıkıntı, ıztırap ve eziyete maruz kalmıştı. Yaşadıkları onu olgunlaştırıp pişirse de bardağı taşıran son damla bu vefat haberi oldu. Bu haberle beraber Mecnûn büyük bir sarsıntı yaşadı, bu büyük bela ve mâtem onda köklü değişiklikler yaptı, aşkı hakikîye döndü; artık Leylâ'ya ihtiyacı kalmamıştı. (Nizami)

a. Yapraktan İsmi Kazıması

Mecnûn, yerde bir yaprak gördü. Baktı vefakâr bir kalem üzerine Leylâ ile Mecnûn isimlerini yan yana yazmış. Tırnağıyla Leylâ ismini kazıdı. Yalnız kendi ismi kaldı. Görenler bunu anlayamadılar, "Niçin birini kazıdın?" dediler. Mecnûn "Böyle iyidir. Bir isim, ikimiz için kâfidir. Birisi âşıkı kazırsa sevgilisi oradan fışkırır." dedi. Niçin onun ismini kazıyıp da kendi ismini bıraktığını sordular. Mecnûn "Onun kabuk benim iç olmamı doğru bulmuyorum. Ben dosta örtü olmalıyım. Ben kabuk olmalıyım, o iç." dedi ve oradan ayrıldı. (Nizami)

b. Âşıkâne Gazeller

Mecazdan hakikate geçen Mecnûn, âşıkâne gazeller okuyor, derdine deva arıyordu. (Nizami)

c. Vahşileşti ve Vahşi Hayvanlarla Ünsiyet Peyda Oldu

Mecnûn, ermiş bir kadın olan Râbiâ gibi çöllere düştü. İpini koparmış bir vahşi hayvan gibiydi. (Nizâmî, s.169)

d. Leylâ'yı İstememesi

Mecnûn'u görmek kastıyla İbn Selâm çölün yolunu tuttu ve onu buldu. Ardından da Leylâ'yı sevip sevmediğini sordu. Mecnûn sevdiğini söyleyince de Halife'nin fermanını gösterdi. Bunun üzerine Mecnûn "Halife üç gün içinde ölecektir." dedi. Gerçekten de üç gün geçmeden Halife öldü. Halk Mecnûn'un erdiğine kanaat getirdi. (Arap kaynakları)

Bir ara Leylâ Mecnûn'dan haber alırım ümidiyle dışarı çıktı. Bu sırada evvelce mektubunu Mecnûn'a götüren ihtiyar zuhur etti. Leylâ ona Mecnûn'u sordu. Adam, Mecnûn'un aşkından perişan olduğunu ifade etti. Leylâ, "Bütün bunlar benden kaynaklandı, onun perişan olmasının sebebi benim." dedi. Ardından da kendi halinin daha kötü olduğunu, üstüne üstlük kendisinin hapis hayatı yaşadığını söyledi. Sonra da kulağından küpelerini çıkardı, öptükten sonra "Bunu al, Mecnûn'a götür. Onu al, filan yere getir, orada görüşelim." dedi. İhtiyar, Leylâ'nın mesajını Mecnûn'a ulaştırdı ve yanında getirdiği elbiseyi ona zorla giydirdi. "Bir gün kocası evde yoktu, her şey müsaitti. Leylâ Mecnûn'u düşünerek dışarı çıktı. Ansızın mektubunu Mecnûn'a götüren ihtiyar zuhur etti. Leylâ, Mecnûn'u sordu. İhtiyar, Mecnûn'un perişan halini anlattı. Leylâ, bütün bunlara kendisinin sebep olduğunu söyleyerek feryad etti. Leylâ'nın ısrarı üzerine ihtiyar, Mecnûn'u buldu ve ikisini buluşturdu. Mecnûn, bir ağacın altına oturdu. İhtiyar, kararlaştırıldığı üzere Leylâ'ya haber saldı. Peri gibi güzel olan Leylâ periler gibi uçarak geldi. Mecnûn'un bulunduğu yerden on on beş adım geride durdu. Çok heyecanlı idi. İhtiyara dedi ki "Bundan ileriye gidemem. Onun nuru buradan beni aydınlatıyor. Daha ileri gidersem yanarım. Bundan ileri gitmek aşk yolunda ayıptır. Ayıp olan bir şeyi yapmamalıyım. Mademki benim şimdi bir sahibim vardır. Yaptığım işlerden vicdanen muazzap olmamalıyım. Eğer o da hakîki âşıksa bundan fazlasını istememelidir. Ona söyle, birkaç tatlı beyit okusun; ben dinleyeyim. O şarap sunsun, ben içeyim." İhtiyar, o taze çiçeğin yanından ayrılıp öteki çiçeğe geldi. Bir de ne görsün, Mecnûn kendinden geçmiş bir halde yerlerde yatıyor. Mecnûn, Leylâ'nın arzusu üzerine birkaç beyit okudu ve kalkıp sahra yolunu tuttu. O servi boylu Leylâ da inleye inleye o gülistanı terk ederek evine döndü. (Nizami s.215)

Son görüşmede Leylâ, Mecnûn'a teslim olmak istedi. Ancak Mecnûn, suretten manaya, Leylâ'dan Mevla'ya geçmişti. Leylâ'yı istemedi. (Gülşehri, Âşık Paşa)

Mecnûn bir ağacın altında Leylâ'yı beklemekten bitkin düşmüştü. İleriden Leylâ süslü bir şekilde göründü. Mecnûn kim olduğunu sorunca "Ben Leylâyım." dedi. Bunun üzerine Mecnûn "Ben surete ka-

pılmam, yanımdan git." dedi. Leylâ ümidini kesti ve ağlayarak çadırına döndü. (Cami)

Leylâ'nın devesi çölde kervandan ayrılıp Mecnûn'un yanına gitti. Leylâ kavuşmayı istedi, fakat Mecnûn bazı sebepler ileri sürerek kabul etmedi. Artık Mecnûn gerçek bir deli değil de, deli şeklinde görünen bir akıllı, en mükemmel aşka, Allâh aşkına ermiş birisiydi; kerametler göstermekteydi. (Hatifi)

Aslında Mecnûn'un keramet sahibi bir insan olduğu Nevfel ile Leylâ'nın kabilesi arasında çıkan savaştan sonra anlaşılmıştı. (Fuzuli 1561) Bu keramet Mecnûn'un erdiğinin ilk göstergesiydi. Asıl göstergе Leylâ ile Mecnûn'un son buluşmasıdır. İbn Selâm'ın ölümünden sonra göç zamanı geldi; tüm güzeller develere bindi ve yola çıktı. O sırada Leylâ, devesine derdini açtı. Leylâ'nın kendini kaybettiği bir anda devesi kervandan ayrı düştü. Gece karanlığı olduğu için kervandakilerin haberi olmadı. Avare avare gezerken kader yoluna Mecnûn'u çıkardı. Mecnûn, kendinden geçmiş, başka haller yaşamaktaydı ve tanınmaz haldeydi. Leylâ, Mecnûn'a "Eğer sen gerçek Mecnûnsan bir şiir oku ve halini açıkla." dedi. (Fuzuli 2589–2592)

Mecnûn, bunun üzerine bir gazel okudu, Leylâ karşısında duranın Mecnûn olduğunu anlayınca perişan oldu ve cevabî bir gazel okudu. Tam bu noktadan sonra vuslatın gerçekleşeği zannedilirken her şey tersine döndü. Mecnûn'a bir haller oldu ve başkalaştı. Durumunu bir gazelle özetledi:

Eyle sermestem ki idrâk etmezem dünyâ nedür
Men kimem sâkî olan kimdür mey-i sahbâ nedür
Gerçi cânândan dil-i şeydâ içün kâm isterem
Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür
Vasldan çün âşıkı müstağnî eyler bir visâl
Âşıka ma'şûkdan her dem bu istiğnâ nedür
(Fuzuli 2658–2660)

Leylâ, bu hale çok şaşırdı, çünkü yıllardır bu anı beklemekteydi, Mecnûn'a sitem etti. Bir bülbülün gülü görüp de görmezden gelmesini

anlayamadı ve onu kınadı. (Fuzuli 2683-2685) Fakat Mecnûn vuslata ne niyetinin, ne de gücünün olmadığını söyledi. Mecnûn'un aşkı başkalaşmıştı ve Leylâ'yı tanımamaktaydı:

Mende olan âşikâr sensen
Men hod yohem ol ki var sensen

Dâim sana mendedür tecellî
Men gayrden olmuşem tesellî

Ger men men isem nesen sen ey yâr
V'er sen sen isen neyem men-ı zâr

Çün men olubem senünle memlû
Vahdet revişinde hoş degül bu
(Fuzuli 2704-2708)

Mecnûn'un halini görüp de bu sözleri duyan Leylâ, Mecnûn'daki değişimi gördü ve aşkının İlâhîye dönüştüğünü anladı:

Oldum nişe olduğundan âgâh/ Hoş mertebedür bu bârekallâh (Fuzuli 2738)

Tam bu esnada Leylâ'nın bağlı olduğu kervanın bekçisi geldi, Leylâ'yı alıp götürdü; Mecnûn da çöle döndü. (Fuzuli)

Mecnûn, Leylâ'nın çadırında günlerce kaldı, ancak bu aşk çok temizdi. Mecnûn Leylâ'ya dokunmadı, hayretler içinde dili tutulmuş bir halde onu seyretti. Şevkinden ağladı, Leylâ da gözyaşından inciler döktü. Daha sonra Mecnûn üstünü başını parçalamak istedi ve birden bire çıkıp gitti. (Ahmed Rıdvan)[14]

Leylâ hasretle âh çekerken, Mecnûn'un hayalini gördü. Onu aramak üzere yola çıktı, karanlıkta Leylâ'nın devesi Mecnûn'un bulunduğu yere vardı. Leylâ, Mecnûn'un ayağına kapanarak yalvardı ve visal istedi. Mecnûn "Sen kimsin?" diye sordu. Leylâ kendini tanıtınca

[14] Levend, a.g.m., s.17.

Mecnûn "Yâ Leylâ" diye bir nara attı. Leylâ dağa baktı, her tarafın Leylâlarla dolu olduğunu gördü. Bu leylâların her biri Mecnûn'a "Lebbeyk" diye cevap verdi. Bunun üzerine Mecnûn Leylâ'ya dönerek "Ey Sevgili, hali gördün mü? İşte hakiki aşk budur. Sen artık aradan çekil, çünkü ben hakiki aşkı buldum, katreyi ararken deryayı buldum.":

Nigârâ seyridüp gördin mü hâli/ Hakîkat 'aşkınun budur meâli

Yürü Leylâ ki ben Mevlâ'yı buldum/ Ararken katreyi deryâyı buldum (Örfi)[15]

Leylâ ile Mecnûn bir araya geldikten sonra uzun uzun konuştular. Fakat Mecnûn, Leylâ'dan geçmiş, Dîdâra âşık olmuştu. (Kul Ata)[16]

Selâm-ı Bağdâdî'nin Mecnûn İle Dost Olması

Mecazdan hakikate geçiş yapan Mecnûn'un aşkı dilden dile dolaştı, tâ Bağdat'a kadar ulaştı. Bağdat'ta Selâm-ı Bağdâdî adlı bir âşık vardı, Mecnûn'u görmek için çöle geldi ve "Ben, senin garibane şiirlerini duyup gurbete çıktım. Emrinden dışarı çıkmayacağım, sana sonuna kadar hizmet edeceğim." dedi. Mecnûn gülerek "Ben ancak vahşi hayvanlarla arkadaşlık ederim, seninle değil, ben kendime bile mukayyet olamam. Korkuyorum ki beni terk etmezsen meşakkatime dayanamayıp kaçmaya mecbur olacaksın." dedi. Fakat genç adam kalmak için ısrar edince Mecnûn kabul etmek zorunda kaldı. Ardından "Önce getirdiğim yemekleri yiyelim, yemek yemezsek olmaz." dedi. Mecnûn "Ben yemek yemem, ben yemek isteyen nefsimi mahvetmişim." dedi. Selâm, Mecnûn'un bu halini görünce dayanamadı ve "Bu belaya sabret, gönlün daima böyle mahzun kalmaz, ben de yaralı bir âşıktım, Allah lütfetti, beni bu dertten kurtardı, sen de kurtulursun." deyince Mecnûn "Sen beni heva-perest bir mecnûn mu zannediyorsun? Ben aşk şehinşahıyım, bu fani şehvetlerden yıkanarak tertemiz hale geldim. Benim varlığımın hulasası aşktır, böyle uygunsuz sözler söyleme." dedi. Selâm bir müddet dayandı, ancak yemek, içmek ve uyumak istedi.

---

[15] Levend, a.g.m., s.20.

[16] Gökyay, a.g.m., s.347.

Mecnûn'dan duyduğu şiirleri ezberledi; daha fazla dayanamadı ve gitmek için izin istedi. (Nizamî, s.220)

İbn-i Selâm'ın Ölümü ve Matem

Leylâ yalnız kalınca ağlıyor, yabancıların ayak sesleri duyulunca bağrına taş basıyor ve susuyordu. Leylâ'nın kocası da ona kavuşamadığı için azap çekiyordu, nihayet bu acılara dayanamadı, hastalandı ve öldü. Leylâ kocasının bu dertle ölmesine üzülse de kocası için feryat ederken gizlice Mecnûnunu anıyordu. Kocasına mersiyeler okurken Mecnûn'dan bahsediyordu. Araplarda kocası ölen kadın iki sene evde oturur, ağlar ve kimseye görünmezdi. Leylâ da bunu bahane ederek çadırına kimseyi almadı, günlerce feryat etti. Artık kimseden çekinmiyordu. (Nizâmî, s.225)

Leylâ'nın kocası, Leylâ'nın yanıbaşında olup da ona kavuşamayınca çok üzüldü. Bir süre sonra da hasretinden öldü. Mecnûn haberi alınca çok üzüldü. Sebebi sorulunca "Başkasının üzüntüsüne sevinilir mi? Bugün ona, yarın bana." dedi. (Cami)

Leylâ'ya kavuşmanın tek yolunun Mecnûn'u ortadan kaldırmak olduğunu düşünen İbn Selâm kılıcını çekti ve çölün yolunu tuttu. Tam Mecnûn'u öldürecekken vahşi hayvanların saldırısına uğradı ve onlar tarafından öldürüldü. Arkadaşları onu çöle gömdüler. Leylâ, bu vesileyle sık sık çöle gelir, Mecnûn'u ararda. (Mektebi)

Zaten, Leylâ hemen her vesileyi bahane ederek ağlayıp inliyordu. İbn Selâm, Leylâ'dan kendisine fayda gelmeyeceğini anlayınca onu boşadı. (Hatifi)

İbn Selâm'ın ölümü, Mecnûn'un Allah'a yakarışından ve Zeyd'in üçüncü mektubundan sonra gerçekleşti. O, Mecnûn'un âhı, Leylâ'ya olan aşkı ve ona kavuşamaması dolayısıyla kederinden öldü. Bu bahaneyle Leylâ da feryat etti. Zeyd, İbn Selâm'ın ölümünden Mecnûn'u haberdar etti ve ona müjdeyi verdi. Ancak Mecnûn, derin bir âh çekti ve çok üzüldü. Çünkü İbn Selâm, Leylâ için ölmüş, Mecnûn ise halen yaşamaktaydı. (Fuzuli 2468-2474)

Leylâ'nın Mecnûn Olması

Mecnûn'un Leylâ ile vuslatı kabul etmemesi ve ardından İbn Selâm'ın ölümü Leylâ'yı derinden sarstı, artık o da başkalaşmaya başladı. Evine dönüp de yas tutarken Mecnûnlaşma belirtileri göstermeye başladı. Dert ve gam ile sohbet etmeye başladı, medet umarak onlara içini döktü. Ancak onlardan umduğu ilgi ve çareyi bulamayınca derdin ve gamın sahibi olan Hakk'a yöneldi ve bir gazelle içini döktü:

Yâ Rab ilâhî dergâhının kemâli hakkı içün/ Yani Mustafanın nurlu cemâli hakkı içün (Fuzuli 2537)

Leylâ ve Mecnûn'un Ölüm Sebebi ve Ölüm Şekilleri

Mecnûn'un hasretine dayanamayan Leylâ, hasretinden öldü, ölüm haberini alan Mecnûn, Leylâ'nın mezarına geldi. Ayrılık acısıyla o da canını verdi ve Leylâ'nın yanıbaşına gömüldü. (Arap Kaynakları)

Aşk kemale ermişti, ne Leylâ'ya, ne Mecnûn'a ihtiyaç kalmamış, her şey başkalaşmıştı. Yapraklardan kan damlıyordu. Nergis eşyasını deveye yükletti, şimşad tahtından düştü, beyaz gülün rengi uçtu; gül, eline gam kitabını aldı. Bağın nazlı dilberleri hastalandı. Asmanın çeşnili güzelleri mahmurlaştı. Leylâ'nın ipeklere bürünen nazik vücûdu şimdi bir tel ipek gibi zayıf ve dermansızdı. İpekli başörtüsünü yüzüne örttü, annesine sırrını açtı ve yalvararak vasiyete başladı:

"Ben Mecnûnuma hasret gittiğim zaman gözlerime onun yolunun tozundan sürme çek, onun hediye edeceği üzerlik tohumundan yanağıma çizgi çek. Başımı gözyaşı ile ıslat, ciğer kokusundan ıtırlar sür. Üzerime koku yerine sarı güller serp, ciğerden gelen soğuk âh benim cesedime kâfûr olsun. Kefenimi kana batır, zira ben bir şehidim. Bu benim bayram günümün rengi olsun. Beni böyle bir gelin gibi süsleyip toprak perdedarına teslim et. Benim maceramı bildiğin gibi Mecnûn'a anlat. Ona de ki 'Leylâ yalnız senin sevginle, yalnız senin derdinle yaşadı. Ve ıstırap içinde öldü.'" Vasiyetini bitirdi ve solgun gözlerini yumdu. Bunu duyan Mecnûn koşarak Leylâ'nın mezarına geldi, günlerce ağladı ve sonunda "Ey herşeyi yaratan Tanrı, bütün sevdiklerinin

başı için beni bu mihnetten kurtar, sevgilimin yanına ulaştır. Artık canımı al, beni bu ıstıraptan kurtar." diye inledi ve ruhunu teslim etti.

Mecnûn da çölde öldü, fakat bir sene boyunca vahşi hayvanlar onun etrafından ayrılmadı. Bu yüzden kimse ona yaklaşamadı. Bir sene sonra hayvanlar oradan uzaklaştı. Ardından insanlar geldi, fakat Mecnûn'un sadece kemiklerini gördü. Bunun Mecnûn olduğunu vefasından anladılar. Onu Leylâ'nın yanına gömdüler, türbe diktiler, o türbe âşıkların ziyaretgâhı oldu. Oraya her gidenin muradı hasıl oluyordu. (Nizâmî, s.236)

Bir gezinti esnasında Leylâ'ya Mecnûn'un öldüğünü söylediler. Leylâ kendini yerlere attı ve müthiş ıstıraplar içinde kıvrandı. Sonbahar girmişti, Leylâ veremden erimeye başladı ve sonunda da öldü. Leylâ'nın ölüm haberini alan Mecnûn, gazel okuyarak ve gülerek Leylâ'nın mezarına koştu. Çünkü kavuşma zamanı gelmişti. Mecnûn, Leylâ'nın naşı mezara konurken yetişmişti; kendini Leylâ'nın ölmüş bedeninin üzerine attı. Leylâ'nın akrabaları onu mezarlıktan çıkarmak istediler, fakat ölmüş olduğu anlaşıldı. (Hüsrev)

Mecnûn'un babasıyla anası vefat etti. Haberi alan Leylâ, bu ölümlere kendisinin sebep olduğunu düşündü ve büsbütün üzüldü. Bu üzüntüyle hastalandı ve ölüm döşeğine düştü. Anne babasının mezarı başında bulunan Mecnûn, hatiften gelen bir sezgiyle, Leylâ'nın halini anladı ve o tarafa doğru koşmaya başladı. Kabilenin bulunduğu yere gelince doğrudan çadıra daldı. Bu arada Leylâ da son sözlerini söylemekte ve aşkını itiraf etmekteydi. Tam bu sırada Leylâ ile Mecnûn göz göze geldi ve aynı anda ruhlarını teslim ettiler. Leylâ'nın akrabaları koşup geldiler; ancak her ikisini de ölü bulunca ikisini bir kefene sararak gömdüler. (Nevai 3354)

Bir bedevi çölde Mecnûn'u ararken kucağında bir ceylan yavrusu bulunduğu halde, ölmüş olduğunu gördü. Hemencecik durumu Leylâ'ya bildirdi; Leylâ da Mecnûn'un mezarına koştu ve orada öldü. (Cami)

Leylâ öleceğini anlayınca annesine "Kederimden öldüğümü söyle" dedi ve öldü. Leylâ'yı gömdükten sonra üzerine bir türbe yaptırdı-

lar, adını da Bihişt-i Fanî koydular. Vasiyet gereği Leylâ'nın anası Mecnûn'u buldu ve beraber ağladılar. Nihayet o da Leylâ diyerek can verdi. Mecnûn öldükten sonra cenazesi ortada kaldı. Bir süre sonra Hicaz'dan gelen hacılar kafilesi onu defnetti. (Hatifi)

Leylâ'nın ölümü üzerine kabilesi saçlarını keserek matem tuttu. (A.Rıdvan)

Leylâ, Mecnûn'dan ümidini kestikten sonra içten içe eridi. Manevi olgunluğunu tamamladı; ölürken İlâhî aşkı diledi ve annesine vasiyetini bildirdi. (Fuzuli 2857) Leylâ'nın ölümünü duyan Zeyd Mecnûn'u aldı ve Leylâ'nın mezarına götürdü. Mecnûn burada çok ağladı, Allah'tan canını almasını istedi. Duası kabul oldu ve "Leylâ" diyerek can verdi. Zeyd bu hali görünce ağladı ve öyle bir âh çekti ki halk hemen başlarına toplandı. Daha sonra Leylâ'nın mezarını açtılar, iki âşığı aynı mezara koydular. Bu mezar halkın ziyaret yeri oldu, tüm dilekler burada tutuldu. (Fuzuli 3013)

Mecnûn, Leylâ'nın ölümünü Mâtem isimli birinden duydu ve mezarına gitti. Ardından Leylâ'nın mezarı başında Allah'a niyaz etti ve öldü. (Ahmed Rıdvan)[17]

Leylâ bir gece rüyasında Mecnûn'u ölmüş olarak gördü, rüyanın tesiriyle hastalandı ve öldü. Vasiyet gereği Mecnûn'a haber verdiler. Mecnûn da Leylâ'nın mezarı başına geldi ve orada can verdi. Cenazesi de oradan geçen hacılar tarafından defnedildi. (Halife)[18]

---

[17] Levend, a.g.m., s.17.

[18] Levend, a.g.m, s.11.

C. ŞAİRLERE GÖRE LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİLERİNDEKİ MOTİF TABLOSU

	ARAPLAR	NİZAMİ	HÜSREV	SÜHEYLİ	ŞAHİDİ	NEVAİ	CAMİ	MEKTEBİ	HATİFİ	BEHİŞTİ	H.HAMDİ	A.RIDVAN	CELİLİ	SEVDAYİ	HAKİRİ	FUZULİ	L.HAMDİ	SALİH	HALİFE	ATAYİ	ANDELİB	NAKAM
Beyit Sayısı		4178	2660	2065	6446	3622	3860	2160		1995	4026K	EKSİ	2019	1252	2150	3096	5433	2375K	EKSİ			3710
Evladı Olmayan Aristokrat Baba	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+
Evladı Olmayan İki Bey																				+		
Pirin Ayva Yedirmesi ve Çocuğun Aşk Serserisi Olacağını Söylemesi																	+					
Ağlayan Kays'ın Güzellerin Kucağında Susması									+		+		+	+		+	+	+				
Müneccimin Talihine Bakması			+		+			+		+												
Kays'ın Rüyasında Havuzun Tavanında Leylâ'nın Resmini Görmesi																	+					
Leylâ'nın Babasının Kızı İçin Okul Yaptırması						+																
Leylâ'nın Hastalanması ve Tedavi Edilmesi						+																
Gül Fidanları Arasında Buluşmaları						+																
Karma Eğitim ve Mektepte Aşk		+	+	+	+	+		+	+		+		+	+	+	+		+			+	

Leylâ'nın Rüyasında Mecnûn'u Görüp Âşık Olması															+	+			
Dedikodular Üzerine Leylâ'nın Kaleye Hapsedilmesi															+				
Dedikodular Üzerine Mecnûn'un Zincire Vurulması						+												+	
10 Evladın En Küçüğü Kays'ın Deveyle Gezinti Yapması							+												
Kays'ın Bir Delikanlıyı ıskanması							+												
Kays'ın Leylâ'yı Güzelliğinden Dolayı Ziyaret Etmesi							+												
Mecnûn'un Leylâ'yı Görmek İçin Kör Dilenci Kılığına Girmesi								+		+		+	+		+	+	+		
Leylâ'nın Şiirlerini Güvercinle Yollaması											+								
Mecnûn'un Deveyle Leylâ'yı Görmeye Gitmesi ve Deveden Düşmesi										+									
Leylâ'nın Kays'ı Yüz Vermeyerek İmtihan Etmesi	+	–	–				+												
Çöle Düşen ve Deliren Mecnûn		+	+	+	+	+	+	+	+		+			+	+	+			+	
Babasının Mecnûn'u Leylâ'nın Evde Olduğunu Söyleyerek Kandırması															+				
Leylâ'nın İstenmesi ve Deli Olduğu İçin Verilmemesi		+	+	+	+	+	+	+	+		+		+	+		+	+	+	+	+
Mecnûn'un Leylâ'yı Bir Yıl Aynı Yerde Beklemesi														+				+	+	

Mecnûn'un Babası İkna İçin Kadınları Kötülemesi												+						+			
Mecnûn Cismani Değil, Ruhani Aşka Sahip Olduğunu Söylemesi																		+			
Leylâ'nın Başka Birine Sözlü Bahanesiyle Mecnûn'a Verilmemesi									+												
Leylâ'nın Uğursuz Saatte İstenmesi																+		+			
İstenme Esnasında Mecnûn'un Köpeğin Ayağına Kapanması								+		+	+		+			+	+	+			
Mecnûn'un Adak İçin Kâbe'ye Gidişi		-	-				+														
Bilgenin "Ben Aşka Karışamam." Diyerek Mecnûn'un Ayağına Kapanması								+		+	+										
Leylâ'nın Babasından Dayak Yemesi		-	-				+														
Halife'nin Leylâ Adını Anmasını Yasaklaması		–	–				+					+									
Zincirle Getirilen Mecnûn'un Halife Önünde Şiir Okuması							+														
Dervişin Aşkın Artması İçin Dua Etmesi								+										+			
Babasının Mecnûn'un Dua İçin Kâbe'ye Götürmesi	+	+		-	+	+		+		+	+		_	+	+	+		_	+	+	+
Leylâ'nın Kervanıyla Kâbe'ye Gidişi							+	+													
Mecnûn'un Şahne Tarafından Öldürülmek İstenmesi	+	+		–	+			+			+				+	+					+
Hekimin Leylâ ile Mecnûn'u Gül ve Haberle İyileştirmesi								+				+									

Mecnûn'un Hekime Götürülmesi									+				+							+		
Babasının Mecnûn'u İkna Yoluyla Kısa Bir Süre Eve Getirmesi		+						+														
Aşka Düşen Leylâ'nın Şiirler Yazması ve Mecnûn'a Ulaştırılması		+																				
Leylâ'nın Servi Ağacı Altında Ağlaması		+																				
Leylâ'nın Meşşata'nın Sürdüğü Makyajı Silmesi									+		+		+	+		+	+	+	+			
									+		+		+	+		+	+					
İbn Selâm'ın Leylâ İle Evlenmesi		+	–	–	+	+		+	+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Kadı ile Müftüye Rağmen Leylâ'nın İbn Selâm'ı Reddetmesi												+										
İbn Selâm'ın Leylâ'dan Tokat Yemesi		+	–						+		+						+	+				+
İbn Selâm'a Leylâ'nın Kendisine Peri Musallat Olduğu Yalanını Söylemesi																+						
Leylâ'nın İbn Selâm'a Hançer Çekmesi ve Bakmakla Yetinmesi					+															+	+	
Bir Gencin Sadece Bakmak Şartıyla Leylâ İle Evlenmesi																						
Nevfel'in Leylâ'nın Kabilesiyle Savaşması	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+			+		+	+	+	+	+	+	+
Leylâ'nın Kabilesi Yenilince Necd Dağı'na Çekilmesi ve Savaş Bitmesi										+												

Mecnûn'un Düşman Askerlerinin Ölümüne Üzülmesi ve Dua Etmesi		+		+	+	+					+					+	+				+
Leylâ'dan Kan Alınınca Mecnûn'dan Akan Kandan Leylâ Yazıması											+		+		+			+			
Mecnûn'un Leylâ'nın Öldürüleceğini Rüyasında Görmesi						+									+						
Mecnûn'un Leylâ'nın Öldürüleceğini Duyunca Savaştan Vazgeçmesi		–	+	+	+	+	+														
Savaş Esnasında Mecnûn'un "Ya Ölüm, Ya Vuslat." Demesi								+													
Nevfelîn Leylâ'ya Âşık Olması									+		+						+	+	+		+	
Leylâ'yı Gören Nevfel'in Mecnûn'a Hazırladığı Zehiri İçerek Ölmesi									+			+	+	+					+		+	
Nevfel'in Savaşı Kazanması ve Mecnûn Deli Olduğu İçin Leylâ'yı Almaktan Vazgeçmesi		+									+									+		+
Leylâ'nın Babasının Kılıcının Mecnûn'u Kesmemesi																					+	
Savaşı Kaybeden Leylâ'nın Kabilesinin Göç Etmesi							+															
Mecnûn'un Kargalara Gözünü Oydurmak İstemesi			+	–	+																	
Leylâ'nın "Güzelliğimi Görecek Göz Sende Yok." Demesi																						+
Mecnûn'a Başka Bir Güzelin Teklif Edilmesi									+				+				+	+		+		
Mecnûn'a Amcasının Kızının Teklif Edilmesi		–	–				+															

Mecnûn'un Nevfel'in Kızı Hatice İle Evlenmesi			+	+		+														
Mecnûn'un Çeşmeye Akseden Hilalle Konuşması								+												
Mecnûn'un Dağa Şiir Okuması														+						
Mecnûn'un Yıldızlara Derdini Anlatması														+						
Mecnûn'un Bülbülle Konuşması			+				+					+								
Leylâ'nın Mum Pervane ve Saba ile Konuşması														+					+	
Mecnûn'un Uyuz Köpeğe Yüz Sürmesi			+	+	+	+														
Mecnûn'un Bir Köpekle Konuşması							+													
Mecnûn'un Kasırgayla Konuşması		–	–				+													
Mecnûn'un Ceylan ve Geyikleri Kurtarması	+	+		+	+		+	+		+		+		+	+		+	+	+	
Mecnûn'un Ağacı (Servi) Kurtarması								+		+		+			+	+				
Mecnûn'un Güvercini Kurtarması														+					+	
Mecnûn'un Gizli Su Yoluyla Leylâ'ya Ulaşması ve Taşlanması								+												
Leylâ'nın Uyuyakalarak Kervandan Ayrılması ve Mecnûn'la Buluşması								+		+				+		+			+	
Çöle Gelen Leylâ'ya Vahşi Hayvanların Hizmet Etmesi	+			+					+											
Mecnûn'un Kargayla Konuşması	+	+			+					+								+	+	

Mecnûn'un Çoban Kılığına Girerek Leylâ'yı Görmesi		–	-				+														
Mecnûn'un Koyun Postu Giyerek Leylâ ile Buluşması					+	+	+	+							+				+		
Kâsenin Kırılması							+				+		+	+					+	+	
Mecnûn'un Başına Bülbülün Yuva Yapması													+	+					+		
Mecnûn'un Başına Güvercinin Yuva Yapması															+						
Mecnûn'un Başına Leyleğin Yuva Yapması																				+	
Leylâ'nın Mecnûn'un Şiirini Okuyan Adamın Ağzını İnciyle Doldurması													+								
Çölde Buluşan Âşıklardan Mecnûn'u Dadının Uzak Bir Yere Bırakması						+															
Leylâ'nın Rüya Üzerine Çölde Mecnûn'la Buluşması			+		+												+				
Mecnûn'un Ölümüyle İlgili Yanlış Haberlerin Yayılması			+														+				
Mecnûn'un Boynuna İp Takılması	+	+			+			–			+					+	+		+		+
Mecnûn'un, Leylâ'nın Evlendiğini, Ancak Beraber Olmadıklarını Öğrenmesi		+									+										
Mecnûn'un Babasının Ölümü		+						+													
Mecnûn'un Leylâ'nın Adını Kazıması		+			+						+					+	+				+
		+			+						+					+					
Rüyada Büyük Bir Ağaça Görmek ve Karşılıklı Mektuplaşma		+			+			+													

Çölde Mecnûn'un Leylâ'yla Kavuşmayı İstememesi	+	+			+		+	+					+		+	+	+				
Mecnûn'un Gözüyle	+																				+
Selâm-ı Bağdadi'nin Yemeği Bitene Kadar Mecnûn'un Yanında Kalması		+		–	+			–			+					+					
Zeyd İle Zeynep Aşkı		+		–	+	+		–			+			+	+	+			+	+	+
Zeyd'in Nevfel'in Adamları Tarafından Soyulması						+															
İbn Selâm'ın Mecnûn'u Öldürmek İsterken Vahşi Hayvanlar Tarafından Parçalanması								+													
Mecnûn'u Öldürmek İsteyenin Elinin Havada Asılı Kalması									+		+	+				+	+	+			
İbn Selâm'ın Ölmesi ve Leylâ'nın İki Yıl Matem Tutması		+			+			+			+				+	+		+			+
		+			+			+			+				+	+		+			
Nikâhtan Sonra Leylâ Kendini Öldürecekken İbn Selâm'ın Hafakan Hastalığından Bayılması						+															
İbn Selâm'ın Leylâ'yı Boşaması									+				+				+	+		+	
Vuslat ve Vahşi Hayvanların Onları Sarması		+																			
Eve Getirilen Mecnûn'un Yeninden Kan Akması											+						+				
Mecnûn'un Tekrar Çöle Dönmesi		+	+		+	+	+	+	+		+		+		+						
Mecnûn'un Rüyasında Ebeveyninin Öldüğünü Görmesi						+															

Leylâ'nın Annesine Vasiyeti ve Ölümü		+	+	–	+	+			+		+		+	+		+		+			+
Leylâ'nın Ölümünde Kabilenin Saçlarını Keserek Matem Tutması												+									
Hatiften Bir Sesin Leylâ'nın Ölümünü Haber Vermesi						+															
Leylâ'nın Son Anına Mecnûn'un Yetişmesi ve Beraber Ölmeleri						+														+	
Leylâ'nın Tabutuna Mecnûn'un Gazel ve Raksla Eşlik Etmesi ve Ölümü			+		+		–														
Mecnûn'un Leylâ'nın Annesiyle Ağlarken Ölmesi									+			+	+			+		+			
Mecnûn'un Cenazesini Hicaz Kervanının Defnetmesi									+				+	+			+	+			
Mecnûn'un Mezara Kapanması ve Tekrar Çöle Dönmesi		+					–				+										
Mecnûn'un Ölümüne Vahşi Hayvanların Matem Tutması													+								
Mecnûn'un Tabuta Sarılarak Ölmesi ve Vahşi Hayvanların da Ölmesi								+													
Mecnûn'un Bir Ceylana Sarılıp Ölmesi, Ardından Leylâ'nın Ölmesi		–	–				+			+											
Bir Ziyaret Esnasında Mecnûn'un Ölmesi		+					–														
Bir Yıl Cenazesinin Vahşi Hayvanlar Tarafından Sarılması		+					–														

D. LEYLA İLE MECNUN MESNEVİLERİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Şark-İslam medeniyetinin en çok okunan ve medeniyetin kodlarını en ideal şekilde yansıtan mesnevisi hiç şüphesiz Leyla ile Mecnun'dur. Medeniyetin bütün şekil, tür ve kolları gibi Arap kültüründen doğan bu hikaye, zamanla İslamileşmiş, yani dışarıdan giren birçok bilgi gibi İslam medeniyetine uyarlanmış, ardından da İslam tasavvufunun ve aşkının anlatıldığı sembolik bir hikayeye dönüşmüştür.

Bu aşk mesnevisinin diğerlerine göre daha kolay benimsenmesinin, kabul görmesinin ve beğenilmesinin kendine göre bazı sebepleri vardır. Bunlar:

1. Bu aşk hikayesi çok sade bir aşk hikayesidir. O kadar sadedir ki olay örgüsü basit denecek kadar sadedir. Bu sadelik avam-havas her kesimden insana hitap etmesini sağlamıştır. Hatta bu sadelikten ve basitlikten dolayı hikayeyi nazma ilk çeken şair Nizami nazlanmıştır. Devrin şahının ve oğlunun rica ve zorlamasıyla nazma çekmeyi kabul etmiştir.

2. Bu aşk hikayesi hemen her insanın başına gelebilecek türden bir aşk hikayesidir. Bu da okuyucunun kolaylıkla empati kurmasına ve kendisini kahramanlardan birisiyle özdeşleştirmesine sebep olmuştur.

3. Nizami hikayeyi 12. yüzyılda nazma çektiğinde İslam dünyasında tasavvuf meşrulaşmış, teorisini olgunlaştırmış ve vahdet-i vücud felsefesine doğru yürümektedir. İşte böyle bir dönemde kaleme alınan Leyla ile Mecnun aynı dönemde kaleme alınan tasavvufî-alegorik hikayelere göre hikayenin hayatın içinden olması ve daha anlaşılır olmasından dolayı çok kabul gördü. Hayatın içinden olan bu aşk hikayesi hızlı bir şekilde tasavvufun üst diline uyarlandı ve mecaz-hakikat köprüsünün en isabetli hikayesi haline geldi.

4. Mecaz-hakikat köprüsüne uygunluk sadece tasavvufun kodlarına uygun olmasından değil medeniyetin aşka ve varlığa bakışına uygunluğundan da kaynaklanmaktadır. İslam inancına göre bütün var-

lıklar Allah'ın ayetleridir ve onun isim, sıfat ve fiillerinin tecellileridir. Böyle olunca varlıklar emanet bir güzelliğe sahiptirler. Güzelliğin sahibi Mutlak Güzel olan Allah'tır, ancak varlık onunu tecelli yeridir. İşte bu emanetten dolayı varlık da kendi kabileyine göre güzelliğin aynasıdır ve dolayısıyla sevgiye layıktır. İnsan varlığı sevdiğinde farkında olarak ya da olmayarak aslında güzelliğin sahibini sevmiş olur. Mutlak Güzeli sevme tecrübe ve olgunlaşma süreciyle ilgilidir. Aynen Mecnun'un önce Leyla'yı sevmesi, ardından olgunlaşması ve Leyla'dan Mevla'ya ulaşması gibi. İşte Leyla ile Mecnun bu felsefeyi en yalın bir şekilde yansıtabilecek kabiliyette bir mesnevidir.

Yani ister mecazi aşk ister hakiki aşk isterse mecazdan hakikate geçişin ideal köprüsü açısından bakılsın Leyla ile Mecnun hikayesi çok beğenilmiş, çok okunmuş ve Şark-İslam medeniyetinin simge aşk hikayesi haline gelmiştir.

Şiir diliyle yazılan ve yüzü aşkın şair tarafından tekrar tekrar yazılan bu aşk mesnevisini bugünün okuyucusunun anlayacağı şekilde anlatmak için mesneviyi hacim, şahıs kadrosu, zaman, mekan, anlatıcı, kurmacalık ve olay örgüsü açısından değerlendirmek şarttır. Daha açık ifade edecek olursak bu aşk mesnevisi romana mı, hikayeye mi, destana mı yoksa masala mı daha çok benzemektedir.

Öncelikle eserin hacmine bakalım. Leyla ile Mecnun mesnevilerinin yaklaşık iki bin beyitten altı bin beş yüz beyte kadar uzayabilen çeşitli uzunluktaki versiyonları vardır. Ancak beyit sayısı değişse de anlatılan olay aynıdır. Mesneviye ilk halini veren Nizami eserini dört bin beyitte tamamlamıştır.

Leyla ile Mecnun'da asıl kahramanlar Mecnun ile Leyla'dır. Olay bu ikisinin aşkından müteşekkildir. Aslında Leyla, Mecnun'un aşkının olgunlaşmasının vesilesidir ve Mecnun'a göre ikinci plandadır. Yani asıl kahraman Mecnun'dur. Bunun yanında bu iki aşığın anne babaları, dadıları, okul arkadaşları, akrabaları, yardımcıları, Zeyd ile Zeynep adlı başka aşıklar, rakipleri, çöl hayvanları, evlendirildikleri insanlar, çölde rastlanan diğer insanlardır. Şair bu şahıslardan sadece Mecnun ile Leyla'yı önemser ve psikolojilerini açığa vurur, onlar hakkında tah-

lil yapar. Onların dışındakilere önemsizlermiş gibi davranılır. Görevlerini yaparlar ve kaybolurlar.

Leyla ile Mecnun mesnevilerinde yaratılan karakterler bir açıdan bakıldığında çok siliktir, üzerinde gerekli çalışmalar ve yaratıcılık faaliyetleri hakkıyla yapılmamıştır. Bütün karakterler klasik bakış açısıyla yapılır. Hadiseye siyah-beyaz katılığında bakan anlatıcı bütün karakterleri ya iyi ya kötü olarak niteler. Bütün iyilerin özellikleri ile bütün kötülerin özellikleri de aynıdır. Hiçbir zaman hem iyi hem kötü bir karakter yoktur. hiçbir zaman önemsiz kişiler resmedilmez. Onların özellikleri aktarılmaz. Birkaç karakter dışında hiçbir karakter tam anlamıyla oluşturulmaz.

Leyla ile Mecnun'a zaman kavramı açısından bakıldığında aynı zamanda dünyaya gelen iki aşığın çocukluklarından ölümlerine kadar süren bir hikayeyle karşılaşırız. Bu açıdan bir problem yokmuş gibi görünse de klasik roman ve hikaye mantığı açısından birtakım problemler olduğu da açıktır. Mecnun'un bir anda ulaşmasının mümkün olmadığı bir yere gidebilmesi, olayların ve kişilerin zaman mantığı açısından önemsenmemesi şairlerin bu tür bir kaygıya sahip olmadıklarını gösterir. Yani şair, bu adam iki gün önce bir yıllık mesafeye gitmişti, şimdi nasıl olur da bir saatte burada olur bir düşüncesi yoktur. şairin olmadığı gibi okuyucunun da bunu hesap ettiği veya dikkate aldığı yoktur.

Leyla ile Mecnun'un geçtiği yer, yani mekan çöldür. Çölde bedevi yaşayan iki kabile vardır. Leyla ile Mecnun bu iki farklı kabilenin mensuplarıdır. Gelenek, görenek ve hayata bakışları bedevi Arap bakışına göre olan bu kabilelerde kurallar ve prensipler çok katı ve acımasızdır. Mecnun, Leyla'ya aşık olur, adını çıkarır, kendisi de delirir. Bir deliye kız verilmeyeceği ve adı çıkan bir genç kıza yaşam hakkı olmayacağı için Mecnun ile Leyla kavuşamaz. Mecnun bir deli gibi çöllerde yaşar, Leyla da hemencecik bir başkasıyla evlendirilir. Bu durumda Leyla İbn Selam'ın evinde, yani köyde, Mecnun çöldedir.

Leyla ile Mecnun mesnevilerinin anlatıcısı yazarın dışında üçüncü bir şahıstır, ancak yazarın sık sık devreye girdiği, müdahale ettiği ve-

ya nasihat ettiği de açıktır. Anlatıcı hakim bir bakış açısına sahiptir. Her şeyi bilen ve gerektiğinde iyiliği övüp kötülüğü kınayan bir bir yerdedir. Yer yer anlatımın kahramanlara verildiği ve onların bakış açısıyla da olayların anlatıldığı, iç dünyalarının böylece ortaya döküldüğü görülür.

Leyla ile Mecnun mesnevileri benzerlerine göre en kurmaca olanlarıdır. Bazı ufak tefek istisnaları dikkate almazsak kendi içinde mantığı ve olay örgüsü vardır. Anlatıcı bu mantığa ve kurguya dikkat eder ve onu bozacak davranışlardan kaçar. Kurgu Leyla ile Mecnun'un aşkı etrafında şekillenir. Kurmacanın merkezinde bu vaka vardır. Diğerleri bu vakayı destekleyen, bunun etrafında gelişen ve ona hizmet eden yan vakalardır. Mesnevide de yer yer soyutluklar olsa ve mecazdan hakikate doğru bir gelişim çizgisini hedeflese de hayata ait bir vakanın varlığı nettir. Ancak zaman zaman anlatıcının asıl vakayı zora sokacak bazı tutumlarının olduğu da gözden kaçmamaktadır. Mesela kişileri ve mekanları uzun uzun anlatması ve şairane tasvirlere gitmesi. Şiirselliği öne çıkararak kurmacayı önemsemediğini hissettirmesi, karşılıklı diyaloglara uzun uzun yer verilmesi, insanın dışındaki varlıklarla konuşulması, aşıkla sevgili veya başkaları arasında gazel nazım şekliyle konuşulması veya mektuplaşılması, vb.

Leyla ile Mecnun mesnevilerinin en önemli özelliklerinden birisi de tasavvuf dünyasının en temel hususiyeti olan Vahdet-i Vücud ve seyr-i sülük düşüncesini sembolik bir dille anlatmaktır. Hatifi ve Fuzuli gibi bazı mesneviciler bunda aşırıya ve eserlerini tamamıyla bu konuya adamışlardır. Eserin bu vasfı kurmacayı en ziyade zorlayan ve belki de ona zarar veren yanıdır.

Leyla ile Mecnun mesnevilerinin tasavvuf kadar önemli bir yanı da şiirsellik ve üslup yakalama endişesidir. Bu mesnevilerde anlatıcı her şeyden önce şairdir ve bu kimliği diğer bütün kimliklerini bastırır. Yani o bir kurgulama da gerçekleştirse şairliğin yanında bu değersiz bir iştir. Mühim olan şairliğine ortaya çıkaracak bir yöntemi yakalamasıdır. Özellikle de Hüsrev-i Dihlevi ve Cami gibi şairler konudan ve kurmacadan ziyade üslup ve şiirselliğe önem vermiş ve kurguya üslu-

ba feda etmişlerdir. Her iki şair de büyük birer şair olduklarından düzgün bir hakeye anlatmak kaygısından çıkıp mükemmel bir sanat gösterisine yönelmişlerdir. Bu kaygı kurmacanın zayıf düşmesine sebep olmuştur.

Şark-İslam medeniyetine ait olan Leyla ile Mecnun mesnevileri bin yıl boyunca Arapça, Farsça, Türkçe, Urduca, Çağatayca gibi çeşitli dil ve lehçelerde yüzü aşkın şair tarafından tekrar tekrar yazılmıştır.

Bu aşk mesnevisi ilk olarak Nizami tarafından "Mef'ûlü Mefâ'ilün Feûlün" aruz vezniyle kaleme alınmış ve ardından gelenler genelde bu vezinle devam etmişlerdir. Ancak bazı şairler "Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün", "Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'lün" ve "Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün" veznini de kullanmıştır.

Leylâ ile Mecnûn'u anlatan Arap şiirlerinde hikâyenin temel motif ve konuları mevcuttur. Bu konulardan bazıları şöyledir: Evladı olmayan kabile reisleri; Kays'ın aşkından delirmesi; Karşılıklı söylenen şiirler; Kays'a Leylâ'nın verilmemesi; Mecnûn'un çöle düşerek vahşi hayvanlarla yaşaması; Ceylanları kurtarması; Kâbe'ye götürülmesi; Mecnûn'dan kurtulmak için öldürülmek istenmesi; Leylâ'nın başka bir gençle evlendirilmesi; Nevfel'in Mecnûn için savaşması; Mecnûn'un kargayla konuşması; Mecnûn'un boynuna ip takılması; Mecnûn'un Leylâ'yı görünce tanıyamaması ve Mecnûn ile Leylâ'nın ölümleri. Sonraki şairler bu motifleri esas alarak yollarına devam etmiş, kimi zaman da ana hikayeyi bozmadan çeşitli değişikliklere gidebilmişlerdir.

Bu genel açıklamalardan sonra Leyla ile Mecnun Mesnevilerini nazirecilik ve cevap verme açısından değerlendirmeye tabi tutmaya çalışacağız.

E. LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİLERİNDE TESİR ETME VEYA CEVAP VERME MESELESİ

1. Gelenek ve Tesir Etme

"Tesir etme" ve onun göstergelerinden birisi olan "nazirecilik geleneği" Osmanlı edebiyatının ve ondan önce gelişen Şark-İslam edebiyatının en önemli özelliklerinden birisidir. İslam sanat ve edebiyatı dikkatlice irdelendiğinde bu geleneğin sadece edebiyatla sınırlı olmadığını ve bu medeniyet etrafında gelişen tüm sanatları kuşattığını görürüz. Bu anlamda İslam medeniyetinin ışığında gelişen sanatlara ve gelişim sürecinde bu sanatların geçirdiği değişime bakıldığında bir çeşit *"Nazire Medeniyeti"* ile karşı karşıya bulunduğumuzu söylemek mümkündür. Cahiliyye şiiri ve Kuran'dan beslenerek gelişen, daha sonra İran kültürüyle buluşan ve bazı değişikliklere uğrayan bu medeniyet; ardından Türkler ve Türk kültürüyle yoluna devam etmiştir. İslam sanat ve edebiyatının, bu ağır ve uzun yürüyüşünü çok büyük değişikliklere uğramadan devam ettirdiği söylenebilir. Bu medeniyet etrafında gelişen sanat dallarından hangisine bakılırsa bakılsın; temel mantığın "tekrar" (yineleme) olduğu görülecektir. Tabi buradaki tekrarın olduğu ve birebir tekrarlamaktan tamamen değiştirmeye kadar çeşitli katmanlarda olduğu söylenenbilir. Her medeniyet gibi İslam medeniyeti de kurduğu sistemin elverdiği ölçüde kendisini devamlı surette yeniliyordu, ancak bu yenileme, Batı'da olduğu gibi yeni bir akım ve yol açmak şeklinde değil, öncekiler tarafından bulunmuş ve açılmış yolu genişletme ve geliştirme şeklinde gerçekleşiyordu. Bu anlamda tekrar eden, kendinden öncekini bu kadar çok önemseyen, her yeniyi eskinin üzerine bina etmeye çalışan, eskiyi adım adım takip eden bu medeniyet; bu temel espri doğrultusunda bezeme sanatlarında "meşk" usulünü benimserken; nesirde "zeyl ve haşiye", şiirde ise "nazirecilik" metodunu geliştirmiştir.

Daha önce de söylediğimiz gibi eskiyi iyi bilip; oradan hareketle yeni şeyler üretme geleneği sadece şiire has bir hadise değildir. Eski kültürde hemen bütün sanat dallarının çalışma metodu bu şekildedir. Yeni yetişmekte olan bir şair, eski şiirleri ezberleyip onlara nazireler ya-

zarken; hat, tezhib ve musikî talebeleri de ustalarının yazı veya makamlarını harfi harfine taklit ediyor, uzun bir 'meşk' döneminden sonra icazet alabiliyordu. Sistemin bu şekilde işleyişi; malzemenin ilhama göre değil de -büyük ölçüde- ilhamın malzemeye göre şekillenmesine sebep olmuş, kısmî de olsa bireysellik ve özgünlük sınırlandırılmıştır. Bu durumda şairler geleneğin müsaadesi nispetinde, kendilerine sunulan bu sınırlı malzemeye yeni şekiller verebilmiş; ilhamlarını, kendi hususi duyuşlarını mevcut malzemeyi ve hayal âlemini kullanmak suretiyle dile getirebilmişlerdir.

Pekiyi nazire nedir? Önce tanımını yapmak gerekirse Tâhirü'l-Mevlevî'ye göre nazire "Bir şâirin manzûm bir eserine diğer bir şâir tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan benzer şiirdir. Bunu yapmaya 'tanzîr' denilir. İran şâirleri nazîreye *'cevâb'*, tanzire de *'cevâb goften'* derler. Nazîre yazanlar, yazılarının sonunda asıl eser sahibine karşı hürmetkâr bir lisan kullanırlar. Bunu yapmayanlar, hatta eserinin nazîre olduğunu söylemeyenler de vardır."[19] Diğer bir deyişle teknik açıdan nazire, bir şairin şiirine başka bir şair tarafından *aynı ölçü, kafiye ve redifte yazılan* cevabî şiire denir. Teknik açıdan bakıldığından anlaşılması kolay gibi görünse de nazire, Divan edebiyatının en tartışmalı konusudur. Gazel ve kaside gibi az beyitli şiirlerde mantığı, tespiti ve kuralları daha belirgin olan nazire mesnevi gibi çok beyitli şiirlerde daha büyük tartışmalara ve eleştirilere maruz kalmıştır. Çünkü nazire mesnevilerde daha geniş ölçüde yapılmaktadır. Mesela klasik dünyada "Leylâ ve Mecnûn", "Hüsrev ve Şîrîn" gibi aşk kıssaları ortak birer konudur ve her şair bu konulardan birini seçebilir. Bu bir aşırma sayılmaz. Ancak şair kendinden önce aynı konuyu işleyen şairlerden ne derece ayrılmış, eserine kendinden neler katmış, orijinalliği ne derece yakalamış buna bakılır. Klasik dünya mesnevilerde nazire geleneğine gayet masumane bakmış olsa da günümüz eleştirmenleri bu konuda aşırıya kaçan eleştirilerde bulunmuş ve bunun düpedüz taklitçilik veya tercüme olduğunu iddia etmiştir.

---

[19] Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, Enderun Yay., İst. 1994, s.114.

Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinde Etkilenme

Leylâ ile Mecnûn mesnevisini tahkiye metoduyla belli bir düzen dahilinde anlatan ilk şair Nizamî'dir. Dolayısıyla başta Hüsrev ve Nevâî olmak üzere birçok şair onu tanzir etmiş veya cevap yazmıştır. Burada kısa şiirlerde nazire terimini kullanırken uzun şiirlerde cevap verme terimini tercih edeceğimi önceden söyleyeyim. Bana göre bu terim, yani cevap verme mesnevinin yapısına daha uygun gelmektedir. Aşağıda çeşitli maddelerde de görüleceği üzere cevap verme daha genel bir kavramdır ve nazireden kuşatıcıdır. Adeta nazire cevap vermenin bir alt kümesi gibi durmaktadır.

Gazel ve kaside gibi az beyitli şiirlerde yapılan tanzirlerde ölçü, kafiye-rediften yani dış yapıdan ve üsluptan yani iç yapıdan bir şiirin nazire olup olmadığını anlayabiliyorduk. Mesnevi nazım şekliyle yazılan uzun soluklu şiirlerde ise bir şairin hangi şaire cevap verdiğini anlamak biraz daha farklıdır. Mesela gazelde ölçü ile kafiye-redif çok belirleyici olabilirken mesnevide bu kriterler o kadar da önemli olmayabilir. Beş beyitlik bir gazelde dış yapıdan sonra iki şiirin içyapısı karşılaştırılarak nazire olup olmadığı anlaşılırken mesnevide daha hacimli ve karmaşık yapıdan dolayı bu, o kadar kolay olmayabilir. Dolayısıyla kısa bir şiirle uzun bir şiirin nazirecilik açısından değerlendirilmesi arasında bazı farkların olacağı çok açıktır.

Bu nedenle uzun soluklu bir şiirin cevap olup olmadığını veya hangi şaire cevap olduğunu anlamanın çok daha farklı yöntemleri olmalıdır. Şimdi Leylâ ile Mecnûnlara yazılan nazirelerden hareketle o yöntemlerden bazılarına bakalım.

a. Dış Yapı Açısından

Mesnevinin Dili

Mesnevilere yazılan cevaplarda ilk mesnevinin dilinin ne olduğu önemli değildir. Zemin mesnevi Arapça veya Farsça olurken cevabı Türkçe veya Urduca olabilir. Halbuki gazelde bir şiire başka bir dilde yazılan cevaba nazire denmemektedir. Bunun yerine tercüme veya uyarlama denmektedir. Mesela Hafız'ın Farsça bir gazeline Fuzulî

Türkçe cevap verirse buna nazire denmezken; Nevâî'nin Çağatay Lehçesinde Nizamî ve Hüsrev'e cevap olarak yazdığı Leylâ ile Mecnûn'una nazire diyebiliyoruz. Nitekim bizzat şairlerin kendileri başka dilde yazılan mesnevileri esas alarak yazdıkları şiire cevap demişlerdir.

Ölçüsü

Hem kısa ve hem de uzun soluklu şiirlerde herhangi nazirenin tespitinde ölçü en belirleyici ortak dış unsurdur. Bir gazele ya da mesneviye yazılan nazirede ilk olarak ölçüye bakılır. Ancak hem gazel de hem de mesnevide nazire şairi ölçüyü değiştirebilir. Değiştirdiği için nazire olmaktan çıkmaz. Mesela ilk Leylâ ile Mecnûn'u yazan Nizamî "Mef'ûlü Mefâ'ilün Feûlün" veznini kullanmış ve ardından gelenler genelde bu vezinle devam etmişlerdir. Ancak farklı vezin kullananlar da vardır. Bunlardan Şahidî, Hamdullah Hamdi, Ahmed Rıdvan, Larendeli Hamdi, Örfî ve Nakâm "Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün", Sâlih "Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'lün", Hakirî ve Atayî ise "Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün" veznini kullanmıştır.

Kafiye ve Redifi

Nazirede önemli bir gösterge de kafiye ve rediftir. Ancak kafiye ve redifin belirleyiciliği kısa şiirlerle sınırlıdır. Mesnevide her beyit kendi içinde kafiyeli olduğundan kafiye ve redife bakarak hüküm veremeyiz.

Beyit Sayısı

Hacim açısından bakıldığında Nizamî'ninki dört bin beyit civarındayken Nevai, Camî, Nakâm gibi şairler bu beyit sayısına yakın; Larendeli Hamdi 5433, Şahidî 6446 beyit; Hüsrev 2660, Mektebî 2160, Behiştî 1995, 2373 beyit civarındadır. Bu rakamlardan Nizamî'ye yakın olanların hikâyenin iskeletinde ve gidişatında önemli değişiklikler yapmadığı, beyit sayısı az olanların bazı bölümleri işlemediği ya da kısa geçtiği, uzun olanların da ya eklemeler yaptığı ya da var olan bölümleri uzattığı anlaşılmaktadır.

Motiflerin Sıralanışı

Mesneviler babları ve fasılları olan uzun bir roman görünümü arz ederler. Herhangi bir Leylâ ile Mecnûn'un hangi şaire cevap olduğunu ortaya çıkarırken önemli ipuçlarından birisi hikâyenin akışıdır. Araştırmacı zemin olabilecek mesnevileri alır ve konu başlıklarını tespit eder, madde madde sıralama yapar. Daha sonra cevap vereceği mesneviyi alır, zemin mesneviyle karşılaştırır ve sonuca gider. Çünkü her nazirede bütün konular olmadığı gibi, sıralama da aynı olmayabilir. Mesela Nizamî'nin Leylâ ile Mecnûn'u ile Hatifî'nin Leylâ ile Mecnûn'undaki Mecnûn'un Kâbe'ye götürülüşü aynı sırada olmayabilir. Nizamî'yi takip eden, neredeyse birebir tercüme eden şairlerden birisi de Ahmed Rıdvan'dır.

b. İç Yapı

Yeni Motif Ekleme

Kimi nazirecilerin öncekilerde olmayan bazı motifleri eklediği de görülmektedir. Mesela Larendeli Hamdi, Leylâ ile Mecnûnlarda olmayan bir pirin Mecnûn'un babasına ayva yedirmesi motifini kullandığı görülür. Bu motif Kerem ile Aslı hikâyesinden mülhem olsa gerektir. Yine aynı şairin havuzun tavanında Leylâ'nın resminin görülmesi motifi de hiçbir Leylâ ile Mecnûn'da yoktur. Bu motifin ise Cemşid ü Hurşidlerle Süheyl ü Nevbaharlardan mülhem olduğu anlaşılmaktadır.

Leylâ ile Mecnûn'u anlatan Arap şiirlerinde hikâyenin temel motif ve konuları mevcuttur. Bu konulardan bazıları şöyledir: Evladı olmayan kabile reisleri; Kays'ın aşkından delirmesi; Karşılıklı söylenen şiirler; Kays'a Leylâ'nın verilmemesi; Mecnûn'un çöle düşerek vahşi hayvanlarla yaşaması; Ceylanları kurtarması; Kâbe'ye götürülmesi; Mecnûn'dan kurtulmak için öldürülmek istenmesi; Leylâ'nın başka bir gençle evlendirilmesi; Nevfel'in Mecnûn için savaşması; Mecnûn'un kargayla konuşması; Mecnûn'un boynuna ip takılması; Mecnûn'un Leylâ'yı görünce tanıyamaması ve Mecnûn ile Leylâ'nın ölümleri.

Arap kaynaklarında parça parça anlatılan ve şifahi kültürün parçası görünümü veren Leyla ile Mecnun'u belli bir düzene sokarak bir-

birine bağlayan ilk şair Nizamî'dir. Nizamî genelde Arap kaynaklarına bağlı kalsa da hikayeye şehre ait bazı unsurları katmayı da ihmal etmemiştir. Mesela aşıkların çölde deve otlatırken değil de mektepte aşık olmaları gibi. En önemli değişiklik ve ekleme ise hikayenin sonuyla ilgilidir. Nizami Leyla'yı alan İbn Selam'ın ona dokunmadığını ve kızlığını koruduğunu söyler. Ancak İbn Selam da Leyla'ya aşıktır, hatta aşkından ölüp gitmiştir. Onun ölümünden sonra Leyla, Mecnun'u bulmak maksadıyla çöle gider. Mecnun ile kavuşma hayalleri kuran Leyla, onu başka bir alemde görür. Zira Mecnun'un aşkı İlahi aşka dönüşmüş, Leyla'dan Mevla'ya geçmiştir.

Hüsrev-i Dihlevî'nin mesnevisi hem Nizamî'ye hem de sonrakilere göre çok daha fantastik ve sıra dışıdır. Eser Hint işi kumaşlar gibi rengarenktir. Şair, önce hikâyeyi kısaltmış, ardından da yaptığı eklemelerle hikâyeye masalımsılık katmış ve entelektüel hava vermiştir. Bu eklemeler Mecnûn'un âşık olacağını müneccimlerin bildirmesi, kargalara gözünü oydurması, bülbülle konuşması, Leylâ'nın tabutuna Mecnûn'un gazel ve raksla eşlik etmesi vb.'dir. Bu haliyle Arap kaynakları açısından bakıldığında Hüsrev'in hikaye üstünde Nizamî'den daha fazla değişiklik yaptığı söylenebilir.

Ayrıca Nevâî, Nizamî ve Hüsrev'den farklı olarak bazı motif eklemeleri de yapmıştır. Bunlar Leylâ'nın babasının kızı için okul yaptırması, Leylâ'nın hastalanması ve tedavi ettirilmesi, gül fidanları arasında buluşmaları, dedikodular üzerine Mecnûn'un zincire vurulması, Mecnûn'un Leylâ'nın öldürüleceğini rüyasında görmesi, Leylâ'nın kabilesinin savaşı kaybedince göç etmesi, Mecnûn'un Nevfel'in kızı Hatice ile evlenmesi, Leylâ ile Mecnûn buluşmasından sonra dadının Mecnûn'u uzak bir yere bırakması, Zeyd'in Nevfel'in adamları tarafından soyulması, Nikâhtan sonra İbn Selâm'ın hafakan hastalığından bayılması, Mecnûn'un rüyasında ebeveynlerinin öleceğini görmesi, hatiften bir sesin Leylâ'nın öleceğini bildirmesi, Leylâ'nın son anlarına Mecnûn'un yetişmesi ve beraber ölmeleri vb'dir.

Nevâî'nin, Nizâmî'den alırken yaptığı değişikliklere birkaç örnek verelim. Mesela ilk tanışma ve âşık olma. Nevâî'de de ilk tanışma

mekteptedir, fakat teferruat değişir: Leylâ'nın bir hastalıktan kurtulması münasebeti ile hocaları bir eğlence tertip ederler. Mecnûn da bu eğlenceye katılır, Leylâ'yı görünce çalıların arkasına geçip ağlamaya başlar. Nevâî, başka kaynaklarda rastlanmayan bir motif daha getirir: Mecnûn'un Leylâ'nın mahallesinde gördüğü uyuz bir köpek ile ülfet etmesiir. Böylece Nevâî'nin eseri saf, temiz ve derin, fakat tasavvuf ile alakası olmayan bedbaht bir aşkın canlı ve güzel bir tasvirini teşkil eder.

Câmî, Arap kaynaklarına açısından Nizamî ve özellikle de Hüsrev'in yaptıkları değişiklikleri düzelterek özüne döndürmüştür denilebilir. O, Mecnûn'un akibeti hakkındaki rivayetleri de değiştirir ve diğer müelliflerden ayrılır: Bir bedevi Mecnûn'u ararken çölde, kucağında bir ceylan yavrusu bulunduğu halde, ölmüş olduğunu görür. Aynı şahıs bunu Leylâ'ya bildirir, Leylâ da Mecnûn'un mezarında ölür. Câmî'nin eserini böyle bitirmesi, yani Mecnûn'u Leylâ'dan evvel öldürmesi hikâyeye vermek istediği veya onun nazarında hikâyenin mâlik olduğu hususiyetle izah edilmelidir. O, kahramanlarını çöl muhiti içinde yetişmiş, son derece iffetli iki şahıs olarak ele almış, fevkalede olan aşklarına, daha başka fevkaledikler ilave etmemiştir.

Molla Camî de Nevâî gibi örnek alınan büyük bir şair olsa da Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde beğenilip tanzir edilen şairler arasına giremiştir.

Nizamî'den sonra Leylâ ile Mecnûn hikâyesi kaleme alan şairler içinde en yaratıcı ve en çok tanzir edilen şair Hatifî'dir. O, hikayeye daha bir safiyet ve yücelik katmış, eklediği motiflerle hikayeyi olağanüstü bir bir hale sokmuştur. İlk olarak onun tarafından eklenen birçok motif sonraki şairler tarafından benimsenmiş ve taklit edilmiştir. Bu motiflerden bazıları şunlardır: Ağlayan Kays'ın bir güzelin kucağında susması, Mecnûn'un kör dilenci kılığına girmesi, istenme esnasında Mecnûn'un köpeğin ayağına kapanması, Mecnûn'un hekime götürülmesi, Leylâ'nın yüzüne sürülen makyajı silmesi, İbn Selâm'ın Leylâ'dan tokat yemesi, Nevfel'in Leylâ'ya âşık olması, Nevfel'in Mecnûn için hazırlattığı zehri içerek ölmesi, Mecnûn'un servi ağacını kurtar-

ması, Mecnûn'un öldürmek isteyen kişinin elinin havada asılı kalması, İbn Selâm'ın Leylâ'yı boşaması, Mecnûn'un Leylâ'nın annesiyle ağlarken ölmesi, Mecnûn'un cenazesini Hicaz'dan gelen kervancıların defnetmesi vb.

"Hatîfî'nin eseri nisbeten hikâye telakkisine en muvâfık olanıdır. Daha psikolojik ve mantıkîdir. Şiirle tahkiye mütevâzındır. Fuzûlî vakanın pek çok yerlerini bilhassa mantıkî ihtisârı Hâtifî'ye medyûndur.

Leyla ile Mecnun mesnevisine Behiştî çöle gelen Leylâ'ya vahşi hayvanların hizmet etmesi, savaşın sonuna doğru Nevfel'in Necd Dağı'na çekilmesi, Mecnûn'un bir ceylana sarılıp ölmesi; Hamdullah Hamdi Mecnûn'un deveyle Leylâ'yı ziyarete gitmesi ve deveden düşmesi, Leylâ'dan alınınca Mecnûn'dan akan kanda Leylâ yazılması, eve getirilen Mecnûn'un yeninden kan akması; Ahmed Rıdvan Leylâ'nın şiirlerini güvercinle yollaması, kadı ve müftüye rağmen Leylâ'nın İbn Selâm'ı reddetmesi, Leylâ'nın vefatında kabilenin saçlarını keserek matem tutması; Celilî Mecnûn'un başına kuşların yuva yapması, Leylâ'nın Mecnûn'un şiirlerini okuyan adamın ağzını inciyle doldurması; Sevdayî Mecnûn'un bir yıl boyunca Leylâ'yı aynı yerde beklemesi, Mecnûn'un ölümüne vahşi hayvanların matem tutması; Fuzulî Leylâ'nın İbn Selâm'ı peri musallat oldu yalanıyla oyalaması, Mecnûn'un dağa şiir okuması, Mecnûn'un yıldızlara derdini anlatması, Leylâ'nın mum, pervane ve sabayla dertleşmesi, Mecnûn'un güvercini kurtarması, güvercinin Mecnûn'un başında yuva yapması; Larendeli Hamdi bir pirin ayva ikram etmesi ve çocuğunun aşk serserisi olacağını söylemesi, Kays'ın rüyasında havuzun tavanında Leylâ'nın resmini görmesi, Leylâ'nın kaleye hapsedilmesi, Leylâ'nın uğursuz saatte istenmesi; Atayî evladı olmayan iki beyi, Mecnûn'un başında leyleğin yuva yapması; Andelip Leylâ'nın babasının kılıcının Mecnûn'u kesmemesi ve Leylâ'ya Mecnûn'un gözüyle bakmak motiflerini eklemiştir.

Celal-zade Salih ve Halife; Leylâ ile Mecnûn hikâyesine yeni ve orijinal bir motif katmamıştır.

Motif Benzerliği

Nazirenin tespitindeki en önemli ipuçlarından biri motif benzerliğidir. Bazı motiflerin olması ya da olmaması veyahut değiştirilmiş olması, nazirenin hangi şaire yapıldığında çok belirleyicidir.

Hatifî, eserini Farsça yazmış ve başta Fuzulî olmak üzere birçok şairin beğenisini kazanmış ve tanzir edilmiştir. Mesela Hamdullah Hamdi, Celilî, Sevdayî, Fuzulî, Larendeli Hamdi, Celal-zâde Salih vb.

Leylâ ile Mecnûn mesnevisini en uzun yazan şair Şahidî'dir. Şahidî birçok motifte Hüsrev'i esas alırken Nizamî'den de yararlanmıştır.

Hatifî, Nizâmî ve Câmî'ye o kadar medyûn olmamakla beraber onlar kadar şâir değildir. Hususiyetleri kuvvetli ve şahsîdir. Nisbeten mâhir bir hikâye zihniyetiyle eserini yazmıştır."[20]

Fuzûlî'nin bu eseri Nizâmî ve bilhassa Hatîfî'den etkilenerek kaleme aldığı bir gerçektir. Özellikle de tasavvufu mesneviye derinlemesine yedirmesi ve mesnevi boyunca tasavvuf etkisinin hissedilmesi, Nizâmî'den ziyade Hatîfî'yi hatırlatır.

Behiştî, Leylâ ile Mecnûn mesnevisini 1995 beyitle en kısa yazan şairdir. Birçok konuyu atlamış, bir kısmını da özetlemiştir.

Ahmed Rıdvan motiflerde ve motiflerin sıralanışında Nizamî'yi esas almış, yer yer Hüsrev'den eklemeler yapmıştır.

Hikayeyi özetleyerek ve tamamen tasavvufi aşka indirgeyerek kaleme alan Örfi en temel motifleri işlemiş ve Hatifî'yi kendine model seçmiştir.

XVI. yüzyılın şairlerinden Halife de Hatifî'yi örnek almış, onun motiflerini almış geliştirmiş olsa da arada Fuzulî'den de bazı bölümler almıştır.

Harmanlayarak Cevap Verme

Gazel ve kasidede beyit sayısından hareketle nazireyi tespit edemesek de mesnevide beyit sayısının önemli olduğunu söyleyebiliriz.

---

[20] Tarlan, a.g.t., s.165.

Mesela Şahîdî ve Larendeli Hamdî'nin mesnevileri, en uzun mesnevilerdir. Bu iki mesneviye bakıldığında kendilerinden önce yazılan tüm şairleri harmanladıkları ve böylece eserlerini genişlettikleri görülür.

Gazel ve kasidede beyit sayısı az olduğundan birçok nazirede beyitler arasında bire bir benzerlikler çok fazla görülmez. Hâlbuki mesnevilerde beyit sayısı beş-altı binlere kadar çıktığından nazire şiirlerde bazı beyitler olduğu gibi alınabilir ya da tercüme edilebilir. Hatta bu tür tasarrufların olmadığı herhangi bir nazireye rastlamak neredeyse imkânsızdır, diyebiliriz.

Cevap yazan şairlerinin cevap yazarken takındığı tutum da çok belirleyicidir. Bazı nazireciler sadece Nizamî'yi örnek alırken bazıları Nizamî ile beraber Hüsrev'i bazıları da birkaç şairin mesnevisini harmanlayarak bir nazire yazmış olabilir. Böyle bir harmanlamada bile aslında şairin birini zemin şiir olarak belirlediği, diğerlerine zaman zaman müracaat ettiği anlaşılmaktadır.

Nevâî eserinde konu bakımından bir yenilik yapmayacağını söyler ve daha çok Nizâmî'nin kurgulamasına uyar. Bununla beraber konuyu kendi anlayışına uydurmak için kimi zaman Hüsrev'den de bazı unsurlar alır. Mesela Nevfel'in, Leylâ'yı Mecnûn'a alamayınca, kendi kızını vermek istemesi ve Leylâ ile buluşma sahneleri.

Nevâî'nin eklediği motiflerden iki tanesini Andelip, bir tanesini de Sevdayî tekrar etmiş; diğerleri başka hiçbir şair tarafından alınmamıştır. Yani Leylâ ile Mecnûn mesnevi geleneği açısından Nevaî, -Nizamî, Hüsrev, Camî ve Hatifî gibi- yolundan gidilen, örnek alınarak tanzir edilen bir şair değildir.

Arap kaynaklarına fazlaca müracaat eden diğer şairler Mektebî, Nevâî, Behiştî ve Atayî'dir.

Molla Camî de Nevâî gibi örnek alınan büyük bir şair olsa da Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde beğenilip tanzir edilen şairler arasına giremiştir.

Hem kısa hem de uzun soluklu şiirlerde, zemin şiire yazılan nazire sayısı konusunda bir ölçü ya da kısıtlama yoktur. Ancak bu demek de-

ğildir ki Leylâ ile Mecnûnlara yazılan nazirelerde yaklaşık otuz İran şairiyle, otuz Türk şairinin hepsi de doğrudan Nizamî'yi tanzir etmiştir. Nizamî'den sonra Leylâ ile Mecnûn yazan şairlerinden bazıları zemin şair olan Nizamî'yi değil de vasıta şairlerden birini tanzir etmiş olabilir. İran edebiyatında Hüsrev Nizamî'yi, Câmî, Arap kaynaklarını; Nizamî ve Hüsrev'i; Hatifî Nizamî, Hüsrev ve Camî'yi takip etmiştir. Türk edebiyatında ise Şâhidî, Nizamî ile Hüsrev'i; Nevâî, Nizamî, Hüsrev ve Süheylî'yi; Behiştî Camî'yi; Hamdullah Hamdi Nizamî ve Hatifî'yi; Ahmed Rıdvan Nizamî ve Hatifî'yi; Kadimî Şahidî'yi; Celilî, Nizamî ve Hatifî'yi; Sevdayî, Nizamî ve Hatifî'yi; Hakirî bütün şairleri; Fuzulî, Nizamî ile Hatifî'yi; Larendeli Hamdî, Nizamî ile Hatifî'yi; Salih, Hatifî'yi; Halife, Nizamî, Hüsrev, Camî ve Hatifî'yi; Atayî, tüm şairleri; Örfî, Nizamî, Cami ve Hatifî'yi; Andelib, Nevâî ve Fuzulî'yi; Nakâm Nizamî ise Camî'yi takip etmiştir.

Tahkiye Etme

Araplarda Leylâ ile Mecnûn hikâyesi konuyla ilgili söylenmiş parça parça şiirlerden ve âşıkların dilinden söylenmiş gazellerden müteşekkildir. Herhangi bir bütünlük veya sıraya koyarak düzenlenmiş bir eser yoktur. Ayrıca Arap kaynaklarında Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin şifahi kültürün bir parçası olduğu da anlaşılmaktadır.

Hikâyenin iskeleti Arap kaynakları tarafından tespit edilse de belli bir tertibe sokulup tahkiye edilmesi Nizamî'ye nasip olmuştur. Nizamî'nin bu tertibinin çok beğenildiğini hikâyenin defalarca tekrarlanmasının yanı sıra, küçük bazı değişikliklerle aynı şekilde devam ettirilmesinden anlamak mümkündür.

Nizâmî'nin eseri hikâye için bir dönüm noktası olur, çünkü daha sonra yazılan tüm Leylâ ve Mecnûn mesnevileri bu esere dayanır. Nizâmî eserinde Arap kaynaklarının verdiği bütün malzemeyi kullanmış, onları birbirini takip eden uzun bir hikâye haline sokmuştur. Ancak "Nizamî, Arap menbaından rûhen ayrılmıştır. [21]

---

[21] Ali Nihad Tarlan, "İslamî Edebiyatta Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1922, s.159.

Eserde insicâm-ı vekâyi', Hüsrev-i Dihlevî ve Câmî'den fazla gözetilmiş, i'tidâl daha ziyâde muhafaza edilmiştir. Hikâyenin nesc-i dâhilânesi daha mâhirâne işlenmiştir. Daha vâkıfâne hikâye i'vicâcâtı tertîb edilmiştir. Yalnız hasbihallerin, şikâyetlerin ve tasvirlerin uzun silsileleri şiir ihtiyacının mevlûdi ve hikâye için bir nâkısadır."[22]

Ali Nihad Tarlan'a göre "Hüsrev hikâyeyi oldukça müessir ve fazla mübalağalı yazmıştır. İlaveleri, hikâyeye hadden mütecaviz bir sûziş, bazı kere de gülünç aksü'l-ameller vermekten başka birşeye hizmet etmiyor. Dihlevî'nin müdafaa ettiği aşk, hiç de kıymetli ve manidar değildir. Eflâtûnî bile denilemez. Eserin seyr-i umûmisinde tasavvufî nokta-i nazar hiç müdafaa edilmemiş gibidir. Yanık bir şiir hassasiyeti esere baştanbaşa hâkimdir. Yalnız sonunda bir iki beyti vardır ki bu zevki okşar. Velhasıl sonlara doğru fazla müessir ve şâirâne olmasına rağmen Dihlevî denilebilir ki eserinde gerek tarz-ı tahkiye gerek fikr-i esâsî nokta-i nazarında pek az muvaffak olmuştur. Bu hususta Mevlânâ Câmî ile mukayesesi muhayyel değildir."[23]

Bertels'e göre ise "Emîr Hüsrev, Nizâmî'deki felsefî derinliği anlayamamıştır. Tekerrürden kaçınmak gayesi ile değişiklikler yaparken, Nizâmî'nin anlayış bütünlüğünü bozmuştur. Hadiselerin hâile halinde yığılması ile artmakta olan amansız ihtirasın seyrindeki birlik artık mevcut değildir. Vakaların teselsülü âdeta tesadüfîleşmekte ve trajik netice belirememektedir. [24]

Nevâî bütün şairler içinde tahkiye usullerine en çok riayet eden şairdir ve hikâye boyunca hemen her konuda sebep sonuç ilişkisini gözetmeye, mantık silsilesine özen göstermeye çalışmıştır.

Aynı zamanda vakalar arasında oldukça mütekâmil bir irtibat gözetilmiştir. Tasvirleri ağırdır. Fikr-i tasavvuf, usûlî surette müdafaa

---

[22] Ali Nihad Tarlan, "İslamî Edebiyatta Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1922, s.159.

[23] Tarlan, a.g.t., s.160.

[24] BERTELS, E.E., "Ali Şir Nevâî, Leyli ve Mecnûn", çev. Mirza Bala, TM, X, 1951, s.55

edilmiyor. Nevâî'de intizâm vardır. Eserde mukaddime biraz müstesnadır.

Nevai, Tahkiye nokta-i nazarından Hâtifî'ye yaklaşmakla beraber Nizâmî'ye diğerlerinden daha takarrüb etmiştir."[25]

Nevâî, Nizâmî'yi olduğu gibi tekrar etmemiş, hatta onun kurgulamasını da bozmuştur. Ancak bu değiştirme, Hüsrev'de olduğu gibi, her ne pahasına olursa olsun, hikâyenin seyrine başka bir istikamet vermek istediğinden doğan bir değişiklik değildir ve kendine mahsus tam bir plan üzerine yapılmıştır.[26]

Cami vakalar arasında kuvvetli münasebetler yoktur."[27]

"Hatîfî'nin eseri nisbeten hikâye telakkisine en muvâfık olanıdır. Daha psikolojik ve mantıkîdir. Şiirle tahkiye mütevâzındır.

Hatifî, Nizâmî ve Câmî'ye o kadar medyûn olmamakla beraber onlar kadar şâir değildir. Hususiyetleri kuvvetli ve şahsîdir. Nisbeten mâhir bir hikâye zihniyetiyle eserini yazmıştır."[28]

Aşkın İşlenmesi

Nizami Araptaki yoğun aşk hikâyesini tahkiye şekline kalp etmiştir. O zamana kadar Eflâtûnî bir aşkın kısmen fânî zevk ve hicranını ihsâs ediyor. (Tarlan) Lâkin tahkiye ve tasavvuf nokta-i nazarından gittikçe bir terakki mütalaa edilir. Nizâmî'deki pâk aşkı İlâhî vasfını almıştır.

Nizâmî Leyla ile Mecnun hikayesinin olay örgüsünü beğenmez ve yazmakta ciddi anlamda nazlanır. İlk önceleri içine sinmeyen eser bitince daha o hayattayken çok geniş bir yankı bulduğu görülür.

Ali Nihad Tarlan'a göre "Hüsrev hikâyeyi oldukça müessir ve fazla mübalağalı yazmıştır. İlaveleri, hikâyeye hadden mütecaviz bir sûziş,

---

[25] Tarlan, a.g.t., s.165.

[26] Bertels, a.g.m., s.68.

[27] Tarlan, a.g.t., s.162.

[28] Tarlan, a.g.t., s.165.

bazı kere de gülünç aksü'l-ameller vermekten başka birşeye hizmet etmiyor. Dihlevî'nin müdafaa ettiği aşk, hiç de kıymetli ve manidar değildir. Eflâtûnî bile denilemez. Eserin seyr-i umûmisinde tasavvufî nokta-i nazar hiç müdafaa edilmemiş gibidir. Yanık bir şiir hassasiyeti esere baştanbaşa hâkimdir. Yalnız sonunda bir iki beyti vardır ki bu zevki okşar. Velhasıl sonlara doğru fazla müessir ve şâirâne olmasına rağmen Dihlevî denilebilir ki eserinde gerek tarz-ı tahkiye gerek fikr-i esâsî nokta-i nazarında pek az muvaffak olmuştur. Bu hususta Mevlânâ Câmî ile mukayesesi muhayyel değildir."[29]

"Mecnûn'un aşkı Nevâî'de daha mahsûs surette pâk, garazsız olması dolayısıyla İlâhî değilse de ona yakındır. (Tarlan)

Nevâî'nin, Nizâmî'den alırken yaptığı değişikliklere birkaç örnek verelim. Mesela ilk tanışma ve âşık olma. Nevâî'de de ilk tanışma mekteptedir, fakat teferruat değişir: Leylâ'nın bir hastalıktan kurtulması münasebeti ile hocaları bir eğlence tertip ederler. Mecnûn da bu eğlenceye katılır, Leylâ'yı görünce çalıların arkasına geçip ağlamaya başlar. Nevâî, başka kaynaklarda rastlanmayan bir motif daha getirir: Mecnûn'un Leylâ'nın mahallesinde gördüğü uyuz bir köpek ile ülfet etmesiir. Böylece Nevâî'nin eseri saf, temiz ve derin, fakat tasavvuf ile alakası olmayan bedbaht bir aşkın canlı ve güzel bir tasvirini teşkil eder. (Ahmed Ateş, s.53)

Molla Cami'nin tasvir ettiği aşk müessir bir sevda olmaktan pek kurtulamıyor. Onun anlattığı aşk saf ama hakiki bir aşktır, tasavufî bir tarafı yoktur.

Hatifi'nin resmettiği aşk dah yüce ve saf bir aşktır. Hatta bu aşkta Mecnun bir deli değil keramet ehli bir meczuptur, Allah aşığıdır.

Fuzûlî'de baştan itibaren devamlı bir hüzün ve ıztırap hissedilmektedir. O, Mecnûn'un sıradan hareketlerini bile ıztırap olarak yorumlar. Mesela doğumdan sonraki ağlamaları, dadının kucağında iken tırnaklarıyla bazı yerlerini yırtması vb.

---

[29] Tarlan, a.g.t., s.160.

Hikayenin Mekânı

Nizamî hayata ait hususiyetleri hemân tamâmen çıkartarak hikâyede çölden başka belli başlı Arap unsurları bırakmamıştır. Nizâmî daha mufassal ve daha esrarlıdır. (Tarlan)

Nizami'nin motifler açısından yaptığı en köklü değişiklik Leylâ ile Mecnûn'un okulda tanışarak âşık olmasıdır. Küçük görünen bu değişiklik göçebelikten yerleşikliğe geçişin göstergesi olmuştur. Ayrıca Nevfel'i büyük bir hükümdar olarak tarif etmesi de bunun delillerinden birisidir.

Nevai Arap çeşnisi görülmediği halde gittikçe çöle doğru bilhassa Arap şâirlerinin zevk-i mütehassıranesini çok okşayan tasvirlerinde Arap muhitine bir intikal vardır.

Molla Camî, tüm Leylâ ile Mecnûn mesnevileri içinde Arap kaynaklarına en sadık olan ve çöl havasını en çok hissettiren şairdir. "Camî'nin eseri aslı olan Arap'a daha yakındır.

Arap kaynaklarına fazlaca müracaat eden diğer şairler Mektebî, Nevâî, Behiştî ve Atayî'dir.

Tasavvuf ve Mecazdan Hakikate

İlk reng-i tasavvufu esere Nizami idhal etmiştir. Lâkin bunu pek gayr-i mahsûs bir sûrette gösteriyor. Sonlara doğru his ediyoruz. Eserin nihayetindeki ma'nâ-yı sûfîyâneyi baştan müdafaa etmiyor. Bu aşkın şekl-i zâhirisi onu âdeta cebrî sûrette ta'lîmî (didaktik) bir zeyl gibi zevk-i sûfîyâneye vardırıyor. O, Mecnûn'un sâfiyet ve ulviyyet-i aşkından bahs ederken bunu îmâ ediyorsa da nihâyet maddî bir âşık olarak kalıyor. (Tarlan) Lâkin tahkiye ve tasavvuf nokta-i nazarından gittikçe bir terakki mütalaa edilir. Nizâmî'deki pâk aşkı İlâhî vasfını almıştır.

Nizamî'nin hikâye üzerinden mecaz-hakikat ilişkisini kurması küçük birkaç motifle sağlamış olduğu görünmektedir. Mecazdan hakikate geçişin en can alıcı motifi sonlara doğru aşkın delirttiği (olgunlaştırdığı) Mecnûn'un Leylâ'yı tanımaması ve vuslatı reddetmesidir ki bu

ilk Arap kaynaklarında da mevcuttur. Ayrıca Arap kaynaklarında Mecnûn'un çölde vahşi hayvanlarla dostluğu da işlenmiştir. Nizami bu motifi almış ve Mecnûn'un aşkta olgunlaştıktan sonra vahşi hayvanların dilinden anlaması ve onlara Süleyman olması şeklinde değiştirmiştir. Bunun dışında Nizami, Mecnûn'un Leylâ ile Mecnûn isimlerini yanyana görünce Leylâ ismini kazıyarak "Ben dışım, o iç. İçin görünmemesi gerekir." demesi vb. birkaç motif daha eklemiştir.

Hüsrev'in eserinde konu, esas itibariyle, bir Hind şehzâdesi hayal edilerek tasarlanmıştır. Ayrıca Hüsrev'in tasavvufu esere yedirmek gibi bir kaygısının da olduğu söylenemez.

Ali Nihad Tarlan'a göre "Hüsrev hikâyeyi oldukça müessir ve fazla mübalağalı yazmıştır. İlaveleri, hikâyeye hadden mütecaviz bir sûziş, bazı kere de gülünç aksü'l-ameller vermekten başka birşeye hizmet etmiyor. Dihlevî'nin müdafaa ettiği aşk, hiç de kıymetli ve manidar değildir. Eflâtûnî bile denilemez. Eserin seyr-i umûmisinde tasavvufî nokta-i nazar hiç müdafaa edilmemiş gibidir. Yanık bir şiir hassasiyeti esere baştanbaşa hâkimdir. Yalnız sonunda bir iki beyti vardır ki bu zevki okşar. Velhasıl sonlara doğru fazla müessir ve şâirâne olmasına rağmen Dihlevî denilebilir ki eserinde gerek tarz-ı tahkiye gerek fikr-i esâsî nokta-i nazarında pek az muvaffak olmuştur. Bu hususta Mevlânâ Câmî ile mukayesesi muhayyel değildir."[30]

Nevâî eserinde konu bakımından bir yenilik yapmayacağını söyler ve daha çok Nizâmî'nin kurgulamasına uyar. Bununla beraber konuyu kendi anlayışına uydurmak için kimi zaman Hüsrev'den de bazı unsurlar alır. Mesela Nevfel'in, Leylâ'yı Mecnûn'a alamayınca, kendi kızını vermek istemesi ve Leylâ ile buluşma sahneleri. Bu durumda Nizâmî'nin hikâyede verdiği mecâzî aşktan hakiki aşka geçiş ortadan kalkar. (Ahmed Ateş, s.53)

Molla Camî, tasavvuftaki derin bilgisine rağmen mesneviye bu açıdan bir müdahaleye girişmemiştir.

---

[30] Tarlan, a.g.t., s.160.

Câmî, yalnız eserin sonunda Mecnûn'un sevgilisini tanımaması hadisesinden başlayarak (O kadar az zamanda bir aşkın tebdîl-i mâhiyet etmesi mantıkî olmasa gerek) biraz tasavvufî nokta-i nazarı müdafaa ediyor.

Câmî sûfî olmasına rağmen, başta ve Mecnûn'un ölümünden sonra koyduğu bir ek gibi duran parçalar çıkarılırsa, bu macerayı tasavvufî değil, tam manası ile hakiki bir aşk macerası gibi tasvir etmiştir, denilebilir.

Hatifî, Fuzulî'nin Türk edebiyatında gerçekleştirdiği, mesneviyi baştan sona kadar tasavvufun yörüngesinde yorumlama geleneğini Fuzulî'den önce başaran şairdir.

Hatîfî, Mecnûn'u gerçek bir deli değil de, deli şeklinde görünen bir akıllı, en mükemmel aşka, Allâh aşkına ermiş bir şahsiyet olarak tasvir eder. Bunlar ile beraber Hatîfî, bu konuyu en makul şekle sokmuş olan bir sanatkâr olarak kabul edilmektedir.

Fuzûlî'nin bu eseri Nizâmî ve bilhassa Hatîfî'den etkilenerek kaleme aldığı bir gerçektir. Özellikle de tasavvufu mesneviye derinlemesine yedirmesi ve mesnevi boyunca tasavvuf etkisinin hissedilmesi, Nizâmî'den ziyade Hatîfî'yi hatırlatır.

Ancak Fuzûlî, heyecan, hissilik, hayallerdeki orijinallik, tasavvufu mesneviye yedirme ve kurgulamada diğer şâirlerden daha üstündür denilebilir. O, aşkı ve aşkın hallerini çok keskin ve etkileyici biçimde dile getirir. Okuyucu, şâirin bu duygu ve heyecanları yaşadığına hükmeder. Fuzûlî'nin bu eseri Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin geleneksel kalıpları içerisinde Vahdet-i Vücûd akidesini ve platonik aşkı yansıtacak tarzda kaleme alınmış; bununla birlikte satırları ve beyitleri arasında bütün yanları ile beşerî hayatın, insani ilişkilerin en canlı tezahürlerini sergileme başarısını göstermiştir.

Ayrıca yine Fuzûlî, Dibâce'nin mensur bölümünde; Leylâ'yı hakîkat sırrının; Mecnûn'u da insan ruhunun sembolü olarak kullandığını söyler: "İlâhî! Leylî-i sırr-ı hakîkat ser-â-perde-i vahdetden iktizâ-yı zuhûr edüp tecellî-i cemâliyle fezâ-yı sûreti müzeyyen etdükte ve Mec-

nûn-ı rûh ser-geşte-i bâdiye-i gaflet iken ol şa'şaa-i cemâli görüp inân-ı ihtiyârı elden getdükte..."[31]

Fuzûlî bu eseri kendi isteğiyle değil, fakat "bir nice zarîf-i hıtta-ı Rûm"un imtihan yollu istekleri üzerine kaleme almıştır. Kaynaklar bu zariflerin Yahyâ Bey ile Hayâlî Bey olduğunu ve görüşmenin Kanûnî'nin Bağdat seferi esnasında gerçekleştiğini söyler.[32] Fuzûlî'ye göre mevzuun başı gam, sonu fenadır, kolay bir hikâye değildir. "Fuzûlî bütün hikâyeyi mecazdan hakikata bir köprü olarak kurgular. Bu yüzden Leylâ Mecnûn kavuşmasına pek itibar etmez. Bu yüzden Mecnûn'un Leylâ'nın vuslatını reddetmesi teferruatlı bir şekilde anlatılır ve kahramanların hislerine geniş yer ayrılır, araya gazeller sokulur. Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'u insanoğlunun verebileceği en yüksek tasavvufî tecrübe ile erişilemeyen sevgilinin ve tatmin edilmeyen sevginin ilham ettiği acı duyguların en mükemmel bir âhenk ve ifadesini vermiştir."[33]

"Leylâ ile Mecnûn'daki insanî tahlil ve edebî değer büyüktür. Gerçi bu cins Avrupa eserlerinde göze çarpan müsbet hayat görüşlerine mukabil, Fuzûlî'nin kitabında engin bir tasavvuf havası esmektedir; hayatın manası gibi eserin kuruluşu da bu hava içinde şahsiyetini kaybediyor.

Nasihat Geleneği

Eserine Nizâmî fazlaca ta'lîmî fasıllar koymuştur. Bunlar eserin verebileceği zevk-i tahassusu biraz hırpalıyor. Fakat bütün bunlara rağmen "Sebeb-i Nazm-ı Kitâb" faslında va'd ettiği üzere çok hisli sûzişli mükemmel ve esaslı bir eser ibdâ' etmiştir ki ahlakı o menba'dan azîm istifadeler te'mîn etmişlerdir. (Tarlan)

Nizâmî biraz içinde bulunduğu devrin biraz da kişiliğinin etkisiyle nasihat geleneğini tercih etmiş; eserin başında nasihat etmekle kalmamış, yerini düşürdükçe de hikmet üslubunu tercih etmiştir. Eserin

---

[31] Doğan, a.g.e., s.XVI.

[32] Hüseyin Ayan, Leylâ vü Mecnûn- Fuzûlî, Dergâh, İstanbul 1981, s.9.

[33] Ateş, a.g.m., s.54

birçok yerinde onun bilgeliğinden ve dayandığı felsefeden izler bulmak mümkündür:

"Düşündüm ki bu zaman çalışacak zamandır. İşte ikbal bana arkadaş, talih yardır. Ne zamana kadar boş oturayım; bir iş yapmayayım. Zaman sıhhatlilere, kuvvetlilere hayat neşesi veriyor; işsizlerden, fakirlerden yüz çeviriyor. Boş böğrü zayıf olan köpeklere kimse bir iş gördürüp ekmek vermiyor." (Nizâmî, s.27)

"Seni öldürenin elini öp. Kendi kanınla beslen. Külâhını ört, başının olmadığını kimse görmesin. Zararı yok başkaları seni incitsin; sen kimseyi incitme. Başkaları incinip feryat edeceğine sen incinmiş ol. (Nizâmî, s.48)

Bertels Nizâmî'nin mesnevisine, bedîî kıymetten başka, yüksek bir içtimaî ve ahlakî değer veren talimî cihetler burada ihmal edilmiştir.

Ayrıca ahlakî kuralları dikkate alan Nizamî, dinen ve ahlaken uygun olmayan konuları da ahlakîleştirmiş ve İslamîleştirmiştir. İbn Selam'la evlenen Leyla bu evlilikte tertemiz kalmıştır. Çünkü İbn Selam onan dokunamamış, bu aşkla da ölüp gitmiştir. Muhtemelen bu motif Yusuf u Züleyha hikayesinden esinlenerek uyarlanmıştır.

Şairlik ve Şiiriyyet

Şâiriyyet itibariyle Nizâmî, ahlafının fevkindedir. Hiçbiri o pâyeye erişememiştir. Eserde insicâm-ı vekâyi', Hüsrev-i Dihlevî ve Câmî'den fazla gözetilmiş, i'tidâl daha ziyâde muhafaza edilmiştir. Hikâyenin nesc-i dâhilânesi daha mâhirâne işlenmiştir. Daha vâkıfâne hikâye i'vicâcâtı tertîb edilmiştir. Yalnız hasbihallerin, şikâyetlerin ve tasvirlerin uzun silsileleri şiir ihtiyacının mevlûdi ve hikâye için bir nâkısadır."[34]

Eserde insicâm-ı vekâyi', Hüsrev-i Dihlevî ve Câmî'den fazla gözetilmiş, i'tidâl daha ziyâde muhafaza edilmiştir. Hikâyenin nesc-i dâhilânesi daha mâhirâne işlenmiştir. Daha vâkıfâne hikâye i'vicâcâtı

[34] Ali Nihad Tarlan, "İslamî Edebiyatta Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1922, s.159.

tertîb edilmiştir. Yalnız hasbihallerin, şikâyetlerin ve tasvirlerin uzun silsileleri şiir ihtiyacının mevlûdi ve hikâye için bir nâkısadır."[35]

Nizâmî'nin en çok dikkat çeken yönlerinden birisi de bazı bölümlerde çok lirik ifadeler kullanmasıdır. Özellikle de âşıklar arasındaki aşkın tarifinde ifadeler çok akıcı ve alabildiğine liriktir. Bu tasvirlerde Fuzûlî ile beraber diğer mesnevicilerden daha başarılı olduğu söylenebilir. Mesela ayrılıktan sonraki ilk görüşme tasvir edilirken: "O ay gibi Leylâ çadır içinde oturmuştu. O, bunu gördü, hasretten âh çekti, bu, onu gördü, feryad etti. Leylâ mahfe içinde bir yıldız; Mecnûn felek gibi onun perdedarı. Leylâ, yüzünden peçesini açmış; Mecnûn uzun uzun şikâyetler ediyor. Leylâ, Leylâ değil dünyayı aydınlatan bir sabah; Mecnûn, Mecnûn değil kendini yakan bir mum. Leylâ sonbahar görmemiş bir beyaz gül; Mecnûn solmuş sararmış bir çimen. Leylâ zülfünü naz ile omzuna atmış; Mecnûn kulağına kulluk halkasını takmış vefalı köle..." (Nizâmî, s.75)

Hüsrev, tabi ki Nizâmî'nin mesnevisinden haberdardı ve onu çok takdir ediyordu. Onun hikayeden ve tahkiyecilikten ziyade şiirselliğe yoğunlaştığı ve beyit mükemmeliğine önem verdiği görülür.

Ali Nihad Tarlan'a göre "Hüsrev hikâyeyi oldukça müessir ve fazla mübalağalı yazmıştır. İlaveleri, hikâyeye hadden mütecaviz bir sûziş, bazı kere de gülünç aksü'l-ameller vermekten başka birşeye hizmet etmiyor. Dihlevî'nin müdafaa ettiği aşk, hiç de kıymetli ve manidar değildir. Eflâtûnî bile denilemez. Eserin seyr-i umûmisinde tasavvufî nokta-i nazar hiç müdafaa edilmemiş gibidir. Yanık bir şiir hassasiyeti esere baştanbaşa hâkimdir. Yalnız sonunda bir iki beyti vardır ki bu zevki okşar. Velhasıl sonlara doğru fazla müessir ve şâirâne olmasına rağmen Dihlevî denilebilir ki eserinde gerek tarz-ı tahkiye gerek fikr-i esâsî nokta-i nazarında pek az muvaffak olmuştur. Bu hususta Mevlânâ Câmî ile mukayesesi muhayyel değildir."[36]

---

[35] Ali Nihad Tarlan, "İslamî Edebiyatta Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1922, s.159.

[36] Tarlan, a.g.t., s.160.

Bertels Emir Hüsrev'in mesnevisi, her şeyden önce ihtimamlı ifadesinin canlılığı ve kolaylığı sayesinde, bedîî bir zevk verdiğine şüphe olmayan, fakat aynı zamanda derin bir iz bırakmayan hafif ve hoş bir okuma kitabıdır. Bunun sebebi âşikârdır: Nizâmî bir şehir adamıdır ve saraya yalnız muallim olarak hitap eder; Emîr Hüsrev ise ömrünü saray muhitinde geçirmiş olduğundan, saray mensuplarının arzularını anlayan ve bunları mükemmel şekilde tatmin edebilen saray şâiridir."[37]

Nevâî'nin eseri çok şâirâne ve ibda'kârânedir. Bunlarla beraber çok yüksek bir kıymet-i şâirâneye mâliktir. (Tarlan)

Nevâî'de şâirânelik ve üslup çok önemlidir. Ayrıca orijinal hayal ve teşbihlere, tabiat tasvirlerine de çok sık rastlanır. Bu yönde çok örneğe rastlamak mümkündür. Mesela Mecnûn çölde iken temmuz sıcaklarında bir dağ üzerinde çölün aldığı hali tasvir çok farklıdır:

Tınmay yügürüp koyun tekidin
Kum üzre ayağı köymekidin

Hurşîd harâretidin encüm
Yir sâyesi astıda bolup güm

Kök tab'ığa çün harâret aşıp
Cismiğa şafaktın ot tutaşıp

Tağdın kişi kim tilep nişânî
Bir tûde kızık kül anglap anı

Cismi dağı âteşîn Güherler
Andak kül içre ot kömerler (2046)

Câmî, hikâyeci olmaktan çok fazla şâirdir. Bu sebeple itnâbdan teberrî edememiştir.

---

[37] BERTELS, E.E., "Ali Şir Nevâî, Leyli ve Mecnûn", çev. Mirza Bala, TM, X, 1951, s.55

Bununla beraber Hâtifî, müessir bir hicrân vakasından başka birşey anlatmıyor. Gâyesinin câhilidir. Vakaların genel manzarası önceki şairlerden ayrı değildir. Onlara daha zarîf ve nükteli şeyler de ilave ediyor. Fakat gâye-i esâsiyesi olan aşk-ı Eflâtûnîyi duymamış ve duyuramıyor. Yalnız eserin sonunda bir iki beyit ile aşka bu kudsiyyeti vermek istemişse de bu fikir, eserle imtizâc etmemiştir.

Ancak Fuzûlî, heyecan, hissilik, hayallerdeki orijinallik, tasavvufu mesneviye yedirme ve kurgulamada diğer şâirlerden daha üstündür denilebilir. O, aşkı ve aşkın hallerini çok keskin ve etkileyici biçimde dile getirir. Okuyucu, şâirin bu duygu ve heyecanları yaşadığına hükmeder. Fuzûlî'nin bu eseri Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin geleneksel kalıpları içerisinde Vahdet-i Vücûd akidesini ve platonik aşkı yansıtacak tarzda kaleme alınmış; bununla birlikte satırları ve beyitleri arasında bütün yanları ile beşerî hayatın, insani ilişkilerin en canlı tezahürlerini sergileme başarısını göstermiştir.

Fuzuli hikâyeyi baştanbaşa dolduran canlı hayat sahneleriyle kendini bir türlü saklayamayan müthiş sanatkârlık kaygıları, çok geçmeden, bu havanın cemiyete hâkim sunî bir kültürden ileri geldiğini meydana vuruyor ve asrî zevk-i selim, devrin muvakkat rengi içinde, insan ruhunun edebî ürperişlerini seçmekte gecikmiyor. Fuzûlî'nin şiirde mühim bir hususiyetini teşkil eden duygu, hayal ve üslup muvazenesi Leylâ ile Mecnûn'da da kendini gösteriyor. Burada vaka ve hayat da muvazeneye girmektedir. Şâir, hikâyenin gidişinde bütün bu unsurlar arasındaki ölçüyü asla elden bırakmıyor ve tabiîliği baştan sona kadar muhafaza ediyor. Kendisine mahsus tatlı dili en basit görünen sözlerde bile yüksek bir şiir ifadesi taşımakta. Eserde içtimaî ahval, örf ve âdet de yer almıştır."[38]

Şairlerin Kendilerini Övmeleri

Nizâmî kendi kendisini methederken hem padişahın hem de oğlunun ağzından kendine övgüler yağdırır. Böylece başkaları kendisini

[38] Vasfi Mahir Kocatürk, Fuzûlî-Leylâ ve Mecnûn, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943, s.5.

övmüş izlenimi verir. Oğlunun ağzından: "Bu efsane bir candır. Onu güzel bir şekilde söylemek için can ve gönülden çalışmak lazımdır. Kimse aziz canını yola koymamış. İnsanlara can bağışlayan senin nefesindir. Bu aziz can da sende vardır. Artık söze başlamalısın. Ben de senin başarına dua ederim. Cigerköşem evladımın bu işe ne kadar candan bağlandığını görünce bu ıstırabın içine atıldım."(Nizâmî, s.31)

Mesnevi Şairlerinin Övülmesi ve Sebepleri

Türk mesnevi şairlerinin birçoğu, eserlerinin *sebeb-i telif* ve *hatime* bölümlerinde klasik mesnevi şairleri hakkında övgü dolu değerlendirmeler yapmışlardır. Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î, Nev'îzâde Atâyî ve Şeyh Gâlib gibi tercüme yoluyla mesnevi oluşturmaya karşı çıkan şairlerimiz bile Fars mesnevi üstatlarını övmüşlerdir. Şairlerimiz, mesnevi üstatlarını eserlerinde rastgele söz konusu etmemiş; daha çok yazdıkları mesnevilere konu veya üslûp bakımından modellik eden eserlerin şairleri ile ilgili değerlendirmeler yapmışlardır. Hüsrev ü Şîrîn ve Leylâ vü Mecnûn gibi klâsik aşk hikâyelerini eserlerine konu edinen Türk mesnevicileri tarafından en çok övülen üstat şair, aslen Türk olan Genceli Nizâmî'dir. Nizâmî'den sonra en çok methedilen şairler arasında Emîr Hüsrev-i Dehlevî, Abdurrahman Câmî ve Alî Şîr Nevâyî gelir. Bu üstat şairler ve özellikle Nizâmî, Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinde,[39] Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşîd-nâme*'sinde,[40] Hâmidîzâde Celîlî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde,[41] Cinânî'nin *Riyâzü'l-*

---

[39] Necmettin Hacıeminoğlu (1968), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, İstanbul Üniversitesi Yay., s. 195:

"nizâmî balıdın halva bişürdüm
hânım atınga uşbu pârsî tilni
çevürdüm tüzdüm uş nazm özre kılnı"

[40] Şeyhoğlu, haz. Ayan, 1979: 424

[41] Hâmidîzâde Celîl, haz. Şevkiye Kazan (1997), "Hâmidî-zâde Celîl, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi: İnceleme-Tenkidli Metin", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, s. 15-16, 107, 259

Cinân'ında,[42] Âzerî İbrahim Çelebi'nin *Nakş-ı Hayâl*'inde,[43] Zarîfî'nin *Mihr ü Mâh*'ında, Lârendeli Hamdî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda,[44] Celâlzâde Sâlih'in *Leylâ vü Mecnûn*'unda, Karıştıranlı Behiştî Ahmed Sinân'ın *Leylâ vü Mecnûn*'unda,[45] Kadîmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde,[46] Alî Şîr Nevâyî'nin *Leylî vü Mecnûn*'unda,[47] Abdî'nin *Cemşîd ü Hurşîd*'inde,[48] Revânî'nin *İşretnâme*'sinde,[49] Hilmî'nin *Bahrü'l-Kemâl*'inde[50], Bihiştî Ramazan Efendi'nin *Cemşâh u Alem-*

---

[42] Cinânî, haz. Mahmut Şarlı (1994), "Cinânî ve Riyâzü'l-Cinân'ı", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 327

[43] Âzerî, haz. Baykaldı, 1994: 303-304, 315

[44] Hamdî, Mehmet Şişman (1976), "Lârendeli Hamdî, Leylî vü Mecnûn", bitirme tezi, Atatürk Üniversitesi, s. 58-60

[45] Behiştî, haz. Zeynel Abidin Aygün (1999), "Behiştî'nin Leyla vü Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin)", yayımlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 401-402:

Bir evce çıkarmışam kelâmı – İrişmez ana Nizâmî Câmî

Agâh Sırrı Levend (1959), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 149:

Sâbıkda eğerçi kim üç üstâd - Bu kasr-ı refî'a urdı bünyâd

Sultân-ı sühan-verân Nizâmî - Hem Hüsrev-i Dehlevî vü Câmî

[46] Levend, 1959: 201:

Budur peyveste bu gönlüm merâmı - K'olam hem-pençe-i genc-i Nizâmî

Kadîmî, Nizâmî'yi mesnevi tarzının peygamberi olarak görürken, Hüsrev, Câmî ve Hatîfî'yi ilk üç halifeye kendisini de dördüncü halife olan Hz. Ali'ye benzetir (Levend, 1959: 200).

[47] Alî-Şîr Nevâyî, haz. Ülkü Çelik (1996) *Leylî vü Mecnûn*, TDK, Ankara, s. 86:

Efsâneleri cihânda nâmî - Nazm eylep Hüsrev ü Nizâmî

Hüsrev rûhığa yetkürüp şeyn - Lîkin yana birge kurretü'l-'ayn (s. 86)

[48] Abdî, haz. Nâzân Kuloğlu (1989), "Abdî, Cemşîd ü Hurşîd (inceleme-metin)", basılmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, s. 34-35, 359-360

[49] Revânî, haz. Rıdvan Canım (1998), *Türk Edebiyatında Sâkînameler ve İşretnâme*, Akçağ, Ankara, s. 177

[50] Hilmî, haz. Cihan Okuyucu (1995), *Bahrü'l-kemal*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, s. 42:

Yâver olup hâme-i müşgîn-rakam - Cür'a-keş-i nazm-ı Nizâmî olam

şâh'ında,[51] Bursalı Rahmî'nin *Gül-i, Sad-Berg*'inde,[52] Lâmi'î'nin *Salâmân u Absâl*'ında,[53] Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz*'ında[54], Gelibolulu Âlî'nin *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ında,[55] Nigârî'nin *Nigârnâme*'sinde,[56] Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr*'ında[57], Cinânî'nin *Cilâü'l-Kulûb*'unda[58] ve diğerlerinde farklı ibarelerle söz konusu edilmişler; doğrudan veya dolaylı olarak övülmüşlerdir.

Birbirlerini Yeren Mesnevi Şairleri ve Sebepleri

XIV. yüzyılda kendisinin İran şairlerinden üstün olduğunu iddia eden Ahmedî, *Hurşîd-nâme*'nin şairi Şeyhoğlu Mustafa'nın, şiirlerini, başka şairlerden tercüme ederek ya da çalma (intihal) yoluyla meydana getirdiğini iddia eder. Hüseyin Ayan'a göre Şeyhoğlu bu hikâyeyi yazarken Firdevsî'nin *Şeh-nâme*'sinden yararlanmıştır.[59] Yine Ayan'ın

---

[51] Bihiştî, haz. Muharrem Dindar (1999), "Bihiştî Ramazan Efendi Cemşâh u Alemşâh", basılmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 171-172

[52] Bursalı Rahmî, haz. Gülgün Erişen (1990), Bursalı Rahmi ve Gül-i Sad-Berg'i", basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 166-170, 172

[53] Lâmi'î, Salâmân u Absâl şairi Mollâ Câmî'yi över. Bkz. Erdoğan Uludağ (1997), "Vak'aya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmi'î Çelebi'nin Salâmân u Absâl Mesnevisi (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Sadeleştirme)", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 199, 358

[54] Taşlıcalı Yahyâ, haz. Bekir Çınar (1995), "Taşlıcalı Yahyâ Gencîne-i Râz: İnceleme – Metin - İndeks", yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 204

[55] Aksoyak, 1995: 299

[56] Nigârî, haz. M. Mete Taşlıova (1998), "Mir Hamza Nigârî'nin Nigâr-nâme Mesnevisi", yüksek lisans tezi, Çanakkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 319-320

[57] Bkz. Muhammed Yelten (1999), *Nev'îzâde Atayî, Sohbetü'l-ebkâr*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

[58] Mustafa Özkan (1990), *Cilâü'l-kulûb: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, İÜ Edebiyat Fak., İstanbul (metin bankası)

[59] Şeyhoğlu Mustafa, haz. Hüsâeyin Ayan (1979), *Hurşid-nâme (Hurşîd ü Ferâh-şâd)*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, s. 44

ifadelerine göre *Hurşîd-nâme*'nin yazılması Ahmedî ile Şeyhoğlu arasındaki rekabeti artırmış ve herhalde Ahmedî'nin *Cemşîd ü Hurşîd*'i kaleme almasına sebep olmuştur.[60]

Üslup Benzerliği

Bununla ilgili ipuçlarını şairlerin beyanlarından motif, sıralama ve üslup benzerliklerinden veya farklılıklarından anlamak mümkündür. Ahmed Rıdvan birebir Nizamî'yi tercüme ettiği için üslup açısından da onun yolundadır.

3. Tesir Etme Açısından Mesnevi Çeşitleri

Klasik edebiyatta mesnevilere tercüme, uyarlama, taklit, nazire ve özgünlük açılarından bakıldığında birkaç farklı mesnevici grubu olduğu anlaşılır. Bunlar a. Özgüncüler, b. Uyarlamacılar, c. Tercümecilerdir.

a. Özgün Mesnevi Şairleri

Bunlar da iki grupta ele alınabilir. 1. Her açıdan yeni bir yol bulup yeni bir mesnevi yazanlar, 2. Eski bir konuyu işleyip mümkün olduğu kadarıyla özgün kalabilenler.

Yeni Bir Hikaye Bulanlar

Yeni bir yol bulmak; hem içyapı, hem de dış yapıda, diğer bir ifadeyle hem konu hem de üslupta yenilik getirmektir. Bunun en güzel örnekleri Cafer Çelebi'nin Hevesnamesi ile Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ıdır. Her iki eser de konu ve üslup açısından birer ilktir. Muhtemelen ilk olmanın rahatlığıyla iki şair de kendilerinden öncekileri hırsızlık, taklit ve tercümeyle itham ederek kendilerinin böyle yapmayacağını söylemişlerdir. Anlaşılan eski bir konuyu alıp tercüme etmek veya uyarlamaya gitmek her iki şairin de içine sinmemiştir. Gerçi bu yolun zorlukları ve emeği daha fazla olsa da başarılı olunması duru-

[60] Ayan, 1979: 44

munda getirisi de fazladır. Ancak bu yolu büyük şairler denemiş ve başarılı da olmuştur. Mesela Şeyh Gâlib'e göre iyi bir şair bir kez bile olsa önceden söylenmiş bir söze el uzatmamalıdır.[61]

Her açıdan özgün kalabilmeye veya yeni bir yol icat etmeye sadece Cafer Çelebi ve Şeyh Galib vurgu yapmamış; Celilî, Taşlıcalı Yahya; hatta eski bir konuyu tekrar işleyen Salih, Nevai, Fazlî vb. şairler de değinmiştir. Mesela Celilî Hecr-name adlı mesnevisinin sonunda eserinin ne Fars şairlerinden ne de bir başkasından alınmadığını, bilakis kendi zihninin malı olduğunu söyler. Ayrıca o, başkasından alıntı yapmayı (eğreti) utanç verici bir eylem olarak niteler.[62] Taşlıcalı Yahya ise hem Gencine-i Raz, hem Usul-nâme, hem de Şâh u Gedâ'da aynı konuya değinir ve eserinin tercüme olmadığını ifade eder. Ayrıca bazı mesnevicilerin yaptığı gibi Farsça eserlerden çeviri yapmadığını söyler ve bunu yapmayı da *"Acem ölüsünün yemeğini yeme"*ye benzetir.

Eski Bir Hikayeyi İşleyip de Mümkün Olduğu Kadarıyla Özgün Kalabilenler

Mesnevi edebiyatının en zor yolu budur; hatta bu yol yeni bir konu işlemekten bile zordur. Çünkü yeni bir konu işlerken sizi karşılaştırabilecekleri başka bir şair ya da eser yoktur. Hâlbuki eski bir konuyu tekrar yazarken başarısız olma ihtimaliniz çok daha fazladır. Her şeyden önce tercümeye, intihale veya en azından uyarlamaya düşebilir ve eleştirilebilirsiniz. Bu tuzakların hiç birine düşmeseniz bile insafsız bir eleştirmen, kıskanç bir şair sizi tercümeyle veya taklitle suçlayabilir.

Birçok mesnevici -genelde aşk mesnevicileri- daha önce kaleme alınmış konularda yeni bir mesnevi yazmanın özgünlüğe halel getirmediğini düşünür. Konuya girmeden önce birkaç mesnevi şairinin değerlendirmesine başvuralım. Ferhad u Şirin mesnevisini kaleme almakla daha önce işlenmiş bir konuyu işleyen Nevâî, bizzat eserinde "alıntı yapmayı başkasının dolaştığı meydanda at sürmek ya da başkasının gül topladığı bahçede gül dermek" olarak yorumlar ve ayıplar:

---

[61] Şeyh Gâlib, haz. Okay, 1992: 138

Hoş irmes il songınça rahş sürmek
Yolı kim il yükürmişdür yükürmek

Birev kim bir çemende sâyir irdi
Niçe kim gül açılğan kördi tirdi

Hemol yirde imes gül istemek hûb
Bu bûstân sahnıda kül köp çemen köp[63]

Aynı yaklaşımı Fazlî'nin Gül ü Bülbülü'nde de görürüz. Eser, bir nazire olmasına rağmen şair, eserin tamamen orijinal ve kendi muhayyilesinin ürünü olduğunu söyler. Ayrıca yeni bir yol bulmakla övünür:

Menşei tab'-ı sâf u pâkümdür
Me'hazı 'akl-ı tâbnâkümdür

Kimseden isti'âre itmemişem
Kimse gitdüği yola gitmemişem

Benzer şekilde Lârendeli Şanî, eserinde el değmemiş manalar bulduğunu; Gelibolulu Âli kendi bağında meyve varken başka birinin bağından meyve çalmadığını; Celal-zâde Salih, başka birinden tercüme yoluyla eser yazmadığını; Mesihî başkasının hayal ve fikirlerini tekrar ederek çiğnenmiş bir lokmayı çiğnemediğini söyler.[64]

Bugünden bakıldığında Cafer Çelebi ile Şeyh Galib'e hak veren bazı araştırmacılar, Nevâî ve Fazlî gibi şairlere hak vermek bir yana; onları yalancılıkla suçlarlar. Çünkü bu şairler kendilerinden önce bir başka şairin tahkiye metoduyla kaleme aldığı Leylâ ile Mecnûn, Ferhad u Şirin veya Gül ü Bülbül'ü almış ve benzeterek tekrar yazmışlardır. Böyle bir eserde özgünlük aramak hiçbir şekilde mümkün olamaz. Peki, işin aslı nedir? Bu iki şair ve diğer nazire şairleri gerçekten birer

---

62 Levend, a.g.e., s.79
63 Levend, a.g.e., s.83
64 Tahirü'l-Mevlevî, a.g.e., s.68

taklitçi olmasına rağmen nasıl oldu da insanları aldatabildi? Nevâî ve Fazlî gibi şairler yalan mı söylemektedir? Bu soruları da göz önünde bulundurarak tanzir edilmiş bir mesnevinin özgünlüğü üzerinde duralım.

Bilindiği gibi klasik edebiyatta aşk mesnevileri çok okunur ve çok tekrar edilirdi. Mesela Leylâ ile Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ ve Ferhâd u Şîrîn gibi hikâyeler hem halkın hem de elit tabakanın en çok rağbet ettiği konulardı. Bu yüzden aşk mesnevisi yazmak isteyen her şair bu konulardan birini seçer ve bir mesnevi yazmaya çalışırdı. O devrin şartlarında çok takdir gören bu hareket, günümüzde geleneği ve usullerini bilmeyen birçok yeni araştırmacı tarafından daha baştan mahkum edilmiş, bu tür eserlerin birer taklit olduğu yargısına varılmıştır. Bu araştırmacıların anlayamadıkları ya da anlamak istemedikleri, dolayısıyla da takıldıkları en önemli soru şudur: Eğer bir şair yeni bir eser yaratmak istemişse neden aynı hikâyenin rivayetinden vazgeçip, ananeden tamamıyla müstakil bir eser yaratmamıştır?

Bertels, Ali Şîr Nevâî'nin Leylâ ile Mecnûn adlı mesnevisiyle Nizâmî'nin ve Hüsrev'in aynı adlı mesnevilerini karşılaştırırken bu soruyu şöyle cevaplar: "Bunun sebebi, kendisinin XIX. yüzyılda değil, XV. yüzyılda yaşamış olmasıdır. XIX. yüzyıl müellifi için orijinal olmak veya hiç değilse öyle görünmek bir dava olduğu halde o devirde böyle bir orijinalliğin arkasından koşmak imkânsızdı. Bu cemiyetin anayasası 'Atalar böyle yapmış, torunlar da böyle yapmalıdır.' idi. Bundan dolayı ananenin kutsileştirdiği bir mevzû daha nafiz ve dolayısıyla daha müessirdi. Yakın şarkın bütün klasik edebiyatında karakteristik olan 'nazirecilik' yani hazır ve tanınmış bir mevzuun işlenmesinden ibaret olan aynı mahiyette cevabî 'nazireler' vücuda getirmek, işte bundan doğmaktadır. Bu gibi cevapların, müellifin deha değeri nispetinde, az çok orijinal olacağı âşikârdır. Bunu küçük görmek şarktaki edebî hareketin bütün seyrini anlamamaktan veya bu seyri anlamak istememekten ileri gelir."[65]

---

[65] Bertels, E.E., "Ali Şir Nevâî, Leyli ve Mecnûn", çev. Mirza Bala, TM, X, 1951, s.63.

Mesnevi yazarları kaleme aldıkları nazirelerinde eğer tercümeyle yetinmiyorsa ve gerçekten özgün bir eser iddiasında ise zemin şiiri sadece konu olarak esas alır ve eser üzerinde çok değişik tasarruflarda bulunur. Bu tasarruflar eserin hacminin genişletilmesi veya azaltılması; motiflerin değiştirilmesi, eklenmesi veya çıkartılması vb. alanlarda olabilir.

Bununla beraber herhangi bir mesnevi şairinin asıl hüneri motif eklemek, motif çıkarmak veya eseri genişletmekte değil; bilakis üsluptadır ve mesnevi şairi orijinallikten, icattan veya ihtiradan bahsederken bunu kasteder. Yani asıl orijinallik, farklılık veya sanatkârlık, şairin kendine has tarzını ortaya koyması, esere damgasını vurabilmesi ve eserin hakkını vererek şiirselliği yakalayabilmesidir. Hatta klasik bir mesnevicinin eserini değerlendirirken Leylâ ile Mecnûn mu ya da Ferhad u Şirin mi yazdığına bakmak yerine klasik şiir kuralları açısından başarıya ulaşıp ulaşmadığına bakılır. Şair lirizmi yakalayabilmiş mi? Tahkiye kurallarına riayet edebilmiş mi? Hikâyeler ve konular arasındaki geçişi yumuşak bir biçimde yapabilmiş mi? Dili bütün imkânlarıyla kullanabilmiş mi? Yapmacıklıktan kurtulabilmiş mi? Belagatın ve fesahatın hakkını verebilmiş mi? Önceki şairlere göre daha özgün ve üstün bir üslup yakalayabilmiş mi? Kendinden önceki şairi tanzir ederken birebir alıntılar yapmış mı? Aldığı mazmun ve hayalleri geliştirebilmiş mi? Hedefine uygun bir üslup yakalayabilmiş mi? Hedefi tasavvufsa hikâyeyi bu doğrultuda işleye bilmiş mi? İma ve işaretlerle tasavvufî üst-dili iyi kurgulayabilmiş mi? Mecazdan hakikate kurduğu köprüyü güzel işletebilmiş mi? İğretilikten kurtulmayı başarabilmiş mi?

İşte iyi bir mesneviciden bu ve buna benzer soruların cevabını en iyi şekilde verebilmesi veya bu soruların gereğini yerine getirebilmesi beklenir. Bunları yaparken ister daha önce hiç gidilmemiş bir yol bulur isterse mevcut konulardan birini seçer ve kendini orada dener.

Mesela Ferhad u Şirin mesnevilerini ele alalım; bu mesnevilerin ilkini Nizamî yazmış; ardından Hüsrev ile Câmî birer nazire tertip etmiştir. Alî Şîr Nevâyî, bu üç şairi özgünlük ve şairlik geleneği açısından değerlendirir ve Câmî'nin Ferhad u Şirin'ini en özgün eser, şairini

de en büyük şair olarak görür.[66] Bugünün kriterleriyle bakılınca bu değerlendirme garipsenebilir. Çünkü hikâyenin mucidi Nizamî'dir. Dolayısıyla büyüklük de ona aittir; hatta Câmî olsa olsa üçüncü dereceden taklitçidir. Ancak klasik şiir kaidelerine göre marifet ilk olmakta değil, şiirsellik açısından en mükemmel eseri ortaya koyabilmektedir.

Kaynaklarda Leylâ ile Mecnûn mesnevisi kaleme aldığı iddia edilen Ahmed Paşa'nın eseri Behiştî tarafından eleştirilir. Eleştirilme sebebi ise tercüme seviyesinden telif seviyesine çıkamamasıdır. Telif seviyesine çıkabilmenin şartı ise özgünlük ve orijinalliktir ki eskiler buna icat derler:

Tercümeye kâdir idi ancak
Îcâdı yoğidi anun el-hakk[67]

Şairlere eleştirel yaklaşanlardan birisi de Cafer Çelebi'dir. Çelebi *Hevesnâme*'sinde Divan edebiyatının önemli şairlerinden Şeyhî'yi fesahet ve garabet; Ahmed Paşayı ise belagat ve canlılık açısından zayıf bulur. Çelebi'nin asıl üzerinde durduğu nokta her iki şairin de tercümeci olması; icat ve özgünlük açısından zayıf olmasıdır. İki şairin asıl başarısı ise iyi birer tercümeci olmalarından gelmektedir.[68]

b. Uyarlamacılar

Tercüme safhasını geçen şairler, uyarlama safhasını çıkarlar. Uyarlama safhasında birebir tercüme olmaz; şair örnek aldığı şairi genel hatlarıyla takip etse de özelde ve bazı motiflerde özgündür.

Tercüme veya uyarlama meselesine Türk edebiyatının her döneminde aynı pencereden bakmak yanlış olacaktır. Çünkü bütün edebiyatlar kuruluş aşamasında tercüme ve uyarlama yolunu seçerler. Mesela Türk edebiyatı; hem İslam tesirine, hem de Batı tesirine gi-

---

[66] Ali Şîr Nevâyî, *Ferhâd ü Şîrîn*, haz. Gönül Alpay-Tekin, TDK, Ankara 1994, s. 96.

[67] Behiştî, haz. Aygün, 1999: 400

[68] Ca'fer Çelebi, haz. Sungur, 1998: 245

rerken bu yolları kullanmış ve bu sayede büyük aşamalar kat etmiştir. Buna rağmen Amil Çelebioğlu'nun yaptığı bir istatistikte XIV. Yüzyılda kaleme alınan mesnevilerin neredeyse yarısı telif niteliğindedir. Ancak telif niteliğinde olan bu eserlerin hemen hepsi dinî ve ahlakî özellikler taşır. Diğer taraftan tercüme veya uyarlama yapılan eserlerin hemen hepsi de aşk mesnevileri, yani sanat kaygısı taşıyan eserlerdir.

c. Tercümeciler

Kendilerinin tercüme ettiklerini açıktan söylerler ve tercümenin de bir kabiliyet olduğunu düşünürler. Çünkü tercümede ilk olarak şairin tercüme diline hâkim olması gerekir. Genelde tercümeler Farsçadan yapıldığına göre şairin bu dile hakim olması gerekir. Ancak dile hâkim olmak tercümede başarıya ulaşmak anlamına gelmez. Çünkü dile hakim olmanın yanında şiir diline, şiirin inceliklerine ve zemin şiirdeki mazmunlara, ima ve işaretlere de hakim olmak gerekir. Eğer bir şair bir beyitte bir manayı açıktan söylüyor, bir de tevriye, iham veya kinaye yoluyla imada bulunuyorsa, tercümeci bunu gözden kaçırmamalı ve tercümesine taşımalıdır. İşte bu noktada tercümecileri; başarısız olanlar ve başarılı olanlar şeklinde iki kısımda ele alabiliriz. Zaten mesnevi şairlerinin bir kısmı daha işin başında kendilerini tercümeci olarak nitelerler. Bazıları ise özgün olduklarını iddia ettikleri halde tercüme safhasını geçemezler.

Ayrıca tecüme yapanları ilk dönem tercümecileri ve sonraki dönem tercümecileri diye de tasnif edebiliriz. Böyle bir ayrımın sebebi Türk edebiyatının başlangıç dönemiyle ilgilidir. Çünkü tercüme dönemi ya da eski Anadolu Türkçesi dönemi olarak bilinen bu dönem Türkçenin ve Türk şiir dilinin kuruluş dönemidir. Şairlerin tercümeden başka şansları da yoktur. Onlarla XVI, XVII veya XVIII. yüzyıl tercümecilerini aynı kefeye koymak yanlış olur. İlk dönem tercümecileri birçok noktada mazur kabul edilseler de sonraki dönemde bunu yapanlara aynı müsamayla bakmak zordur.

Mesela Behiştî, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrînini değerlendirirken şairinin bırakın telifi, tercümede bile başarısız olduğunu söyler. Behiş-

tî'ye göre Şeyhî, Nizâmî'nin eserinde ustalıkla dizdiği cevherleri, beceriksizce israf etmiştir:

Terceme dahi çok işdür ey şâh
Degme kişiye virür mi Allâh

Terceme idüp gerek ki Şeyhî/
Ne vech ile bozdı nazm-ı Şeyhi

Dizdüği cevâhir-i Nizâmî/
Saçmış kara toprağa çü 'âmî[69]

4. Mesnevicileri Mesnevi Yazmaya Ya da Aynı Konuyu Devam Ettirmeye İten Sebepler

Mesnevilerin *sebeb-i telif* ve *hatime* bölümlerinde eserle ilgili bazı açıklamalara yer verilir. Şair, bu bölümlerde öncelikle eserini kaleme alma sebebini, kime nazire yazdığını ve eserin hangi şartlarda oluştuğunu anlatır. İşte bu bölümlerde şairlerin nazire geleneği, mantığı ve sebepleriyle ilgili bazı açıklamalarda bulunduğu da görülür.

Sanal ya da gerçek birçok mesnevide sebeb-i telif olarak, yani eseri kaleme alma sebebi olarak *çevrenin yoğun baskısı* gösterilir. Hatta şair, bu baskıyı daha iyi yansıtabilmek için konuyla ilgili diyalogları da ayrıntısıyla aktarır. Bu tür diyaloglarda şairin büyük bir şair olduğu, böyle bir eserin hakkını verebilecek yeteneğe sahip olduğu; ancak tevazusundan ve vaktinin müsaade etmemesinden dolayı böyle bir esere girişmediği ya da ertelediği anlatılır. Gülşehrî ve Şeyhoğlu'nu eleştiren Ahmedî (ö. 1413) ölümünden bir yıl sonra Abdülvâsi Çelebi tarafından kaleme alınan *Halîl-nâme*'nin *sebeb-i telif* bölümünde bir anekdot vasıtasıyla hem eleştirilir hem övülür. Abdülvâsi Çelebi'nin anlattıklarına göre şairliği de olan vezir Bâyezîd Beğ, Farsça olan *Vîs ü Râmîn*

---

[69] Behiştî, haz. Aygün, 1999: 401; Levend, 1959: 367; Rıdvan Canım (2000), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, AKM, Ankara, s. 195

adlı mesneviyi Türkçe'ye çevirmesi için dönemin şairlerinden Ahmedî'ye teklifte bulunur. Karşılığında da oldukça yüksek bir ücret vereceğini söyler.[70] Ahmedî "tama" göstererek söz konusu eseri tercüme etmeye kalkışır, beş altı ay onunla meşgul olduktan sonra "hüner dîbâcesin düzme"den ölür. Bunun üzerine Abdülvâsi Çelebi, Farsça eseri tercüme etmek isteyince, Ahmedî'nin müsveddelerine bir göz atar. Ahmedî, eserin ancak beş-on beytini tercüme edebilmiştir, üstelik yazısı da hiç okunaklı değildir; sanki karınca mürekkebe basmış, sonra da kâğıt üzerinde yürümüş gibidir. Dünya dolaşılsa onları okuyacak kimse bulunamaz, onları ancak Cennet'te Ahmedî'nin kendisi okuyabilir[71]

Mesnevi yazmadaki önemli etkenlerden birisi de *geçim sıkıntısı veya caize elde* edebilmektir. Şairler böyle bir konuya temas edecekleri zaman öncelikle eski şairlerin itibarlarından ve elde ettikleri maddî zenginlikten bahsederler. Ardından da da zamaneden, zamanenin kıymet bilmemesinden, devlet adamlarının şairleri eskisi gibi koruyup kollamamasından bahsederler ve böyle bir ortamda şiirin ve sanatın gerileyeceğini iddia ederler. Sonra da Rudekî, Firdevsî ve Nevâî gibi şiiri sayesinde zenginlik ve itibar kazanmış şairleri örnek gösterir ve onların elde ettiklerine kendilerinin de ulaşabilme ümidiyle bahsi geçen bu mesneviyi kaleme aldıklarını söylerler.

Kaleme alınacak mesnevide şair kadar şiirin de itibarı kurtarılacak ve bu mesnevi sayesinde şiir tekrar eski ihtişamına dönebilecektir. Yani mesnevici şiirin namusunu ve itibarını kurtarmak üzere yola çıkmıştır.

Özellikle de ilk mesneviciler yabancı dil bilmeyen halkın Arapça ve Farsça yazılmış mesnevilerden mahrum kaldıklarını ifade eder ve Türk halkının da *bu güzelliklerden istifade* etmesi gerektiğini vurgularlar.

---

[70] Abdülvâsi Çelebi, haz. Ayhan Gündaş (1996), *Halilnâme*, Kültür Bakanlığı, Ankara, s. 73.

[71] Abdülvâsi' Çelebi, haz. Gündaş, 1996: 75

Bazı mesnevilerde çok daha genel değerlendirme ve yorumlar yapılır ve *Türk şairlerinin mesnevi tarzında başarısız* oldukları ve şimdiye kadar yazılan eserlerin de tercümeyi geçemediği iddia edilir. Bu durumda şaire büyük bir görev düşmektedir; çünkü kendisiyle beraber Türk mesneviciliği tercümecilikten kurtulacak ve ilk olarak telif bir eser yaratılmış olacaktır. Bu tür iddialar XVII. yüzyılda bile devam ettirilebilmiştir.[72] Türk şiirini Fars şiiriyle karşılaştıran Atâyî (ö. 1636?) Türk şairlerin kaside ve gazel tarzında Acem şairlerini geçtiklerini, fakat mesnevide onlardan geride kaldıklarını söyler.[73]

Sebeb-i teliflerde mevzu edilen ancak sanal mı gerçek mi olduğu bilinmeyen diğer bir sebep de şairlerin birbirini kıskanması ve sonucunda *tahrik* etmesidir. Başta Fuzulî'nin Leylâ ile Mecnûn'u ile Şeyh Galib'in Hüsnü Aşk'ı olmak üzere birçok mesnevide bu konuya yer verilir. Mesneviyi yazacak şair kendine güvenmekte ve büyük bir şair olduğunu düşünmektedir. Ancak rakipleri buna pek de inanmaz ve "büyük şairsen hadi şu mesneviyi yaz da görelim" derler. Bu tahrik mesnevinin doğmasına sebep olur.

Klasik gelenekte herhangi bir şairin *büyüklüğünü gösterebilmesinin yolu mesneviden* geçmekteydi. Özellikle de XVII. yüzyıla kadarki süreçte, yani klasik dönemde bir şairin mesnevisinin olması önemli bir ayrıcalıktı. Bu yüzden Şeyhî, gazel-kaside-mesnevi üçlüsünü; ev, mahalle-şehir benzetmesiyle anlatır. Bu benzetmeye göre bir şairin büyüklüğü gazel ve kaside gibi kısa şiirle değil de mesnevi gibi uzun soluklu şiirle anlaşılır. Çünkü mesnevi yazmak şehir kurmak gibi zor ve önemlidir.

Bazı mesnevilerde şairler Nizâmî, Câmî gibi üstat şairlerin eserleriyle boy ölçüşecek bir mesnevi ortaya koymanın zorluğunu ifade ettikten sonra kendilerinin bu beceri ve kabiliyete sahip olduklarını ima ederler.

---

[72] Nâdirî, haz. Dürdar Alıkılıç (1993), "Ganî-zâde Mehmed Nâdirî'nin Şehnâme'si", basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enst., s. 29-30

[73] Kortantamer, 1997: 411

Birçok mesnevici kendilerinden önce büyük mesnevi üstatları olarak gördüğü Nizamî, Hüsrev ve Nevâî gibi şairleri methettikten sonra Türkçede kaleme alınan *nazireleri beğenmez* ve bu nazirelerin yanlışlıklarını, eksikliklerini ve hatalarını gösterirler. Sonra da kendi nazirelerinin bu kusurlardan arınmış olacağını ve gerçek manada bir nazire olacağını iddia ederler. Bu anlamda nazireci daha güzelini yazacağına inanmasa nazireye kalkışmaz.

Bazı mesneviciler, kendilerinden önce yazılan nazireleri küçük görür ve aynı konuda onlarca mesnevi yazılmış olsa da hepsine birden meydan okur. Bu tür mesneviciler kendilerine ve üsluplarına aşırı derecede güvenmektedirler.

Mesnevi yazmadaki bir diğer sebep de büyükler arasına girebilmektir. Mesnevici kaleme aldığı mesnevisiyle Nizamî, Hüsrev ve Nevâî gibi dev şairler arasına girecek ve o kategoride anılacaktır.

İkinci Bölüm

Türk Şiirinde "Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi"nin İzdüşümleri

Bu bölüm, Divan şairlerinin "Leylâ ve Mecnûn mesnevisine olan ilgisini ve nasıl baktıklarını" tespit etmek için kaleme alınmıştır. Ayrıca şairlerin bu mesneviye bakış açıları ve hangi yönlerini ele aldıklarını anlama imkânı da elde edilmiştir. Bu bölümün önem kazanma nedenlerinden biri de klasik şiirde çok sık işlenen ve telmihte bulunulan bir konunun gelişim seyrini ortaya koymasıdır. Yani yüzyıllara göre şairlerin konuyu ele alış biçimleri tespit edilmiş; böylelikle ne derece özgün kalabildikleri, birbirlerinden etkilenme oranları ve tekrara düşüp düşmedikleri açığa çıkmıştır. Mesela "Mecnûn'un başına kuş konması" ile ilgili beyitler kronolojik olarak sıralandıklarında bu konuda beyit yazan şairlerin konumu ayan beyan ortaya çıkmakta, şairler hakkında daha net yorumlar yapılabilmektedir.

Diğer bir tabirle herhangi bir şairin bu konuyu ele alış biçimi, kendinden önceki şairlerden ne derece etkilendiği ve bu hayale katkıları anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla bu bölüm Leylâ ve Mecnûn mesnevisine yapılan telmihleri ve bu mazmunun işleniş biçimini tespit etmenin ötesinde, şairlerin gelenek içindeki özgünlük derecelerini anlamamıza da yardımcı olacaktır.

A. LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİSİ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRMELER

Bu bölümde giriş mahiyetinde şairlerin Leylâ ve Mecnûn mesnevisi ile ilgili genel bazı değerlendirmelerine yer verilmiştir. Seçilen beyitlerde konuyla ilgili çok genel ve hemen her şairin üzerinde durduğu hayaller işlenmektedir.

Şevkle Leylâ'yı Aramak

"Gözüm yaşlı, ciğerim kanlı senin iştiyakınla Mecnûna döndüm. Gözüm çaresiz, gönlüm gece gündüz Leylâ'yı bulmak ister." Leylâsından ayrılan Mecnûn'un içinde bulunduğu hal ve perişanlık resmedilir. Çöle düşen Mecnûn, ayrılığın elemi ve vuslatın hayaliyle gözü yaşlı ve ciğeri kanlı bir halde inler durur. Her şeyini kaybeden ve çaresizliğin ve perişanlığın son noktasına gelen Mecnûn'da kalan tek şey, şevktir. Demek ki hakiki anlamda şevkin doğabilmesi için insanın mecazdan kurtulması gerekir ki Mecnûn da mecaz ve masivanın temel unsurları olan gözyaşı ve kandan kurtulmuş ve şevk makamına ulaşmıştır. Her şey bitti zannedilirken yepyeni bir şevkle Mutlak Sevgili'yi aramaya koyulmuştur. Mecnûn gecede gündüzde Leylâyı aradığına göre aşkın nefsanîsinden sıyrılmış ruhanîsine yükselmiştir. Bu makamdaki âşık her şeyde Leylâyı görür, gözü Leylâdan başkasına kapanır:

> Gözüm pür-nem ciger pür-hûn olup şevkın ile Mecnûn
> Gözüm bî-çâre dil dün gün diler kim bula Leylâyı
>
> Âşıkpaşa 61

Vuslat Yok, Hiç Olmazsa Tasvirimiz Yanyana Olsun

"Leylâ ile Mecnûn kitaplarındaki minyatürlerde olduğu gibi kavuşma adına benim resmimle senin resmini yan yana çizseler bile yeterdi." Eski aşk mesnevilerinin en dikkat çekici yönlerinden birisi de resimli/minyatürlü olmalarıdır. Bu mesnevilere devrin büyük minyatür ustaları mesneviyi yeniden yorumlar ve başka bir güzellik katarlardı.

Şair, bu gerçeğe telmihte bulunur ve "Nasıl olsa aşkta vuslat olmaz, hiç olmazsa bir usta çıksa da sevgiliyle benim resmimi yan yana çizse" diyerek son arzusunu dile getirir. Bu beklentide iki hakikate ima vardır: 1. Vuslat ümidinin olmayışı, 2. Leylâ ile Mecnûn'un aşkı gibi kendi aşkının da meşhur olacağına inanması. Çünkü herhangi bir aşka dair minyatür çizilebilmesi için öncelikle halk arasında şöhret bulması ve ardından birçok şair tarafından hikâyesinin kaleme alınması gerekir. Zatenbir mesneviye minyatürünün yapılması son aşamadır ki sadece meşhur olan aşk mesnevilerinin minyatürü yapılır. Bir de "yiterdi" kelimesinin kâfi gelirdi anlamı yanında ulaşırdı anlamı da vardır ki şair tevriye sanatıyla ikimizin resmini yan yana çizerseniz ya dua yerine geçer ya da sevgilinin adı çıkar ve bana kalır. Böylece vuslat yol açılır, demek de istemiş olabilir:

Bana ol vuslat yiterdi Leylî vü Mecnûn gibi
Yazsalar bir yirde tasvîrümle tasvîrün senün

Cafer Çelebi 311G

Firâk Mecnûn'un Çektiklerini Anlattı

"Ayrılık, kendi hal diliyle Cafer Çelebi'ye Leylâ ile Mecnûn'un çektiği sıkıntıları bir bir açıkladı." Kâinattaki her varlığın bir dili vardır ve bu varlıklar kendi dilleriyle anlayana bir şeyler anlatırlar. Firâk, yani ayrılık da bunlardan biridir ve o da anlatır. Ancak ayrılığın dilinden herkes anlamaz, onun anlattığı gerçekleri sadece ona düşenler anlarlar. Demek ki Cafer Çelebi ayrılıkla dost oldu ya da onun inceliklerıyle ilgili ders aldı ki anlattıklarını anlayabildi. Muhtemelen Cafer Çelebi, ayrılıkla çok fazla vakit geçirmektedir, çünkü Ferhad ile Mecnûn'un aşkına dair bütün gerçekleri ayrıntısıyla beraber ondan dinlemiştir. Firak, aşkın kemale ermedeki en temel rüknüdür ve insanı meleklerden ayıran bir ayrıcalıktır. İnsan firak sayesinde hakiki aşka ulaşmıştır. Eğer insan cennetten ayrılmasaydı, yani firakı yaşamasaydı; Allah aşkını bütün yönleriyle anlayamayacak, aşkını kemale erdiremeyecekti. Demek ki şair de firakı tatmış ki Ferhad'la Mecnûn'un aşklarını ve çektiklerini çok iyi anlayabilmektedir:

Ca'fere Ferhâd u Mecnûn çekdüği mihnetleri
Hep lisân-ı hâl ile bir bir beyân itdi firâk
Cafer Çelebi 283

Aşk, Aynı Aşk: Hayret ve Delilik

"Vamık u Azra bu halden hayrete düşerken, Leylâ ile Mecnûn da bu aşktan delirmişti." İsimler, zamanlar ve mekânlar değişse de değişmeyen tek gerçek aşk ve halleridir. Bin yıl önce yaşayan bir âşıkla bugün yaşayan âşık arasında herhangi bir fark olduğu söylenemez. Aşkın en ziyade karşılaşılan iki görünümü "hayret" ve "çılgınlık"tır. Aşk kime çarparsa çarpsın ya şaşırtır ve hayran bırakır ya da delirtir ve çıldırtır. Bazen de aşkın evveli hayranlık ve sukunet, sonrası çılgınlık şeklinde tecelli edebilir. Hayranlığın da kendi içinde çeşitleri vardır; kimileri hayret makamına erdiğinde fırtına öncesi sessizliğe bürünürken, kimileri üstünü başını yırtar. Yani aşk her gönülde bir başka türlü tecelli eder. Zaten hayret makamı da aklın gittiği, sarhoşluğun galebe çaldığı bir makamdır ve kabiliyeti olanlar için hayretten sonra sahv makamı vardır. Sahv makamına ulaşanda sarhoşluk ve çılgınlık kalmaz, aksine o kişi, fenadan bekâya ermiş ve huzura kavuşmuştur:

Bu hâlden oldıdı hayrân Vâmuk u Azrâ
Bu ışkdan oldıdı şeydâ Leylî vü Mecnûn
Âşıkpaşa 46G

Güzellik Arttıkça Çile de Artar

"İster Mecnûn ile Vamık, isterse Leylâ ile Azra gelsin; bana eziyet ve kederde, sana ise cemal ve güzellikte ulaşamazlar." Şâir, hem kendisini hem de sevdiğini efsaneleşmiş aşk kahramanlarıyla karşılaştırır ve aradaki farka dikkat çeker. Ayrıca eziyetle güzellik arasında doğru orantı olduğu da görülmektedir. Yani güzellik arttıkça gam ve keder de artacaktır:

Bana irmez renc ü mihnetde sana irmez şekl ü sûretde
Eğer Mecnûn eğer Vâmık eğer Leylâ vü eğer Azrâ
Ahmedî 1G

Güzellik Unsurları ve Âşıktaki Tesirleri

"Sevgilinin gözüne, saçına, yanağına ve benine gönül verenlerden kimisi kaybeder, kimisi deli kimisi şaşkın kimisi de çılgın olur." Leff ü neşr-i mürettep sanatıyla birinci mısrada sevgilideki güzellik unsurları sıralanırken, ikinci mısrada bu unsurların aşığın başına açtığı sonuçlara yer verilir. Mesela göz aşığın iflasına, saç delirmesine, yanak şaşkınlığına ve ben de çıldırmasına sebep olacaktır:

Gönül ol çeşm ü zülf ü ol had ü hâle viren olur
Kimi maġbûn kimi mecnûn kimi vâlih kimi şeydâ
Ahmedî 1

Nereye Baksam Leylâ (Nazireye örnek)

"Beni delisi ve hayranı yaparak âleme rezil etmiştir. Nereye bakarsam bakayım gördüğüm bilirim ki Leylâ'nın yüzüdür." Mecnûn, aşk çölüne düşüp de aşkta ilerleyince baktığı her şeyde Leylâ'yı görür. Mesela servi ağacında Leylâ'nın boyunu, ceylanda gözünü görmesi vb. Bu mertebe tasavvufta ruhanî aşk mertebesine denk gelir. Çünkü bu mertebedeki aşığın tek gayesi sevdiğidir; onun için onda yaşar, ondan başkasını görmez. Ayrıca Leyla ile Mecnun mesnevisinde Mecnun'un ceylanı ve serviyi kurtarmasına da telmih vardır:

Beni mecnûn u hayrânı kılıpdur âleme rüsvâ
Nire baksam görürem ol bilürem rûy-ı Leylâdur
Akbıyık/M.Nezâir 69-67

"Kays'ın gözü sevgilinin yanağının hayaliyle doluyken nereye baksa Leylâ'nın sureti görünür." Bâkî, Akbıyık'ın hayalini alır; biraz daha geliştirir ve güzelleştirir. Akbıyık, her şeyde Leylâ'yı görmesine sebep olarak delirmeyi ve hayranlığı gösterirken; Bâkî, gözün yanak hayaliyle dolmasını gösterir. Yani aşığın gözü yanak hayaliyle tamamen dolu olduğundan baktığı her nesneye ister istemez o hayal aksetmektedir. Çünkü göz bir ayna veya tablo gibidir ve onun her tarafı yanakla kaplanmıştır. Ya da gören göz olduğuna ve göz de yanakla dolu olduğuna göre oraya başka bir nesnenin hayalinin girmesi imkânsızdır. Çünkü boş yer kalmamıştır:

Pür-hayâl-i ruh-ı ma'şûka iken dîde-i Kays
Neye kim kılsa nazar sûret-i Leylî görünür
Bâkî 146/76

Mecnûn'un Nazarında Leylâ

"Leylâ'ya Mecnûn olan benim, güneşle ayı neylerim? Canım için Leylâ'nın ayağının tozu ayın güzelliğinden değerlidir." Mecnûn için Leylâ bir yana bütün dünya bir yanadır. Çünkü onun güzelliği tüm güzelliklerin üstündedir. Ayrıca Leylî kelimesinin gece anlamıyla güneş ve ay arasında iham-ı tenasüp sanatı vardır. Leylî'nin gece anlamına göre Mecnûn karanlık geceyi istemekte ve karanlık geceyi aydınlatan güneşle aya ihtiyacı olmadığını iddia etmektedir. Hatta Mecnûn'a karanlık gecede gecenin iziyle tozu bile ayın parlaklığından daha kıymetli gelmektedir. Mecnûn Leylâ ile öylesine dolar ki ondan ve geceden başkasını istemez. Çünkü Leylâ ona güneşten de aydan da daha parlak görünür. Leylâ'nın olmadığı bir yerde ise güneşi ve ayı istemez. Zira Leylâ yoksa onun karanlığını açacak hiçbir şey yoktur. Yani Mecnûn için Leylâ yoksa karanlık vardır. Leylâ yoksa Leylâ'nın iziyle tozuyla meşgul olur, yani hayaliyle yetinir yine de güneş ve ayı istemez. Zaten Leylâ yoksa Mecnûn'un karanlığını açmaya hiçbir ışığın da gücü yetmeyecektir:

Benem Leylîye Mecnûn bes n'iderem güneş ü ayı
Cana Leylî izi tozı yig ola ay cemâlinden
K.Burhaneddin 5G

Peri Çarpması ve Mecnûn

"Hangi bela çeken mecnûna peri yanaklı sevgilisinden sonsuza kadar zulüm üstüne zulüm, azarlama üstüne azarlama varmış?" Âşık kendi aşkının eziyetiyle diğer âşıkların eziyetlerini karşılaştırır ve aşkın eziyetini çekilen yüke benzetir. Sonuçta şöyle bir kanaat hâsıl olur: Yeryüzünde yük çeken hiçbir aşk delisine benim sırtımdaki kadarı yüklenmemiştir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi dört farklı yükün bir deli aşığın üstüne yüklenmesidir. Bu yükler: zulüm+zulüm+azar+azar.

Görüldüğü gibi dört çeşit yük üst üstedir. İkincisi ise bu yükün süresidir. Hemen her aşk yükü çeken deli âşık, öldüğünde çilesi bitmiş olacaktır. Halbuki Nevaî bu dört yükü sonsuza kadar çekecektir. O yüzden hem mübalağa hem de istifhamla "hangi âşık bunu çekmiştir?" diye sorar. Hangi âşık diye sorulup da şaşırmasının bir sebebi de sevgilinin peri olmasındandır. Çünkü perinin hacminden, ağırlığından ve varlığından, dolayısıyla yükünden de bahsedilemez. Bunun yanında peri, cinlerin dişi olanına denir ve zaman zaman insanları çarptığı düşünülür. Kays'ın Mecnûnlaşması, yani delirmesi hüsn-i talil sanatıyla sevgilinin peri kadar güzel olmasına ya da peri cinsinden olmasına bağlanır. Ayrıca "hangisi" anlamına gelen "kaysı" kelimesinin ikinci anlamı ile "mecnûn" kelimesi arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılmış ve Mecnûn'un ilk adı olan "Kays"a işaret edilmiştir:

Kaysı mecnûn-ı belâ-keşġa perî-ruhsârıdın
Tâ ebed zulm üzre zülm âzâr üze âzâr imiş

Nevâî-Fevâyidü'l-Kiber 283

Deli Olmasa Periye Âşık Olmaz

"Ey Nevaî! Eğer o peri sana deli derse şaşırma. Çünkü deli olmasaydı periye âşık olmazdı." Sevgilinin peri olması ve çarpması konusuna bir kez daha değinilir. Periler ve cinlerin insanları çarpmasından hareketle peri kadar güzel olan sevgili karşısında âşıkların çarpıldığı vurgulanır. Ayrıca aşığa deli denmesinin sebebine farklı bir yorum getirilir. Şâire göre sevgili peridir ve ona ancak bir "Mecnûn", yani deli âşık olabilir:

İy Nevâyî tanma ger dir ol perî mecnûn sini
'Âşık olğay mu perîğa ol ki mecnûn bolmasa

Nevâî-Bedâyi'ü'l-Vasat 24

Mecnûn'un Toprağı Leylâ Arzusuyla Sema Eder

"Çölün ve bozkırın hortumunu dans ederken gören der ki Leylâ'nın arzusu Mecnûn'un toprağına sema yaptırıyor." Beytin kurgusal zeminini çöl fırtınası ve sonucunda oluşan hortum oluşturmaktadır.

Çöldeki ani sıcaklık değişiklikleri, irili ufaklı büyük hortumları ve felaketleri beraberinde getirir. Gösterge katmanında ise teşhis sanatıyla bu hortumlar rakseden semazenler olarak düşünülür. Ayrıca hüsn-i talil sanatıyla çöldeki bu hortuma şairane bir sebep bulunur: Leylâ'nın isteğiyle Mecnûn'un toprağı sema yapıyor. Diğer taraftan heves, istek ve arzu anlamına gelen "hevâ" kelimesinin ikinci anlamı olan rüzgâr ile hortum ve çöl arasındaki ilişkiden dolayı iham-ı tenasüp sanatı vardır. İşaret katmanında ise çölde oluşan bu hareketlenmeye avamın yanlış anlamlar yüklediği ve Mecnûn'un Leylâ'ya olan hevesine bağladığı söylenir. Buradaki en önemli ipucu hevâ kelimesinin dünyevî hevesleri akla getirmesidir. Çöldeki hortumu görenlerin, yani avamın bu yorumu doğru değildir, belki de bu hortumun asıl sebebi Mecnûn'daki İlahî aşktır. Eğer öyle olmasaydı, kaç yüzyıl geçmiş olmasına rağmen bu hortum devam etmezdi. Devam ettiğine göre bu dönüşler çok daha güçlü bir aşka işaret etmektedir:

Gören dir raks iderken gird-bâd-ı deşt ü hâmûnı
Sema'a koydı Leylânun hevâsı hâk-ı Mecnûnı
Behiştî Ef/G.Şuarâ 337

Aşk Meydanı Boş Kalmasın

"Çölde dönen Mecnûn'un toprağıdır, sakın hortum zannetmeyin. Zavallı Mecnûn aşk meydanının boş kalmasını istemez." Behiştî, yukarıdaki beyitte hüsn-i talil sanatı yapmış ve hortuma sebep olarak Mecnûn'un Leylâ'ya olan arzusunu göstermişti. Şeyhülislam Yahya ise aynı sanatla bu dönüşü "aşk meydanının boş kalmaması gereğine" bağlar. Böylece o, çölde gerçekleşen hortuma farklı bir yorum getirmiş olur. Her sanatçının, oyuncunun veya meslek grubunun icraatlarını sergiledikleri bir mekânları vardır. Aşkın mekânı ya da meydanı çöl, en büyük oyuncusu ise Mecnûn'dur ve bu meydan ondan sorulur. Mecnûn "meydanın boş kalmasını istemez" denirken birkaç farklı çağrışıma şahit oluruz. Bunlardan ilki Mecnûn kelimesinin sözlük anlamıyla ilgilidir ve "meydan deliye kaldı" deyimini hatırlatmaktadır. İkincisi bu zamanda gerçek aşığın kalmadığını, dolayısıyla meydan boş kalmasın diye yüzyıllar önce yaşayan Mecnûn'un bu şekilde orta-

ya çıktığını söyler. Böylece şair zamane âşıklarını eleştirir. Üçüncüsü "meydanı boş bulmak" deyimiyle ilgilidir ki Mecnûn'un rakiplerine meydan okuyarak aşırıya kaçan davranışlarda bulunduğuna işaret edilir. Dördüncüsü ise Mecnûn'un aşktaki ustalığı ve bu meydanın zorluğu ile ilgilidir. Mecnûn bu tür hortumlarla hem kendisinin büyüklüğüne hem de aşk yolunun zorluğuna dikkat çeker. Böylece meydan boş kalmamış olur:

Hâk-i Mecnûndur dönen sahrâda sanman gird-bâd
İstemez bîçâre hâlî olduğun meydân-ı 'ışk

Ş. Yahyâ 113/179

"Ey Leylâ gibi salınan sevgili! Daha ne zamana kadar bela ve gam çölünde hortum gibi başı dönen Mecnûn gibi gezeceğim?" Âşık İstanbul'da, Mecnûn Arabistan çöllerinde yaşamış olsa da kendisiyle Mecnûn arasında birebir ilgi kurar ve benzerlik olduğunu düşünür. En başta aşığın sevgilisi Leylâ gibi salına salına yürümüktedir. İkincisi âşık bela ve gam çölünde yaşamakta ve üçüncüsü ise çöldeki hortum misali aşığın aşktan başı dönmektedir:

Niçe bir deşt-i belâ vü gamda ey Leylâ-hırâm
Gird-bâdâsâ gezem Mecnûn-ı ser-gerdân olup

Haleti 3T

"Beni gören keyfimden dönüyorum zanneder, halbuki ben dönerken sevgilinin semtine bakıp inliyorum." Yine dönme var ve yine dönmenin şairâne bir sebebi var: Halk aşığın sema niyetiyle döndüğünü zannederken şair sevgilinin bulunduğu yere bakmak için dönüyor. Bir yerde durup da devamlı aynı noktaya bakacak olsa niyeti anlaşılacaktır, ancak sema sırasında her döndüğünde bakınca durumu kimse anlayamayacaktır:

Gören sanır safâdan sema'-ı râh ederim
Döner döner bakar kûy-ı yâra âh ederim

E. Dede

Leylâ'nın Aşkı Bir Mum

"Mecnûn'a Leylâ'nın aşkı yol gösteren bir mum, Ferhat'a Şirin'in aşkı tatlı bir beladır." Uçsuz bucaksız çöllerde yaşayan Mecnûn'un yolunu Leylâ'nın aşkı aydınlatırken Ferhat için Şirin'in aşkı tatlı bir bela olur. Aslında iham-ı tenasüp sanatıyla mumla Leylâ'nın kelime anlamı olan gece ve tatlıyla Şirin'in kelime anlamı olan şirin arasında ilişki kurulmuş:

Mecnûna ışk-ı Leylâ bir şem'-i reh-nümâdur
Ferhâda 'ışk-ı Şîrîn bir tatlucak belâdur

Behiştî Ef/G.Şuarâ 338

Vefâsız Mecnûn

"Ey Fuzulî! Eğer yolum ansızın Mecnûn'un mezarına düşerse vefa dersini dursun da benden alsın." Aşk yolunda vefanın kahramanı Mecnûn'dur. Çünkü bütün zorluklara ve ayıplamalara rağmen o, çölün yolunu tutmuş ve Leylâ'nın kabilesinin konak yerine hâkim tepeden ayrılmamıştır. Babası, dayısı ve diğer yakınları ve dostları onu bu işten vazgeçirmeye çalışmış; kimisi başka güzeller vaat etmiş, kimisi kahinlere ve hocalara götürmüş, kimisi zincire vurdurmuş, kimisi de Kabe'ye duaya götürmüştür. Ancak hiçbiri onu kararından geri döndürememiştir. Bu gerçeğe rağmen Fuzulî, kendisinin vefa ilmini iyi bildiğini, hatta bu konuda Mecnûn'a ders verecek seviyede olduğunu söyler. Yalnız bir yerde Mecnûn'un Leylâ'ya karşı bir tür vefasızlık yaptığı görülür. Hikâyenin sonuna doğru Leylâ, deve sırtında Mecnûn'un yanına varır ve vuslatın gerçekleşeceğini zanneder. Fakat Mecnûn, onunla işinin bittiğini söyler ve ilgilenmez. Şâir muhtemelen bu hadiseye de telmihte bulunmaktadır. Ayrıca "er" kelimesinde tevriye yapılarak vefat edenlerin ardından namaz kılınırken "er kişi niyetine" sözüne telmihte bulunurak kelimenin erkek anlamına işaret edilmiştir:

Ey Fuzûlî dura benden ala ta'lîm-i vefâ
Nâgeh er merkad-ı Mecnûna düşerse güzerim

Fuzûlî 232/209

Mezardan Gelen Ses

"Bazen Mecnûn'un mezarından bu ses duyulurmuş: Ben Mecnûn'um! Leylâ'nın ayrılığı beni yok etti." Mecnûn'un ölümü ve mezarı konusuyla ilgili birçok hayale rastlanır ve mezardan bazı sesler geldiği vurgulanır. Cinanî onun mezarından "Ben Mecnûnum ve beni Leylâ'nın ayrılığı yok etti." seslerinin duyulduğunu iddia eder. Peydâ-nâpeydâ kelimeleri arasında tezat sanatı yapan şair, Mecnûn'un bu ayrılıkla eriyip yok olduğunu, varla yok arasında bir yer yerde olduğunu ve ondan geriye sadece bir ses kaldığını söyler. Böylece bir taraftan ayrılığın âşıkları ne hale getirdiği anlatılırken bir taraftan Mecnûn'un mezarına ve aşkına kutsallık atfedilip Narkissos'tan geri kalan nergis çiçeği gibi Mecnûn'dan da geriye çölde yankılanan bu sesin kaldığı ima edilmiş olur:

Mezâr-ı Kaysdan gâhî olurmış bu sadâ peydâ
Ki ben Mecnûn âhir hecr-i Leylî itdi nâ-peydâ
Cinani 464/3

Gözyaşına Hasret Çöl

"O Leylâ gibi olan sevgili! Ağlayan Bâkî'yi çöle salsa ne olur? Çünkü Mecnûn'un gözyaşına çölün toprağı susamıştır." Beytin kurgusal zemini çölün suya hasret kalması üzerinedir. Gönderge katmanında ise aşığın sevgilisinden ayrılması ve gözyaşına hakim olamaması vardır. Ancak şair, sevgilinin bu uygulamasına, yani aşığı ağlatıp çöle salmasına şaşmaz ve kendince geçerli bir de mazeret uydurur: Çöl Mecnûn'un gözyaşına hasrettir. Çöl Mecnûn'un gözyaşına hasrettir denmekle bir taraftan çölün suya olan aşırı ihtiyacı diğer taraftan Mecnûn'dan bu yana çölü gözyaşıyla sulayan bir aşığın çıkmaması ima edilir. Yani çöl birkaç gün, birkaç ay ya da birkaç yıldır değil, yüzyıllardır susuz kalmış ve kurumuştur. Hüsn-i talil sanatıyla o bölgenin çölleşmesi yeni bir aşığın çıkmamasına bağlanır. İşte bundan dolayı ağlayan Bâkî'nin gözyaşları çölde büyük bir sevinç yaşatacak ve çölün susuzluğuna çare olacaktır. Bu durumda Mecnûn'dan Bâkî'ye kadar geçen zamanda Mecnûn ayarında bir aşığın yetişmediği gerçeğine de işaret var-

dır. Ayrıca "salsa Bâkî'yi" ibaresi, sulama kanallarındaki suyun yönünün çöle doğrultulmasını da hatırlatmaktadır:

Giryân o Leylîveş n'ola sahrâya salsa Bâkîyi
Mecnûnun âb-ı çeşmine hâk-i beyâbân teşnedür
Bâkî 143/69

Leylâ'nın Beni Mecnûn'un Gözbebeği

"Mecnûn'un gözünün karası sevgilinin güzelliğinin gül bahçesini minnetsiz seyrebilmek için Leylâ'nın yanağında ben olmuş." Leylâ'nın yüzü güzelliğin gül bahçesi ve yanağında ben gibi görünen de Mecnûn'un gözbebeğidir. Orada bulunma sebebi ise bu bahçeyi temaşa etmektir. Üç anlam katmanı bulunan bir beyit görüyoruz. Kurgusal zemin bir gül bahçesidir. Bu kurgusal zeminin üstünde Leylâ'nın yüzündeki güzellik unsurları vardır ki buna gösterge katmanı diyebiliriz. Üçüncü katta ise işaret katmanı vardır. Bu katmanda Leylâ'nın yanağı vahdet, yüzdeki ben ise kesrete bulaşmış insandır. Bu benin orada bulunma sebebi ise vahdetin güzelliklerini seyredebilmektir. Eğer insan bu hakikati anlayabilirse bu kesret dünyasına geliş sebebini idrak etmiş olur. İnsanın minnetsiz temaşa kılabilmesi, kendisine temaşa kabiliyetinin ihsan edildiğine işaret eder. Ancak insanın bunun farkında olması gerekir:

Temâşâ kılmağa gülzâr-ı hüsn-i yârı bî-minnet
Sevâd-ı dîde-i Mecnûn ruh-ı Leylâda hâl olmış
Bâkî 232/215

Güzel Sevmekte İhtiyâr Olmaz

"Sakın ola ki Mecnûn'u aşk ehlinin yaşlısı zannetmeyin. Çünkü güzel sevmekte hiç kimsenin irade gösterme kabiliyeti yoktur." Beyit "ihtiyâr" kelimesindeki cinas ve tevriye üzerine kurulur. Öncelikle iki ayrı ihtiyâr kelimesi arasında cinas vardır. Birinci ihtiyâr yaşlı anlamında kullanılırken, ikincisi irade anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca ikinci mısradaki ihtiyâr kelimesinde tevriye vardır. Şair hem "aşka düşenin iradesi elinden çıkar" demekte, hem de "güzel seven yaşlanmaz" demektedir:

Sakın Mecnûnı sanman ehl-i 'ışkun ihtiyârıdur
Güzel sevmekde zîrâ kimseye hîç ihtiyâr olmaz
Bâkî 220/195

"Ferhat ile Mecnûn'un arkasından gitsek ne olur? Onlar gidince hiç önderimiz kalmadı." Cinânî, Bâkî'nin kullanmış olduğu hayali biraz değiştirerek alır. O, "ihtiyâr" kelimesi ile "pey-rev" kelimesi arasında "iham-ı tenasüp" yapar. Bu durumda "Ferhâd ile Mecnûn gidince önümüzde önderlik yapacak yaşlımız kalmadı" derken "onlar gidince irademiz de gitti" demiş olur:

Pey-revlik eylesek n'ola Ferhâd u Kaysa kim
Anlar gidince kalmadı hîç ihtiyârumuz
Cinanî 499/71

Gömleğin Yırtılması

"Ey Nevaî! Gönlümün inlemesi canıma ulaştı, elbisemi parçala ve o deliyi elbisemden çıkar." Gönüldeki figan âşığın canını alacak seviyeye gelir. Bu beyitte âşığın üstünün başının yırtılması farklı bir sebebe bağlanır. Şaire göre yırtılmanın sebebi deliliğin çıkarılıp uzaklaştırılmasıdır:

İy Nevâyî cânıma yittim köngül efgânıdın
Yanım itkil çâk ü ol mecnûnnı yanımdın kiter
Nevâî-Fevâyidü'l-Kiber 175

Delilerin Dövünmesi

"Âşıkların safında, bu da senin hayran aşığın, demeleri için deli gibi vururum." Bu beyitte anahtar kelime "hayrân"dır. Kelimenin sözlük anlamı şaşkınlık ve hayret içinde kalmaktır. Kelimenin terim anlamına gelince Divan şiirinde esrar ve afyon almış insanların donuk bakışını resmetmek için kullanıldığı gibi tasavvufta hayret makamına ulaşan aşığın sarhoş misali kendini kaybetmesine denir. Beyte göre bütün âşıkların saf şeklinde düzüldüğü esnada içlerinden birisi deli gibi kendi kendine vurmaya başlar. Bunu yapan kişinin amacı sevgilinin

dikkatini çekmek ve onu ne kadar çok sevdiğini göstermektir. İşaret katmanında ise bir şeyh ve onun önünde saf tutan müritleri görürüz. Bu müritlerden birisi deli gibi kendini dövmeye başlar, böylece diğerleri; "Bu âşık hayret makamına yükseldi, ne yaptığını bilmiyor." diyecektir. Burada bir zikir meclisinde, kendinden geçen bir insanın hali tablolaştırılmaktadır. Ayrıca saff kelimesinin diğer anlamı olan "temiz, art niyetsiz, anlayışı kıt" ile "mecnûn" ve "diyeler" arasında iham-ı tenasüp vardır. Böyle bir meclisteki âşıklar art niyetsiz olacak ve sevgilinin gözüne girmek için aşığın deli gibi kendine vurduğunu anlamayacaklardır.

Saff-ı uşşâkın içinde vururum mecnûn bigi
Tâ diyeler bu dâhi bir âşık-ı hayrânıdır
Ahmet Paşa 170-106

Mecnûn'un Taşlanması

"Birçok güzel oğlan, bizi bırakıp da niçin Leylâ'yı sevdin diye toplanıp Mecnûn'u taşladılar." Beytin kurgusal zemini mahalleye bir deli geldiği zaman çocukların toplanması ve o deliyi taşlaması üzerinedir. Gönderge katmanında ise Leylâ'yı görmek için mahalleye gelen Mecnûn'un yeni yetme güzel oğlanlar tarafından kıskançlıkla taşlanması vardır. Yani deli taşlama hadisesine şairane bir sebep uydurulur. Bu arada "püser" erkek çocuk veya köle anlamına gelir. Şairin bu çocukları "ra'nâ" kelimesiyle tavsif etmesi ve Leylâ'nın rakipleri olarak göstermesi devrin yeni yetme erkek çocuklarla ilgili bakışını da yansıtmaktadır:

Bizi koyup niçün Leylîyi sevdün diye Mecnûna
Derilip bir nice ra'nâ püserler urdılar taşı
Mesihî 297/281

"Eğer en başta çocuklar taş atmasalardı, Mecnûn'un başından akıl kuşu uçmazdı." Leylâ'nın semtine inen Mecnûn'a çocuklar taş atar ve bu taşlar onun başına isabet eder. İşte Mecnûn'un delirmesinin asıl sebebi bu taşlardır, yoksa Leylâ'ya olan aşkından delirmemiştir. Teşbih-i

beliğle akıl, kuşa benzetilir ve kinaye sanatıyla Mecnûn'un başına konan kuşlara da telmihte bulunulur:

Başdan murg-i akl uçmaz idi başından
Tıfllar üstine taş atmasalar Mecnûnun
Baki 283G

Zamane Güzelleri ve Yöntemleri

"Eğer önceki güzeller bu yöntemi uygulasaydı da Mecnûn, Leylâ'nın aşk belasında halini görseydi." Zamane güzelleri ile eski zaman güzelleri karşılaştırılır ve bugünün güzellerinin çok daha etkili yöntemleri olduğu kanaatine varılır. Buna delil olarak Mecnûn'un yaşadıklarıyla aşığın bizzat kendisinin yaşadıkları gösterilir. Yani Leylâ aşığı olan Mecnûn'a yöntem bilmediği için fazla eziyet edememiştir. Halbuki bu zamanın güzelleri çok iyi eziyet yöntemleri bildiği için İshak Çelebi Mecnûn'a göre çok ağır bedeller ödemektedir:

Belâ-yı 'ışk-ı Leylîde göreydi hâlini Mecnûn
Ger ol evvelki dilberler süreydi uşbu âyîni
İshak Çelebi 315/301

Aşkın Hakkını Veren Mecnûn

"Aşk şarabını Mecnûn gibi dolu içelim, çünkü sohbet esnasında şarap kadehi beraber içilmelidir." Peymâne büyük şarap kadehi anlamına gelir ve berâber kelimesi hem büyük kadehin ağzına kadar dolu olduğuna hem de konu aşk şarabı olduğu için sevgiliyle üst üste, yani sarmaş dolaş olduklarına işaret eder. Ayrıca eğer aşk şarabı içilecekse Mecnûn gibi içilmesi gerektiği, yani aşkın hakkını vermek gerektiğini söyler. Bunu bir temsille kuvvetlendirmeye çalışır: Sohbette büyük aşk şarabı içilmelidir. Bu temsille bir taraftan dostlar meclisinde nasıl içilmesi gerektiğine işaret edilirken bir taraftan da birinci mısradaki mecazi şarapla ikinci mısradaki gerçek şarap arasında ilgiler kurulur:

Mecnûn gibi tolu içelüm ışk şarâbın
Sohbetde gerek içile peymâne berâber
İshak Çelebi 134/31

Aşk Olsun!

"Bu dünyada Ferhat ile Mecnûn'a aşk olsun, çünkü bu meydanın eri ikisidir." Meydandan kasıt aşk meydanıdır ve bu meydanın iki yiğidi vardır: Ferhat ile Mecnûn. Şu ana kadar onların belini yere getirecek başka yiğit çıkmamıştır. Şair "aşk olsun" derken kinaye sanatı yapmış; hem bu ikisini methetmiş hem de çıtayı yükselttikleri için onlara sitemde bulunmuştur:

Dünyede Ferhâd u Mecnûna 'ışk olsun hemân
İkisidür ikisi ancak bu meydânun eri
İshak Çelebi 337/336

Kavuşmayı Hak Etmenin Şartları

"Gözleri kaleme ve gözyaşları harflere dönüşmeyince Mecnûn'a kavuşma yazısı nasip olmadı." Mecnûn aşk yolunda çok çileler çekmiş bir âşık olmasına rağmen Leylâ'sına bir türlü kavuşamamıştır. Şaire göre Mecnûn'un kavuşma fermanını alamamasının iki sebebi vardır: Gözlerinin kaleme ve gözyaşlarının harfe dönüşmemesi. Eğer Mecnûn gözlerini kalem ve gözyaşlarını da harf olarak kullanabilseydi vuslat yazısını alabilecekti. Beytin kurgusal zeminini eski yazı malzemeleri oluşturur. Buna göre yazı yazmak için iki temel malzeme gerekir: Kalem ve mürekkep. İşte Mecnûn bu konuda gerekli kıvraklığı gösterememiş; gözünü ve gözyaşını kamış kalem ve mürekkep gibi kullanamamıştır. Eskiden kamış kalemler mürekkebe batırılır ve kamışın ucundaki mürekkep bitene kadar onunla yazı yazılırdı. Beyitten anlaşıldığı kadarıyla Mecnûn'un gözü kalem, gözünden akan yaşlar da mürekkep olacaktır. Mürekkep de siyah veya kırmızı olacağından aşığın ya gözünün siyahı ya da kanlı gözyaşları akacak ve böylece kavuşma yazısı için gerekli olan malzemeler temin edilmiş olacaktır. Sonuç olarak bir insanın gözünün karasının akması ya da kanlı gözyaşları dökmesi, onun acı ve aşkının büyüklüğünü gösterir. Mecnûn aşk yolunda bu ikisinden birini yapabilseydi, aşk yolunda gereğini yerine getirmiş ve kavuşmayı hak etmiş olurdu:

Vuslatı yazıları olmadı Mecnûna nasîb
Dönmeyince kaleme gözleri yaşı rakama
Yahya Bey 427/542

Akıl Atı ve Aşk Yolu

"Leylâ'ya deli olmayan ulaşamaz, çünkü aşk yolunda fikir ve feraset atı kalır." Aşkla akıl arasındaki tezata dikkat çeken şair, aşk yolunun, yani Leylâ'ya kavuşma yolunun delilik gerektirdiğini; akıl, fikir ve taktiklerin bu yolda bir işe yaramayacağını vurgular. Çünkü bunlar birer at gibidir ve aşk yoluna bunlarla gidilmez. Aşk yolunun bineği akıl atı değil, delilik atıdır:

İremez Leylîye şol kimse ki mecnûn olmaz
'Işk yolında kalur fikr ü firâset feresi
Yahya Bey 479/573

Muhabbet Şarabı ve Sonsuza Kadar Yaşama

"Aşk yudumunu içen Kays'ı geçmiş zannetmeyin, zira o sarhoş olmuş, ta kıyamete kadar kendinden geçmiş ve perişan yatıyor." "Geçmek" kelimesinde iham-ı tenasüp yapılır ve hem geçip gitmek hem de ölmek anlamında kullanılır. Yani Kays'ın aşk şarabından sarhoşluğu kıyamet kopana kadar devam eder anlamı yanında Kays aşk şarabından bir yudum aldığı için kıyamete kadar yaşar. O, şu anda sarhoş bir halde yatıyor, halbuki siz ölmüş zannediyorsunuz. Narkissos'un kıyamete kadar nergis şeklinde yaşaması gibi Kays da sarhoş bir halde yatıp kalmıştır:

Geçdi sanman Kaysı kim içmiş mahabbet cur'asın
Mest olup tâ haşredek ol bî-ser u sâmân yatur
Cinânî 494/60

Muhabbet Şarabı ve Kaysın Mecnûn Olması

"Ey Yahya! Ezel bezmindeki aşk kadehinin sarhoşusun. Bela çeken Kays'ın Mecnûn olmasının sebebi Leylâ mıdır?" Beytin kurgusal zemininde Elest Bezmi'nde toplanan ruhlara Allahu Teala'nın "Elestü bi-

Rabbiküm" sorusuna hep beraber "Belâ" demeleri konusu işlenmektedir. Hatta şair "belâ-keş Kays" diyerek belâ kelimesinin evet manasına da işaret etmiş ve iham-ı tenasüp sanatı yapmıştır. Şeyhülislam Yahya kendi aşkıyla Mecnûn'un aşkını karşılaştırır ve Mecnûn'un aşkının Leylâ ile başladığını, kendisinin aşkının ise Elest Bezmi'ne kadar uzandığını söyler. Bundan sonrası için iki farklı yorum gelir. İlkine göre Yahya'nın aşkı ezelî olan Sonsuz Güzel'e dayandığı için hakiki aşk, Mecnûn'un aşkı ise Leylâ'ya dayandığı için mecazi aşktır. İkinci yoruma göre ise Mecnûn, önce Leylâ'ya âşık olmuş, ardından Mevla'yı bulmuştur. Böyle yorumlasak bile Yahya'nın aşkı daha üstün olur, çünkü o doğrudan Mutlak Güzel'e âşık olurken, Mecnûn mecazdan hakikate geçmiştir:

Ezel bezmindeki câm-ı muhâbbet mestisin Yâhyâ
Belâ-keş Kaysa Mecnûn olmağa Leylâ mıdır bâis
Ş. Yahya 41/34G

Sûret-i Dîvâra Dönmek

"Aşkın derdiyle bedenim duvar resmine döndü. Mecnûn gibi resmimi alırlarsa şaşılmaz." Mecnûn aşk yolunda ilerleyip meşhur olunca hakkında mesneviler yazılmış, minyatürler çizilmiştir. Ancak Nevî Mecnûn'dan bir adım ileridedir, çünkü hem aşk derdi çekmiş hem de aşkın derdiyle zayıflamış ve duvardaki resme dönmüştür. Güluv derecesindeki mübalağa ile aşkın aşığı ne kadar zayıflattığı vurgulanmak istenir. Ayrıca bu beyitten 16. yüzyılda Mecnûn gibi âşıkların resimlerini veya minyatürlerini çizdirip evlerin duvarlarına astıkları da anlaşılmaktadır:

Oldı gam-ı ışk ile tenüm sûret-i dîvâr
Mecnûn gibi tasvîrüm alurlarsa revâdur
Nevî 48/14K

Kuş Yuvasını Girdap Topladı

"Sakın ola ki şaşkın Mecnûn'un başındakini kuş yuvası zannetmeyesin. Çünkü delilik deryasının girdabı çalı çırpı toplamıştır." Şair,

Mecnûn'un başındaki kuş yuvasının oluşumuna şairane bir sebep bulur. Buna göre yuvanın çalı çırpısını delilik denizinin girdabı bir araya getirir. Girdabın şekliyle kuş yuvası arasında şekil benzerliğinin kurulduğu beyitte Mecnûn'un başının dönmesiyle deniz suyunun girdap esnasında dönüşü de birbirine benzetilir:

Kuş yuvası sanma kim ser-geşte Mecnûn başına
Hâr ü has cem' eylemiş gird-âb-i deryâ-yi cünûn
Fuzuli

Kalbinde Ateş Olsaydı Kuş Yuva Yapar mıydı?

"Eğer Mecnûn'un kalbindeki ateş kabında aşk gamının ateşi yansaydı, kuş onun başında yuva yapabilir miydi?" Mecnûn'un kalbi mangala, içindeki ateşi de aşk gamına benzetilir ve "Eğer böyle bir ateş olsaydı kuşlar bu ateşe rağmen gelip de başına yuva yapabilir miydi?" diye sorulur. Bu sorunun cevabı malumu ilam kabilinden olduğu için Mecnûn'un aşkıyla ilgili bir şüphe doğurur:

Yansa âteş-dân-ı kalbinde gam-ı ışk âteşi
Murg başı üzre Mecnûnun yapar mıydı yuva
Emri 8G

Leylek Yuvası ve Yılan

"Mecnûn'un başında olan sevgilinin saçının sevdasının resmi leylek yuvasına ulaşan yılana benzer." Mecnûn sevgilinin saçının sevdasıyla yatıp kalktığı için aklında devamlı onun hayali vardır. Şair Mecnûn'un aklındaki bu saç sevdasını bir temsille anlatmaya çalışır: Sanki leylek yuvasına bir yılan süzülmektedir. Yani sevgilinin saçı siyah bir yılan, Mecnûn bir ağaç, direk, baca veya minare tepesi, başının üstü de leylek yuvasıdır. Demek ki beytin kurgusal zeminini leylek yuvasına tırmanan yılan manzarası oluşturmaktadır. Yılan da saç da siyahtır, çünkü sevdâ kelimesinin bir anlamı da siyahtır, yani iham-ı tenasüp sanatı vardır:

Kaysun başında sûret-i sevdâ-yı zülf-i yâr
Benzer şu mâra kim vara leylek yuvasına
Nevi 461G

Sevgilinin Gelişini Kutlama

"Kays bir miktar çalı çırpı ile birkaç kuşu toplayıp sevgilinin gelişini beklemekteydi." Mecnûn'un vahşi hayvanlarla dostluk kurması ve başında kuşların yuva yapması yorumlanır. Mecnûn Leylâ'nın teşrifini çöl şartlarında mütevazi bir törenle kutlar. Mecnûn'un bu tavrı eskiden padişah veya büyük devlet adamları için hazırlanan törenleri de hatırlatmaktadır. Bu törenlerde her meslek grubu kendi hünerini sergilermiş. Mecnûn'un hüneri de başına kuş kondurmak olduğuna göre sevgilinin gelişini bu hüneriyle kutlayacaktır. Ayrıca "bir miktar çalı çırpı birkaç kuş" ifadesinden Mecnûn'un bu kuşları kebap yapıp Leylâ'ya yedirmek istediği de anlaşılabilir:

Cem' idüp bir nice hâşâkla birkaç murgu
Hâsılı muntazır-ı makdem-i cânân idi Kays

Kuş Yuvası Kolay, Mum Gibi Pervane Döndür

"Ey Gönül! Mecnûn gibi kuş yuvası olmak kolaydır. Kendine güveniyorsan mum gibi her gece başında pervaneler döndür." Mecnûn bir âşık, şem ise sevgilidir. Buna rağmen şair ikisini karşılaştırır. Çünkü her birinin bir hüneri vardır. Mecnûn'un hüneri başında kuş yetiştirmek, mumunki ise her gece başında pervane böceği döndürmektir. Demek ki şair mumun marifetini daha üstün görmüş ve Mecnûn'un hünerini küçümsemiştir:

Lâne-i murg olmak âsândur dilâ Mecnûn gibi
Her gice pervâneler döndür sere mânend-i şem'
Fasihi 196G

Yuva Sayısı Aşkın Göstergesi

"Ey Sevgili! Servi ağacı senin boyunu gördü ve öyle bir deli oldu ki her taraftan bir kuş başında yuva yaptı." Servi de sevgili de güzeldir ve birbirinin rakibidir. Servinin güzelliği denince akla endamı gelir. Ancak sevgilinin boyu o kadar güzeldir ki servi görünce aralarındaki rekabeti unutur ve o da sevgilinin aşığı haline gelir. Hatta zamanla o kadar büyük bir âşık olur ki her gelen kuş onun başında kendine bir yu-

va yapar. Halbuki Mecnûn'un aşk yolundaki olgunluğunun göstergesi başına yuva yapan bir kuştur. Aşkın büyüklüğünün göstergesi baştaki yuva sayısı olduğuna göre servi Mecnûn'dan çok daha büyük bir âşıktır; çünkü Mecnûn'da bir yuva, servide onlarca yuva vardır:

Serv gördi kâmetüni şöyle mecnûn oldı kim
Her tarafdan eyledi bir murg başında bir yuva
Andelib

Ölüm Aşkı Bitiremez

"Sevgili deli gönlü uslandı mı zannediyor? Hiç Mecnûn Leylâ'nın gamından ölünce usanır mı?" Mecnûn'un ölümü aşklarının bitmesi anlamına gelmez, aşk derdini ölüm bile bitiremez:

Dilber dil-i dîvâneyi uslandı sanır mı
Mecnûn gam-ı Leylâdan ölünce usanır mı
Ş. Yahyâ 226/402

Zamane Âşıkları: Baykuş, Sinek

"Bu devrin Ferhat ile Mecnûn'u maymun iştahlılardır; bundan dolayı Leylâ'ya baykuş, Şirin'e sinek âşık olmuş." Şâir kendi zamanındaki âşıkları heveslerinin peşinde koşan maymun iştahlılar olarak görür. Bu yüzden devrinin Mecnûn'una baykuş, Ferhad'ına da sinek der. Bu arada baykuşun geceyi (Leyl), sineğin de şekeri (Şîrîn) sevmesine işaret edilir:

Ki tab'-ı bü'l-heveslerdür bu dehrün Kays u Ferhâdı
Ki olmış Leylîye huffâş u Şîrîne meges âşık
F. Kadîm 526/164

Delilerin Kendi Kendileriyle Konuşması

"Gönül devamlı olarak sevgiliye kavuştuğu günleri hatırlamaktadır. Mecnûn kendi kendisiyle sohbet etmektedir." Âşığın her fırsatta sevgiliden bahsetmesi ve kavuşma günlerini hatırlaması; delinin (Mecnûn) kendi kendine konuşması şeklinde yorumlanır:

Dâ'im visâl-i dilberi yâd etmede gönül
Mecnûn kendü kendü ile güft u gûdedir
Nedîm 270/36

Güneş-Ay İlişkisi

"Mecnûn gam gecesinde güneşini anıp ah ederdi. Halbuki aya baksaydı Leylâ'nın yüzünü görecekti." Beyitte güneşin aya yansıması ve dolayısıyla tecellî felsefesi işlenir. Asıl sevgili, yani gerçek Leylâ güneş, onun yansıması, yani tecellisi de ay olarak hayal edilir. Âşık, gam gecesinde sevdiğini anar ve âh eder. Fakat sevdiğinden büsbütün de ayrı değildir. Onun izlerine, görüntüsüne ulaşabilir. Bunun için yapması gereken onun yansıdığı yere, ay'a bakmasıdır. Ayrıca iham-ı tenasüple Leylî'nin gece anlamıyla şeb, âfitâb ve mâh arasında anlam ilişkisi kurulur:

Şeb-i gamda âfitâbını anup âh iderdi Mecnûn
Nigeh itse mâha zîrâ görinürdi rûy-ı Leylî
F. Kadîm 674/285

Leylâ Uzaklarda Değil

"Ey Mecnûn! Sakın ola ki sevgilinin semti uzaktır demeyesin. Zira seher vakti yola çıkan âşık gece Leylâ'da konaklar." Sevgilinin köyü uzak değildir. O kadar yakındır ki seherde yola çıkan akşamüstü oraya varabilir. Eskiden yolcular yola seher vakti çıkarlardı. Çünkü konaklama yerleri arasındaki mesafeler buna göre hesaplanmıştı. Ayrıca bu beyitte "gece" ile "Leylâ" arasında ihâm-ı tenâsüp sanatı vardır:

Sakın sen kûy-ı cânânı uzakdur dime iy Mecnûn
Seher yola giren 'âşık gice Leylâda ahşamlar
Medhî/N.Âsâr 486

B. MECNÛNLA İLGİLİ YAKIŞTIRMALAR

Leylâ Bulunur, Hüner Mecnûn Olmaktır

"Şirin ile Leylâ'da güzellik tamamlandı zannetme. Çok sayıda Leylâ bulmak mümkündür, asıl yiğitlik âşık olabilmektir." Bu beyit "Divan şiiri Leylâ'nın mı Mecnûn'un mu şiiridir?" sorusuna verilen bir cevap niteliğindedir. Bu şiirde asıl olan âşıktır, çünkü sevgili oturur ve aşığın engelleri aşıp kendisine ulaşmasını bekler. Zavallı âşıklar da herhangi bir engeli aştıklarında hemen sevgiliye kavuşacaklarını beklerken her bir engelden sonra öncekinden daha zor bir engelle karşılaşırlar. Bu kısır döngü âşık son nefesini verinceye kadar devam eder. Dolayısıyla Divan şiiri Mecnûnların, Ferhatların Bülbüllerin ve Pervanelerin şiiridir. Bu yüzden şair Leylâ bulunur, asıl erlik Mecnûn olabilmektedir der:

> Tamâm oldı güzellik sanma Şîrîn ile Leylâ'da
> Nice Leylâ bulunur erlik ammâ 'âşık olmakdur
>
> Nevi 86G

İçmeden Sarhoş Oldu

"Kays, Leylâ'nın dudağının kadehini içmeden sarhoş olmuştu. O delinin fıtratında bir hal vardı." Nevî, Kays'ın Leylâ ile vuslata ermeden delirmesini içmeden sarhoş olan birine benzetir. Buna sebep olarak psikolojisini gösterir. Ona göre Mecnûn'un normal bir fıtratı yoktu, zaten onun deli olacağı vardı da Leylâ'yı bahane etti. Rivayete göre Mecnûn dünyaya geldiğinde ağlamaya başlar ve hiç kimse onu susturamaz. Sonra dadısı onu kabilenin en güzelinin kucağını verince Mecnûn anında susar. Şairin mantığına göre Kays, Leylâ'nın dudağını görünce delirdi, bir de onun tadına baksaydı, kimbilir ne hale gelirdi. Şairin bu mantığına göre vuslat aşkı söndürmez, aksine daha da arttırır. Böyle bir aşk mecazi aşk olamaz, çünkü mecazi aşklarda vuslat aşkı zayıflatır. Böyle bir aşk İlahî aşktır, çünkü İlahî aşkta vuslatın son noktası omaz. Çünkü Mutlak Güzellik'te son nokta yoktur. Güzelliğin sonu olmadığı için vuslatın da sonu olmaz, vuslatın sonu olmayınca aşkın da sonu olmaz ve zayıflaması sözkonusu değildir:

İçmeden câm-ı leb-i Leylâ'yı Kays olmışdı mest
Var idi bir hâleti nefsinde ol dîvânenün
Nevi 241G

Mecnûn'un Yolu

"Ey Figanî! Maksat Leylâsı'na kavuşuruz, çünkü aşk içinde Mecnûn'un yolunu tuttun." Hakka giden onlarca yoldan birisi de aşk yoludur, ancak aşk yolu da bir değildir. Çünkü gönül sayısı kadar aşk olduğuna göre aşk yolu da sonsuz sayıdadır. Figanî bahsi geçen bu aşk yollarını inceler ve sonunda vuslata giden en kestirme yolun Mecnûn'un yolu olduğuna karar verir. Çünkü bu yola girenler sonunda hedeflerine ulaşmıştır. Hâlbuki Leylâ ile Mecnûn mesnevisine göre bu yolun sonunda Mecnûn Leylâ'sına kavuşamadan ölmüştür. Demek ki bu kavuşma başka bir kavuşmadır. Burada bahsi geçen kavuşma Leylâ'dan Mevla'ya, mecazdan hakikate ulaşan kavuşmadır. Zaten Mecnûn da yolun sonunda bunu ifade etmiştir:

Ey Figânî buluruz Leylî-i maksûde vusûl
Çünki tutdun reh-i 'ışk içre tarîk-i Mecnûn
Figani 72G

Gönül Aşk Fenninin Profesörü

"Gönül aşk fennini tamamlayan kâmil bir üstattır, onun yanında Ferhat kim oluyor? Mecnûn ne kadar cahildir?" Aşk bir çeşit gönül ilmidir ve Bakî'nin gönlü de bu ilmi tamamlayan ordinaryüs profesördür. Aşığın gönlüyle Ferhat ile Mecnûn'un boy ölçüşmesi sözkonusu bile olamaz:

Gönül tekmîl-i fenn-i aşk eden üstâd-ı kâmildür
Anun yanında kimdür Kûhken Mecnûn ne câhildür
Baki 89G

Akranlarım Ferhat ile Mecnun

"Ferhat ile Mecnun'u görüp can versem şaşmayın. Çünkü akranların başarısı insanı kendi haline bırakmaz?" Herkesin bir dostu ve ak-

ranı vardır, Haletî büyük bir aşık olduğuna göre onun akranları Ferhat ile Mecnun olacaktır. Bu gerçeğe vurgu yapan şair, aşk yolunda can vermesinin doğal bir sonuç olarak görülmesi gerektiğini söyler:

Virsem n'ola Ferhâd ile Mecnûn'ı görüp cân
Kor mı kişiyi hâline hiç gayret-i akrân
Haleti 404G

Avrat Zebûnu

"Sakın Mecnûn'u muhabbet meydanının yiğidi zannetmeyin. Zira o bir kadına boyun eğmiştir, ona delikanlı demek suçtur." Şair, Leylâ ile Mecnûn hikâyesine espirili bir tavırla yaklaşır ve Mecnûn'un aşk yolunda bir delikanlı zannedilmesine karşı çıkar. Çünkü o, kadınlara boyun eğmiştir:

Sakın Mecnûnı sanman merd-i meydân-ı muhabetdür
O bir avret zebûnı olmış erlik ana töhmetdür
V.Üskübî/G.Şuarâ-591

"Aşk meydanında sakın bana Mecnûn'un adını anmayın. O delikanlı mıdır? Bir kadının esiri olmuştur."

Meydân-ı ışk içinde Mecnûnı anma bana
Er midür ol kim ola bir avratun zebûnı
Emri 548G

"Rüyamda Ferhat ile Mecnûn'un gördüğümde sizler kadın aşkının esiri olmuşsunuz diyerek onları kınadım." Nâbî, rüyasında Ferhât ile Mecnûn'u görür ve onları aşağılar. Çünkü her ikisi de kadın aşkının esiridir:

Siz esîr-i aşk-ı zensüz diyü itdüm serzeniş
Gördüğümde hâbda Ferhâda da Mecnûna da
Nabi 957-661

"Eğer Ferhat ile Mecnûn aynı yolun yolcusu olan iki zavallı deli değilse niçin güzellere meylettiler? Aynî de Mecnûn'un aşkının kutsal-

laştırılmasına ve saygı duyulmasına karşı çıkar. Çünkü onlar, güzellere meyletmiş ve zaaf göstermiştir:

Mahbûbeye meyl itdi niçün Kays ile Ferhâd
Hem-râh iki dîvâne-i bîçâre degülse
A. Aynî 408/188

"A Mecnûn! Niçin Leylâ'nın kâkülüne uydun da onun işvesinin esiri ve hevesinin ayağı bağlısı oldun?" Müştak Baba Mecnûn'u kınar çünkü o, sevgilinin saçına uymuştur. Demek ki saç tasavvufî anlamda kesret olarak değerlendirilir ki hevâ ve esir kelimeleri de bu düşünceyi destekleyen ipuçlarıdır. Mecnûn Leyla'nın saçına uyduğuna göre aşkı da dünyevî aşktır; böyle bir aşka kapılmak cilvenin esiri ve hevesin kölesi olmak anlamına gelecektir:

Niçin o kâkül-i Leylâya uydun â Mecnûn
Esîr-i 'işve vü pâ-beste-i hevâ oldun
Müştâk 173/133

Hacı Peşiman

"Ey Sevgili! Senin semtinin Kabesi'nde isteklerini arz eden delilerin çoğunun hacı pişman olduğunu bilmez misin?" Şaire göre Kabe'deki istek sahiplerinin çoğu, yaptıkları yanlış ve günahlardan dolayı pişman olmuş kişilerdir. Ayrıca "hacı peşiman" halk arasında kullanılan ve pişmanlığı anlatan bir tabirdir. Şair, "hacı peşiman" tabiriyle bir taraftan günahlarından dolayı Kâ'be'ye gelen ve pişmanlık duyan insanları anlatırken, diğer taraftan Mecnûn'un Kâ'be'ye getirilmesi ve duyulan pişmanlığı anlatmaya çalışmıştır. Bilindiği gibi Mecnûn Kâ'be'ye iyileşsin diye getirildi. Ancak o, aşkının artması için dua edince deliliği daha da arttı ve getirenler de pişman oldu:

Kâ'be-i kûyunda matlab-hâh olan mecnûnların
Ekseri hâcı peşîmân olduğun bilmez misin
Ş. Galib 388/248

Kalleş Mecnûn

"Kays aşk şarabına karşılık vücudunun elbisesini rehin verdi. O ayıplanma meclisinin kalleşine aferinler." Keyif ehli, para bulamayınca, şaraba karşılık olarak neyi varsa onu verirmiş. Mesele Kays olunca, şarap aşk şarabı, rehin olarak verilecek şey de vücûd elbisesi olmaktadır. Beytin tasavvufî açıdan da yorumlanabileceği açıktır. Şair, bir zamanlar ayıplanan ve kalleş olan Kays'ı bu hareketinden dolayı tebrik eder. Mecnun'un ceylanı kurtarmak için elbisesini vermesine de telmih vardır:

Bâde-i 'ışka vucûdı câmesin rehn itdi Kays
Âferînler ol melâmet bezminün kallâşına

Bakî 361/422

Kanaatkâr Mecnûn

"Âşık felekten altın işlemeli yastık beklemez. Mecnûn'un başına Leylâ'nın semtinin taşından haber versin." Mecnûn'un öyle altın sırmalı yastıklarda gözü yoktur. Onun için varsa yoksa Leylâ'dır. Bu yüzden ona Leylâ'nın köyünün taşı altın işlemeli yastıktan daha makbul gelecektir. Aynı zamanda Mecnûn'un kanaat sahibi olması da ima edilir. Altın işlemeli yastığı ya da taşı gönderecek olan felek olduğuna göre herkesin başına altın işlemeli yastık yağsa da Mecnûn'un başına taş yağacaktır:

Felekden bâliş-i zer-kâr ümîdin eylemez âşık
Ser-i mecnûna seng-i kûy-ı Leylâdan haber virsün

Zamîrî/N.Âsâr 270

Mecnûn Hükümdardır?

"Kim Kays gibi âşıklar topluluğunun başına padişah olursa has dairedeki çalı çırpının başına taç olur." Âşıklar zümresinin gerçek hükümdarı Mecnûn'dur, ancak bu hükümdarın başına konacak taç biraz farklıdır. Çünkü bu taç çöpten yapılmıştır. Burada Mecnûn'un saçının dağınıklığına ve başında kuşların yuva yapmasına da telmih vardır:

Kaysveş zümre-i 'uşşâka şu kim server olur
Has u hâşâk-ı harîmin başına efser olur
Bekâyî/Kınâlı-zâde 219

Vahşi Hayvanların Padişahı

"Mecnûn vahşi askerlerin hükümdarı idi. Benim gibi melamet ülkesini emrine almadı." Mecnûn vahşi hayvanlardan oluşan askerlere padişahlık yaparken, âşık ayıplanma, kınanma ve rüsvalık ülkesini ele geçirmeyi tercih etmiştir. Konu aşk olunca aşkın hükümdarına düşen acı, ıztırap, ayıplanma, rezillik vb.'dir. Dolayısıyla Fuzulî, Mecnûn'a üstünlük sağlamış görünmektedir:

Mecnûn ki pâdşâh-ı sipâh-ı vuhûş idi
Ben tek musahhar etmedi mülk-i melâmet
Fuzûlî 279/301

Bahar-Mecnûn İlişkisi

"Yüzünü görünce Nevaî'nin gönlü azdı, saçınla onu bağla. Zira o deli kavuşma baharıyla darmadağın olmuş." Beytin kurgusal zeminini bahar ve baharda tabiatın coşkunluğu oluşturur. Baharda coşanlardan birisi de nehirler ve sellerdir. Nevaî kapalı istiare ile sevgilinin yüzünü bahara, kendi gönlünü akarsuya ve sevgilinin saçını da taşmaması için akarsuların önüne vurulan bentlere benzetir. Baharda coşup taşanlar sadece akarsular değildir; baharın gelmesiyle kanları coşanlardan -zaten şair "gönlü azdı" derken bunu kasteder- biri de delilerdir. Bilindiği gibi bahar gelince deliler kaplarına sığmazlar ve delilikleri artar. Sevgilinin bahar misali yüzü görününce akarsuların önüne vurulan bentler misali Mecnûn'un coşkunluğu da sevgilinin saçıyla durdurulacak ve sakinleştirilecektir. Nevaî'nin tavsiyesi bu yöndedir:

Yüzüng körgeç Nevâyî köngli azdı zülfdin bend it
Kim ol mecnûn bahâr-ı vasldın âşüfte-hâl olmış
Nevâî-Fevâyidü'l-Kiber 271

"Ey cilveli sevgili! Hüzünlü gönlümün hatasını affet. Çünkü o, senin gamının ilkbahardaki Mecnûnudur." Arapçada hüzünlü anlamına gelen hazîn kelimesinde şibh-i iştikak yapan şair önce Farsça hazânı yani sonbaharı hatırlatır, ardından da bu şibhden mütevellit şibh-i iham-ı tezat yaparak nev-bahârla hazânı hatırlatan hazîni bir arada kullanır. Nâbî de Nevâî gibi baharda deliliğin arttığına işaret eder. Ancak o, yukarıdaki gerçeği delil olarak gösterir ve âşıkların anlayışla karşılanmasını diler. Ayrıca Nâbî şuh ve genç olan sevgili gibi gönlündeki aşk derdinin de çok taze olduğunu söyledikten sonra işareten ömrünün hazan mevsimine ulaştığını, yani yaşlandığını ima eder ve mazur görülmesi gerektiğini vurgular:

Ma'zûr tut hatâsını ey şûh-ı nâzenîn
Mecnûn-ı nev-bahâr-ı gamındur dil-i hazîn
Nabî 276/280

Mecnûn'un Mezarındaki Sümbül

"Mecnûn'un mezarının toprağından yükselen ve sümbüle benzeyen gönül dumanı âşıkların yanmalarının sonsuza kadar devam edeceğine işaret etti." Divan şiirinde lale ve gülden sonra en çok ismi zikredilen çiçeklerden birisi olan sümbül rengi, kokusu ve şekli itibariyle başta saç, bulut, duman vb. şeylere benzetilir. Beyitten de anlaşılacağı üzere eski Doğu mezarlarında servi, gül, lale, sümbül vb. bitkiler ve çiçekler mezarları çeşitli şekillerde süslerdi. Özellikle de bahar mevsiminde Osmanlı mezarları görüntüsü ve enfes kokusuyla en çok rağbet gören yerlerin başında gelirdi. Osmanlı mezarlarında bu bitkilerin canlısı yanında mezar taşlarına işlenen resimlerini de görürüz. Bilindiği gibi mezar taşlarında vefat eden kişinin toplumdaki statüsü, cinsiyeti veya yaşına göre bazı figürler yer almaktaydı. Bu figürlerle beraber sembolik anlamı da olan çiçeklerin mezar taşlarının süslemesinde tercih edildiğini görüyoruz. Muhtemelen bu tür çiçekler sonsuzluğu, cenneti ve cennet kokularını simgelemekteydi. Nâbî, aşığın mezarında veya mezar taşında yer alan bu sümbülün Mecnûn'un gönlündeki ah dumanı olduğunu ve sonsuz yanışı sembolize ettiğini söyler. Zira âşıkların aş-

kı ve dolayısıyla aşk acısı kıyamete kadar devam eder. Bunun en önemli işareti Mecnûn'un mezarından yükselen âh dumanıdır:

Bekâ-yı sûziş-i uşşâkı iş'âr itdi Mecnûnun
Çıkan sünbül-sıfat dûd-ı dili hâk-i mezârından
Nabî 926/618

Mezardaki Kudret Mumu

"Lale, Mecnûn'un mezarında yanan bir kudret çırasıdır, onun üstünde görünen de yanmış pervanedir, sakın yarası zannetme." Mecnûn'un mezarından yükselen lale, kudret mumuna ve ortasındaki siyah benek de muma yapışıp da kömür haline gelen pervane böceğine benzetilir. Laleye kudret mumu denmesinin sebebi ışığının kendinden olması ve sonsuza kadar yanmasıdır. Mezardan yükselen bu mumun kaynağı gönülde yanan aşk ateşidir. Mecnûn'un mezarından hiç sönmeyecek bir ışık yükseldiğine ve üstelik lale şeklinde olduğuna göre bu aşk İlahî aşktır. Çünkü tasavvufta lale Allah'ı, onda yok olan pervane de fenaya ulaşan aşığı simgeler:

Mezâr-ı Kaysda lâle yanar kudret çerâgıdur
Yanuk pervânedür üstinde anun sanma dâgıdur
Emri 165G

Kanlı Elbise Gülmek Demektir

"Gözden devamlı akan kan inip bütün vücudumu örter. Gam çölünün Mecnûnuyum, ben gülüyorum, elbisem gülüyor." Mecnûn çölün gerçek delisiydi ve devamlı Leylâsı için ağlardı. Halbuki Fuzulî'nin hem kendisi hem elbisesi gülüyor. Çünkü Fuzulî gam çölünün delisi, o ağlayan deli değil, gülen deli, yani delilikte Mecnûn'dan çok daha ileri bir makama ulaşmış. Aslında beyitten anlaşıldığı kadarıyla başlangıçta o da Mecnûn gibi ağlamış, hatta ağlamakta o kadar ileri bir safhaya ulaşmış ki kanlı gözyaşları boyunu aşmış. Bu ağlama delilikte onu bir adım daha ileri taşımış ve bu sefer de gülmeye başlamış. İşte bundan dolayı Mecnûn'u geride bırakmış. Diğer taraftan şair, gözden akan kanlı gözyaşlarının bütün vücudunu kaplamasını ve kırmızıya boyama-

sını "handân olmak", gülmek şeklinde yorumlar. Dem kelimesinin Arapça anlamı kan olduğu için iham-ı tenasüp sanatı da yapılmıştır. Diğer taraftan dem-be-dem ikilemesi gözden damlayan gözyaşlarının sesini yansıtmaktadır. Bir de son olarak beyitteki gam çölünün Mecnûnu olmak ve handân olmak gibi ifadeler aklımıza gül mazmununu getirmektedir. Şair kendisini çölde yetişen, açılmış, kırmızı özel bir gül olarak görüyor:

Kan yeter kim dem-be-dem gözden inip örter tenim
Deşt-i gam Mecnûnuyum ben handân u handân libâs
Fuzûlî 190/124

Nesîmî ve Mansûr'dan Farklı Bir Yöntem

"Saçının zencirini tutup Mecnûn gibi elbiseni parçala. Kendini ne Nesimi'ye ne de bizzat Mansur'a benzet." Saç, delilerin bağlandığı zincire benzetilir ve âşığa bu yolda nasıl olması gerektiği hakkında bir öğüt verilir: "Saç zincirine sarıl ve elbiseni parçala; bu yolda Nesîmî ve Mansûr'dan farklı bir yol tut!" Nesimî ve Mansur'un tutacağı bir dalı yoktu, yani Leylası ve onun saçı yoktu. Bundan dolayı onlar elbiseleri yerine derilerini parçalamak zorunda kaldılar, halbuki Mecnun saça tutundu ve elbisesini yırtmakla yetindi. Çünkü tutunacak bir dalı vardı. Diğer taraftan Mecnun sevgilinin saçının tesiriyle delirmiş ve elbisesini yırtmış, yani aklını kaybettiği için canından olmamış. Mecnun'un saçtan dolayı aklını kaybetmesi iki şekilde yorumlanabilir. 1. Kabiliyetinin yetersizliği dolayısıyla dayanamadı, halbuki Nesimî ile Mansur sonuna kadar dayandı ve şehit oldu. Ayrıca saçın kesret olması ve Mecnun'un ona tutunması şehitliğine engel olmuştur yorumu da çıkabilir. 2. Saç faktörü, Nesimî ile Mansur'u celbeden bir saç yoktu, eğer onların da önüne bir Leyla saçlı çıksaydı, onlar da Mecnun olabilirlerdi:

Câme-çâk ol zülfi zencîrün tutup Mecnûn gibi
Ne Nesîmîye ne hod Mansûra benzet kendüni
F. Kadîm 672/284

Dert Ortağı Kalmadı

"Aşk derdini Kays çekmiş, ancak ben ona yetişemedim. Gönlümün halini kime anlatayım, dert ortağı yok." Aşkın üstadı Kays'tır ve şair ona yetişememiştir. Çeken bilir düsturunca kendisini anlayacak, derdine ortak olacak kimse kalmamıştır. Ayrıca "erişmedim" denmekle Kays'ın üstünlüğü de kabul edilmiş olmaktadır:

Kays çekmiş derd-i 'ışkı ana ben erişmedim
Kime takrîr edeyim hâl-i dilim hem-derd yok

Ş. Yahyâ 116/184

Çektiklerimi Mecnûn'a Anlatsam

"Çöle gidip Mecnûn'u bulsam ve onunla dertleşsem. Halden anlamayanların elinden çektiklerimi bir bir ona anlatsam." "Bîgâne kaydı"ndan şikâyet eden şair kinaye sanatıyla hem cahillerin ve düşmanların yersiz suçlamalarından ve düşmanlıklarından usandığını hem de kayıt kelimesinin gerçek anlamıyla Mecnûn ve çekmek kelimeleri arasındaki ilişkiden dolayı iham-ı tenasüp sanatıyla Mecnûn gibi zincirlendiğini ima eder. Bu arada düşman kaydından çekmek deyiminde de kinaye sanatı yapıldığını görüyoruz. Şeyhülislam Yahya akıllı gibi görünenlerin kendisini anlamadığını ve bunların arasında adeta zincire vurulmuş deli gibi hissettiğini, bundan dolayı çöle Mecnûn'un yanına gitmekten başka çaresi kalmadığını söyler. Yani akıllıdan fayda göremedik, ümidimiz deliye kaldı demek ister:

Varıp Mecnûnu bulsam dertleşsem deşt ü sahrâda
Desem bir bir ana çekdiklerim bîgâne kaydından

Ş. Yahyâ 170/291

Mecnûn'la Helvâ Yemek

"Tez canlı bir bilgeyle savaşmak Mecnûn ile helva yemekten kolaydır." "Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır." atasözüne telmihte bulunan şâire göre Mecnûn gibi bir aşk delisi ile helva yemek, zeki ve çevik birisiyle kavga etmekten daha zordur. Bilindiği gibi eski kültürde helva yemek, tatlı yemek anlamına gelmektedir. Helvanın yüzlerce

değişik çeşidi vardır, kış gecelerinin en vazgeçilmez yiyeceğidir ve çok keyifli bir iştir. Bu kadar keyifli bir iş bile Mecnûn'la yapılmaz:

Mecnûn ile helvâ yimeden âsândur
Dânâ-yı sebük-rûh ile ceng u peygâr
Mustafa Samî/N.Âsâr 190

Herşey Mecnûn'un Derdinin Bir Parçası

"Leylâ Mecnûn'u seyretmek için çöle her gittiğinde bir gelincik tüm şarap renkli gözyaşı köpüğünü sunardı." Mecnûn çölde yaşarken Leylâ bir kaç kere onu görmeye gelir. Şâir, bu ziyarete dikkat çeker ve çölün her şeyiyle mecnûnlaştığını ima eder. Vahşi hayvanından dağına, çiçeğine kadar bütün çöl, Mecnûn'un halinden haberdardır ve onun derdine ortaktır. Bu yüzden bir dağ lalesi de köpüklü şarap renkli, yani kırmızı gözyaşını ona sunar. Aynı zamanda beyitte "hoş geldin merasimi" çağrıştırılmakta ve lalenin şeklinden dolayı kadeh vazifesi gördüğü vurgulanmaktadır:

Temâşâ itmeğe sahrâya varsa Leylî Mecnûnı
Sunardı bir şakâyık her habâb-ı eşk-i meygûnı
Zati 1719/455

Serap Değil Mecnûn'un Gözyaşının Buharı

"Ey çölde oturan! Gafil olma, her su serap değildir. Çölün yüzünü tutan Mecnûn'un sıcak gözyaşının dalgalanmasıdır." Çölde aşırı sıcaklarda susuzluktan kendinden geçen insanlar devamlı serap görürler. Aşırı sıcak devamlı bir şeylerin kaynadığı ve buharlaştığı görüntüsünü verir. İşte şâir bu görüntüye farklı bir yorum getirir ve hüsn-i talil sanatıyla insanların serap zannettiği o görüntüyü, Mecnûn'un gözyaşının buharlaşarak yükselmesi olarak yorumlar. Beyitte yanılsama içinde yanılsama vardır:

Olma ey sahrâ-nişîn gâfil degil her su serâb
Mevc-i eşk-i germ-i Mecnûndur tutan sahrâ yüzün
Fuzûlî 242/228

Vücûd Bir Sayfiye Yeri, Yaralar da Mecnûn Çerağı

"Yüz parça olmuş vücut bela erbabının güzel bir bahçesidir. Zira onun yaradan oluşan her bir lalesi Mecnûn'un çırasıdır." Âşığın yaralardan parça parça olmuş vücudu bir eğlence ve sayfiye yeri olarak hayal edilir. Bu sayfiye yerindeki lâle gibi görünen yaralar da Mecnûn çerağıdır, yani o meclisin mumudur:

Ten-i sad-pâre erbâb-ı belânın bağ-ı râğıdır
Kim onun dâğdan her lâlesi Mecnûn çerâğıdır
Hayali 124/103

Dâg Başında Zâg

"Ey Leyla! Aşk çölündeki lale senin mecnunundur, sakın zannetme ki siyah bir nokta üstünde bir karga yuva edinmiş." Hüsn-i tali sanatıyla lalenin görüntüsü bir karganın yuvası olarak yorumlanır. Ancak tersinden bir hüsn-i talil sözkonusudur. Çünkü Leyla'ya seslenen şair, siyah benek üzerinde karga yuvasıdır dediğin şey senin için delirmiş laledir, der. Yani sen onu lale zannetme demez, sen onu karga yuvası zannetme der. Şair siyah nokta üzerine karga yuva yapmış ve üzerine oturmuş dediğine göre akla birkaç ihtimal gelir. Ya bu lale siyah bir laledir. Ya da bu karganın alt tarafı siyah üstü kırmızıdır, yani alacalı bir karga çeşididir. İkinci ihtimalin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bir de lâle ile Leylâ arasında şibh-i iştikak olduğu söylenebilir:

Mahabbet deşti içre lâle Mecnûnundur ey Leylâ
Degül dâg-ı siyeh başında bir zâg âşiyân itmiş
Emri 229G

Örümcek Ağı: Mecnûn

"Ey Kays! Vücudun zayıflamış, Leylâ seni görünce beğenmez. Hüma kuşunun avlanmasında örümcek ağı tuzak olmaz." Leylâ Hümâ kuşuna, Mecnûn da zayıflığından dolayı örümcek ağına benzetilir ve Leylâ'nın Mecnûn'u görünce onu beğenmeyeceği ifade edilir:

Nizâr olmış tenin görmekle Leylâ sana râm olmaz
Hümâ saydına târ-ı ankebût ey Kays dâm olmaz
Ş. Yahyâ 105/142

Leylâ'nın Saadet Yuvası

"Mecnûn'a Leylâ'nın saadet yuvasını sordular. Göğsünü parçaladı ve yıkılmış gönlünü gösterdi." Leylâ'nın kutlu evi, Mecnûn'un virâne gönlüdür:

Sordular Mecnûna Leylânın sa'âdet-hânesin
Sînesin çâk etdi gösterdi dil-i vîrânesin
Lâ/R.Ahmed Cevdet-295

Vuslat Sözü Aşk Delilerini İkna Eder

"Sevgili kavuşma sözü verse Kays gibi deliler uzun yıllar sevgilinin geçeceği yola bakıp eğlenirler." Eğlenmek fiili beklemek, oyalanmak ve alay etmek anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığından iham vardır. Birinci anlama göre sevgilinin vuslat için söz vermesi, sadece Kays gibi deli âşıkları ikna eder. Bu âşıklar yıllarca sevgilinin semtinden gelecek güzel haberleri bekleyip dururlar. İkinci anlama göre ise sevgilinin kavuşma vadiyle Kays gibi deliler bile alay eder:

Va'de-i vasl itse dilber Kaysveş ehl-i cunûn
Nice yıllar reh-güzâr-ı yâra bakup eğlenür
N. Atâyî 451/29

Zamâne Leylâları ve Para

"Ey Yahya! Zamanenin yeni yetmeleri yanında dirhem veya dinar olmayan âşıklara Kays da olsa değer vermez." Şeyhülislam Yahya, 17. yüzyıl güzellerinin ve Leylâlarının aşka ve aşığa bakışına eleştirel bir yaklaşım sergiler. Çünkü zamanenin Leylâları kendilerinin yolunda ölen ve deliren âşıkları değil cebi parayla dolu gençleri tercih etmektedir:

Zamâne tâzesi Kays olsa Yahyâ i'tibâr etmez
Şu 'âşık kim bulunmaz dirhem u dînâr yanında
Ş. Yahyâ 104/340

Aklı Noksan

"Ey Sufi! Mecnûn o noksan aklıyla "Leylâ Leylâ" diye çölleri gezerken ben sevgiliyi ihmal mi edeyim?" Mecnûn "aklı eksik" olmasına rağmen, sevdiği için perişan olup çöllerde gezmektedir. Âdile Hanım'a göre aklı eksik olan bunu yaptığına göre kendisinin ondan geri kalması mümkün değildir:

Gezer Leylâ diye sahrâları Mecnûn olup uryân
O noksân aklı ile ben gâfil-i cânân mıyım sûfî
Âdile 449/163

Ayıplanma Taşları Aşk Binasının Temelinde

"Ben Mecnûn gibi ayıplanma taşlarından kaçmayıp onları bir araya getirdim ve aşk binasının temelini attım." Harputî, Mecnûn'un insanlardan kaçıp çölde yaşamasını ayıplanma taşlarından kaçmak olarak yorumlar. Halbuki kendisi bu taşlardan kaçmamış, aksine onları toplamış ve aşk binasının temelini atmıştır. Ayıplanma taşından sakınmak deyimini kinayeli olarak kullanan şair bir taraftan aşk yolunda insanların ayıplamasından çekinmediğini söylerken diğer taraftan çocukların aşk delilerini taşladıklarına işaret eder. Ayrıca teşbih-i belig-le aşkı binaya benzeten şair, bu binanın temelinin kınanma, rezil olma ve horlanma olduğuna dikkat çeker. Hatta kendisi o kadar çok ayıplanır ki bu taşlar binanın temeline yetecek kadar çok olur:

İtmeyip Mecnûn gibi seng-i melâmetden hirâs
Cem' idüp yer yer binâ-yı 'ışka ben kurdum esâs
Harputî 139/70

Çöl Delisi

"Âşıklığın halini Ferhat ile Mecnûn ne bilir? Zira birisi dağ adamı, birisi çöl delisidir." Cafer Çelebi'ye göre Ferhâd dağ adamı, Mecnûn da çöl delisidir, dolayısıyla bunların aşktan anlaması düşünülemez. Demek ki o aşkı entelektüel ve felsefi bir düşünce olarak görür ve şehirli insanların aşktan daha iyi anlayacaklarını ima eder:

Âşık hâletin Ferhâd ile Mecnûn ne bilür
Biri dağ adamıdur biri sahrâ delisi
Cafer Çelebi

Makam Sevdası Deli Zinciridir

"Akılsız Mecnûn gibi bağlanıp oturmayız. Kesinlikle makam ve mevkiye düşkünlük göstermez ve büyüklerden olmayız." Taşlıcalı Yahya, XVI. yüzyılın önde gelen devlet adamlarını makam ve mevkiye düşkün olmakla suçlar ve bu düşkünlüğü akılsız Mecnûn'un zincire bağlanması olarak yorumlar:

Kayd ile oturmazuz Mecnûn-ı lâ-ya'kil gibi
Mansıba meyl itmezüz hergiz ekâbir olmazuz
Yahya Bey 153/378

Mecnûn Kendini Bilmez

"Eğer Mecnûn seni bırakıp da Leylâ'yı severse buna şaşılmaz. Beyim bu dünyada kendini bilmez çoktur." Yahya Efendi kendi sevdiğinin daha güzel olduğunu iddia eder ve Mecnûn'un Leylâ'ya meyl etmesini "kendini bilmezlik" olarak niteler:

Koyup seni Leylâyı severse n'ola Mecnûn
Çokdur bu cihân içre begüm kendüyi bilmez
Yahya Bey 185/398

Bedevi Mecnûn Aşkı Ne Bilsin

"Çölde gezen Mecnûn'dan gamımı ve derdimi sormayın. Ne bilsin denizin halini, onun yaşadığı yer sahildir." Mecnûn çölde gezen bir bedevidir, bir bedevinin aşk gibi felsefi ve çetrefilli bir meselede bilgi sahip olması düşünülemez. Bunu bir temsille anlatacak olursak aşk bir denizdir ve bu denizin asıl zorlukları derin yerlerinde olur; ömrünü karada, yani sahilde geçiren birisinin deniz hakkında herhangi bir bilgi veya tecrübeye sahip olduğu söylenemez:

Beyâbân-gerd Mecnûndan gam u derdim su'âl etmen
Ne bilsin bahr hâlin ol ki menzilgâhı sâhildür
Fuzûlî 179/100

Mecnûn Dünyâ Endişesini Ne Bilir

"Deli fıtratlıyım, kavuşma Leylâsı'nın aşığıyım. Mecnûn dünya işlerinin inceliklerini ne bilir?" Müştak Baba, aşk yolunun delisi ve Leylâ'ya kavuşma iştiyakıyla doludur. Mecnûn ise bunun aksine çölü tercih etmiştir. O bu tür, dünyaya ait meselelerden anlamaz:

Şeydâ-menişim 'âşık-ı Leylâ-yı visâlim
Mecnûn ne bilir fikret-i endîşe-i dünyâ
Müştak 87/7

Aşkın Hali ve Dili

"Ey Cafer! Hesap günü bir araya geldiğimizde Mecnûn'a halimi anlatayım. Zira benim dilimi o bilir, halimden o anlar." Tadan bilir atasözü gereği Cafer Çelebi, mahşer meydanında kendisini sadece Mecnûn'un anlayacağını söyler. Çünkü aşığın hali gibi dili de başkadır. Böylece şair, kendisinden ve Mecnûn'dan başka gerçek âşık olmadığını da ima etmiş olur:

Rûz-ı mahşerde diyem Mecnûna Ca'fer hâlümi
Kim dilümi ol bilür ancak ol anlar hâletüm
Cafer Çelebi 339/136

Neyden Maksat

"Ey Esrar! Bugün gül bahçesinde ney bülbülle aşkta rekabete girince Mansur ile Kays'ın davasının tonunu anladım." Bir tarafta Mansur ile ney, diğer tarafta Kays ile bülbül yer alır ve şaire göre bu iki taraf arasında kıyasıya bir aşk mücadelesi vardır. Ayrıca bu âşıkların aşklarının nevasında, yani tonlamasında da bir takım farklılıklar sözkonusudur. Şair kendince tarafını belli eder ve bir şeylerin farkına vardığını, sırrı çözdüğünü ima eder. Şair, Mansur'un ve neyin tarafını tutarak onlardaki nevanın daha üstün olduğunu, yani onların aşkının İlahi aşk olduğunu söyler. Bilindiği gibi Mansur, İlahi aşkın şehidi idi ve ney de bir Mevlevi olan Esrar Dede için Allah yolunun ideal aşığı kabul edilmektedir:

Nevâ-yı da'vî-i Mansûr u Kaysı anladım Esrâr
Bugün gülşende ney da'vâ-yı 'ışk itdikçe bülbüle
E. Dede 523/216

Akranım Kalmadı

"Ferhat ile Mecnûn nerede diyerek inledim ve aşk dağında dün akranlarımı andım, ağladım." Zaîfî, kendisinden başka büyük âşık kalmadığını ve bu vadide yalnız kaldığını "akrânım andım ağladım" diyerek vurgular.

Kanı Ferhâd ile Mecnûn diyü feryâd eyleyüp
Kûh-ı 'ışk içinde dün akrânım andım ağladım
Zaifî 230/5

Ben Şâh, Mecnûn Nedîmim

"Aşkın şaşkınıyım, delilik eski dostumdur. Sevda askerinin padişahıyım, Mecnûn benim yardımcımdır." Mecnûn aşkın delisi olsa da Fehim delilikte daha eskidir. Ayrıca o, kara sevdaya tutulmuş aşk delilerinin de padişahıdır. Mecnûn'u yanına nedîm olarak almıştır. Mecnûn'la nedim olan şair, delilikle de kadim dosttur:

Vâlih-i 'ışkam cünûn yâr-ı kadîmümdür benüm
Şâh-ı sevdâ-leşkerem Mecnûn nedîmümdür benüm
F. Kadîm 600/224

Mecnûn Adaşım

"Mecnûn olduğum için Mecnûn'un halinden haber veriyorum. Onunla adaş olduğum için haber veriyorum." Nesîmî, Mecnûn'la ilgili haberleri aktarır, buna şaşılmaması gerektiğini söyler. Çünkü kendisi Mecnûn'un adaşıdır:

Çünki mecnûnum veririm hâl-i Mecnûnda haber
Şol sebebden kim anunla olmuşuz adaşlar
Nesîmî 132/5

Çeken Bilir

"Gamının Mecnûn'u senin aşkının muhabbetini nereden bilir, biliyor musun? Şahım bu bir beladır ve sadece çeken bilir." Mecnûn'un aşktan ve onun sıkıntılarından haber vermesi gayet normaldir. Çünkü "Bu belayı çeken bilir.":

Mecnûn-ı gam mahabbet-i 'ışkun neden bilür
Bu bir belâ durur bunı şâhum çeken bilür
İshak Çelebi 150/54

Mecnûn'un Deliliğini Gören Deli Olur

"Akla bağlı olan Mecnûn'u görse vahşileşir. Deliliğin zevkini Leylâ'ya âşık olan bilir." Mecnûn'u gören kişiler çok akıllı da olsalar delirirler. Çünkü bu delilikte öyle bir zevk vardır ki onu ancak Leylâ'yı sevenler bilirler. Böylece şair, Mecnûn'un deliliğinin çok cezbedici ve lezzetli bir şey olduğunu ima eder. Aklı engel, deliliği ise bir tür zevk olarak gören şair, Leylâ'ya aşık olmadan bu gerçeğin zor anlaşılacağını söyler:

Mecnûnu görse vahşet ider akla bend olan
Zevk-i cünûnu âşık-ı Leylâ olan bilür
S. Gülşenî 73/93

Meşhûr Olmak İçin Deli Ol

"Nerede bir akıllı varsa şan ve şöhretten nasipsizdir. Halbuki Mecnûn, delilik namıyla bütün dünyaya adını duyurmuştur." Dünyada yüzlerce akıllı insan var, ancak hiç birisi meşhur olamamıştır. Diğer taraftan Mecnûn, delilikle bir anda bütün dünyada tanınır hale gelmiştir. Ancak iham-ı tenasüp sanatıyla Kays'ı kelimesi hangisi anlamıyla okununca mana tam tersine döner ve: "Şan ve şöhretten nasibi olmayan bir akıllı var mı? Delilikle şimdiye kadar kim dünyaya şöhret salmıştır?" anlamı ortaya çıkar:

Kande bir âkıl ki var nâm u nişândan bî-nasîb
Kaysı meşhûr etmede dünyâya unvân-ı cünûn
Ş. Yahyâ 156/263

Yoldaşım Mecnûn

"Aşk yolunda dert ve çile yol azığımdır. Deli gönlümün Mecnûn dostu ve yol arkadaşıdır." Aşk uzun bir yol, dert ve eziyet onun azığı ve Mecnûn da yol arkadaşıdır:

Tarîk-i 'ışk içinde gussa vu gam zâd-ı râhumdur
Dil-i dîvânenün Mecnûn olupdur yâr u hem-râhı
Cinânî 615/295

Mecnûn'un Kasesi

Ey Leylâ salınışlı sevgilim! Beni diğer âşıklarla bir görme. Başımı Mecnûn'un kâsesi gibi kır, pişmanlığım yok." Leylâ ile Mecnûn kıssasına göre Leylâ yemek dağıtırken Mecnûn, kâsesini alıp sıraya girer. Leylâ her gelenin kasesine yemek koyar, sıra Mecnûn'a gelince elindeki kepçeyle Mecnûn'un kasesini kırar. Bunun üzerine Mecnûn: "Sevgili bizi diğerlerinden ayırdı." diyerek sevinir. Bu hadiseye telmihte bulunan Usûlî, Leylâ'nın Mecnûn'u diğerlerinden ayırdığını söyler; sevdiğinin de kendisini diğer âşıklardan ayırmasını ve aynı kefeye koymamasını ister. Hatta sen kasemi değil de başımı kır, yine bu yoldan dönmem diyerek bu yola baş koyduğunu ima eder:

Beni bir görme ey Leylî-hırâmım gayrilerle tek
Başımı kâse-i Mecnûn gibi sı inkisârım yok
Usûlî 159/63

"Leylâ, Mecnûn'un kasesini kırarak onunla aynı kaseden yemek yemeyi hedefledi." Nevî, Leylâ'nın bu hareketine Mecnûn'dan farklı bir yorum getirir. Mecnûn "Bununla beni diğerlerinden ayırdı." derken Nevî Leylâ'nın ağzından "İki kaseye gerek yok, ikimiz bir kaseden yiyelim" demeye çalıştığını söyler. Böylece Leylâ ikiliği aradan kaldırmış ve onu himayesine almış olacaktı:

Sımadan kâse-i Mecnûnı meğer Leylânun
Garazı sunmağ idi Kays ile bir kâseye dest
Nevi 33G

"Ne güzel bir ikram bu ki Leylâ güzellik sofrasının eğlencesini tertiplese arada kırılan hasta Mecnûn'un çanağıdır." Leylâ büyük bir ziyafet verir ve mükemmel bir sofra kurar, ancak bu sofranın nimetleri tamamen Leylâ'nın güzellik unsurlarından oluşur. Cömertçe sunulan bu ikramda herkes keyif sürerken beklenmedik bir olay gelişir ve hasta Mecnûn'un çanağı kırılır. Bu sofra güzellik sofrası olduğuna göre kırılan çanak da muhtemelen Mecnûn'un akıl çanağıdır. Yani Mecnûn bu çanak hadisesinden sonra delirmiştir:

Zihî izzet bu kim Leylâ safâ-yi hân-ı hüsn etse
Şikest olan arada hasta Mecnûnun çanağıdır
Hayali 130G

"Mecnûn'un Leylâ'ya çok incinmesinin asıl sebebi bahtsız başını tutarken kasesini kırmasındandır." Hikâyeye göre Mecnûn'un kasesi kırılınca seviniyordu. Ancak Hâletî bu rivayeti değiştirir ve kasesi kırılan Mecnûn'un incindiğini iddia eder. Şaire göre bunun sebebi Mecnûn'un başını uzatmasına rağmen Leylâ'nın başını değil de kasesini kırmasıdır:

Kâsesin kırdı tutarken ser-i bî-devletini
Gâyet incindügi Leylâ'ya budur Mecnûnun
Haleti 401G

"Felek Leylası yazık ki başımıza kast eder
Kasd ider başumuza hayf ki Leylâ-yı sipihr
Kırmasa kâsemüzi geçdük idi aşından
Haleti 634G

"Senin aşkının Mecnûn'u padişahlık makamını kıskanmaz. Köyünün köpeği çanağını başına aldı ve taç sahibi oldu." Mürettep leff ü neşrle sevgilinin mecnûnları, köyün köpeklerine benzetilir ve bu köpeklerin başlarına taç gibi olan çanaklarını geçirdiği söylenir. Ayrıca bu köpekler için sevgilinin kapısında köpek olmak padişahlıktan daha üstündür:

Senün Mecnûn-ı 'ışkun mansıb-ı şâhîye reşk itmez
Seg-i kûyun sifâlin başa aldı tâc-dâr oldı
Haleti 853G

Mecnûn Çocukların Elinde Oyuncak

"Yeni alışanlar onunla rekabete girişse şaşılmaz, çünkü Kays da kendi asrında çocukların oyuncağı idi." Yeni yetmelerin Mecnunla aşıklıkta boy ölçüşmesi ve çoluk çocuğun oyuncağı olduğu söylenir:

Nev-hevesler ne 'aceb eţse onunla da'vâ
Kendi asrında da bâzîçe-i tıflân idi Kays
Ş. Gâlib 324/131

Mecnûn Aşk Mektebin Talebesidir

"Ey Galip! Aşk mektebinde Molla-yı Cünun var. Kays onun dersinde ders okuyan bir çocuktu." Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk mesnevisine de telmihte bulunur ve aşk mektebinin hocasının Mollâ-yı Cünûn, talebesinin de Mecnûn olduğunu söyler. Ancak birinci mısradaki "var" kelimesi, Farsça'daki anlamıyla alınırsa, şair kendisini bu okulun hocasına, Mecnûn'u da bu okulun talebesine benzetir. Zaten Mecnûn yerine de Kays denmekle, çocukluk zamanına işaret edilmektedir:

Mekteb-i 'ışkda Monlâ-yı Cünûn var Gâlib
Kim anun dersine bir tıfl-ı sebak-hân idi Kays
Ş. Galib 324/131

Gam Padişahının Varisi

"O Leylâ gibinin gamından gam padişahı olsam şaşılmaz. Mecnûn delilik ülkesini bana bıraktı ve gitti." Leylâ'nın aşığı Mecnûn'dur ve delilik ülkesinde gam padişahıdır. Ancak Mecnûn ölmeden önce bu tahtın varisini işaret eder: Bâkî:

O Leylîveşin gamından n'ola olsam pâdişâh-ı gam
Cünûn mülkin bana ısmarladı Mecnûn ise gitdi
Bâkî 437/544

"Nerede bir gam varsa bende toplanır. Zira aşk ülkesinde Mecnûn'un varisi benim. Mecnûn onu işaret etmese de Fuzûlî kendisini Mecnûn'un varisi olarak görür. Çünkü Mecnûn'dan sonra bütün gamlar kendisinde toplanmıştır:

Bana cem' olur handa kim var bir gam
Benim mülk-i 'ışk içre Mecnûna vâris
Fuzûlî 153/47

"Aşk sultanı delilik makamını bana özel hale getirdi. Bu mantıklı makamda Mecnûn benim selefimdir. Aşk sultanı delilik makamına Nâbî Efendi'yi layık görür, Mecnûn da Nâbî'nin selefi, yani görevi devraldığı kişidir. Hâss'ın ikinci bir anlamı daha vardır ki iham-ı tenasüple beyitteki diğer kelimelerle beraber bir anlam birliği oluşturur. Bu anlama göre hâss Osmanlı devlet teşkilatında geliri yüz bin akçeden fazla olan ve devlet büyüklerine ayrılan araziye denirdi. Nâbî aşk sultanının bu büyük araziye, yani delilik arazisine kendisinden önce Mecnûn'u atadığını, Mecnûn'un ölümüyle de görevin, yani mansıbın kendisine devredildiğini söyler:

Hâss itdi cünûnı bana sultân-ı muhabbet
Bu mansıb-ı ma'kûlde Mecnûn selefümdür
Nabi 623/217

Kınanma Pazarcısı Mecnûn

"Ey gönül! Ferhat ile Kays sermayesini kaldırdı, ayıplanma pazarının önderliği sana kaldı." Aşk ve kınanma pazara, Ferhâd ile Mecnûn bu pazarın önde gelen tüccarlarına benzetilir. Şaire göre bu iki âşık pazardan eşyalarını toplayıp gidince bütün iş Nâbî'ye kalır:

Ferhâd ile Kays eyledi ber-çîde meta'ın
Ey dil ser-i bâzâr-ı melâmet sana kaldı
Nabî 1120/880

Tahttan Tabuta

"Aşk âleminin sonsuza kadar sürecek olan padişahıyız. Mecnûn gibi tahttan inip tabuta girmek yolunu tutmayız." Hayâlî kendisini aşk

âleminin tahttan hiç inmeyen şahı olarak görür. Halbuki Mecnûn, tahttan inmiş tabuta binmiştir. Beyitte virgülün yerini değiştirerek farklı bir okuma daha yapabiliriz. Bu okumaya göre "Mecnûn gibi aşk aleminin sonsuza kadar sürecek padişahıyız, bizim şanımız tahttan tabuta kadar değildir." anlamı çıkar. İlk okumada şair kendisini Mecnûn'dan üstün görürken ikincide bizim şanımız da Mecnûnunki gibi sonsuza kadar sürer demek ister:

Âlem-i aşkın müebbed şâhıyız Mecnûn gibi
Tahttan tâbûta nakl etmek degildir şânımız

Hayali 161/209

Tecrit Kervanında Nöbet

"Tecrit yolunun kervanıyız, tehlike korkusunu çekip bazen Mecnûn bazen ben sırayla nöbet bekleriz." Fuzûlî hem kendisini, hem de Mecnûn'u tecrit yolunun, yani tasavvuf yolunun yolcusu olarak görür. Çünkü Mecnûn da Fuzuli de dünyadan el etek çekmiş ve yokluğa ulaşmışlardır. Bu yolda kervana dışarıdan gelecek tehlikelere karşı sırayla nöbet tuttuklarını söyler. Ancak burada bir tezat var gibi görünür, çünkü bahsi geçen bu kervan tecrit kervanı olduğuna göre kayda değer hiçbir sermayeleri yoktur. O zaman çektikleri bu korku da neyin nesidir? Zira değerli eşyaları sevk eden kervanlar korku çeker ve nöbet beklerler. O zaman Mecnûn ile Fuzuli'nin kervanındaki eşyalar, fena ve bekâ gibi manevi değeri yüksek olan eşyalardır. Dünyaya ait geçici eşyaları taşıyan kervanlar bin bir tedbir alıp eşyalarını canları gibi korurken, uhrevî eşyaları taşıyan kervanların çok daha dikkatli olması gerekir. Çünkü dünyevî kervanları haramiler basarken uhrevî kervanları çok daha tehlikeli olan nefis ve şeytan basacak ve yok edecektir. Demek ki tecrit kervanlarının işi daha zordur ve bu kervanları ancak Mecnûn ve Fuzuli gibi manevi dereceleri yüksek olan aşk mürşitleri koruyacaktır:

Kârbân-ı râh-ı tecrîdiz hatar havfın çekip
Gâh Mecnûn gâh ben devr ile nevbet bekleriz

Fuzûlî 190/123

Aşkın Namusu

"Aşkın namusunu korumak şüphesiz benimle Mecnûn'a düşmüş. Ben bir zaman o bir zaman gam yükünü çekmekteyiz." Bu beyitte de aynı konu işlenir ve Fuzûlî, gam yükünü Mecnûn'la nöbetleşe taşıdıklarını ve aşkın namusunu yerde bırakmadıklarını ifade eder. "Cerem" kelimesinin sözlük anlamı günah, hata ve cinayettir. Şair kelimenin bu anlamlarıyla yük ve çekmek kelimeleri arasında ilgi kurarak iham-ı tenasüp yapar. Bu durumda Fuzuli hem kendisinin hem de Mecnûn'un herhangi bir günah işlemediğini, namus suçunu başkaları işlediği halde kendilerinin günahsız yere suçu üstlendiklerini ve cezasını sırayla çekeceklerini ima eder:

> Işk nâmusu ben ü Mecnûna düşmüş lâ-cerem
> Gam yükün çekmekteyiz ben bir zamân ol bir zamân
> Fuzûlî 236/216

Ben Hasta Mecnûn Dinç

"Gam yolunda benim geride kalıp da Mecnûn'un ilerlemesine şaşmayın. Zira sağlıklı ile yol arkadaşlığı hastaya zor gelir." Fuzûlî, Mecnûn'un sağlığıyla kendi sağlığını karşılaştırır ve kendisinin gam yolunda geride kalmasında şaşılacak bir şey görmez. Çünkü kendisi hasta, Mecnûn ise dinçtir; bu yüzden ona ayak uyduramamaktadır:

> Gam yolunda ben kalıp gitdikçe Mecnûn yok 'aceb
> Sayruya düşvârdur hem-rehlik etmek sağ ilen
> Fuzûlî 238/220

Hayalete Döndüm

"Zayıf cismim delilik çölünde hayal oldu. Değil Mecnûn'un cismine ruhuna benzemektedir." Şair, delilik çölünde kendi haliyle Mecnûn'un halini karşılaştırır ve kendisinin zayıflıktan hayalete döndüğünü söyler. Hatta Mecnûn'un cisminin değil de ruhunun sureti kadar kaldığını iddia eder:

Nâtüvân cismim cünûn deştide kim bolmış hayâl
Dime Mecnûn cismidin kim rûhıdın timsâldür
Nevâî-Bedâyi'ü'l-Vasat 160

Şehirde Mecnûnum Ammâ

"Nevâî'yi dostlarıyla beraber görürsen sakın Mecnûn değildir, demeyesin. O, göğsüne taş mı vurmuyor ya da vücudu çıplak mı değil?" Nevâî'nin çölde değil de şehirde dostları arasında bulunması mecnûnluğuna engel değildir. Eğer Mecnûn'u çocuklar taşlıyorsa, kendisi de göğsüne taş vurmaktadır. Yine Mecnûn'un üstü başı yırtıksa kendisi de çıplak bir haldedir. Nevaî, eski zaman Mecnûnları ile kendi döneminin Mecnûnlarını karşılaştırır ve Mecnûnluğun zamana, zemine ve topluma göre değişebileceğini ima eder:

Dost ara körseng Nevâyini imes Mecnûn dime
Taş mu urmas köksige yâ cismi 'üryân mu imes
Nevâî-Garâibü's-Sıgar 245

Leylâ'nın Çadırı Kalkan Olduktan Sonra

"Ey Mecnûn! Ayrılık çocukları gam taşını ne kadar yağdırırsa yağdırsın başımızın üstünde Leylâ'nın çadırı kalkan olduktan sonra gam yok." Nevâî, gamı başına atılan taşa, ayrılığı da o taşları atan çocuklara benzetir ve ayrılık çocuklarının üzüntü taşlarını başına atmasından rahatsız olmaz. Çünkü Leylâ'nın çadırı onun için kalkan vazifesi yapmaktadır. Birinci mısradaki gam ile ikinci mısradaki gam arasında cinas yapan şair "gam taşı başım için gam değil" der. Ayrıca "baş üzre" deyiminde kinaye sanatı yapan şair, gam taşları hiç yüksünmeden gerekli hürmeti gösteririz der gibi görünürken; "Gam taşları gelsin başımızın üzerinde yer alan çadır kalkan olur." demek ister:

Niçe yagdırsa gam taşın firâk etfâli ey Mecnûn
Ni gam baş üzre Leyli bârgâhı bolsa kalkanıng
Nevâî-Garâibü's-Sıgar 374

Kötü Söz Dolu Kadehtir

"Kötü sözlülerin tabiatı delinin şevk sarhoşluğunu arttırır. Mecnûn'a çocukların attığı her taş ağır bir şarap olur." Ârif'e göre kötü insanların söyledikleri sözler, aşk delilerini kamçılar. Şair bu tür insanları çocuğa, kötü sözlerini de taşa benzetir. Âşıklar için onların attığı bu taşlar dolu kadeh gibidir ve umulanın aksine sarhoşluğu arttıracaktır:

Cünûnun mest-i şevkin tab'-ı bed-gûyân ziyâd eyler
Olur Mecnûna bir rıtl-ı girân her sengi etfâlün
Ârif/N.Âsâr-319

Siz Dağda Vadide Keyif Sürün

"Ey Ferhat ve Mecnûn! Ben burada evsiz barksız perişanken sizler dağlarda ve vadilerde keyif sürün." Nevâî, Ferhâd ile Mecnûn'un dağa ve çöle düşmesini, bir nevi gezinti olarak yorumlamış ve "gezinti için gitmişler" havası vermiştir. Şairin kendisi de büyük bir âşıktır, ancak evsiz barksız ve kimsesiz olan bir âşıktır:

Tağ ile vâdîde iy Ferhâd ü Mecnûn siz tapıng
Âfiyet kim min alahan u alaman min besî
Nevâî-Bedâyi'ü'l-Vasat 644

Tek Cevap Dağlardan

"Ben de deli Kays gibi aşkın yalnız gezeniyim ki inlememin sadasına her zaman dert dağı cevap verir." Mecnûn gibi aşk yolunda yalnız kalan âşığın inlemesine tek cevap dağlardan gelir. Şaire göre dağların dışında dert ortağı yoktur. Beyitte sesin dağlarda yankılanması gerçeği de çağrıştırılmaktadır:

Ben ol tenhâ-rev-i ışkam misâl-i Kays-ı dîvâne
Sadâ-yı nâleme kuhsâr-ı mihnet hem-nefesdür hep
Edîp/N.Âsâr-13

Aks-i Sadanın Sebebi

"Dağlar Leylâ'nın kulağına Mecnûn'un ahı ulaşmaz diye onu yetiştirmeye çalışırmış." Hüsn-i talil sanatıyla dağlardaki yankılanmalar

Mecnûn'un ahını Leylâ'ya duyurma çabası olarak yorumlanır. Teşhis ve intak sanatıyla dağlar büyük bir kaygı ve telaşla Mecnûn'un ahını Leylâ'ya ulaştırma çabasındaki bir ulak gibi tarif edilir:

Kûhsâr anı yetişdirmeğe sa'y eyler imiş
Gûş-ı Leylâ'ya eger irmese âh-ı Mecnûn
Haleti 695G

Aklın Kuyruğu Olma

"Ey gönül! Delilik vadilerini tek başına dolaş. Aklın kuyruğu olup Kays'ın ruhunu utandırma." Âşık kendi gönlüne seslenir ve delilik vadisinde gezerken hiç kimseyi peşine düşürmemesini ister. Özellikle de bu vadiye akılla beraber gelmesini hiç tavsiye etmez. Zira bu davranış Kays'ın ruhunu da rencide edecektir. Şairin aklı kabul etmemesi hem delilik vadisinde akla yer olmamasını, hem de deliliğin yalnız yaşanacağını ima içindir:

Teferrüc kıl cünûn vâdîlerin ey dil tek u tenhâ
Düşüp dünbâl-ı akla rûh-ı Kaysı şermsâr etme
Nâilî 286/304

Bir Değil Bin Deli Var

"Efendi! Mecnûn'u ayıplayanın aklı var mı? Heva ehli arasında bir değil bin deli var." Râgıp Paşa Mecnûn'u ayıplayanları akılsızlıkla suçlar. Çünkü nefsine uyanlar içinde bir değil bin deli vardır:

Efendi ta'n edenin aklı var mı Mecnûna
Gurûh-ı ehl-i hevâ içre bir mi bin deli var
K. Ragıp 154/6

Kays'ın Başına Kasem

"Ey sarhoş âşık! Eğer feleğin bütün eziyetleri aklı başında olan insanlara değilse Kays'ın başı üzerine yemin olsun." Şaire göre felek, aklı başında olan insanlara eziyet etmektedir. Bu konuda hiçbir tereddüdünün olmadığını göstermek için de "Mecnûn'un başına yemin olsun" der. Çünkü kutsal şeylere ve baş üzerine yemin etmek doğruluğuna ke-

sinlikle emin olunan konularda yapılır. Diğer taraftan feleğin eziyeti akıllıya ise Kays'ın veya sarhoş aşığın başı üzerine yemin etmenin de herhangi bir zararı olmasa gerek. Zira onların aklı zaten yoktur. Şair burada, olmayan bir şey üzerine yemin etmiş olur:

Olsun ser-i Kaysa kasem ey âşık-ı ser-mest
Hep cevr-i felek merdüm-i huşyâra değilse
E. Dede 520/212

Sabâ Mecnûn Olur

"Sabah rüzgârı Leylâ gibi olan saçının arzusuyla Mecnûn olup yürür ve bu yolda benim gibi başını terk eder." Sabâ rüzgârının esmesi, sevgilinin saçının arzusuyla her şeyi terk edip âvâre bir şekilde dolaşması olarak yorumlanır ve hüsn-i talil sanatı yapılır. Ayrıca hevâ kelimesinin ikinci anlamı olan rüzgâr ile sabâ arasında îhâm-ı tenasüp sanatı da yapılır ve sabah rüzgârını sevgilinin saçının rüzgârı hareket ettirdi, denir. Son olarak eğer Leylî, kelimesinden sonra virgül koyacak olursak farklı bir okumayla karşılarız. Buna göre "Ey Sevgili! Leylâ senin saçının arzusuyla Mecnûn olup yürür. Sabah rüzgarı da bu yolda benim gibi başını terk eder." manası çıkar:

Leylî saçun hevâsile Mecnûn olup yürür
İdüp bu yolda bencileyin terk-i ser sabâ
Zâifî 50/3

Leylâ'nın Düğünü

"El değmemiş manaya olan özlemimle sözümün makamı Leylâ'nın düğünündeki Mecnûn'un ağıtı gibidir." Şair, şiirlerinde el değmemiş manaya ulaşmanın hasretini solukladığını ifade eder. Bunu da Leylâ'nın düğününde Mecnûn'un mersiye söylemesine benzetir. Bikr kelimesinin bekaret anlamıyla Mecnûn, sûr ve Leylâ kelimeleri arasında iham-ı tenasüp yapılır; Mecnûn'un Leylâ'ya dokunamadığı ve bu özlemle ağıt yaktığı da ima edilir. Çünkü bu düğün Leylâ ile Mecnûn'un düğünü değildir. Ayrıca leff ü neşr-i mürettep sanatı yapılır ve bikr-i mana ile Leylâ'nın düğünü, sözün makamı ile de Mecnûn'un mersiye-

si arasında paralellik kurulur. Diğer taraftan beytin farklı bir okuması daha yapılabilir:

Bikr-i ma'nâya tahassürle nevâ-yı suhanım
Sûr-ı Leylâdaki mersiyye-i Mecnûn gibidir
Ş. Gâlib 290/72Ş

Mecnûn Önceden Giden Gözcü

"Ecelin dar kapısını gördüm ki çok korkulu bir yoldur. Önümde Ferhat ile Mecnûn'u gözcü olarak görevlendirdim." Şair eceli dar bir geçite benzetir ve yolunun çok korkunç olduğunu söyler. Ferhâd ile Mecnûn'un kendisinden önce bu yoldan geçmesini de "Onları önden gözcü olarak gönderdim." yorumuyla anlatır. Böylece Mecnûn'un eski çağlarda yaşamasını ve eski bir âşık olmasını da farklı bir gerekçeyle ifade etmiş olur. Diğer taraftan beytin kurgusal zemininde eski derbentleri ve bu derbentlerdeki tehlikeleri görüyoruz. Osmanlılar döneminde bu derbentlerde yol güvenliğini sağlamak için derbent ağaları görev yaparmış. İşte şair Ferhat ile Mecnûn'u en tehlikeli derbent olan ecel derbentinin derbent ağası olarak görür:

Ecel der-bendini gördüm ki gâyet korhulu yoldur
Hemân Ferhâd u Mecnûnı önümce dîdebân itdüm
Yahya Bey 262/446

Kara Tenli Mecnûn

"O Leylâ çehreli sevgilinin parlak yanağındaki beni güneşte yatan Mecnûn'un kararmış teni gibi olmuş." Gayr-i Mürettep leff ü neşr ile güneşle yanak ve Mecnûn'un kararmış teni ile Leylâ'nın yanağındaki ben arasında paralellik kurulur. Bu arada Mecnûn'un ten rengi hakkında da bir işaret sözkonusudur. Yahya Bey'e göre Mecnûn siyah tenli bir delikanlıdır:

Kararmış günde yatmakdan ten-i Mecnûn gibi gûyâ
O Leylî-çihrenün hâli 'izâr-ı tâb-dâr üzre
Yahya Bey 376/513

Aşk Harfini Okudum

"Ben aşk harfini okuduktan sonra benim bütün derslerim Vamık, Ferhad ve Mecnûn destanları oldu." Nevâî, okulda aşktan başka herhangi bir ders okumadığını söyler ve bu yüzden üç büyük aşk destanını okuduğunu vurgular. Leylâ ile Mecnûn mesnevisine göre herkes okulda elifbayı okuyup da ilerlerken Mecnûn Leylâ'yı gördükten sonra bir türlü elif harfini geçemez. Muhtemelen şair, mesnevideki bu bölüme telmihte bulunmaktadır:

Tâ okup min 'ışk harfin ders ü tekrâr u sebak
Vâmık u Ferhâd u Mecnûn dâstânıdur manga

Nevâî/Bedayiü'l-Vasat 15

Aşk-Akıl İlişkisi

"Allah Allah! Aşk mektebinin ne büyük arifleri varmış. Bu mektebin delisiyle devrin en büyük akıllısı baş edemez." Şair klasik şiirdeki aşk-akıl ya da arif-müderris ikilemine dikkat çeker ve aşk ile arifin tarafını tutar. Aşk mektebindeki âriflerle zamanın en akıllılarının bile boy ölçüşemeyeceğini ifade eder:

Allâh ne ârifleri var mekteb-i aşkın
Mecnûnu ile âkıl-ı devrân edemez bahs

Hayali 264/28

Ben ve Sevdiğim Kişiliksizdir

"Bende ve sevdiğimde adamlık yoksa şaşılmaz. Çünkü delide karakter, peride de insanlık olmaz." Şair kinaye sanatıyla ne kendisinde, ne sevdiğinde kişilik olmadığını söyler, ancak buna şaşılmaması gerektiğini de vurgular. Çünkü birisi deli, diğeri de perîdir:

Eger yok âdemîlığ minde vü yârımda tang irmes
Ki mecnûnda kişilik yâ perîde bolmas insânlık

Nevâî-Bedâyi'ü'l-Vasat 319

Asıl Gam Bana

"Benim gibi çılgın bir deliden uzakta sana gam yok. Senin gibi huri simalı bir periden uzakta olduğum için asıl zorluk benimdir." Sevgili çılgın bir deliden uzakta olduğu için üzülmek bir yana sevinir. Halbuki asıl zorluğu ve derdi hurî sıfatlı sevgiliden ayrıldığı için âşık çekmektedir. Aslında aşığın bu kadar çılgın bir deliye dönmesi peri gibi olan sevgilinin onu çarpmasıyla olmuştur:

Sanga ni gam min kibi mecnûn-ı şeydâdın yırak
İş mangadur sin perîveş hûr-sîmâdın yırak
Nevâî-Nevâdirü'ş-Şebâb 317

Taşlama

"Mecnûn'un hali iyiydi, zira başına konan kuşlarla dost olmuştu. Halbuki delilik taşı başıma yağalı beri onlar benden uzaklaştı." Nevâî, farklı bir hayal yakalar ve kendisiyle Mecnûn'un yalnızlığını karşılaştırır "Mecnûn hiç olmazsa başına konan kuşlarla arkadaşlık yapıyor, benim öyle bir şansım da yok, çünkü başıma delilik taşları yağıyor." der. Böylece o, hem derdini anlatacağı kimsenin olmadığını, hem de ne kadar yalnız kaldığını vurgulamış olur:

Hoşâ Mecnûn ki me'nûsı idi başığa konğan kuş
Cünûn taşı yağardın başıma ol hem imes râmım
Nevâî-Fevâyidü'l-Kiber 420

Deliliğim Perî Çarpmasından

"Ey hekim! Nasihat etmen ve zorlaman deliliği ortadan kaldırmaz. Zira bir peri yanaklı beni deliye çevirmiştir." Aşka düşen delilere başta doktorlar ve bilge kişiler olmak üzere çeşitli tedavi yöntemleri uygular ve aşk delisini bir hastalık olarak gördükleri aşktan kurtarmaya çalışırlar. İşte bahsi geçen bu kesimin iki tedavi yöntemine dikkat çekilmiş: 1. Nasihat etme, 2.Yasaklama ve zor kullanma. Bu iki yöntemi de şairler ve mutasavvıflar doğru bulmazlar. Çünkü onlara göre aşk hastalık değildir, yani doktorlar ve felsefeciler daha işin başında teşhisi yanlış koydukları için başarılı olma şansına sahip değildirler. Şayet

bu yöntem doğru bile olsa onlar Nevâî'nin deliliğinde çaresiz kalacaktır. Çünkü onun deliliğinin sebebi perî yüzlü bir güzeldir. Yani o, bir perî tarafından çarpılmıştır ve çaresiz bir hastalığa düşmüştür:

Pend ile zecring cünûnum def'i itmes iy hakîm
Kim perî-ruhsâre'î mecnûn misâl itmiş mini
Nevâî-Fevâyidü'l-Kiber 649

Âşığı Delirten Güzelliğin Nurlarıdır

"Ey dost! Güzelliğinin ışığı parlak nurunu salalı beri Mecnûn gibi hayrete düştüm ve inlemekteyim." Âşığın inlemesi ve Mecnûn gibi hayretler içinde kalması sevgilinin güzelliğinin nurlarından kaynaklanır. Âşık Paşa'nın bahsettiği hayranlık, hayret makamının neticesidir. Bu mertebeye ulaşanlar sekr halinde olurlar ve büyük bir şaşkınlık yaşarlar. İşte Paşa da seyr ü sülukta bu makama ulaşmış ve Mecnûn gibi ağlayıp inlemektedir:

Cemâlin pertevi iy dost salalı nur-ı envârı
Olup Mecnûnveş hayrân kıluram nâle vu zârı
Âşıkpaşa 50

Yaram Dağüstü Bağ

"Ey Leylâ sıfatlı sevgilim! Gönlümün yarasında gül yüzünün arzusu (nuru) yer tutalı beri benim gibi Mecnûn'a dağ üstü bağ oldu." Âşık Leylâ gibi güzel olan sevgilinin gül yüzünü görünce gönlündeki yaralar yeniden nükseder ve kızarmaya başlar. Şair bu görüntüyle dağ üstündeki bahçe arasında benzerlik kurar ve cinas da yaparak ikisini birbirine benzetir:

Dâğ-ı dilde edeliden gül yüzün şevki makâm
Oldu ben Mecnûna ey leyli-sıfât dağ üstü bâğ
Necati 269/264

Leylâ'nın Güzelliği Bir Yansımadır

"Mecnûn kendi yansımasının aşkını seyredebilmek için Leylâ'nın güzelliğini ayna etti." Leylâ'nın güzelliği aynadaki görüntüden ibarettir ve aslında Mecnûn, onda kendi aşkının görünüşünü seyretmektedir.

Yani Leylâ, Mutlak Güzel'in yansımalarından bir yansımadır ve onun tek marifeti iyi bir ayna olmaktır:

Kendi 'aşk-ı sûretin Mecnûn temâşâ kılmağa
Sûret edip tal'at-ı Leylâyı kıldı âyîne

Hayâlî 503-264

Büyücü Gamzelerle

"Sevgili, aşığını sihir ve efsunla delirtirmiş; hile vadisinde o cadı gamzeler neymiş?" Nâbî sevgililerin büyücü olduklarını düşünür. Ona göre Kays'ın Mecnûn olması tamamen yan bakışların hile ve büyüsüyle gerçekleşen bir hadisedir. Çünkü sevgilinin yan bakışı hilede benzersizdir:

Âşıkın sihr ü füsûnuyla idermiş mecnûn
Vâdî-i mekrde ol gamze-i câdû ne imiş

Nabi 713-344

Kavuşma Karanlığı

"Ey Zâtî! Biz öyle bir Mecnûnuz ki Leylâ ile aramızda kıl kadar bile bir mesafe yokken yine de vuslatın sevdasındayız." Zâtî de bir Mecnûn'dur, ancak onun Mecnûnluğu diğer Mecnûnlardan farklıdır. O, Leylâsı ile istediği zaman vuslata erecektir, çünkü aralarında bir kıl kadar bile mesafe yoktur. Ancak yine de Leylâ'ya kavuşmanın sevdasıyla yanıp tutuşmaktadır. Zâtî aşk yolunda çok sıkıntılar çekmiş ve kara sevdaya düşmüştür. Arada kıl kadar bile bir perde kalmamışken, yani tam kavuşacakken kavuşmanın dehşetiyle delirmiştir. Yani o, diğer Mecnûnlardan farklı olarak bütün perdeler kalkıp da sevgiliyi görünce deliren Mecnûndur. Ayrıca beyitte sevda kelimesinin ikinci anlamı olan siyahlıkla kıl ve Leylâ arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır. Yani âşık hedefi olan yüze veya dudağa kavuşmak için sevgilinin en son saçını da aşmış ve son engelden sonra tekrar bir aşk deliliğinin karanlığına düşmüştür:

Biz şu Mecnûnuz ki Zâtî arada Leylâ ile
Yoğ iken bir kılca perde vaslı sevdâsındayuz

Zatî 525G-29

Aşk Pîri Tıraş Etmedi

"Can sermayesini süs diye terk etmeyince aşkın piri Ferhat ile Mecnûn'u tıraş etmedi." Hayâlî Bey farklı bir hayal yakalar ve aşk üstadını berbere, Ferhâd ile Mecnûn'u da tıraş olmak için berbere gelen müşterilere benzetir. Ancak aşkın pîri bu iki âşıktan tıraş karşılığında canlarını istemektedir. Çünkü her ikisi için de canları birer süstür ve aşk yolundakilerin süsle işleri olmaz. Aşk piri tasavvuftaki mürşit ve can da kesrettir. Bu yüzden şair canı dünya malına benzetir. Ayrıca kapalı istiare ile can metaı tıraş edilecek olan saça benzetilir ki saç da tasavvufta kesrettir. Zaten şair tecemmül kelimesiyle de candan kastın saç olduğunu ima eder. Çünkü saç erkekler için de kadınlar için de süstür:

Cân metâ'ını tecemmül deyü terk etmeyicek
Pîr-i aşk etmedi Ferhâd ile Mecnûnu tıraş

Hayali 165-166/222

Resimdeki Kavuşma da Yeter

"Ey padişahım! Minyatür ustaları ikimizin resmini Leylâ ile Mecnûn gibi aynı sayfada çizerlerse kavuşma olarak bu bana yeter." Âşık Çelebi, sevgilisiyle vuslatın imkânsız olduğunu görür ve hiç olmazsa sevdiğiyle resminin aynı sayfada çizilmesini ister. Bu şekilde de olsa kavuşmuş olmaktan mutluluk duyacaktır. Diğer taraftan minyatür ustalarının onların resimlerini bir sayfada çizmesi kitaplara ve minyatürlere konu olacak kadar büyük bir aşk yaşadıkları anlamına da gelecektir:

Leylî vü Mecnûn gibi nakkaşlar bir safhada
İkimüz nakş eylemek şâhum yeter vuslat bana

Âşık Çelebi 153-154/6

Mecnûn'un Aşk Hanedanlığı

"Mecnûn'un aşk hanedanlığından beri yıkıktı. Ben gözyaşımın gümüşünü harç edip o viraneyi mükemmel bir bina haline getirdim." Hayâlî Bey aşkı, Osmanoğulları ve Selçukoğulları gibi soylu bir aile olarak görür ve bu hanedanlığın son hükümdarının Mecnûn olduğunu

söyler. Mecnûn'dan sonra harap olan bu hanedanlık Hayali Bey ile beraber yeniden eski ihtişamlı günlerine dönecektir. Çünkü âşık, gümüş gibi olan gözyaşlarını harç yapmış ve bu hanedanlığı ayağa kaldırmayı başarmıştır. Ayrıca şair harc kelimesinde tevriye yapar ve harcamak anlamında da kullanır. Bu durumda gözyaşlarını gümüşe benzeten şair, bu gümüşleri bozdurarak Mecnûn'un aşk binasının tamiratında harcadığını söylemiş olur:

Hânedân-ı aşk-ı mecnûndan beri virân idi
Sîm-i eşkim harc edip virânın abâd eyledim
Hayali 201/323

C. DEĞİŞİK AÇILARDAN LEYLÂ VE MECNÛN MESNEVİSİ

1. MECNÛN VE KISSA (EFSANE)

Şairlerin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi de bu aşk hikayesinin efsaneleştiği ve kendi yaşadıklarıyla örtüştüğüdür. Bazı şairler Mecnûn'un aşkının efsaneleştiğine vurgu yaparken, bazıları kendi aşklarının daha büyük olduğunu, bazıları da bu aşk hikayesinin artık eskidiğini vurgularlar. Özellikle son gruptaki şairler yeni ve orijinal aşk hikâyelerine ihtiyaç olduğunu söylerler.

Mecnûn Kıssası Gussadan Hisse

"Hz. Yûsuf'un kıssası dostlara nakledildiğinden beri Leylâ ile Mecnûn kıssası sıkıntıdan bir hissedir." Yûsuf u Züleyha kıssası ile Leylâ ile Mecnûn kıssalarını karşılaştıran şair, ikinciyi kıssadan hisse değil de gussadan hisse olarak görür. Yani bu kıssa sıkıntı ve tasadan başka bir şey değildir. Şair bu değerlendirmeyle Yûsuf kıssasısın ahsanü'l-kasas, yani kıssaların en güzeli olduğunu, buna karşın Mecnûn kıssasının ise insanı sıkıntıya boğan bir kıssa olduğunu ima eder:

Gussâdan bir hissedir Leylî vü Mecnûn kıssası
Dostâna nakl olaldan dâsitânı Yûsufun
Ahmet Paşa 194/159

Mecnûn gibi Destân Oldum

"Ey İshak! Bu âleme Mecnûn gibi destan olmamın sebebi bir Leylâ saçlı güzelin ayrılık kıssasından dolayıdır." Sevgili Leylî saçlıdır, Leylî kelimesindeki tevriyeden dolayı hem Leylâ saçlı hem de siyah saçlı anlamlarına gelir. Her halükârda âşık sevgilinin bu saçlarına vurulmuş ve sonra da ayrılık yaşamıştır. Yaşadığı ayrılık onu Mecnûnlaştırmış, yani delirtmiştir. Ardından da bu kıssa çok beğenilmiş ve destanlaşmıştır. Kıssa kısa kelimesini de hatırlatmakta, ancak iham-ı tezatla hem Leylâ'nın saçının uzunluğunu hem de kıssanın uzun zaman okunduğunu -çünkü destanlaştı- akla getirmektedir:

Bir saçı Leylî nigârun kıssa-i hecriyledür
Âleme Mecnûn gibi İshâk destân oldugum
İshak Çelebi 167-226

Bu Sevda Akıllıyı Mecnûn Eder

"Ey Sevgili! saçının hayaliyle uykuya daldım, karmakarışık konuştum. Zira Aşk Leylasının efsanesi akıllıyı bile deli eder." Âşıka hiçbir yerde rahat yoktur, o uykuda bile rahat edemez. Çünkü bu efsane akıllıları bile deli etmektedir:

Hâba vardum fikr-i zülfünle perîşân söyledüm
Âkılı Mecnûn ider efsâne-i Leylâ-yı 'ışk
A. Aynî 348/115

Leylâ'ya Mecnûn'un Aşkı Masal Gelir

"Ö cilveli sevgiliye ayrılık hikâyesini hiç anlatma. Çünkü Leylâ'ya Mecnûn'un gamlı kıssası hikâye gibi gelir." Sevgililer âşıkların halinden anlamaz. Onlar âşıkların çektiklerini hikâye olarak görür ve masal dinler gibi dinlerler:

Nakl eyleme hikâyet-i hicri o şûha hîç
Leylîye kıssa-i gam-ı Mecnûn mesel gelür
Ş. İshak 328/23

Bizim de Destânımız Meşhûr Oldu

"Eskiden yaşayanlar ne edip edip bir nam koyup gittiler. Leylâ ile Mecnûn kıssası gibi bizim de destanımız söylenir." Bizden öncekiler çalıştı, çabaladı ve bir ad koydu gitti. Biz ise Leylâ ile Mecnûn destanı gibi olan aşkımızla meşhur olduk:

Geçenler n'itdi n'eyledi her birisi bir ad kodı
Leylîyile Mecnûn gibi söyleniser destânımuz

Âşıkpaşa 46

Yeni Kıssa Gerek

"Sevgilinin saçının zincirinin esiri olacak deli bir gönül gerek. Mecnûn kıssası eskidi, yeni bir efsane gerek." Mecnûn kıssası eskimiştir ve yeni bir kıssaya ihtiyaç vardır. Yeni kıssanın kahramanı bizzat şâirin kendisidir. Ya da yüzyıllar boyunca aynı kıssayı anlatmaya ne gerek vardır. Kahramanları ve içeriği farklı yeni bir aşk hikayesi yazmanın vakti gelmiştir, demek ister:

Zülfi zencîri esîri dil-i dîvâne gerek
Eskidi kıssa-i Mecnûn yeni efsâne gerek

İshak Çelebi 145-211

"Gördüm ki Kays ile Ferhat'ın kıssası eskimiştir, kendimizden yeni efsaneler icat edelim." Atâyî de İshak Çelebi ile aynı görüştedir. O, İshak Çelebi'nin mazmununu, aşağı yukarı aynı kelimeleri kullanarak tekrar eder. Ancak Atayi'nin yazdığı mesnevilerle yeni efsaneler icat ettiğini ve sözünün arkasında durduğunu görüyoruz. Beyitte geçen "kendimizden" ifadesi yeni efsaneleri yazmak kadar yaşamak anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Eskimişdür gördüm kıssa-i Kays u Ferhâd
Kendimizden yeni efsâneler îcâd idelüm

N. Atâyî 589/166

"Kayy ile Ferhad'ın aşk meydanındaki hali bilindi. Zâl gibi olan bu feleğe kendini bildiren yeni bir pehlivan gelsin." Şâire göre aşkı kabul-

lenmek güreşe soyunmak gibi algılanır. Bu arsanın eski güreşçileri Kays ile Ferhaddır, güreş meydanındaki rakipleri ise savaşçı Zâl'e benzeyen "Felek"tir. Ancak Felek bu iki güreşçinin meydanda yapacağı bütün oyunları öğrenmiştir. Dolayısıyla bu meydanın yeni güreşçilere, özellikle de Zâl'e kendini bildirecek, yani haddini bildirecek yeni güreşçilere ihtiyacı vardır. İran mitolojisinin kahraman hükümdarlarından Rüstem'in babası olan Zâl, ak saçlı olmasından ve büyük bir güreşçi olmasından dolayı teşbih-i beligle felek ona benzetildi. Demek ki şair, bir taraftan aşk meydanına yeni pehlivanlar isterken bir taraftan da hikâyenin, yönteminin, olay örgüsünün vb. değişmesini de istemektedir:

Bilindi arsa-i 'ışk içre hâli Kays u Ferhâdun
Sipihr-i Zâle kendin bildürür bir pehlevân gelsün
N. Atâyî 608/185

"Nabi ile o afet gibi olan güzelin hallerini anlat. Leylâ ile Mecnûn efsanesinden usandık." Şâir, altı yedi yüzyıl aynı efsanenin anlatılmasına isyan eder ve biraz da kendi efsanesinin anlatılmasını ister:

Nâbî ile ol âfetün ahvâlini nakl it
Efsâne-i Mecnûn ile Leylâdan usanduk
Nabi 756-395

"Ferhat ile Kays kıssaları devamlı olarak tekrarlanır. Zamane köhnemiş kıssaları yeniden yazar." Şeyh Gâlib de Mecnûn kıssasının çok tekrar edilmesinden şikayetçidir. Çünkü bu kıssayı modası geçmiş olarak nitelemektedir. Şeyh Galip'in konuyla ilgili eleştirisi de Atayî gibi sözde kalmaz, Hüsn ü Aşk adlı mesnevisiyle yeni bir hikaye ve yeni kahramanlar icat eder. Diğer taraftan şair "müdâm" kelimesinde tevriye yapar ve şarap anlamını da çağrıştırır. Bu durumda Mecnûn kıssasının şarap gibi eskidikçe tekrar edildiği, dolayısıyla kıymetinin arttığı vurgulanır. Bu manayı "tâzeler" kelimesinin desteklediğini de görüyoruz:

Ferhâd u Kays kıssası tekrâr olur müdâm
Efsâne-i kühenleri eyyâm tâzeler
Ş. Galib 293/75

Mecnûn Aşk Hikâyesini Uzatmış

"Mecnûn aşkla sevdiğinin saçına gönül verip sevdalara düşmüş ve aşk efsanesini uzatmış." Mecnûn Leylâ'nın saçlarına gönül vermiş ve büyük bir sevinç duymuş. Yani işin başında her şey yolunda; aşk kolay ve sevgiliye ulaşmak da çok yakınmış gibi görünmüş. Ancak Mecnûn işin içine girince hiç de öyle olmadığı anlaşmış, çünkü sevgilinin saçına sevdalanmış, aşk zorlaşmış ve sevgilinin çok uzakta olduğu anlaşılmış. Yani çölde görülen serap misali çok yakındaymış gibi görünen sevgilinin ulaşılmaz olduğu anlaşılmış. Ayrıca şair muhabbetle aşk ve sevda kelimeleri arasındaki ince ayrıma da dikkat çekmiş oluyor. Muhabbet ölçülü bir sevgiyken aşk ve sevda aşırıya kaçan sevgilerdir. Diğer taraftan dırâz etmiş denirken saçın uzunluğuyla efsanenin uzunluğu arasında paralellik kurulduğu da görülür. Sevdâ kelimesinin siyah anlamıyla *gîsû ve dırâz* kelimeleri arasında da iham-ı tenasüp; sevdâya düşmek deyiminde de kinaye sanatı vardır. Tasavvufî olarak ise Mecnûn'un mecazdan hakikate gitmek için sevgilinin saçına gönül verdiği, fakat sevdaya düşerek, yani saçın karanlığına veya kesretine düşerek mecazdan çıkamadığı ve dolayısıyla bu efsaneyi uzattığı söylenir. Demek ki Mecnûn kesret batağından çıkamadığı için efsane uzamış oldu:

Muhabbetle virüp gîsû-yı dil-dârına dil Mecnûn
Düşüp sevdâlara efsâne-i 'ışkı dırâz itmiş

Harpûtî 144/75

Mecnûn Kıssası Unutuldu

"Leylâ ile Mecnûn'un kıssası baştanbaşa unutuldu. Şimdi benimle Gamze'nin destanları okunur." Mecnûn kıssası unutulmuş, şimdi tüm dünyada sadece Zâtî ile Gamze'nin (tevriye sanatıyla yan bakış anlamına da gelir) kıssası okunur olmuştur:

Kıssa-i Leylî vü Mecnûn unuduldı ser-be-ser
Okınur şimdi benümle dâsitânı Gamzenün

Zati 789/293

Mecnûn'un Derdi Anlatılabilir Ancak Benimki

"Halk benim kıssamı anlatmaz, Mecnûn'un efsanesine meyleder. Onun derdi anlatılabilir, bana nereden benzeyecek?" Şâir, kendisinin aşkı ve derdi dururken halkın Mecnûn'un aşkını okumasını anlayışla karşılar ve kendince bir yorum yapar: Onun aşkı söze sığar, ancak benimki anlatılamaz, benim derdimi anlatmaya kelimeler yetersiz kalacaktır:

Beni zikr itmez el efsâne-i Mecnûna mâ'ildür
Ne benzer ol bana derdi anun takrîre kâbildür
Fuzûlî 178/100

Mecnûn Gibi Efsâne

"Ey Nâilî! Acaba sevgilinin gönül hareminden gönlü kırılanlar Mecnûn gibi efsane olmaz mı?" Sevgilinin gönlü kutsal harem dairesidir, oradan kovulan âşıklar, Mecnûn gibi efsâne olurlar. Muhtemelen haremgâhtan kasıt Kabe'dir ve Mecnûn'un kabilesi tarafından iyileşmesi için Kabe'ye götürülüşüne telmih vardır. Bütün kabile Kabe'ye varır varmaz Mecnûn'un iyileşmesi için dua ederken Mecnûn daha fazla bela ister. Bunun üzerine kabile üyeleri Mecnûn'u kendi haline bırakırlar. O da çölün yolunu tutar. İşte Mecnûn'un Kabe'ye gelişi ve ardından derdine çare bulamadan çöle dönüşüne telmihte bulunan şair, sevgilinin gönül hareminde incinen kişilerin de Mecnûn gibi efsaneleşeceğine şaşmamak gerektiğini düşünür:

Haremgâh-ı dil-i cânâneden âzurde-hâtırlar
Aceb ey Nâ'ilî Mecnûn-sıfat efsâne olmaz mı
Nâilî 317/374

"Ey deli Fehim! Sen sevgilinin bakışının efsunuyla yok olursun, ah ki efsane mi oldun?" Âşık sevgilinin bir bakışıyla büyülenip yok olacak kadar zayıfken bir anda efsaneleşir. Şair buna çok şaşırır. İkinci anlama göre ise âşık sevgilinin bu büyülü bakışıyla ortadan kaybolur ve ardından efsaneleşir. Yani şairin bu ani kayboluşu dilden dile düşmesine ve efsaneleşmesine sebep olur:

Mecnûn gibi efsûn-ı nigâhıyla 'ademsin
Dîvâne Fehîm âh ki efsâne mi oldun

F. Kadîm 538/175

Aşk Nefsine Düşkünlerin İşi Değildir

"Her keyfine düşkünün derdi aşk ile uzamaz. Her nefsine uyan Mecnûn'un efsanesiyle bir olmaz." Aşk herkesin işi değildir, özellikle de keyfine düşkün, maymun iştahlıların aşktan dolayı dert çekmesi düşünülemez. Bu yüzden sayısız aşk hadisesi vardır, fakat Mecnûn birdir ve meşhurdur:

Derdi her bü'l-hevesin 'ışk ile efzûn olmaz
Her hevâ-pîşe hem-efsâne-i Mecnûn olmaz

Nesîb/N.Âsâr-584

Kays Fıkrası Destan mıdır?

"Aşkın haberlerini bana sor da anlatayım. Seyr et ki Kays'ın fıkrası destan mıdır?" Şair, kendi aşkıyla Mecnûn'un yaşadığı aşkı karşılaştırır ve hükmünü verir: Onun yaşadığı olsa olsa bir *fıkra*dır:

Işkın havâdisin bana sor eyleyem beyân
Seyr et ki Kays fıkrası da dâstân mıdır

E. Dede 337/51

Sevgili Efsane Sanırmış

"Sevgili benim çektiğim türlü belaları Mecnûn'un efsanesi gibi bir efsane bilirmiş." İkinci mısradaki efsane kelimeleri arasında cinas vardır. İlki kıssa anlamında kullanırken ikincisi uydurma masal anlamındadır. Şair kendi yaşadıklarıyla Mecnûn'un yaşadıklarını karşılaştırır ve ilk anlama göre kendi kıssasının çok daha dertli olduğunu söyler. İkinci anlama göre ise kendi yaşadıklarının çok çeşitli belalardan oluşurken, Mecnûn için anlatılanların gerçek dışı olduğunu ve uydurma şeylerin bir araya getirilerek masala dönüştürüldüğünü ima eder:

Dildâr benim çekdiğim envâ'-ı belâyı
Efsâne-i Mecnûn gibi efsâne bilirmiş

Asaf 69G

Nerde Leylâ?

Necatigil, eski efsanelerin özlemini yansıtır ve "Nerde Leylâ Aslı nerde?" derken hem eski aşk hikayelerinin kaybolduğunu, hem de şimdiki aşk hikayelerinin gerçeklikten uzak olduğunu çağrıştırır. Yani "Aslı" kelimesinin gerçek manasına da işaret eder:

Nerde bu Leylâ Aslı nerde?
Çıkartmalar yağma ve Leylâ!
Vurur Ferhat dağlarına abdal..
Bir fener olacak ilerde bir yerde.
B. Necatigil-116

2. MECNÛN VE EĞİTİM

Mecnûn'un eğitimine değinen şairler genellikle onun mektebe gitmesi ve orada diğerlerinin aksine Leylâ ile beraber aşk ilmini tahsil etmesini işlerler. Şairler kimi zaman onu aşk ilminin profesörü olarak tanıtırken kimi zaman da yeni yetme bir talebeye benzetirler. Bazen de kendi aşkları ile Mecnûn'un aşkı arasında karşılaştırma yapar, kendi aşklarının daha üstün olduğunu dile getirirler.

"Ey gönül! Aşk mektebinde o ay gibi sevgiliye bağımlı oldun. Niçin Mecnûn'dan ders almadın?" Aşığın gönlü aşk mektebinin öğrencilerinden birisidir ve ay gibi olan sevgiliye tutulmuştur. Ancak âşık bu durumdan şikâyet eder, çünkü gönlü Mecnûn'a sormadan böyle bir işe kalkışmıştır. Mecnûn teori açısından da pratik açısından da bu yolun en büyük üstadıdır. Bunun yanında beyitte sanki bir ay tutulması ve deli ilişkisi sözkonusudur. Aşığın gönlü daha önce tutulan ve deliren Mecnûn'a danışmadan aynı hatayı yapmıştır. Ya da daha önce tutulan Mecnûn'a bu yolun inceliklerini danışmadan aya tutulmuştur, demek ister:

Oldun o mâha mekteb-i 'ışk içre mübtelâ
Mecnûndan ey gönül ne içün almadun sebak
Suni 80G

LEYL SURESİ

"Ey Hoca! Aşkın kutsal kitabını sonuna kadar okuyan benim. Halbuki Mecnûn onu Leyl suresine kadar okuyabilmiş." Mecnûn, Leyl suresine kadar okuduğuna göre şair Kuran-ı Kerim'i aşk kitabı olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Ve'l-Leyli kelimesiyle Mecnûn arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılır ve Leylâ hatırlatılır. Zaten Leylâ ile Mecnûn mesnevilerinde arkadaşları alfabeyi bitirirken Mecnûn'un elif harfini geçemediği söylenir:

Hatm eyleyen ey hâce benim mushaf-ı 'ışkı
*Ve'l-Leyli*ye dek okumış ancak anı Mecnûn
Suni 131G

"Ey Hoca! Aşk kitabını gam mektebinde ben bitirmişken Mecnûn daha yeni Leylâ suresini okuyordu." Mektebin adı gam okutulan kitabı aşk ve Mecnûn bu mektepte Leylâ suresini okuyor. Leylâ kelimesiyle kitap, hatm, hâce ve sûre kelimeleri arasında iham-ı tenasüp yapılarak Kuran-ı Kerim'deki Leyl suresi hatırlatılır. Ayrıca sûre kelimesi görünüş anlamına gelen sûret kelimesini hatırlatır ki bu durumda Leylâ'nın görünüşü bir sureye benzetilmiş olur. Her bir güzellik unsuru da birer ayet olur. Zira kâinatın her bir unsuru birer ayet olarak değerlendirilmektedir:

Kitâb-ı aşkı ben hatmetmiş iken mekteb-i gamda
Henüz Mecnûn ey hâce okurdı sûre-i Leylâ
Rahimi 7G

"Emrî, Leyl suresinden başka bir harf okumamış olan Mecnûn'a aşkın kutsal kitabından ders verir." Aşk bir kutsal kitap, Leyl suresi de onun bölümüdür. Ancak Mecnûn bundan başka bir bölümü okumamışken Emrî bu kitabı baştan sona okumuş ve ders okutacak seviyeye gelmiştir. Ayrıca sûre-i Leyl tamlaması Leylâ'nın yüzünü hatırlatacak şekilde kullanılmış ve Mecnûn'un Leylâ'nın yüzünden başkasını okumadığını, dolayısıyla başka güzelleri bilmediği ima edilir. Halbuki Emri bütün güzellikleriyle beraber aşk kitabını çok iyi bilmektedir:

Sûre-i Leylden özge okımamış bir harf
Mushaf-ı 'ışkda Mecnûna virür Emrî sebak
Emri 252G

Sevgilide Güzellik Hatm Olmuş

"Ey sevgili! Leylâ aşk kitabında bir derse başlamadan güzellik senin kutsal güzellik mushafında tamamlanmıştır." Şâir, kendi sevdiğiyle Leylâ'nın güzelliğini karşılaştırır ve aradaki farkı çok çarpıcı bir örnekle dile getirir: Leylâ daha aşk dersine başlamadan, şâirin sevgilisi güzellik kitabında güzelliği tamamlar. Ayrıca beyitte, Kays ile Leylâ'nın okula başlamasına ve herkesin elifba öğrenirken, Mecnûn'un elif harfinde kalmasına da telmih vardır:

Kitâb-ı 'ışkda bir derse âgâz itmedin Leylâ
Güzellik mushaf-ı hüsnünde hatm olmış senün cânâ
Nâzım/N.Âsâr 546

Vefasız Felekten Tahsil

"Sen bu ilmini vefasız felek okulundan mı aldın? Ey şehri süsleyen Leylâ! Mecnûn'un gönlünü sormazsın." Leylâ'nın Mecnûn'u sormamasının sebebi eğitimini vefasız dünya okulundan tamamlamasıdır. Yani vefasızlığı dünyadan, yani felekten ders olarak almış olan Leylâ'nın Mecnûn'u sorması mümkün değildir.

Debistân-ı cihân-ı bî-vefâdan mı bu tahsîlin
Sen ey Leylâ-yı şehr-ârâ dil-i Mecnûnu sormazsın
Ahi 87G

Sohbet Halkası Zincir

"Biz deli aşığız, Mecnûn bizim pirimiz olmuştur. Ey Sufî! Sohbet halkası bizim zincirimiz olmuştur." Mecnûn aşk delilerinin mürşididir ve onun önderliğinde yuvarlak bir zikir halkası kurulur. İşte oluşturulan bu halka delilerin zinciridir. Demek ki zikir veya sohbet için kurulan bu halka delilik zincirine benzetildi:

Âşık-ı dîvâneyüz Mecnûn olupdur pîrümüz
Halka-i sohbetdür ey sofî bizüm zencîrümüz
Yahya Bey 157/380

Aşk Üstadı Benim

"Ey Sevgili! Leylâ ile Şirin zulüm ve kini senden öğrendiği gibi Mecnûn ile Ferhat da aşkı benden öğrensin." Nevâî, Mecnûn'dan ders almak konusuna farklı bir boyut getirir ve Mecnûn ile Ferhâd'ın, aşk konusunu kendisinden öğrenmesi gerektiğini söyler. Çünkü Leylâ ile Şîrin de zulüm konusunu Nevâî'nin sevgilisinden öğrenmiştir:

Sindin örgengen kibi Leylî vü Şîrîn zulm ü kîn
Mindin örgenmek kirek Mecnûn bile Ferhâd 'ışk
Nevâî-Fevâyidü'l-Kiber 329

Mecnûn ve Ferhâd da Kim

"Gönlüm aşk fennini tamamlayan kâmil bir üstattır. Onun yanında Ferhat kim oluyor? Mecnûn ne cahildir." Bâkî de Nevâî gibi düşünmektedir. Ona göre aşk ilmini bütün ayrıntılarıyla bilen gerçek üstat kendi gönlüdür. Onun yanında Ferhat'tan ya da Mecnûn'dan söz etmek anlamsızdır:

Gönül tekmîl-i fenn-i aşk iden üstâd-ı kâmildür
Anun yanında kimdür Kûhken Mecnûn ne câhildür
Baki 89-155

Mecnûn Benden Ders Aldı

"Aşk mektebinde Mecnûn benden ders almıştır. Eğer Ferhat sanat isterse o da hizmete gelsin." Mecnûn aşkın, Ferhat ise mimarlık sanatının en büyük üstatları kabul edilmiş; ilkinin aşk konusunda İshak Çelebi'den ders aldığı için bu kadar büyük bir âşık olduğu ima edilmiştir. Şimdi sıra Ferhat'tadır, eğer o da Mecnûn gibi işinde yükselmek istiyorsa gelip İshak Çelebi'nin tezgâhından geçmelidir:

Mekteb-i ışkunda Mecnûn benden almışdur sebak
San'at isterse eger Ferhâd gelsün hıdmete
İshak Çelebi 300/278

Delilik İlminin Profosörü Benim

"Delilik ilminin profesörü benim, nerede Mecnûn? Huzuruma gelip istifade etsin de emeline ulaşsın." Aşk deliliğinin profesörlüğü denince akla ilk olarak Mecnûn gelse de bugün ortada yoktur. Bugünün büyük profesörü Fuzuli'dir, hatta o, Mecnûn'dan daha büyük bir profesördür. Zira Mecnûn'un profesörlüğünün kendisine bile faydası olmamış ve ilminden bir fayda elde edememiştir. Halbuki Fuzuli bu ilmin teorisini de pratiğini de çok iyi bilmektedir. Hatta Mecnûn bugün gelse ve ondan ders alsa o da sevdiğine kavuşacaktır:

Benim müderris-i 'ilm-i cünûn hanı Mecnûn
Ki ber-murâd ola devrimde istifâde ile

Fuzûlî 252/248

Aşk Namazında Mecnûn'a Uydum

"Ben aşk namazında Mecnûn'a uyduğum için ikameti terk edip kanuna uydum." Şaire göre Mecnûn bir imamdır ve aşk namazı kıldırmaktadır, kendisi de onun arkasında duran cemaat. Mecnûn namaza durduğu için şair, kamet getirmeden doğrudan namaza giriyor. Bilindiği gibi namaza geciken insan kamet getirmeden namaza durur. Bu bir kuraldır, "*kânûna uymuşum*" derken bu gerçeğe dikkat çekilmektedir. Ayrıca beyitte "*ikâmet*" kelimesinde ihâm-ı tenâsüp sanatı yapılmakta ve "oturma" anlamına gelecek şekilde de kullanılmaktadır. Aşk namazında oturma olmadığına göre bu namaz cenaze namazı olabilir. Demek ki Mecnûn'un kıldırdığı bu namaz bir cenaze namazıdır. Ayrıca kelimenin bu anlamı esas alınınca şair, bir deliye (Mecnûn) uyduğu için ikâmeti, yani yerinde durmayı veya şehirde oturmayı terkedip, çöle gitmelidir, çünkü aşkın kanunu budur:

Ben kim namâz-ı 'ışkda Mecnûna uymuşum
Terk eyleyip ikâmeti kânûna uymuşum

Ş. Galib 365/206

Aşk Camiinin İmamı

"Eğer beladan beslenen Kays Leylâ'ya tapmasaydı aşk camisine imam olabilir miydi?" Esrar Dede "aşk camiinin" imamı olarak Mec-

nûn'u görür, o, Leylâ'ya tutulduğu için olgunlaşmış ve sonunda bu caminin imamı olmuştur. Ayrıca şair, bu imamlığı soruyla anlatmaya çalıştığı için ikinci bir mana da göze çarpmaktadır. Beyti ikinci manaya göre ele alırsak, "olur muydu?" sorusunun tereddüt vermek için kullanıldığını görürüz. Yani şair, "Eğer Mecnûn, Leylâ'ya tutulmasaydı, bu camiye imam bile olabilirdi. Ancak tutulduğu için imam olamaz." demek istemiştir:

Câmi'-i aşka olur muydu imâm-ı muktedâ
Olmasa Kays-ı belâ-perver 'aceb Leylâ-perest

E. Dede 315/32

Peygamber-i Cünûndur

"Deli gibi doğru haber getiren bulunur mu? Kays'ı gör ki delilerin peygamberidir." Esrar Dede işi biraz daha ileriye götürür ve Mecnûn'a delilik erbabının peygamberi der. "Bilindiği gibi "muhbir-i sâdık" olmak peygamberlerin özellikleri arasındadır. Onların ağzından yalan söz duyulmaz. Ayrıca "Peygamber" haber getiren manasına geldiği için daha çok kelimenin bu anlamı esas alınmıştır. Çünkü birinci mısrada en doğru haberi, delilerin verdiği söylenmektedir. Şair, "Çocuktan al haberi" atasözünde küçük bir değişiklik yapar ve "deliden al haberi" der:

Dîvâne gibi muhbîr-i sâdık bulunur mu
Gör Kaysı ki peygam-ber-i erbâb-ı cünûndur

E. Dede 355/67

Derdin Tüccarı Benim

"Bana durup da Ferhat ile Mecnûn'un kıssalarını anlatanlar derdin sırlarını benden alıp bana satarlar." Şâir kendisini dert işinin tüccarı olarak görür ve Ferhad ya da Mecnûn'un çektiklerini anlatmaya kalkanlara da "Benden alıp bana satma!" der. Bu beyitte "derd esrârı" demekle uyuşturucu satıcılığı da ima edilir:

Bana turup kıssa-i Ferhâd u Mecnûn söyleyen
Derd esrârını ol benden alur bana satar

Hâce Çelebi/G.Şuarâ 263

Üstadın Kadri Ezelden Bilinmez

"Ey Cinanî seni Kays ile bir gören delilere incinme. Zira ezelden beri üstatların kıymeti bilinmez." Dünya kurulalı beri âlimlerin, üstadların kıymeti bilinmez. Şâirin de kaygısı bu yönde. Bazıları onu Kays gibi zanneder. Şâir bu beyitte bir yandan kendisinin aşkta ve delilikte Kays'ı geçtiğini ve üstad olduğunu vurgularken, diğer taraftan kendisinin Kays gibi olmadığını dile getirmekte ve akıllı olduğunu ima etmektedir:

Seni Kays ile zann eyleyen mecnûna incinme
Bilinmez ey Cinânî tâ ezelden kadri üstâdın

Cinanî 527/124

Mollâ Mecnûn Profosörümüzdü

"Leylâ'nın aşk fennini okuduk, Molla Mecnûn profesörümüzdü." Aynî, bu beyitte Leylâ aşkıyla ilgili ilmi okurken Mollâ Mecnûn'un müderris olduğunu dile getirir. Demek ki Leylâ ile ilgili, yani bir güzeli sevmekle veya güzellikle ilgili bir ilmi okumak istiyorsak Molla Mecnûn'dan ders almak, onun rehberliğinde yol almak gerekir:

Okuduk fenn-i 'ışk-ı Leylâyı
Mollâ Mecnûn idi müderrisümüz

A. Aynî 328/93

Mollâ Mecnûn'a Aşk Dersi

"Sevda harfi Leylâ'nın saçına takılmadan Molla Mecnûn'a aşk dersini ezbere okuttum." Aşk bir ders, sevda o dersin bir bölümü, Leylâ'nın saçı da Sevda bölümünün alt başlıklarından birisidir. Aynî, aşkın büyük üstadı Molla Mecnûn'a aşk dersini ezbere okuturken Leylâ'nın saçı alt bölümünü atlar. Ta'alluk kelimesinin asılmak anlamıyla sevdâ ve saç kelimeleri arasında iham-ı tenasüp yapan şair, Molla Mecnûn'a aşk dersini okuturken sevdaya düşünce onu Leylâ'nın saçına asılmaktan kurtardığını ima eder. Ayrıca sevdâ kelimesinin karanlık anlamıyla Leylâ ve saç kelimeleri arasında da iham-ı tenasüp vardır. Sanki şair, bu bölümde ortalığın karardığını ve çaktırmadan Molla Mecnûn'a ezbere okuttuğunu söylemek ister gibidir:

Harf-i sevdâ zülf-i Leylâya ta'alluk itmeden
Mollâ Mecnûna okutdum ders-i 'ışkı ezbere
A. Aynî 415/196

Aşkta Üstad Olduğumu Mecnûn Ruhu da Kabul Eder

"Aşk ve muhabbet üstatlığı davasında bulunduğumu Mecnûn'un ruhu duyarsa bana o da hak verir." Şâir aşk ve muhabbet dersinde üstattır, hatta Mecnûn duysa o da karşı çıkmayacaktır:

Da'vâ-yı üstâdî-i 'ışk u muhabbet itdüğüm
Gûş iderse rûh-ı Mecnûn ol da kâ'ildür bana
Nabî 460/10

Mecnûn İmam, Ben Cemaat

"Biz darağacının minberinin hatibine cemaatiz, Mecnûn ise namaz ve niyazda imamımızdır." Şeyh Galip aşkın camisinde muhtemelen Cuma namazı kılacaktır. Ancak bu camiye her önüne gelen giremez, sadece seçkin âşıklar girebilirler. Çünkü bu caminin minberi darağacı şeklindedir ve imamı da Mecnûn'dur. Bu darağacının hatibi ise muhtemelen Hallac-ı Mansur'dur:

Biz kim hatîb-i minber-i dâra cemâatiz
Mecnûn olur namâz u niyâza imâmımız
Şeyh Galib

"Gam çölünde çok sayıda deli cemaatiz, o yolda Kays bizim imamımız oldu." Aşkın derdiyle çöle düşenler bir cemaat oluşturmuş ve kendilerine de Mecnûn'u imam yapmışlardır:

Hâmûn-i gamda bir nice mecnûn cemâatiz
Ol meslek içre oldu bizim Kays imâmımız
E. Zihni 128G

Mecnûnla Ders Okumak, Ferhad'a Meydan Okumak

"Gönül çocuğu Mecnûn ile ders alıp okurdu. Ferhat'ı o zamanda bile meydana çağırırdı." Mecnûn'un mektebe gidişi ve çocuklarla be-

raber okuma yazma öğrenmesine telmihte bulunulmaktadır. Âşığın gönlü bir çocuktur ve Mecnûn ile beraber ders görmektedir. Mecnûn'la ders arkadaşı olduğunu vurgulayan âşık, iş Ferhad'a gelince onu kendine denk görmez ve ona meydan okur. Hatta çocukluk günlerinde bile Ferhad'dan üstün olduğunu söyler:

Dil tıflı ki Mecnûn ile meşk alup okurdı
Ferhâdı o demde dahi meydâna okurdı

Mâhir/N.Âsâr 478

3. MECNÛN VE ÇÖL

Çölde Aşk Şehirde Aşk

"Mecnûn aşkta çölü tutma adetini koymuştu. Şehrin şöhreti olma yöntemini ben icat ettim." Demek ki aşkta iki farklı yöntem geliştirilmiştir. Mecnûn "çöle düşme" geleneğini başlatırken, Fuzûlî aşkı "şehirde yaşama geleneği"nin öncülüğünü yapar:

Deşt tutmak âdetin koymuştu Mecnûn aşkta
Şöhre-i şehr olmağın resmin ben ettim ihtira'

Fuzuli 199/142

Çölde Aşk Dağda Aşk

"Aşk erbabının yöntemi çölde ve dağda gezmektir. Bu bir yürüyüştür ki Kays ile Ferhat'tan kalmıştır." Şeyhüslam Yahya da aşkta iki yöntemin olduğunu söyler: Çöl aşkı ve dağ aşkı. Demek ki âşıkların şehirden ve insanlardan uzaklaşarak çöle veya dağa düşmesi Mecnûn ve Ferhât ile gelenekleşmiştir:

Geşt-i deşt u kûhdur erbâb-ı 'ışkun pîşesi
Bir revişdür kim kalıpdur Kaysdan Ferhâddan

Ş. Yahyâ 171/293

Misk de Çöle Düştü

"Misk ceylana uyup Mecnûn gibi çöle düştü. Onu amber saçan saçın zincirine çeksen ne olur?" Leylâ ile Mecnûn aşkı gibi misk ile cey-

lan arasında da bir aşk vardır. Mecnûn Leylâ'ya uyup çöle düşerken misk de ceylana uyup düşmüştür. Beyitte iki farklı kinaye sanatı vardır. İlki çöle düşmek deyimindedir. Çöle düşmenin deyim anlamı yanında gerçek anlamına da işaret edilir ve miskin ortaya çıkışına telmihte bulunulur. Miskin hammeddesi olan nâfe ceylanların göbeklerinden düşer ve çöle düşmek şeklinde yorumlanır. İkincisi ise saç zincirine çekilmek deyimidir. Bu deyimle bir taraftan güzellerin saçlarına misk sürmesi kastedilirken diğer taraftan ceylana uyup çöle düşen miskin saç zinciriyle bağlandığı söylenmiş olur:

Uyup âhûya düşdü müşg Mecnûn tek beyâbâne
N'ola çeksen anı zencîr-i zülf-i 'anber-efşâne
Fuzûlî 253/251

Aşk Vadisi Çok Tenhâ

"Ferhat ile Mecnûn geçip gitti, bana arkadaş kalmadı. Aşk vadisinin bugün acayip bir tenhalığı vardır." Şaire göre aşk vadisinin üç müdavimi vardır. Bunlardan Ferhâd ile Mecnûn öldüğüne -geçmek ölmek anlamına gelir- göre bu vadide Lisânî yalnız kalmıştır. Bu durum vadinin tenhâlığı anlamına gelir:

Geçdi Ferhâd ile Mecnûn bana hem-dem kalmadı
Vâdî-i 'ışkın bugün vardur 'aceb tenhâlığı
Lisânî/G.Şuarâ-550

Aşk Vadisi Kerem Vadisi

"Kays, aşk çölünün Hâtem-i Tâîsi iken Leylâ ona misafir olmadı, çünkü o, bu vadinin kerem vadisi olduğunu anlayamadı." Mecnûn aşk vadisini Hâtem-i Tâîsi olarak yorumlar ve Leylâ'nın ona misafir olmamasını bilgisizliğine verir. Çünkü bu vadi cömertlik vadisidir:

Hâtemiyken deşt-i 'ışkın Kays mihmân olmadı
Bilmedi Leylâ ki ol vâdî kerem vâdîsidir
Ş. Yahyâ 80/113

Leylâ Mahallesinde Yetişenler

"Leylâ mahallesinde yetişenler Mecnûn'a yasak getirir, Mecnûn'a dağla taş mesken olsa şaşılmaz." Şaire göre sevenlerin kavuşturulmaması ve güzellerin âşıklarını deliye döndürmesi "mahalle" ile ilgili bir durumdur. Leylâ mahallesinde yetişen ya da Leylâ geleneğinden gelen her güzel, Mecnûnunu dağlara düşürecektir:

Leylâ mahallesinde irişen ider yasağ
Mecnûna mesken olsa 'aceb mi taş ile tağ
Mesihî 193/117

Leylâ'nın Semtini Bırakıp Çöle Düşmek!

"Sevgilinin kapısını bırakıp çölde gezen âşık Mecnûn da olsa bilmem aşka yabancı mıdır?" Mecnûn, sevgilinin semtini bırakıp da çöllerde gezince kınanır. Şair, onun bu tavrına anlam veremediğini söyler:

Koyup der-i cânânı yâbânda gezen âşık
Mecnûn ise de 'ışka bîgâne midir bilmem
Nâilî 318/77

Güneş de Çöle Düştü

"Güneş de senin gibi bir Leylâ'nın vuslatına bir ömürdür eremediği için benim gibi Mecnûn olup çöle düşmüştür." Hüsn-i talil sanatıyla güneşin ışığını çöle göndermesi ve en iyi şekilde çölde hissedilmesi aşkından deli olup çöle düşmek şeklinde yorumlanır. Bunu destekleyen diğer bir gerçek ise Leylî kelimesinde yapılan iham-ı tenasüptür. Bu kelimenin ikinci anlamı gecedir ve Leylâ ile Mecnûn gibi gece ile gündüz arasında da bir aşk olduğu ima edilir ve güneşin geceyi devamlı olarak kovaladığı ya da onun peşinden koştuğu, ancak bir türlü kavuşamadığı söylenir. Güneşin geceyi kovalaması sonuç vermez ve ayrılığın acısıyla çöle düşer:

Yetmeyip vaslına sen Leylîveşin bir ömrdür
Ben kimi mecnûn olup sahraya düşmüş âf-tâb
Fuzuli 29G

Çöl mü Dağ mı?

"Gam çölünün Mecnûnu'na kesinlikle tenezzül etmeyiz. Zira aşk ile yükselip sevda dağının üzerindeyiz." Mecnûn çöllerde, Hâletî ise dağlarda yaşamaktadır ve çöllerde yaşamayı aşağı inme, alçalma olarak görmektedir. Çünkü bu dağlar sevda dağlarıdır ve oralarda yaşayabilmek için aşk ile yükselmek gerekir. Mecnûn gam çölünde olduğuna göre henüz aşkın başlangıcındadır:

İtmezüz hergiz tenezzül deşt-i gam Mecnûnuna
Işk ile rif'at bulup kûhsâr-ı sevdâ üzreyüz

Haleti 320G

Âşığın Yeri Yâ Çöl Ya Dağ

"Ferhat ile Mecnûn kıssasını her dinleyen aşığın yerinin bela çölüyle sıkıntı dağı olduğunu anlar." Gayr-i mürettep leff ü neşrle Ferhâd ile Mecnûn kıssalarını dinleyenler âşıkların şehirden uzaklaşarak ya Mecnûn gibi bela çölüne ya da Ferhat gibi mihnet dağına gitmesi gerektiğini anlayacaktır:

Anlar ol kim dinleye Ferhâd u Mecnûn kıssasın
'Âşıkun yiri belâ sahrâsı mihnet tağıdur

İshak Çelebi 155/62

Gönüldeki Hicran Köşesi

"Gönül hicran köşesinde ıztırap içinde kaldı. Senin vuslatının hayaliyle daima Mecnûn olmuşum." Mecnûn'un çölü ile şairin hicran köşesi arasında benzerlik kurulur, şair şehirde yaşadığı için gönlünde oluşan hicran köşesi onun çölü olmuş ve böylece Mecnûnlaşmıştır:

Muztarib kaldı gönül hem kûşe-i hicrânda
Olmuşum Mecnûn hayâl-i vaslın ile dâ'imâ

Âdile 298/10

Çölün Eteği Mecnûn'un Sırrını Örter

"Ey gönül! Gam çölünde yabancılardan soyutlan, Mecnûn'un sırrının perdecisi olarak çölün eteği yeterlidir." Gam çölünde varlıktan

tamamen soyutlanmak ve sırlara hiç kimseyi vakıf etmemek gerekir. Mesela Mecnûn'un sırlarına perde tutmaya çölün eteği yeterlidir. Gulüv derecesindeki mübalağa ile insanlardan tamamen uzak durmak gerektiğini söyleyen şair, örnek olarak aşkın timsali olan Mecnûn'u gösterir. Mecnûn insanlardan o kadar soyutlanır ki sırrını örtmede bile sahranın eteğiyle yetinir:

Gayrdan tecrîd ol ey dil gâm beyâbanında kim
Perde-dâr-ı sırr-ı Mecnûn dâmen-i sahrâ yeter
Ahmet Paşa 161-88

Çölün Eteği Tutuşturma Bezi

"Mecnûn'un sinesindeki aşk ateşini yakmak için gam çölündeki sahranın eteği yeter." İshak Efendi, Ahmed Paşa'nın "yeter" redifli gazeline bir nazire yazar. Ahmed Paşa çölün eteğine perde tutma görevi verirken İshak Çelebi onu, aşk ateşini tutuşturmak için kullanılan bez olarak yorumlar:

Yakmağa ışk âteşini sîne-i Mecnûnda
Gam beyâbânındaki şol dâmen-i sahrâ yeter
İshak Çelebi 9/117-118

Çölün Eteği Selâmetin Yakası

"Ey Kadrî! Mecnûn gibi çölün eteğini tutmayan bu cihanda selamet yakasını bulamaz." Mecnûn'un şehri terk edip de çöle düşmesi selâmete ermesi olarak algılanır. Hem sahranın eteğini tutmak hem de selamet yakasını bulmak deyimlerinde kinaye yapılır ve mecaz anlamlarıyla beraber gerçek anlamları da gözetilir. Şair kapalı istiare sanatıyla çölü denize benzetir ve: Mecnûn bu denizde boğulmamak için çölün eteğine yapıştı ve selametin yakasına çıktı, denir.

Mecnûn gibi dâmen-i sahrâyı tutmayan
Bulmaz cihânda Kadrî selâmet yakasını
Kadrî, M. Şuarâ, 173

Önce Fenâ Olmak Gerekir

"Kim Mecnûn gibi aşk çölünde gezmek isterse önce kendisini ben hüzünlü gibi fena etsin." Her âşığın hedefi aşk çölünü geçmektir. Ancak bunun bir önşartı vardır. O da önce "fenâ"ya ermek. Bu beyitte "fenâ" kelimesi hem kayıplara kavuşmak hem de tasavvuftaki "fenâ" mertebesi anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Her ki ister deşt-i 'ışkı geşt ide Mecnûn gibi
Evvelâ itsün fenâ kendüye ben mahzûn gibi
Salih 93

Denizde Dalga Çölde Kervan

Mecnûn ne zaman denizin yüzünde sınırsız bir dalga görse çöl tarafında Leylâ'nın develerinin kervanı sanardı. Mecnûn şizofren derecesinde bir delidir ve yanılsamalar yaşamaktadır. Mesela denizde seyahat ederken uzakta görünen yüksek dalgaları Leylâ'nın kervanındaki develer sanmaktadır. Ayrıca iham-ı tenasüple dem kelimesinin ikinci anlamı olan nefesle dalga ve derya arasında ilişki vardır. Şairin bir kelime oyunu da *katar ve sû* kelimelerinde vardır. Buna göre katar kelimesi damla anlamına gelen katreyi, sû kelimesi ise suyu hatırlatmaktadır. Bu durumda çöl suyu üzerinde yürüyen develer su damlaları gibi görünmüş olur:

Ne dem kim mevc-i bî-had görse Mecnûn rûy-ı deryâda
Katâr-ı üştür-i Leylî sanurdı sûy-ı sahrâda
Zati 1433/275

Aşk Yolunun Düşkünleri

"Ferhat ile Mecnûn aşk yolunun düşkünleri gibi olmuş. Birisi çöle döşenmiş, birisi de dağa yaslanmış yatıyor." Ferhâd ile Mecnûn aşk yolunun acizleri ve zavallıları olarak tarif edilir. Gayr-i mürettep leff ü neşrle biri çöle biri de dağa yaslanmış gibi resmedilir:

Zebûn-ı râh-ı 'ışk olmış gibi Ferhâd ile Mecnûn
Döşenmiş biri sahrâya bir kûhsâre yasdanmış
Yetim 79-58

Felek Yabana Atmalı mıydı?

"Mecnûn, Leylâ'nın saçının şaşkını olduysa ne oldu? Bu zamane onu hemen yabana mı atmalıydı?" Mecnûn'un şehirden uzaklaşması yabana atılmak şeklinde yorumlanır ve feleğin ona yaptıklarının haksızlık olduğu ima edilir. Leylâ'yı sevmenin cezası ağır bulunur:

N'ola ger oldı ise Leylî zülfi meftûnı
Yâbâna atmalu mıydı bu dehr Mecnûnı

İshak Çelebi 312/297

Mecnûn Su Gibi Yabana Söyler

"Farzedelim ki sular Mecnûn olup sahraya söyler, goncalar da Leylâ gibi bin naz ile yanağını açmış." Tabiattaki akarsu Mecnûn'a, gonca da Leylâ'ya benzetilir. "Yaban", Farsça bir kelime olup çöl ve sahra; fi'l-mesel ise farzedelim anlamına gelir. Ancak mesel kelimesinin bir anlamı da hikmetli hikâye ve masaldır. Dolayısıyla Mecnûn'un çölde hikmetli kıssalar anlattığını ve Leylâ'nın da bin bir nazla yanağını açarak dinlemeye geldiği ima edilir. Ayrıca yabana söyler deyiminde kinaye olduğunu; boş konuşur anlamı yanında bahsi geçen suyun başıboş selsuyu olduğunu ve bu yönüyle Mecnûn'a benzediğini düşünebiliriz:

Âblar Mecnûn olup söyler yâbâna fi'l-mesel
Goncalar Leylâ gibi bin nâz ile açmış 'izâr

Yahya Bey 56-11K

Yâbâna Atmayın!

"Kadersiz Mecnûn'u da yabana atmanız muhabbet meclisine az güzellik vermedi." Mecnûn'un çöle kaçmak zorunda bırakılması kinâye yoluyla "yâbâna atılmak" olarak algılanır. "Mecnûn'un çöle atılması muhabbet meclisini süsledi." derken iki farklı anlam çıkar. İlkine göre meclistekiler bir deliyi meclisten attılar ve meclisin daha zevkli hale gelmesini sağladılar. İkincisine göre ise zavallı Mecnûn'un çöle atılması muhabbet meclisine çok güzel bir malzeme sağladı. Muhabbet meclisleri onun kıssalarıyla güzelleşti. Yahyâ Efendi, Mecnûn'un aşk yolunu güzelleştirdiğini, bu yolda çok emek sarfettiğini ve onun hafife alınmaması gerektiğini söyler:

Az âb u tâb virmedi bezm-i muhabbete
Mecnûn-ı nâ-murâdı da yâbâna atmanız
Ş. Yahyâ 96/145

Mecnûn Halledemeği Müşkilini Üstâda Getirsin

"Mecnûn gibi çöle giden hevesliler çözemedikleri zorlukları üstada getirsinler." Hüsn-i talil sanatıyla Mecnûn'un çöle düşmesi, çözülemeyen bir müşkülünün olmasına bağlanır. İkinci okumaya göre "Maymun iştahlı âşık bir müşkülü varsa üstadına getirsin, Mecnûn gibi bir yabancının, yani işten anlamayan birinin yanında ne işi var?" anlamı çıkar. Şâire göre Mecnûn, aşk müşkülünü çözemez ve yabana (çöle) gider. Halbuki şâir, bu konunun üstadıdır:

Mecnûn gibi yâbâne giden bü'l-heves âşık
Hall etmediği müşkili üstâda getirsin
Ş. Yahyâ 168/287

Yâbân Delisi

"Ey Hâletî! Ben de Mecnûn gibi sevgilinin derdini bırakayım mı? Ben aşkımı yabanda bulmadım." Şair, Mecnûn'u yaban delisi olarak görüyor. Yabanda bulmak çok bir emek sarfetmeden elde etmek anlamına gelen bir deyimdir, kinaye sanatıyla Mecnûn'un Leylâ'yı yabanda yani çölde görerek âşık olduğuna ima vardır. Bir rivayete göre Mecnûn ile Leylâ çölde hayvan otlatırken birbirini görür ve âşık olurlar. Muhtemelen bu rivayete telmih vardır. Bütün bunlara işaret eden şair, kendisinin aşkına ve derdine sahip çıktığını, Mecnûn gibi bırakıp gitmeyeceğini söyler:

Mecnûn gibi elden koyayın mı gam-ı yâri
Ben Hâletiyâ bulmadum a ışkı yâbânda
Haleti 800G

Tozuma Yaklaşamıyorlar

"Gam çölünde öyle bir toprak olmuşum ki Ferhat ile Mecnûn tozumu görüp o tarafa gelmiyor." Nevaî'nin toprağından çıkan tozu gö-

renler, hatta Ferhat ve Mecnûn gibi âşıklar bile korkularından uzak dururlar. Demek ki şairin toprağında öyle bir dert var ki bir türlü durulmuyor, yani korkutucu çöl hortumları oluşturuyor. Bu durumda; "Beytin mazmunu çöl hortumudur." dense yanlış olmaz:

Eyle gam deştide tofrağ olmışam kim ol taraf
Kilmegey Ferhâd ile Mecnûn gubârımnı körüp
Nevaî-Nevâdirü'ş-Şebâb 56

Çöl Hortumu Mecnûn'un Toprağı

"Bu görünen çöldeki hortum mudur ya da geldiğimi görüp de saygı gösteren Mecnûn'un toprağı mıdır?" Tecahül-i ârif sanatıyla hortuma farklı bir yorum getirilir ve Mecnûn'un toprağının saygısı olarak değerlendirilir. Bu vesileyle Fuzulî, Mecnûn'dan daha büyük bir âşık olduğunu da ima etmiş olur:

Deşt üzre gird-bâd mı yâ geldiğim görüp
Mecnûn toprağıdur ki durup eyler ihtirâm
Fuzûlî 218/180

Çöl Hortumu Mecnûn'un Rûhu

Nâîlî çölde gerçekleşen hortumu, vadinin başıboşluğuna bağlar ve kendisinin bu hortum sayesinde Mecnûn'un rûhuna âşina olduğunu söyler:

Gösterür sergeşte-hâl-i vâdî-i hayret henüz
Girdibâd-ı deşt ü sahrâ rûh-ı Mecnûnu bana
Nâilî 158/5

Aşkı Anlamak

"Aşk işi anlaşılır dava değildir. Mecnûn'un çöle düşmesinin amacı Leylâdır." Şair çok büyük bir şaşkınlık içindedir. Çünkü Leylâ'yı isteyen Mecnûn çöle düşmüştür. Bu nasıl bir iştir? Normal şartlarda Leylâ'yı isteyen bir insanın Leylâ'ya gitmesi gerekirken çöle gitmesi şairin "Bu aşk işi anlaşılır bir dava değildir." hükmünü vermesine sebep olur:

Anlanur da'vâ degildür kâr-ı 'ışk
Deştden Mecnûna Leylâdur garaz

Ş. Gâlib 332/147

Mezar Ziyareti

"İnlemek ve ağlamak için çöle ve dağa gittim. Böylece Kays ile Ferhat'ın ruhunu şad edelim." Büyük insanlar vefat ettikten sonra onların mezarları ziyaret edilir ve dualar okunur. Şairin ziyaret ettiği kişiler Mecnûn ile Ferhâd olunca ziyaret mekânı çöl ile dağ olur; ayrıca dua yerine de ağlayıp inlemek gerekir, böylece onların ruhları şâd edilir:

Deşt u kûha vardım nâle vu feryâd edelim
Kaysla Kûhkenin rûhların şâd edelim

Ş. Yahyâ 146/243

İşlerden El Çekmek

"Ey Allahım! Sen bana ölmeden önce kenara çekilme gücü ver. Ben de Mecnûn gibi dağları çölleri gezeyim." Yahya Efendi şehirde yaşamaktan ve üstlendiği görevlerin zorluğundan şikayet eder. Şair, yorgun ve bıkkın olduğunu ima eder. Her şeyi bırakıp kenara çekilmeyi ve Mecnûn gibi başıboş gezmeyi istemektedir:

Yâ İlâhî ölmeden göster sen himmet-i kenâr
Gezeyim Mecnûn gibi kûh ile sahrâları

Ş. Yahyâ 246/443

Aşk Çölü Tesellî Vermedi

"Leylâ'ya kavuşma yerine kadar götürse de aşk çölünün gezintisiyle Mecnûn'a teselli gelmez." Mecnûn'un çöle düşmesi, tesellî amaçlı bir gezinti olarak yorumlanır. Bu yolun sonunda Leylâ'ya ulaşmak mümkündür, ancak yine de Mecnûn'un tesellî bulması zor görünmektedir:

Geşt-i deşt-i 'ışk ile Mecnûna gelmez tesliyyet
Olsa da menzil-resâ vuslatgeh-i Leylâya dek

Ş. İshak 387/101

Leylîstân Vadisi

"Gönül Mecnûn'un çölünün Leylîstân vadisini görür, zira aşkın yüce temaşasına sinenin yaraları pencere doludur." Âşığın gönlünde açılan yaralar birer penceredir ve âşık bu pencereden Mecnûn'un çölünü, Leylâ'yı ve aşk vadisini seyreder:

Görür dil vâdi-i Leylîsitân-ı deşt-i Mecnûnu
Temâşâ-yı fezâ-yı 'ışka dâğ-ı sîne pür-revzen

Haşmet 295/196

Sakın Yaklaşma Yakarım

"Ey Kays! Hasret çölünde sakın yanıma gelme. Gamlıyım, seni ahımın ateşiyle yakarım." Âşığın gönlündeki aşk ateşi, Mecnûn'u bile yakacak kadar şiddetlidir. Bu yüzden âşık, Mecnûn'u kendisine yaklaşmaması konusunda ikaz eder:

Deşt-i hasretde sakın yanıma gelme ey Kays
Yakarım âteş-i âhımla seni gam-hârım

E. Dede 468/166

Artık Herşey Değişti

Necatigil de Mecnûn'un çöle düşmesine telmihte bulunur ve ancak bugün her şey değiştiği için kendisi de değişmiştir:

Mecnûn da beyâbâna
Bu yollarda gitmişti
Ben artık eskisi gibi değilim
Devrân değişti

B. Necatigil/53-3

4. MECNÛN VE VAHŞİ HAYVANLAR

Yemek ve İçmek İhtiyacı İçin

"Eğer gözünün suyu ve gözyaşının tanesi olmasaydı, çölün vahşi hayvanları ve kuşları Mecnûn'un başına üşüşmezdi." Çölde hayat çok

zordur, çölün canlıları ölümle yaşam arasında devamlı gidip gelirler. Hüsn-i talil sanatıyla çöl hayvanlarının Mecnûn'un başına üşüşmeleri su ve yemek ihtiyaçlarını giderme isteğine bağlanır. Ayrıca "başına üşüşmek" deyimini de kullanan şair hem Mecnûn'un başında kuşların yuva yapmasına telmihte bulunur, hem de etrafında toplanmak anlamında kullanır:

Eger kim olmasaydı âb-ı çeşm ü dâne-i eşki
Vuhûş u tayrı deştün başına üşmezdi Mecnûn'un
Haleti 443G

Külahında Tüy Olayım

"Öyle bir gam padişahıyım ki Mecnûn'un başındaki kuş, külahımdaki tüy olabilmek için kanadını gönderdi." Mecnun'un başında da şairin başında da kuştüyü var. Ancak şair, Mecnun'dan daha büyük bir aşık olduğundan Mecnun'un başındaki kuş kanadını şaire gönderir. Kuşun hedefi şairin başındaki külaha tüy olabilmektir:

Şol şâh-ı gamam kim ser-i Mecnûn'da olan murg
Gönderdi perin olmag içün per-i külâhum
Haleti 528G

Mektup Uçurmak İçin

"Kays zaman zaman Leylâ'ya mektup uçurmak için başına kuş yuvasını vurundu." Hüsn-i talil sanatıyla Mecnûn'un başındaki kuş yuvasına sebep olarak Leylâ'ya mektup gönderme ihtiyacı gösterilmiştir. Teknolojinin olmadığı vakitlerde mektupçulardan birisi de postacı güvercinlermiş. Kurgusal zeminde bu gerçeğe yer veren şair, mektup uçurmak deyiminde kinaye sanatına yer verir ve hem mektup göndermek hem de mektubun kuş tarafından uçurulması gerçeğine işarette bulunur:

Gâhî cenâb-ı Leylîye mektûb uçurmağa
Urındı Kays başına murg âşiyânesin
Baki 382G

Vahşi Hayvanlar Benden Aman Diler

"Deliliğimden doğan vahşiliğim çölde o kadar bellidir ki vahşi hayvanlar Mecnûn'a itaat ederken benden yardım istiyorlar." Şair, kendi deliliğini, Mecnûn'unki ile karşılaştırır ve kendi deliliğinin fazlalığına kanaat getirir. Çünkü çöldeki vahşi hayvanlar Mecnûn'a boyun eğmekle yetinirken; kendisinden aman dilemektedirler:

Vahşetim deşt üzre zâhirdür cünûndın ança kim
Vahş kim Mecnûnğa râm irdi irür mindin emân
Nevaî- Nevâdirü'ş-Şebâb 443

Mecnûn Vahşi Hayvanlarla Tanıştı

"Sıkıntı çölünde talihsiz Mecnûn'a vahşi hayvanlarla kuşlar geldi ve dostlar birbirlerini anladı." Sıkıntı çölünde Mecnûn ile çölün diğer sakinleri arasındaki tanışma merasimi tasvir edilir:

Mihnet beriyyesinde Mecnûn-ı nâ-murâda
Vahş ile tuyûr geldi bilişdi âşinâ ile
Sehî 223-114

Mecnûn Dağda Vahşilerle Eğlenür

"Gönül, sıkıntıda kavuşma hayalinin topluluğuyla eğlenir. O, Mecnûn gibi dağdaki vahşi hayvanlarla sohbet eder." Hayl ile hayal arasında şibh-i iştikak yapan şair, devamlı kavuşma hayalleri kurduğunu, yani şizofren derecesinde deli olduğunu ima eder. Âşığın ayrılık halinde vuslat hayaliyle teselli olmasını "eğlenür" kelimesiyle anlatan şair, kelimenin oynamak, keyf etmek anlamıyla da sohbet etmek arasında iham-ı tenasüp yapar. Bu anlama göre şairin deliliğinin çok ilerlediği Mecnûn'un vahşi hayvanlarla sohbet etmesi gibi sevdiğinin hayaliyle eğlendiği ima edilir. Yani aşığın gönlü sürekli olarak sevdiğinin kavuşma hayaliyle oyunda eğlencededir:

Eğlenür mihnetde dil hayl-i hayâl-i vasl ile
Sohbet eyler tağda vahşîlerle ol Mecnûn gibi
Cafer Çelebi 448/239

Aşk Padişahı ve Ordusu

"Vahşi hayvanlarla kuşlar bana asker oldu, ben aşkın padişahıyım. Sakın beni çölde görüp de bu delirdi, deme." Deli âşık vahşi hayvanlar ve kuşlarla beraber yaşadığı bu hayata o kadar inanır ki kendisine deli denmesini kabullenemez:

Şâh-ı 'ışkam ki bana vahş ile tayr oldı sipâh
Beni sahrâda görüp dime bu Mecnûn oldı
Mesihî 281/255

Asıl Deli Sıkıntıyı Sevendir

"Leylâ'nın derdiyle mutlu olana Mecnûn, vahşi iken iyi huylu olana aferin denir." Şaire göre Mecnûn'un, Leylâ'nın derdinden dolayı sevinmesi, deli olduğunun en önemli göstergesidir. Ayrıca "Gerçek manada Mecnûn olmak için aşk sıkıntısından hoşlanmak gerekir" anlamı da ima edilmektedir:

Mecnûn odur ki gussa-i Leylâda şâd olur
Tahsîn ana ki vahşîyiken hoş nihâd olur
Hamdi 59/59

Mecnûn İnsanlardan Vefâ Bulmadı

"Mecnûn insanlardan vefa bulamayınca vahşi hayvanlarla varıp gitti. Ey peri! Sakın Mecnûn'ı delirip de dağa düştü, sanma." Mecnûn'un dağa çekilmesi ve şehri terk etmesi deliliğinden değil, aksine insanların vefasızlığındandır:

Vefâ bulmadı âdemde varup vahşîlere gitdi
Delürdi düşdi sanma ey perî Mecnûnı kûhsâra
Zati 1304/192

Gölgemden Aslanlar Bile Kaçar

"Aşkın deliliğiyle o vahşete salan çöle düştüm. Zira gölgemden aslanlar, hatta Mecnûn bile vahşetle kaçar." Âşık, vahşi çöle aşkın delirtmesiyle düşer. Deliliği öyle bir noktaya varır ki gölgesinden aslanlar, hatta Mecnûn bile ürkmektedir:

Cünûn-ı 'ışk ile düşdüm o deşt-i vahşet-engîze
Ki sâyemden kaçarlar şîrler vahşetle Mecnûn hem
F. Kadîm 570/201

5. MECNÛN VE (BAŞI)NA GELENLER

Hilal Üzre Kuş

"Hangi kuş bu Mecnûn görüntülünün üzerine konarsa vücudunun zayıflığından hilalin üzerine kuş konmuş gibi olur." Mecnûn aşk derdiyle öylesine zayıflar ki hilal gibi incelir. Kuşlar da gelip Mecnûn'un başına yuva yapınca; hilal üzerine kuş konmuş görüntüsü ortaya çıkar:

Kayu kuş kim konar bu peyker-i Mecnûn misâl üzre
İrür ten za'fıdın kuş dik ki konğaylar hilâl üzre
Nevâî-Fevâyidü'l-Kiber 579

Mecnûn Büyük Sanatkâr

"Mecnûn gibi üstüne aşk içinde kuşlar kondurur, sakın gönlümüzün sanatında usta olmadığını zannetme." Mecnûn işinin ehli büyük sanatkârdır. Çünkü başına kuş kondurabilmiştir. Demek ki o, kuş yakalamada ustalaşmıştır:

Üstüne 'ışk içre kuşlar kondurur Mecnûn gibi
San'atında sanma kim kâmil degüldür gönlümüz
Zati 535G

Çalgıyla Kuş Kondurmak

"Ey saçı Leylâ! Aşk sazını o kadar güzel çalayım ki Mecnûn gibi başıma kuşlar kondurayım." Zâtî bu beyitte aşkı saza benzetir ve bu yolda Mecnûn'un maharetini göstermek istediğini söyler. Ayrıca Hintlilerin yılan oynatmasına da telmih vardır:

Ey saçı Leylî ümîdüm bu durur Mecnûn gibi
Sâz-ı 'ışkı şöyle hoş çalam ki kuşlar konduram
Zati 912/416

Külah Sahibi Derviş

"Mecnûn hayret diyarının külah sahibi padişahıdır. Zira onun başındaki kuşların yuvası devlet tacıdır." Kurgusal zeminde Mecnûn'un yaşadığı çöle hayret ülkesi, Mecnûn'a külah sahibi padişah, başındaki kuş yuvasına da hükümdarlık tacı denir. İşaret katmanında ise Mecnûn külah sahibine, yani en üst makamlara ulaşmış bir dervişe, başındaki kuş yuvası da saadet tâcına benzetilir:

Diyâr-ı hayretin Mecnûn şeh-i sâhib-külâhıdır
K'anun başında kuşlar âşiyânı tâc-ı devlettir
Hayali 106-107

Kuş Yuvası Delilikteki Seviyesini Gösterir

"Mecnûn başına kuş yuvasını aldığından bu yana delilik ülkesinin taç sahibi oldu." Hayâlî Bey bu beyitte de aynı hayale yer verir ve Mecnûn'u delilik ülkesinin padişahına benzetir. Ancak Mecnûn'un başına yuva yapması hükümdarlığa ulaştığının göstergesi olarak zikredilir. Yani bu yuva Mecnûn'un delilikte yüksek makamlara çıktığını gösterir:

Mecnûn alalı başına murg âşiyânın
Dîvanelik vilâyetinin tâcdârıdır
Hayali 119/88

Âh Dumanı Haberci Güvercin

"Ah dumanımın kuşu o Leylâ saçlıya ayrılık mektubumu ulaştırdı ve bu Mecnûn üstüne hoş döndü." Sevgilinin saçı Leylâ'ya, âşığın âhı da kuşa benzetilir ve âh dumanının sevgiliye ayrılık mektubunu götürdüğü söylenir. İkinci mısrada âh kuşunun "hoş döndüğü" ifade edilir ki bu hem mutlu bir haberle dönmesine hem de haberci güvercinlerin gökyüzünde takla atmasına işarettir:

Ol saçı Leylîye 'isâl itdi fürkat nâmemi
Dûd-ı âhum murgı hoş döndi bu Mecnûn üstine
Sun'î 151-70

Ölenin Başında Ağlamak

"Sanki Leylâ'nın aşkından Mecnûn can vermiş de kuşlar başının üzerinde birikmiş inliyor." Hüsn-i talil sanatıyla Mecnûn'un başında kuşların yuva yapması ve bir araya gelmesi; aşk derdinden dolayı ölen birisinin başında toplanmak olarak yorumlanır. Yani beytin kurgusal zemini bir cenaze merasiminde ağıt yakmak için toplanan insanları resmetmektedir. Kuşların çıkardıkları sesler teşhis ve intak sanatıyla insanların inlemesi şeklinde algılanmıştır. Ayrıca kuşların Mecnûn'un başı üstünde toplanması ölen kişinin başı ucunda toplanmayı çağrıştırmaktadır:

Şöyle benzer Leylînün 'ışkunda Mecnûn verdi cân
Kim başı üstinde kuşlar cem' olup eyler figân
Sun'î 134-62

Âh Ateşi Kebap Yapar

"Kuşlar Mecnûn gibi başımda yuva yaptıkça ahımın kıvılcımı her birini kebap yapar." Muhyî Efendi, Mecnûn'un başında yapılan yuvaya yeni bir yorum getirir ve âh ateşinin bu yuvadaki kuşları kebaba çevirdiğini söyler:

Yapdıkça yuva kuşlar Mecnûn gibi başımda
Her birisini eyler âhım şereri büryân
Ş. Muhyî-125a

Mecnûn Kuşları Ateşte Yanmaz

"Ey Yahya! Aşığın başında ateş yanarken yine de yanmaz. Zira Mecnûn'un başındaki kuşlar ateş kuşlarıdır." Birçok medeniyetin mitolojisinde ateşte yaşayan veya ateşle ilişkilendirilen efsanevi hayvanlara rastlanır. Mesela semender, kaknüs, simurg, anka vb. Şeyhülislam Yahya, Mecnûn'un başındaki kuşların aşk ateşine rağmen yanmamasını "bunlar ateşte yaşayan kuşlar" diyerek açıklar. Başta ateş devlet büyüklerine ulaşmak ve büyük bir derdi olduğunu ifade edebilmek için başvurulan eski bir yöntemdir. Böylece Mecnûn'un çok büyük bir derdi olduğu da vurgulanmış olur:

Başında od yanarken âşıkın Yahyâ yine yanmaz
Ser-i Mecnûndaki kuşları meger murgân-ı âteşdir
Ş. Yahyâ 52/56

Şiddetli Ateş Yuvaya İzin Vermez

"Heves kuşu Mecnûn gibi tepemde yer eylemez. Döndürülerek yakılan ateşte yuvanın temellerini atmak güçtür." Mecnûn'un başına kuşlar çok rahat yuva yapabilse de şairin başına böyle bir yuva yapılması imkânsızdır. Çünkü onun başında şiddetli bir aşk ateşi vardır. *Şu'le-i cevvâle* yanan bir odun parçasının döndürülmesiyle ortaya çıkan çember şeklindeki görüntüdür. Şair bu görüntüyü çember şeklindeki kuş yuvasına benzetir ve böyle bir ateş yanarken temelin sağlam olmasının beklenemeyeceğini söyler. Diğer taraftan bu yuvadaki kuşun heves kuşu olması nefsani istekleri de hatırlatmaktadır. Yani şair, nefis veya heves kuşuna uyup da günahları başında biriktirmeyeceğini, çünkü böyle güçlü bir ateş varken -muhtemelen cehennem ateşini kastediyor- dünyanın temelsiz yuvasına, işlerine bel bağlamayacağını söylemek ister:

Eylemez murg-ı heves Mecnûn gibi farkumda câ
Şu'le-i cevvâlede tarh-ı esâs-ı lâne güç
Sehmî/N.Âsâr-218

Gözyaşları Başından Aşar

"Sakın Mecnûn'a âşık demeyin, zira kuşlar başında yuva yapmış. Asıl âşık benim, çünkü gözyaşımın seli başımdan aşmış." Şair, kendi aşkını Mecnûn'unkinden daha büyük görür ve kinaye sanatıyla bu iddiaya ilginç bir de delil getirir: Mecnûn'un başına kuşlar rahatlıkla yuva yaparken benim gözyaşlarım başımdan aştığı için durumum çok daha kötüdür:

Dimen Mecnûna âşık kim başında kuş yuva tutmış
Benim âşık ki seyl-i eşkimi başımdan aşırmış
Fuzûlî 223/190

Mecnûn Sönmüş Mum

"Mecnûn, kuşlara başının üstünde yuva yaptığında sararmış solmuş bedeniyle ölmüş bir muma dönmüştü." Şem'-i mürde ölmüş mum demektir ve mumun söndüğüne işarettir, yani Mecnûn başındaki yuvayla beraber sönmüş bir muma benzetilir. Mumun kendisi sarı renklidir ve Mecnûn'un bedeni gibidir, üzerindeki yanık kısım da Mecnûn'un başındaki kuş yuvasını andırmaktadır:

Dönmişdi cism-i zerd ile bir şem'-i mürdeye
Mecnûn idince murga başı üzre âşiyân

N. Atâyî 596/173

Meyveli Ağaç ve Mecnûn

"Ağacın başı üstünde bitenleri dalları zannetmeyin. O, gönülsüz Kays'tır ve başının üstünde kuşlar yuva yapmıştır." Kelle baş anlamına gelir ve fidanın yuvarlak görüntülü meyvesine de denir. Ayrıca nahl hurma ağacı anlamına da geldiğinden ikisi beraber hurma ağacının iri salkımını da çağrıştırır. Bu durumda şair, hurma fidanının dallarında yetişen bu salkımı görüntü itibariyle kuş yuvasına benzetir. Ayrıca Kays kelimesi Arapça imlasıyla Kayısı ağacını da hatırlatır ve hurma anlamına gelen nahl ile iham-ı tenasüp oluşturur. Diğer taraftan Kays-ı bî-dil tamlaması meyvesiz kayısıyı akla getirir ve kuşların yuva yaparken daha çok meyvesiz ağaçları tercih ettikleri de ima edilmiş olur. Sonuç olarak şair, hüsn-i talil sanatıyla başlarındaki hurma salkımlarıyla beraber çölde yetişen hurma ağaçlarını başında kuş yuvasıyla gezen Mecnûn'a benzetir. Bu yorum Narkissos'un suya düşerek ölmesiyle yerinde nergis çiçeklerinin çıkmasını hatırlatmaktadır:

Kelle-i nahl üzre biten şahlardur sanmanuz
Kays-ı bî-dildür başında kuşlar itmiş âşiyân

Zühdî/G.Şuarâ-421

Mecnûn'un Başındaki Aklar Atılan Taşlar

"Mecnûn'un başındaki yuva içinde yer yer görünenler beyazlık değil, zamanenin onun başına yağdırdığı ayıplama taşlarıdır." Üskübî çok ilginç bir kurgulama yapar ve öncelikle Mecnûn'un saçında aklar

olduğunu varsayar. Ardından bu aklara farklı bir yorum getirir: Mecnûn'un başındaki yuvaya zamane insanları taşlar yağdırmıştır. Burada çocukların kuş yuvalarını taşlamalarına da telmih vardır. Beyzâ kelimesinin ikinci anlamı olan yumurta ile yuva arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılır ve Mecnûn'un başındaki beyazlıklar yumurta şeklinde düşünülür ve zamanenin bu yuvaya taş attığı ima edilir. Ayrıca "başımıza taş yağacak" deyimi, işlenen büyük bir hata veya günah için söylenir. Şair kinaye sanatıyla zamanenin, yani feleğin Mecnûn'un başına kınama taşı yağdırdığı, yani düştüğü bu aşktan dolayı onu rezil ettiği söylenmek istenir. Zamanenin bir anlamı da içinde bulunulan devrin insanlarıdır. Demek ki Mecnûn'u zamanının insanları anlamamış ve onu aşktan dolayı ayıplamışlardır:

Degül beyzâ ser-i Mecnûnda yir yir âşiyân içre
Zemâne başına yağdurdığı seng-i melâmetdür
V. Üskübî-591

Hevâ Sazlarının Yuvası

"Mecnûn'un başındaki heves sazının yuvasıdır derlerdi, halbuki güvercin yavruları uçup bir yuva yapmışlardır." Mecnûn'un başı keyif ve eğlence amaçlı çalgıların olduğu bir mekândır, bundan dolayı bu mekânı güvercin yavruları yuva edinmişlerdir. Sazın bir anlamı da ney ve benzeri çalgı aletlerinin imal edildiği uzun kamıştır. Bu anlama göre Mecnûn'un başındaki saçlar kamış gibi düşünülmüş ve rüzgarın esmesiyle bu kamışların bir ses çıkardığı ve güvercin yavrularının da bu sese aldanarak bu sazlığa yuva yapmaya geldiği ima edilmiştir. Mecnûn'un başında heva sazının yuva yapması aklının başında olmadığına, hatta henüz aşkının mecazi seviyede kaldığına işarettir. Diğer taraftan bu yuvaya güvercin yavrularının heves etmesi yani yeni yetme güzellerin gelmesi, bu tuzağa acemi güzellerin düştüğü imajını da uyandırmaktadır. Yani Mecnûn başının üzerinde genç güzelleri kandırabileceği bir mekân oluşturmuş ve onlar da bu oyuna gelmişlerdir. Bu imajın en önemli delili ise sâz kelimesinin hile anlamına da gelmesidir. Normal şartlarda güvercinler ağaçlarda yuva yaparken güvercin yavruları aldanarak kısa olan sazlıklarda yuva yapmıştır:

Serinde âşiyân-ı sâz-ı hevâ dirlerdi Mecnûna
Kebûter-beççeler pervâz idüp bir lâne kılmışdur
Harpûtî 117/48

Servi de Leylâ'ya Hayran

"Ey Leylâ salınışlı sevgili! Senin boyunun uzunluğu servi ağacını o kadar hayran bıraktı ki Mecnûn gibi başında kuşlar yuva yaptı." Nizâmî, Mecnûn ile servi arasında paralellik kurar ve her ikisinin de başında yuva olduğunu söyler. Ancak servinin başındaki yuvaların sebebi Leylâ salınışlı sevgiliye olan hayranlığı dolayısıyladır. Klasik edebiyatta sevgililer boylarının uzunluğu ve cilveli salınmalarından dolayı servilere benzetilirken şair tersinden alır ve servinin sevgiliye hayran olduğunu söyler. Yani Divan şiiri mantığıyla düşünecek olursak Leylâlar da birgün Mecnûn olur, demek ister. Diğer taraftan beytin ana mantığını hüsn-i talil sanatı oluşturur. Kuşların, özellikle de kumrulaların servi ağaçlarına yuva yaptıkları bilinen bir gerçektir. Ancak bu gerçek "Servi sevgiliye olan hayranlığından dolayı Mecnûn gibi başına yuva yaptı" denilerek şairane bir sebebe bağlanır:

Şöyle hayrân itdi kaddün servi ey Leylî-hırâm
Kim başında yapdı Mecnûn gibi kuşlar âşiyân
K. Nizamî 208/88

Saçının Hayali Başımda Yuva Yaptı

"Dostun saçının hayali başımda yuva tutalı beri saçının Leylâsında gönül Mecnûn gibi sevdalıdır." Aşığın başında bir yuva vardır, ancak bu yuva gerçek bir yuva değil, hayalidir. Yani sevgilinin saçı aşığın aklından ve zihninden hiçbir zaman gitmemektedir. Kinaye sanatıyla bu durum yuva yapmak şeklinde yorumlanır. Sevgilinin saçının hayalinin aşığın başında yer etmesi, aklın ve gönlün gitmesi anlamına gelir. Nitekim şairin aklı başından gitmiş gönlü de sevgilinin saçında yer etmiştir. Diğer taraftan Leylî kelimesinin gece ve karanlık anlamıyla sevdâ kelimesi arasında iham-ı tenasüp sanatı yapıldığını görüyoruz. Buna göre sevgilinin saçının hayali aşığın başında şemsiye veya çadır

misali yer tutunca saçın karanlığında veya gölgesinde kalan gönül zamanla Mecnûn gibi kara sevdaya düşmüştür. Gönlün sevdâyî olması ahlat-ı erbaadan sevdâyî-mizaçı da hatırlatır. Yani eski tıpta insan vücudunda dört unsurun dengede olması sağlıklı olduğunu gösterirken kan, balgam, safra veya sevdadan birinin fazlalaşması hastalığına işarettir. Bir insanın sevdâyî-mizaç olması aşka tutulması ve delirmesi anlamına gelir:

Âşiyân tutalı başumda hayâl-i zülf-i dost
Leylî-i zülfinde dil Mecnûn gibi sevdâyîdür

C. Sultan 80/69

Ateşe Serpilen Üzerlik

"Mecnûn'un başındaki yuva gönülden yükselen ateşin aleviyle üzerlik gibi dans ederdi." Çalı çırpıdan oluşan yuva üzerlik tohumana benzetilir ve ikisinin de ateşte çıtır çıtır yanışı dans etmek şeklinde yorumlanır:

Ser-i Mecnûnda tâb-ı sûz-ı dilden
Sipendâsâ iderdi âşiyân raks

F. Kadîm 500/145

Göçmen Kuşların Dinlenme Yeri

"Mecnûn'un başı kuşların dinlenme yeri idi derler. Aşk meydanında birçok baş yuva olarak kullanıldı." Mecnûn'un başı meydanlarda göçmen kuşların soluklanmak ve dinlenmek için mola verdikleri geçiş yerlerine benzetilir. Aslında aşk meydanında sadece Mecnûn'un başı değil, birçok baş, kuş yuvası olarak kullanılmıştır. Ayrıca "yuvalandı" kelimesi ile meydan kelimesi arasında "iham-ı tenasüp" sanatı da yapılır. Kelimenin yuvarlanmak anlamı esas alınacak olursa aşk meydanında Mecnûn gibi birçok âşığın başının yuvarlandığına ve aşkı kelleleriyle ödediklerine işaret edilmiş olur:

Ârâmgeh-i murg idi dirler ser-i Mecnûn
Meydân-ı mahabbetde ne başlar yuvalandı

Bâkî 426/524

Hümâ Kuşunun Yuvası ve Mecnûn'unki

"Leylâ'nın hayal kuşunun dinlenme yeri odur. Hüma kuşu Mecnûn'un başına yuva kıyas etmesin." Hüma kuşu kendi yuvasını Mecnûn'un başını örnek alarak kurmaya çalışmasın veya kendi yuvasıyla onu karşılaştırmasın. Çünkü Mecnûn'un başı Leylâ'nın hayalinin yuvasıdır. Orayı sıradan kuşlar yuva olarak kullanamaz. Hayal kelimesiyle Hümâ arasında iham-ı tenasüp vardır. Çünkü Hümâ kuşu da hayali bir kuştur, şimdiye kadar kimse görememiştir. Diğer taraftan "yuva kıyaslamasın" derken Hüma kuşu nerede Mecnûn'un başı nerede demek ister. Zira Hüma kuşu çok yükseklerde uçar ve yuvası da Kaf dağındadır:

Odur ârâmgeh-i murg-ı hayâl-i Leylâ
Ser-ı Mecnûna hümâ lâne kıyâs eylemesün

Ş. Galib 391/254

Mecnûn Mektup İçin Yuva Yaptı

"Mecnûn ara ara Leylâ'ya mektup göndermek için başına kuş yuvasını yaptı." Bâkî, Mecnûn'un başında oluşan yuvayı bilinenden farklı bir sebebe bağlar ve Mecnûn'un Leylâ'ya mektup gönderebilmek için bu yuvayı yaptığını iddia eder. Demek ki bu yuvada postacı güvercinler yaşamaktadır. Çünkü mektup taşıyan kuşlar onlardır:

Gâhî cenâb-ı Leylîye mektûb uçurmağa
Urındı Kays başına murg âşiyânesin

Bâkî 336/382

Mecnûn'un Dağınık Başı Leylâ'nın Sarayı

"Ey sabah rüzgârı! Mecnûn'un dağınık saçlarından sakın. Habersiz gitme, çünkü o saray Leylâ'nın evidir." Mecnûn'un dağınık saçları bir saraydır ve orada sadece Leylâ yaşamaktadır. Dolayısıyla böyle bir saraya elini kolunu sallayarak girmek mümkün değildir. Hatta bu saraya girmek isteyen sabah rüzgârı bile olsa vakitsiz gitmesi yanlış olur. Olur olmaz zamanda gidilememesi hem bir saray olmasından hem orada yaşayanın bir kadın olmasından hem de kinaye sanatıyla Mecnûn'un kafasında Leylâ'dan başka birinin olmamasından kaynaklanır:

Ey sabâ jûlîde-mû başında Mecnûnun sakın
Bî-tekellüf gitme kim Leylî evidir ol palâs
Fuzûlî 190/124

Kuş Yuvası Külahdır

"Mecnûn bir dert ağacıdır; ceylan onun gölgesine yerleşmiş, başındaki kuş yuvası külahdır ve ayağındaki zincirler de sudur." Mecnûn bir dert ağacına, başındaki kuş yuvası külaha ve ayağındaki zincir de akarsuya benzetilir. Ayrıca gölgesinde bir ceylanın dinlendiği söylenir:

Nihâl-i derddir Mecnûn yer etmiş sâyesin âhû
Başında kuş yuvası börk ayağında selâsil su
Fuzûlî 246/238

Feryadıma Cevap Verse Kuşlar Konmazdı

"Eğer Mecnûn'un ahı feryadımın sadasına cevap verseydi, başındaki yuvada kuş mu dururdu?" Fuzûlî, kendi aşkının Mecnûn'unkinden büyük olduğunu iddia eder ve feryadına Mecnûn'un cevap veremediğini söyler. Şayet böyle bir cevap olsaydı kuşların konması imkânsız olurdu:

Verseydi âh-ı Mecnûn feryâdımın sadâsın
Kuş mu karâr ederdi başındaki yuvada
Fuzûlî 251/246

6. MECNÛN, DELİLİK VE AKIL İLİŞKİSİ

Üzerinde en çok durulan konuların başında Mecnûn'un deliliği gelir. Kays'ın "mecnûn" olması ile beraber birçok delilik yaptığı ve bu deliliği yüzünden toplumdan uzaklaşmak zorunda kaldığı sık işlenen konulardandır. Onun yaşadıkları ve başına gelenler, delilerin başına gelen şeylerdir. Ancak şairler sık sık onun deliliğinin farkına vurgu yapar ve en onulmaz deliliğe yani "aşk deliliği"ne tutulduğunu söylerler. Yine bazı şairlerin bu deliliğe gıptayla baktığı ve saygı duyduğu da görülmektedir.

Şairler bu deliliği işlerken delilik ve akıllılık tezadını da malzeme olarak kullanırlar. Bu iki zıt kavram üzerinde dururken de Mecnûn ile Eflâtûn, Mecnûn ile Aristo vb. kişiler arasında ya da şairlerle Mecnûn arasında karşılaştırmalar yaparlar.

Acayip bir Mecnûn

"Gönlüm aşk dağına düştü ve aklım bana yar olmadı. Bir acayip delidir ki hem inlemesi hem yolu yok." Aşığın gönlü bir dağ delisi olur ve akıl da gidince çok acayip bir deliye dönüşür. Hem ahını hem de yolunu kaybeder. Hem râh kelimeleri "hem-râh" şeklinde okununca yol arkadaşı anlamına gelir ki birinci mısradaki yâr kelimesiye iham-ı tenasüp oluşur ve aklı çağrıştırır:

Kûh-ı ışka düşdi gönlüm akl ana yâr olmadı
Bir aceb Mecnûndur hem âhı yok hem râhı yok
G. Ali 264G

Kalemin Zincirinden Kurtul

"Eğer bir gönül kalemin harflerinin zincirinden kurtulursa o deli değil, akıllı ve bilgedir." Ard arda gelen harfler zincire benzetilir ve bu harflerin insanı bağladığı düşünülür. Asıl akıllı ve bilge kişi bu tür bağlardan kurtulandır. Mecaz-ı mürsel sanatıyla "kalem"den kasıt ilimdir, yani kalemle üretilen bilgiler bazen insanı sınırlar ve hayaline bent olur, özgürce düşünmeyi engeller. Özgür düşünmek ve kendini geliştirmek isteyen insanlar ilim adı altında kendilerine dayatılan bilgileri sorgulamalı ve her dayatılanı kabul etmemelidirler. Ayrıca ilimden kasıt medrese ilmidir, insanın medresede öğretilen zahirî ilimlerle sınırlı kalmaması, gönül ilmiyle kendini geliştirmesi gerekir. Yani alimlik bir yere kadardır, o yerden sonra arifliğe, irfana adım atmasını bilmek gerekir:

Mecnûn degil 'âkil ü dânâdır o dil kim
Bî-kayd ola zencîr-i hurûfât-ı kalemden
Haşmet 23G

Delilik ve Tedavi

"Ey canımın ve gönlümün doktoru! Bana dudağının benini emdir ve aşk delisini sevda habbesiyle iyileştir." "Em" kelimesinde iham-ı tenasüp sanatı yapan şair, kelimenin ikinci anlamı olan ilaçla deva ve tabib arasında anlam ilişkisi kurar. Sevgilinin dudağının üstündeki ben sevda habbesine benzetilir ve aşk delisinin iyilişmesi için bu habbenin emilmesi gerektiği düşünülür. Yani bu habbe ağza alınarak emilen bir haptır ve gönül hasta için reçete edilmiştir. Şair gönül doktoru tarafından aşk hastasına uygun görülen bu hapa bir de isim koyar: Sevda hapı. Habbetü's-sevdânın bir anlamı da siyah habbedir ve dudaktaki bene işarettir:

Ey tabîb-i cân u dil hâl-i lebin emdir bana
Kıl devâ mecnûn-ı aşka habbetü's-sevdâ ile

Lebib 34G

Zincirin Yüreği Delik

"Deli hastanın ahının ve inlemesinin elması, zincirin yüreğini delik delik eyledi." Delilik hastalığına düşen hastanın ağlaması ve inlemesi teşbih-i beliğle kesici bir elmasa benzetilir. Bu elmasla demir parçası kesilerek zincir imal edilmiştir. Beytin birinci anlam katmanı demircilik zanaati ve elmas uçlu kesici aletlerle demirden zincir imal edilmesi vardır. Gösterge katmanında ise hüsn-i talil sanatıyla zincirin delik delik olması deli aşığın inlemesine bağlanır. Aşığın inlemesi elmas uçlu keski aleti kadar tesirlidir. Hatta bu inlemenin şiddetine demir parçası dayanamamış ve delik delik olmuştur. Şair demir yüreklilerin bile aşk derdi çeken mecnunların inlemesine kayıtsız kalamayacağına da işaret eder:

Elmâs-ı âh u nâlesi mecnûn hastenün
Zencîrün eyledi yüreğini delik delik

Mesihi 134G

Aşk Açısından Karşılaştırma

"Mecnûn ile Ferhat'a şaşarım ki ben varken aşk ülkesine o iki deli nasıl sultan olur?" Aşk bir ülke ve Ferhâd ile Mecnûn da bu ülkenin

iki sultanı olarak hayal edilir. Ancak şâir buna karşı çıkar ve kendisi varken bu iki deliyi sultan yapmalarını kabullenemez:

Tanlaram Mecnûn ile Ferhâda kim ben var iken
Mülk-i 'ışka nice sultân oldı ol iki deli

Mesihî 295/277

"Âşıklığın halini Ferhat ile Mecnûn ne bilir? Zira birisi dağ adamı, birisi çöl delisidir." Cafer Çelebi de Mesîhî gibi düşünmekte ve Ferhad ile Mecnûn'un aşktan anlamadığını söylemektedir. Mesîhî bu iki aşk kahramanına deli derken; Cafer Çelebi birine "dağ adamı", diğerine de "çöl delisi" der:

Âşık hâletin Ferhâd ile Mecnûn ne bilür
Biri dağ adamıdur biri sahrâ delisi

Cafer Çelebi

Kıpkızıl Deli

"Ey Leylâ yüzlü! Gül demeti senin yanağına benzemeye çalıştığı için halk, bu kıpkızıl delidir diyerek tutup bağladılar." Beytin teması çok güzel bir hüsn-i talil sanatı üzerine inşa edilir. Buna göre kırmızı bir gül demetini gören şair, bu gül demetinin bir iple bağlanmasına şairane bir sebep bulur: Sevgilinin yanağına benzemeye çalışmak. Kıpkızıl deli; delilikte son noktaya ulaşmış, saldırgan ve zararlı deli demektir. Böyle delileri bağlamaktan başka çare yoktur. Mecnûn deli demektir, ancak iham-ı tenasüp sanatıyla Leylâ ile Mecnûn'daki Mecnûn da hatırlatılır. Çünkü sevgili Leylâ güzelliğindedir:

Bağladı iller tutup bu kıpkızıl mecnûn diyü
Haddüne öykündi çün gül-deste ey Leylî-cemâl

Cafer Çelebi 121G

Gömgök Deli

"Ey Sevgili! Senin Leylâ saçının fikriyle menekşe Mecnûn gibi dağlara düşen gömgök delidir." Menekşenin dağların ve ormanların nemli bölgelerinde kendiliğinden yetişmesi hüsn-i talil sanatıyla sev-

gilinin Leylâ kokulu saçının sevdasıyla Mecnûn gibi dağlara düşmesi şeklinde yorumlanır. Diğer taraftan gömgök, yemyeşil, masmavi, aşırı derecede ve olgunlaşmamış anlamlarına gelir. Şair iham-ı tenasüp sanatıyla hem Mecnûn'un deliliğinin aşırılığına hem de menekşenin rengine işaret eder:

Gömgök delüdür Leylî saçun fikri ile kim
Mecnûn gibi düşmiş yine tağlara benefşe
Revani 10K

Delilik Açısından Karşılaştırma

"Akılsız gönlüm delilik çölünde çılgın bir deliymiş. Zira onun karşısında Mecnûn çok akıllı kalırmış." Âşık kendisini delilik açısından Mecnûn'la karşılaştırır ve Mecnûn'un kendisine göre çok akıllı biri olduğunu iddia eder:

Hûşı yok könglüm cünûn deştide bir şeydâ imiş
Kim anıng kaşında Mecnûn asru köp dânâ imiş
Nevâî-Bedâyi'ü'l-Vasat 267

Mecnûn Meydanı Boş Buldu

"Mecnûn uzun yıllar gam çölünün bağımlısı geçinmiş, eyvahlar olsun ki deli meydanı yalnız buldu." Yıllar boyu gam çölünün deliliği denince akla sadece Mecnûn geldi. Hamidî bundan rahatsız olur ve deli meydanı yalnız buldu, der:

Deşt-i gam peyki geçinmiş nice yıllar Mecnûn
Ey dirîğâ yalınız buldu deli meydânı
Hamîdî-Latîfî 257

Dilencilerin Deli Tutması

"Dilencilerin hile için bir deliyi hapsettikleri gibi Vamık, Ferhat ve Mecnûn da beni alıp götürürler." Âşık kendi deliliğiyle efsane kahramanlarının deliliğini karşılaştırır ve kendisinin gerçek deli olduğunu söyler. Bu iddiasını ispatlamak için de dilencilerin para toplamak için delileri alıkoyması örneğine yer verir. Bu vesileyle diğerlerinin hileci

olduğunu, asıl delinin kendisi olduğunu söyler. Ayrıca Leylâ ve Mecnûn hikâyesinde anlatılan koca karının para toplamak için hileyle deli tutmasına da telmihte bulunulmaktadır:

Gedâlar zerk üçün bir tilbe mahbûs eylegen yanglığ
Mini alıp yürürler Vâmık u Ferhâd ile Mecnûn
Nevâî-Nevâdirü'ş-Şebâb 457

Çılgın Deli

"Benim gibi çılgın deliden uzakta sana ne gam var? Asıl zorluk sen peri gibi huri görünüşlü sevgiliden uzakta kalan benim içindir." Âşık, aşkından dolayı çılgın bir deliye döner. Şâire göre sevgili böyle bir âşıktan ayrı kaldığı için üzülmemelidir. Üzülecek birisi varsa o da hûrîden (sevgili) ayrı kalan âşıktır. Burada âşığın çılgınlığına özellikle vurgu yapılır ve sevgilinin böyle bir deliden ayrı kalmasının sevindirici olduğu ima edilir:

Sanga ni gam min kibi mecnûn-ı şeydâdın yırak
İş mangadur sin perîveş hûr-sîmâdın yırak
Nevâî-Nevâdirü'ş-Şebâb 317

Delilik Güzellik İlişkisi

"O perinin güzelliğinin yavaş yavaş artması gönül deliliğini de yavaş yavaş arttırır." Âşığın deliliğiyle sevgilinin güzelliği arasındaki ilişkiye dikkat çekilir ve âşığın deliliğinin artması bu güzelliğin artmasına bağlanır:

Lahza lahza çün ki artar ol perî zîbâlığı
Dem-be-dem efzûn bolur mecnûn köngül şeydâlığı
Nevâî-Nevâdirü'ş-Şebab

Deliye Nasihat Olmaz

"Eğer sen Leylâ isen ben de Mecnûn'um. Bana nasihat etme, çünkü aklım şaşmıştır." Âşık, aşktan deliye dönmüş ve aklı şaşmıştır. Bu haliyle nasihat alması imkânsızdır:

Benem Mecnûn eger Leylî senisen
Bana pend itme kim aklım şaşıpdur
Yahyaoğlu/M.Nezâir-160

Nasihat Ehli Deli Etti

"Ey Nevâî! Gönlümü delilikten çok men etme. Zira onu deli eden nasihat ehlinin öğüdüdür." Aşığın delirmesinin asıl sebebi ya da aşığın delilikte bu mertebeye çıkması nasihat ehlinin nasihatıdır:

İy Nevâî könglüme men'-i cünûn köp kılma kim
Anı Mecnûn iylegen ehl-i nasîhat pendidür
Nevâî-Fevâyidü'l-Kiber 148

Deli Ateş İlişkisi

"Ey peri! Senin yanağına deli gönlümün meyli var, o, deliye benzemektedir ki ateşe yaklaşıyor." Gönlün kırmızı yanağa olan meyli, delinin ateşe yanaşması, ateşle dostluk kurması şeklinde yorumlanır. Perinin yanağının ateşe benzetilmesinin bir sebebi de perilerin ateşten yaratılmasıdır. Ayrıca delilerin ateşe olan merakına da dikkat çekilir:

Ârızıngġa ey perî mecnûn köngülning meyli bar
Tilbe yanglıġ kim anıng ot birle bolġay ülfeti
Nevâî-Garâibü's-Sıgar 617

Aşk, Delilik ve Şiir

"Ferhat ile Mecnûn'u anıp şiir ülkesinin padişahı oldum. Allah'a hamdolsun, divanım yine delilerle doldu." Şâire göre şiir ülkesinin sultanı olmak aşkı ve deliliği, yani Ferhad ile Mecnûn'u anmakla olur. Çünkü şiire güzellik veren mevzular bunlardır. Şâir, bu vesileyle ideal bir şiirde olması gerekenlere de vurgu yapmıştır. Ayrıca dîvâne ile dîvân kelimeleri arasında şibh-i iştikak sanatı yapılmıştır:

Anup Ferhâd u Mecnûnı emîr-i mülk-i nazm oldum
Bi-hamdülillâh yine dîvânelerle toldı dîvânum
Yahya Beg 279/456

Seven de Sevmeyen de Mecnûn

"Canımla gönlüm bir Leyla'nın delisi oldu. Ayrıca o cilveli sevgiliyi sevmeyen de deli oldu." Âşık öyle bir Leylâ'ya gönül verir ki seven de sevmeyen de onun delisi olur. Diğer taraftan sevmeyenin mecnun olması bir nevi kınamadır. Yani bu sevgili öyle güzel bir sevgilidir ki onu sevmemek deliliktir, azıcık aklı olan onu sever demek istenir:

Bir Leylînün oldı cân u dil Mecnûnı
Kim oldı o şûhı sevmeyen hem Mecnûn

F. Kadîm 706/48

Aşkta Avâre Olmak

"Ey gönül! Sen de Kays gibi başıboş ol. Çünkü aşk durmayı ve sakin olmayı istemez." Aşkta âvârelik esastır, bu yola giren kişinin aklı başında işler yapması düşünülemez ve bir yerde veya işte duramaz, diyar diyar gezer:

Gönül Kaysveş sen de âvâre ol
Muhabbet karâr u sebât istemez

Ş. Yahyâ 98/148

Mecnûn'a Aşk Salası

"Âh ederken aklıma Mecnûn'un nefesi geldi. Deliyi aşk ilahisiyle andım." Âşık âh ederken Mecnûn'u hatırlar ve onu hayırla, yani muhabbetle anar. Dem kelimesinin bir anlamı da kandır ve iham-ı tenasüp sanatıyla ah ve gülbang arasında ilişki kurulur. Bu açıdan bakıldığında beytin mazmununun vefat eden kişinin ardından okunan cenaze salası olduğu görülür. Yani âşık ah ederken Mecnûn'un kanını, yani ölümünü hatırlar ve onun için aşk salası verir:

Âh eyler iken yâdıma geldi dem-i Mecnûn
Dîvâneyi gülbang-ı muhabbet ile andım

Esrar Dede 478/177

Aklı Olsa Leylâ'yı Kaçırmazdı

Şair, Kays'ı ayıplar, çünkü Leylâ gibi bir güzeli elinden kaçırmıştır. Böyle bir fırsatı kaçıran ancak deli (Mecnûn)'dir:

Kays olmasa Mecnûn
Leylâyı düşürmezdi kucaktan
A.N.Asya/Bir Bayrak Rüzgar bekliyor-144

Mecnûn Olmayan Bilmez

"Bu sözün işaretleri derindir, akıl onun sırrını anlayamaz. Ey akıllı kişi! Leylâ'nın kim olduğunu Mecnûn olmayan ne bilsin?" Aşkta her makamın bir sırrı olur ve belli bir noktadan sonra bu sırları keşf etmekte akıl yetersiz kalır. Bu noktadan sonra aklı bir kenara bırakıp Mecnûn (deli) olmak ve aşkla yürümek gerekir:

Bu güftârın işârâtı derindir akl ana irmez
Ne bilsin olmayan Mecnûn ki Leylî kimdir ey âkıl
Nesîmî 225G

Leylâ Hüsnünü Gösterse

"Eğer sabah rüzgârı bir anlığına Leylâ'nın güzelliğinden perdeyi kaldırsa âlem de insan da Mecnûn'un ne kadar akıllı olduğunu anlardı." Mecnûn'un bu yola çıkması ve Leylâ'nın yolunda bu kadar eziyet çekmesi onun deli olduğu anlamına gelmez. Onun ne kadar haklı olduğunu anlamanın yolu Leylâ'nın yüzünü görmektir. İnsanlar bir kere Leylâ'yı görselerdi, ona hak verirlerdi ve "Sen çok akıllıymışsın." derlerdi. İkinci anlama göre ise Mecnûn, kabilenin en yetenekli ve en akıllılarından biriydi ve bunu herkes bilirdi. Onu bu hale sokan, Leylâ'nın güzelliğini ondan gizlemesidir. Eğer bir kez görebilseydi, aklını kaybetmezdi ve zekasını herkes bilebilirdi:

Bilirdi âlem u âdem ki Mecnûn nice âkıldur
Sabâ keşf eylese bir dem hicâbı hüsn-i Leylîden
Şeyhî 231/5

Mecnûn Akıllı İmiş

"Leylâ'nın aşığı delilikle şöhret buldu diyenler beni senin aşkında görünce Mecnûn'un akıllı olduğunu bildiler." Mecnûn delilikte meşhur oldu diyenler, şâiri görünce fikirlerini değiştirirler ve Mecnûn'un bile akıllı olduğunu düşünürler:

Digen kim taptı mecnûnlukka Leylî 'âşığı şöhret
Mini 'ışkıngda körgeç bildi kim Mecnûn imiş 'âkıl
Nevâî-Nevâdirü'ş-Şebâb 373

Öyle Mecnûnam ki...

"Öyle bir deliyim ki beni gören her bilge akıllının bana nasihat etmesine rağmen bir zerre etkilemez." Şairin deliliği öyle bir noktaya ulaşır ki hiç bir nasihatın faydası olmaz:

Eyle mecnûnam ki hîç bir zerre te'sîr eylemez
Gerçi dâim pend ider her âkıl-ı dânâ bana
Cinani 467/8

İnce Zekâlı Mecnûn

"Sevgili konuşunca ağzının varlığını akılla anladım. Nasıl bir deliyim ki ince anlayışlı bir aklım varmış." Sevgilinin ağzı öylesine küçüktür ki bakınca görülmez. Ancak sevgili konuşunca onun ağzının varlığına kanaat getiren âşık hükmünü verir: "Ne ince zekam var." Diğer taraftan hurde kelimesinin değersiz, ufak anlamıyla mecnûn kelimesi arasında iham-ı tezat sanatı yapılır ve "Sevgilinin ağzı karşısında öyle bir delirdim ki aklım küçüldü" demek istenir:

Nutka geldi 'aklla bildim dehânı varlığın
Niçe mecnûnum ki 'akl-ı hurde-dânım varmış
Muhyî 78a

Mecnûn'un Geçim Düşüncesi Yok

"Dünyanın gamını değil de Leylâ'nın derdini yedi. Ona geçim derdi olmayan bir deli deyin." Mecnûn dünya meşgalesi ve kârı yerine

Leylâ'nın sıkıntısını kazandı. Bu yüzden ona geçim derdi olmayan bir deli demek yerinde olur. Akl-ı ma'âş tamlamasındaki akl ile Mecnûn arasında iham-ı tezat vardır:

Gam-ı dehri yimedi gussa-i Leylâyı yidi
Yok deyin 'akl-ı ma'âşı delidür Mecnûnun
Müdâmî/G.Şuarâ-560

Mecnûn'un Geçim Düşüncesi Var

"Gözyaşı gibi suyu gam gibi aşı varmış, öyleyse Kays'a deli demeyin, geçim derdi varmış." Yetîm, Müdâmî'nin düşüncesine katılmaz, ona göre Mecnûn'un da geçim düşüncesi ve derdi vardır. Ancak o, geçimini farklı şeylerle sağlar. Normal insanlar evlerine çeşmeden su, pazardan pirinç vb. getirip ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken; Mecnûn su niyetine gözyaşını içer, yemek niyetine de gamını yer:

Gözyaşı gibi suyı gam gibi aşı var imiş
Kaysa mecnûn dimenüz 'akl-ı ma'âşı var imiş
Yetim 77-57

Rintlerin Kralı

"Alemin yükünden el yıkamış rintlerin padişahıymış. Sakın Mecnun'un çıplak bir deli sanmayın." Mecnun'un çıplak bir deli gibi görünmesi bir yanılsamadır. Aslında o rintlerin kralı, kendisi gibilerin padişahıdır. Onun tek yaptığı dünya yükünden kurtulmuş olması, dünyaya değer vermemesidir:

Bâr-ı 'âlemden yumuş el bir şeh-i rindân imiş
Sanma kim Mecnûn bir dîvâne-i 'uryân imiş
Salih 61

Birgün Gelir Aşk Delisi Herkesi Akılla İkna Eder

"Birgün gelir de aşkın hüzünlüleri mutlu olur, aşk delileri de çok akıllıyı ikna eder." Öyle birgün gelir ki aşk mahzunları mutlu olur, aşk delileri de akıllarıyla herkesi mat ederler. Şâd ile mahzûn, akılla da Mecnûn arasında tezat vardır:

Birgün gele kim şâd ola mahzûn-ı muhabbet
Çok akıllı ilzâm ede mecnûn-ı muhabbet
Ş. Yahyâ 40/32

Mecnûn'a Akılsız Demeyin

"Sakın çılgın Mecnûn'a akılsız demeyin. Onun aklı fikri Leylâ'da idi." Şâire göre Mecnûn akılsız değildi, ancak aklı Leylâ'nın yanındaydı. Aklı başkasında olmak deyiminde kinaye sanatı vardır. Hem mecazi olarak ondan başkasını düşünmemek hem de gerçek anlamıyla aklını onun yanına bırakmak anlamına gelir:

Demen bî-akl idi Mecnûn-ı şeydâ
Anın Leylîde idi akl u hûşu
Ş. Yahyâ 244/438

Mecnûn Aşk İle Maksûda Erdi, Ancak Eflatun...

"Mecnûn aşkın rüzgârıyla maksat kıyısına ulaştı. Halbuki akla uyan Eflatun hayret denizinde boğuldu." Şâir, aklı ve aşkı temsil eden iki zirve şahsiyeti karşılaştırır ve bunlardan birincisinin aşk ile hedefe vardığını, ikincisinin ise akılla hayret denizinde boğulup gittiğini dile getirir:

Hevâ-yı 'ışk ile Mecnûn kenâr-ı maksâda irdi
Uyup 'akla Felâtûn gark-ı bahr-ı hayret olmışdur
F. Kadîm 408/77

Leylâ'ya Yâr Olan Aklına Yâr Olmaz

"Ey Sevgili! Senin güzelliğine bağlananlar dertle gece gündüz yanarlar. Senin gibi bir Leylâ'nın delisi olanlar aklına yâr olmaz." Aklı yar olmaz deyiminde kinaye sanatı yapılır ve hem Leylâ'yı seven aklını sevmez hem de Leylâ'yı sevenin aklı gider anlamında kullanılır:

Olaldan hüsnüne meftûn yanarlar derd ile dün gün
Olup sen Leylîye mecnûn olar aklıyla olmaz yâr
S. Gülşenî 80/112

Akıl Yok Huzur Var

"Leylâ'nın aşkının deliliğiyle aklı çöle saldın. Ey aklı dağınık Kays! Senin aklın yok, huzurun var." Şâir, akıl ile huzurun birlikte olamayacağını düşünmektedir. Hatta bu yüzden Mecnûn'a özenmekte ve onun huzuruna gıpta etmektedir. Teşhis sanatıyla çöle giden Mecnûn değil de onun aklıymış gibi düşünülür:

Cünûn-ı 'ışk-ı Leylâyile saldun aklı sahrâya
Senün ey Kays-ı mağz-âşüfte aklun yok huzûrun var
Nahîfî/N.Âsâr - 569

7. MECNÛN, URYANLIK VE PERÎŞÂNLIK

Mecnûn'un perişanlığı deyince daha çok saçının dağınıklığı, üstünün başının yırtıklığı akla gelir. Şairler onun elbisesinin sağlam kalamayacağını ya da elbiseye sığmayacağını ifade ederler.

Âlemden Elem Kaldı

"Leylâ'nın âlemini gözünden atmış, elem kalmış. Aşkın belası Mecnûn'u bu âlemden usandırmış." Mecnûn, aşkın derdinden usanır ve Leylâ'nın dünyasından uzaklaşır. Böylece Leylâ'dan ona kalan tek şey elem olur. Beyitte ayrıca harf alegorisi de yapılmıştır. Buna göre "âlem" kelimesindeki dört harften ayn harfi atılınca geriye kalan harfler "elem" şeklinde okunur:

Gidermiş âlem-i Leylâ'yı ayninden elem kalmış
Belâ-yı ışk Mecnûn'ı bu âlemden usandurmış
Bali 80G

Saman Çöpüne Dönen Beden

"Âh ki Mecnûn sararmış bedenini harap etti. Sanki Leylâ'nın gamının harmanında saman idi." Mecnûn'un bedeni Leylâ'nın derdiyle sararır, şair bu haliyle onu harman yerindeki samana benzetir. Ber-bâd harap olmak anlamına gelse de tamlamanın ikinci kelimesi olan bâd rüzgâr demektir, bu kelimeyle beyitteki âh, saman, zerd ve harman ke-

limeleri arasında iham-ı tenasüp vardır. Yani Mecnûn'un saman çöpüne dönen bedeni bir âhla Leylâ'nın gamının harmanında havaya yükselir:

Mecnûn ki cism-i zerdini ber-bâd kıldı âh
Gûyâ ki hırmen-i gam-ı Leylîde kâh idi
Emri 518G

Uryan Vücüdum İtlerin Önünde

"Rakipler topluluğu deli gönlümü yine dillerine dolamışlar. Benim çıplak deli bedenim köpeklerin önünde kalmış." Dile almak deyiminde kinaye sanatı yapan şair rakipleri köpeklere benzetir ve deli gönlünün rakipler tarafından çekiştirilmesiyle itlerin çıplak vücudunu dişlemesi arasında paralellik kurar:

Tilge almış tilbe könglümni yana hayl-ı rakîb
Kalmış itler allıda mecnûn-ı 'uryânım mining
Nevâî-Fevâyidü'l-Kiber 361

Aşk Şehidi Kefenden Geçer

"Ey gönül! Mecnûn gibi aşk çıplağı ol, gömlekten vazgeç. Bela meydanının gerçek şehidiysen kefenden vazgeç." Hayalî Bey de uryanlığı aşkın önemli bir göstergesi olarak görür. Hatta o, işi bir adım daha ileriye götürür ve bu meydanın gerçek şehidinin kefenden bile geçmesi gerektiğini vurgular. Bilindiği gibi şehitler kefenlenmezler:

Dilâ Mecnûn-sıfat uryân-ı aşk ol pîrehenden gec
Belâ meydânının gerçek şehîdiysen kefenden gec
Hayali 102/38

Aşk Ateşi Elbiselerini Yaktı

"Kays Leylâ'nın aşkıyla yakıcı bir ateşti. Bunu bilmeyip de görenler Kays niçin çıplaktı, derler." Yahya Efendi Mecnûn'un uryanlığına farklı bir yaklaşım sergiler. Ona göre Mecnûn'un çıplaklığının asıl sebebi, Leylâ'nın yakıcı aşkıdır. Böylesine yakıcı bir aşkın insanın üstünde elbise bırakması düşünülemez:

'Işk-ı Leylâ ile bir âteş-i sûzân idi Kays
Bilmeyip derdi görenler neye uryân idi Kays
Ş. Yahyâ 102/157

Ten Elbisesi Varken Ruha Rahat Yok

"Ten elbisesi dururken bu âlemde ruha rahat var mı? Farzedelim ki soyunup çılgın Kays şekline girdim." İnsanın vücut elbisesi ruhunu örter ve ruha hapis hayatı yaşatır. Bu durumda ruhun huzuru için cisim elbisesinden kurtulması gerekir. Şair, Mecnûn'un elbiselerini soyup uryan gezmesini, bir taraftan cisimden kurtulan bir ruhun rahatlaması olarak yorumlarken diğer taraftan çılgın Kays gibi soyunsan da vücut elbisesi varken faydası olmaz, der:

Dururken câme-i ten rûha râhat var mı âlemde
Tutalım ki soyundum Kays-ı şeydâ şekline girdim
Ş. Yahyâ 142/235

Uryanlığımı Kimse Tabir Edemez

"Çıplak bedenimi kimse yorumlayamaz. Ey Nâbi! Mecnûn'u kimse elbiseye koyamaz." Şâir, bir taraftan çıplak gezmesini, yorumlanması gereken bir konuya benzetirken diğer taraftan bu konuda hiç kimsenin yorum yapamayacağını söyler. Hatta bu konuyla ilgili fikir yürütmek, Mecnûn'a elbise giydirmek kadar zordur. Beytin mazmunu aşkın tarife sığmayacağıdır:

Ten-i 'uryânımı ta'bîr idemez kimse benüm
Nâbiyâ kimse libâsa koyamaz Mecnûnı
Nâbî 1115/873

Elbisesini Yırtıp Gezen Mecnûn

"Eğer sabah benim gibi hevesine düşkün olmasaydı dağdaki Mecnûn gibi gömleğini yırtar mıydı?" Şâir, şâirâne bir bakışla kendisini ve sabahı Mecnûn'a benzetir ve her üçünün ortak bir özelliğinden bahseder: Dağa çıkıp gömleklerini yırtmak. Beyitte Mecnûn'un evden kaçıp çöle gelmesi ve üstünü başını yırtmasına telmih vardır. Mecnûn'un bu

perişanlığı ve görüntüsü ile fecrin, bir dağın yamacında güneşin doğmasına yakın aldığı görüntü özdeşleştirilmektedir. Hevâyî kelimesinin nefsine ve hevasına düşkün anlamı yanında havaya ait, havayla ilgili anlamı da vardır. Bu durumda hem mecaz hem hakikat anlamından dolayı hevâyî kelimesinde kinaye sanatı olur. Ayrıca kelimenin havaya ait anlamıyla sabah ve dağ arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılır ve sabahın gömleğini yırtmasının havayla ilgili bir durum olduğu söylenir. Bir şair "bes nidür" diyerek tecahül-i ârif sanatı da yapar:

Ger hevâyî bolmasa min tilbe yanglıg bes nidür
Könglekin çâk eyleben tag üzre Mecnûnvâr subh
Nevâî-Garâibü's-Sıgar 109

Çölün Eteğini Gömlek Olarak Kullanan Mecnûn

"Benim yırtık gömleğimi gören bana çılgın deli demesin. Ey çölün eteği! Ben Mecnûnum, sen bana perde ol." Bu beyitte de delilikle yırtık gömlek arasındaki ilişkiye dikkat çekilir. Âşık gömleği yırtık olmasına rağmen, deli olduğunun anlaşılmasını istemez. Şâire göre bunun yolu çölün eteğini örtü olarak kullanmaktır. Şair "ey sahra bana perde ol" diyerek çölün Mecnun'un emrine âmâde olmasına da telmihte bulunur:

Dimesün çâk-ı girîbânum gören şeydâ bana
Perde ol mecnûnum ey dâmen-i sahrâ bana
Yetim 7-12

Hz. İdris Dikse Bile Yırtarız

"Eğer Hz. İdris elbisemizi altın iğne ile dikse Kays gibi aşk eliyle yırtarız." Beyitte Kays'a ve Hz. İdris'e telmih vardır. Bilindiği gibi terzilerin pîri Hz. İdris'tir ve bu sanatın en büyük üstadı olarak anılır. Ancak âşık Kays gibi hakiki deli olduğundan Hz. İdris'in diktiği elbiseyi bile yırtacaktır:

Mânend-i Kays çâk iderüz dest-i 'ışk ile
İdrîs dikse sûzen-i zerle kabâmızı
Fennî/N.Âsâr 416

Câmeye Sığmaz

"Fena ehli sabır gömleğini yırtar, kınanmış Mecnûn'dur elbiseye sığmaz." Beyit tasavvufî bazı gerçeklere değinir. Mecnûn, fenâ ehlinden bir melâmî, yırtılan gömlek de sabır gömleğidir. Şâir, Mecnûn'un elbisesini yırtarak gezmesine de imada bulunur. Ancak onun asıl vurgulamak istediği şey "câmeye sığmaz" deyimiyle anlatılır ve kabına sığmayan bir deli portresi çizilir. Bu deyimde kinaye vardır; tasavvufun, yani mananın maddeyle bağdaştırılamayacağı vurgulanır:

Erbâb-ı fenâ pîrahen-i sabrı ider çâk
Mecnûn-ı melâmet-zededür câmeye sığmaz
Nabi 687-307

Parçalarının Bir Araya Gelmesi Zor Görünen Kırık Gönül

"Dirilme zamanında da gönlünün parçaları bir araya gelmez. Çünkü Kays, Leylâ'nın gamıyla o kadar perişan idi." Kıyamette insanların "diril" emriyle beraber dirileceğine ve nerede bulunursa bulunsun insanın bütün parçalarının bir araya geleceğine inanılır. Ancak gulüv derecesindeki mübalağa ile Leyla'nın gamıyla kırılan ve dağılan gönlün kıyamete kadar bir araya gelemeyeceği söylenir:

Gelmeye haşrde de bir yere eczâ-yı dili
Gam-ı Leylâ ile tâ öyle perîşân idi Kays
Fânî/N.Asâr 397

Mecnûn'un Saçının Dağınıklığının Asıl Sebebi

"Mecnun'un başı Leyla'dan dolayı dağınık saçlı değildir. Mecnun'un gönlünde yanan ateşin dumanı başına toplandı." Mecnûn'un saçının uzamışlığı ve dağınıklığı, farklı bir sebebe bağlanır. Şâire göre bunun sebebi gönülde yanan ateşin dumanıdır. Bu duman dışarıdan bakanlara dağınık bir saç görüntüsü vermekte ve onları yanıltmaktadır:

Ser-i Mecnûn Leylâdan degüldür mûy-ı jülîde
Derûnı âteşinden oldı başında duhân peydâ
Ârif Ağa/N.Asâr 312

8. MECNÛN VE RÜSVÂ OLMAK

Mecnûn aşktan dolayı rezil olur ve dillere düşer. Şairler onun rüsvalığı hakkında değişik yorumlar yaparlar. Çoğu zaman da kendileriyle Mecnûn'u karşılaştırır ve kendilerinin rezillikte Mecnûn'u geçtiğini söylerler.

Aşk Gizlenemez

"Eğer aşkın hali gizlenebilseydi, Mecnûn dillerde dolaşmazdı." Aşkla ilgili en temel kural aşkın gizlenemeyeceği gerçeğidir.

Eger olsaydı ışkun hâli meknûn
Haber olmaz idi dillerde Mecnûn
Siname-i Hümami 1720b

Gizlemek Rüsvâ Eder

"Yanağını nasıl gizler öyle ki peridir, bizi cihana rezil eder öyle ki Mecnûn oluruz." Perî gibi olan sevgili yanağını gizlediği için aşıklar cihânın diline düşüp rezil olurlar. Demek ki aşkta gizem veya gizlemek aşığın aşkının artmasında çok önemlidir. Mecnûn'un deli olmasına sebep olan da bu gizemdir:

Niçe pinhân eyleben 'ârızını andak kim perî
Bizni rüsvâ-yı cihân andak kim Mecnûn eylemek
Nevâî-Nevâdirü'ş-Şebâb 333

Mecnûn İle Ferhâd Âfiyet Buldu, Ancak Ben

"Ferhat ile Mecnûn huzur yolunu buldu, aşkın zulmü beni ara yerde rüsva etti." Ferhat ile Mecnûn aşk yolunda sevdiklerine kavuşamadılar. Buna rağmen şair onlar huzura erdiler dediğine göre ya ölüm kastediyor, çünkü aşk yolunda ölüm kurtuluştur. Ya da tasavvufî anlamda aşkın sırrını çözdüler ve Mutlak Sevgili'ye kavuştular demek istiyor. Halbuki Nevâî aşk yolunun rezilliğini yaşamaya devam etmektedir:

Tapıban Ferhâd ile Mecnûn tarîk-i 'âfiyet
Işk bî-dâdı ara yirde mini rüsvâ kılıp
Nevâî-Bedâyi'ü'l-Vasat 53

Aklı Olan Bu Rezilliği Kabul Etmez

"Mecnûn belada benim kadar şöhret olamaz. Akıllı olan bu rüsvalığı kabul eder mi?" Âşık kadar rezilliği tüm dünyada bilinen başka biri yoktur. Çünkü aklı olan bunu kabul etmez. Demek ki Mecnun'da az da olsa akıl var. Şair deliliğinin Mecnûn'u bile geride bıraktığına dikkat çekmektedir:

Benim tek olabilmez şöhre-i belâ Mecnûn
Kabûl eyler mi bu rüsvâlığı her kim ki âkildür
Fuzûlî 179/100

Şehir Delisi

"Asıl bela benim gibi şehirlerde halkın rüsvası olabilmektir. Ne hoş, Ferhat ile Mecnûn dağı ve çölü menzil tutmuş." Mecnûn ile Ferhad'dan birisi çölde, birisi dağda rahat içinde yaşarken, Fuzûlî şehirde halka rezil olmaktadır. Asıl rezillik halkın arasında aşk delisi veya şehir delisi olabilmektir:

Belâdur şehrlerde ben kim rüsvâ-yı halk olmak
Ne hoş Ferhâd u Mecnûn menzil etmiş kûh u sahrâyı
Fuzûlî 266/277

Seyirlik Deli

"Yine bir Leylâ'ya benzeyenin aşkıyla deli oldum. Yine Mecnûn gibi bu halka seyirlik oldum." Aşk deyince ilk akla gelen şey deliliktir. Âşık deli olunca halkın eğlencesi ve oyuncağı olacaktır:

Yine bir Leylîveşün 'ışkına şeydâ oldum
Yine Mecnûn gibi bu halka temâşâ oldum
Cinanî 548/163

Hikâyenin Akışına Müdahale

"Eğer Leylâ aşk mektebinde Mecnûn'a sırdaşlık etseydi, Mecnûn da bu kadar rezil olmazdı." Hem-râz sırdaş anlamına gelir. Leylâ'nın Mecnûn'a sırdaşlık etmemesi, onun sevgisini anlamaması ve karşılık

vermemesi anlamına gelir. İstediğini elde edemeyen Mecnûn ağlayıp inler ve aleme rezil olur. Diğer taraftan sırdaşlık biriyle gizli sırları paylaşmak anlamına geldiğinden ve Mecnûn'un sırrının da Leylâ'ya olan aşkı olduğundan; eğer Leylâ Mecnûn'u dinleseydi, Mecnûn bu sırları başkalarına anlatmayacaktı, demek istenir. Ayrıca şair hikâyenin akışından rahatsız olup kurguyla ilgili bir teklif de sunmuş olabilir:

Mekteb-i 'ışkda hem-râzı olsaydı Leylî
Kays da olmaz idi âleme rüsvâ bu kadar

Harpûtî 123/54

Mecnûn'u "Leylâ" Diyerek Rezil Etmek

"Mahşer meydanına ayağım zincirli, Leylâ diyerek geleyim ve gönlü karışık Mecnûn'u delilikte rüsva edeyim." Şâir, mahşer gününe ayağında zincir, "Leylâ" diyerek gelmek suretiyle, gönül Kays'ını tüm deliler arasında rezil edeceğini düşünür. Bu tabloda Mecnûn'un rezil olması iki farklı şekilde yorumlanabilir. İlki Mecnûn Leylâ için hiçbir şey yapmazken âşık böyle bir girişimde bulununca gerçek Leylâ'yı kimin daha fazla sevdiği ortaya çıkacaktır. İkincisi Leylâ'nın adının ulu orta ilan edilmesi hemen akla Mecnûn'u getirecek ve onu rezil edecektir. Bilindiği gibi Mecnûn'un, Leylâ ile ilgili şiirler okuması ve hep ondan bahsetmesi, Leylâ'nın isiminin çıkmasına sebep olmuştu. Ayrıca Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde kocakarının Mecnûn'u zincire vurup köy köy gezdirmesi bölümüne de telmih vardır. Bir de mahşer meydanında bütün insanların "nefsî nefsî" diyerek perişan bir halde gezinmesine karşın Hz. Muhammed'in "ümmetî ümmetî" demesi, yani sevdiklerini düşünmesi hadisesine de telmih olduğu söylenebilir:

Geleyim mahşere Leylâ diyerek der-zencîr
Eyleyim Kays-ı dil-âşüfteyi rüsvâ-yı cünûn

F. Kadîm 622/243

Mecnûn'a Rahmet Okutur

"Benim bütün insanlara rezil olduğumu anlayan, Mecnûn'a rahmet okur. Ey Aynî! Aşk ehlinin en akıllısı böyle olmalıdır." Şâiri tanı-

yan herkes Mecnûn'a rahmet okumaktadır. Beyitte "rahmet okur" deyimi kinayeli kullanılır. Bir taraftan Aynî'nin aşk deliliğinde Mecnûn'u geçtiği vurgulanır. Çünkü Mecnûn belli bir bölgede duyulurken Aynî'nin şöhreti bütün dünyada duyulur ve daha rezil olur. Diğer taraftan gidenin gelene rahmet okutması gibi Aynî'yi görenler Mecnûn'un ne kadar büyük bir âşık olduğunu anlar ve ona rahmet okurlar. Ya da Aynî'den illallah edenler, onun deliliğinden rahatsız olanlar Mecnûn'u rahmetle anarlar, denilebilir:

Rahmet okur Kaysa ben rüsvâ-yı 'amm fehm iden
Böyle lâzım Ayniyâ erbâb-ı 'ışkun a'kali

A. Aynî 436/221

9. MECNÛN VE KÂ'BE

Mecnûn'un Kâ'be'deki hali mesnevi yazarlarının en çok üzerinde durduğu ve en fazla önem verdikleri bölümdür. Ancak Divan şairleri bu konuya onlar kadar önem vermemişler ve konuyu işleyen az sayıda beyit yazmışlardır. Bu konuyu en fazla işleyen şair Şeyh Gâlib'tir ve konuyla ilgili beş beyti vardır.

Sevgiliye Gelmek Bela İstemektir

"Ey saçı Leylâ! Gönül senin eşiğine varıp sıkıntı ister. Hicaz'a ulaşan Mecnûn gibi dert ve bela ister." Mecnûn'un babası ve kabilenin önde gelenleri aşk delisi Mecnûn'u iyileştirebilmek için son çare olarak Kabe'ye götürürler. Kabilenin üyeleri Kabe'ye ulaşır ulaşmaz ellerini açarlar ve Mecnûn'un bu dertten kurtulması için dua dua yalvarmaya başlarlar. Halbuki Mecnûn daha Kabe'yi görür görmez: "Yarabbi! Başka bela yok mu? Yeryüzündeki bütün belaları bana ver" diyerek derdinin artmasını ister. İşte şair bu hadiseye telmihte bulunur. Çünkü mürettep leff ü neşrle sevgilinin eşiğine gitmek, yani huzuruna çıkmak belaya davetiye çıkarmak demektir:

İşiğüne varup dil mihnet ister ey saçı Leylî
Hicâza varuban Mecnûn gibi derd ü belâ ister

Suni 49G

Kays Mevlevîler Gibi Gönlünü Tavaf Etmez

"Mevlevî gibi gönlünün evini tavaf etmedi. Zira Kays başı dönmüş bir şekilde çölde dolaşmaktadır." Kapalı istiare ile gönül, Kabe'dir ve Mevleviler kendi etraflarında dönerken sembolik olarak gönül Kabelerini tavaf ederler. Benzer şekilde Kays da çölde dönmektedir, ancak onun dönüşü bilinçli bir dönüş değildir, onun dönüşü baş dönmesi gibi ritimsiz ve düzensiz bir dönüştür. Böylece Mevlevilerin dönüş hikmetine değinen şair, onların ritimli ve belli bir düzen halinde döndüklerine de işaret eder. Ayrıca gönül ile baş arasında tenasüp de vardır:

Mevlevî gibi tavâf etmedi beyt-i dilini
Gerçi ser-geşte idi bâdiye-cevlân idi Kays
Şeyh Gâlib 324/131

Zeyd ile Zeynep'in Aşkı ve Çöl

"Zeyd gibi mahallede Zeynep'in aşkından bahsetme. Mecnûn gibi çölde gezin ve sahraya bak." Leylâ ile Mecnûn mesnevisi içinde aşklarından bahsedilen iki âşık da Zeyd ile Zeynep'tir. Zeyd de Mecnûn gibi sevdiğine kavuşamaz ve devamlı olarak Mecnûn'a sırdaşlık eder, nasihatte bulunur. Bu aşka telmihte bulunan şair, şehirde oturup da Zeynep'e aşığım diyen Zeyd gibi olma der. Çünkü aşkın olmazsa olmaz şartı çöle düşmektir, yani yolculuktur ve çile çekmektir. Şehirde rahat içinde yaşayan âşıkların aşk derdinden söz etmesi anlamsızdır. Ayrıca Zeyd ile Zeynep eski fetva kültürüne göre belirsiz kişilerdir, yani falan kişi ve filan kadın gibi. Bu açıdan değerlendirecek olursak sıradan basit bir aşkı değil de gerçek aşkı yaşamak istiyorsan çöle gitmelisin, anlamı çıkar:

Zeyd-âsâ 'aşk-ı Zeynebden dem urma kûyda
Kıl beyâbân seyrini Mecnûn gibi sahrâya bah
Nigari 129G

10. VAHDET VE MECÂZ-HAKÎKAT İLİŞKİSİ

Bu bölümde öncelikle şairler vahdet-kesret ilişkisine dikkat çeker, âşıkların nakıştan nakkâşa ya da Leylâ'dan Mevla'ya yolculuk yapmaları gerektiği vurgulanır. Dolayıyla "mecaz-hakikat ilişkisi" de devreye girer. Mecazın hakikata götüren bir köprü olduğuna dikkat çekilir. Gerçek âşıkların bu köprüyü iyi kullandıkları, kullanamayanların ise mecaza takılıp kaldığı söylenir:

Aşk ve Güzellik

"Ey sevgili! Ezeli Yaratıcı, Kays ile Leylâ gibi beni aşkta seni de güzellikte seçkin eylemiş." Güzellik-aşk ilişkisi gerçeğine göre aşkın olmazsa olmazı güzelliktir ve güzellik arttıkça aşk da artacaktır:

Hallâk-ı ezel Kays ile Leylâ gibi cânâ
İtmiş beni 'ışk ile seni hüsn ile mümtâz
Haleti 333G

Leylâ'dan Mevlâ'ya

"Ey âşık! Bugün Mecnûn gibi canının ve başının terkini vur. Her kim Leylâ'dan geçerse aşk ile Mevla'ya varır." Gerçek âşık, masivayı ve kendini terk eden, aşan kimsedir. Ancak bu yolla "*Leylâ'dan Mevlâ'ya*" varılır:

Cân ü başın terkin ur Âşık bu gün Mecnûn gibi
Işkıla her kim irer Mevlâ'ya Leylâ'dan geçer
ÂşıkPaşa 39a

"Mecnûn'a Mevla'dan haber veren Leylâ'nın güzelliğidir. Gönlü kendine çeken nakışlar, hakikati görenler için nakşı yapanı hatırlatır." Mutlak Güzel kâinattaki bütün varlıklara kabiliyetlerine göre kendi güzelliğinden yansıtmıştır. Tasavvuftaki vahdet-kesret ilişkisine göre Mecnûn güzelliğe bakar, güzelliğin sahibi olan Mutlak Güzel'i görür; arifler de nakşa bakar, nakkâşı hatırlar:

Hüsn-i Leylîdür viren Mecnûna Mevlâdan haber
Nakş-ı dil-keş ma'rifet ehline nakkâş andurur
K.Nizâmî 143/24

Zahirden Batına

"Mecnûn'a bak ki görüntüsünde Allah'ın sıfatlarını görür. Onun dışı Leylâ'dır, fakat içi Mevla'dadır." Beyitte "tecellî akîdesi" işlenmektedir. Mecnûn'un görünenden görünmeyene, tabiattaki güzelliklerden "Mutlak Güzel"e geçiş yaptığı vurgulanır. Bu gerçek "zâhir-bâtın ilişkisi" kapsamında ele alınır. Özellikle de Fuzûlî'nin mesnevisindeki Leylâ'dan Mevla'ya geçiş bölümene telmih vardır:

Sûretinde dil sıfat-ı Hak görür Mecnûnu gör
Zâhiri Leylâdur ammâ bâtını Mevlâdadur
Usûlî 121/25

Sevgilinin Yanında Hasret

"Âşık sevgiliyle tek vücut olsa da yine ayrılık derdi çeker. Felek Kays'ı boş yere ayrılık vadisine salmıştır." Fehîm, aşka, ya da mecâzî aşka ilginç bir yorum getirir ve sevenle sevilenin aynı vücutta olmasının bile ayrılığa çare olmayacağını söyler. Bu durumda feleğin, Mecnûn'u çöle salmasına, yani sevdiğinden ayırmasına hiç gerek yoktur. Çünkü âşıklar sevdiklerinin yanında olsalar bile ayrılık derdi çekerler:

Yine firkatdedür 'âşık olursa yâr ile yek-ten
Felek bî-hûde Kaysı vâdî-i hicrâna salmışdur
F. Kadîm 406/75

Sadece Leylâ

"Lâ ve illâ kelimelerini unuttum ve dünya ile ahireti koydum. Çılgın Mecnûn oldum, çünkü Leylâ bana göründü." Leylâ vahdettir ve âşık, onu görünce çılgın bir deli olur. Bu durumda sadece "Allâh" kalır, ondan gayrisi görünmez. Zaten "kelime-i tevhid"deki "lâ" ve "illâ" kelimeleri çıkarılınca, geriye "Allâh" lafzı kalmaktadır:

Unutdum lâ vü illâyı kodum dünyâ vu ukbâyı
Olup Mecnûn-ı şeydâyî göründü çün bana Leylâ
S. Gülşenî 33/9

Beni Çöle Düşüren Allâh Aşkıdır

"Ben de Mecnûn gibi aşk ve nur çölü olsam. Beni de gezdiren hep Mevla'nın aşkının hay huylarıdır." Şair kendi aşkıyla Mecnûn'un aşkı arasında çok önemli bir fark olduğunu söyler. Gerçi her ikisi de çöllere düşmüştür. Ancak Mecnûn Leylâsını, şair ise Allâh aşkını aramaktadır:

N'ola Mecnûnveş sahrâ-yı nûr u 'ışk olsam ben
Beni de gezdiren hep hây hûy-ı 'ışk-ı Mevlâdur
S. Gülşenî 92/140

Kesretten Vahdete

"Ey gönül! Mecnûn gibi Leylâ'nın saçına gönlünü bağlama. Zira seni aşk çölünün gezgini eden hep Allah'tır." Saç kesrettir ve Mecnûn da gönlünü saça bağlamıştır. Halbuki insana âşıklık kabiliyetini veren Allâh'tır. Dolayısıyla kesretten kurtulup vahdete geçmek gerekir:

Gönül Mecnûn gibi dil-beste olma zülf-i Leylâya
Seni sahra-neverd-i 'ışk eden zîrâ Hudâdır hep
Haşmet 206/19

Kendi Güzelliğini Veren de Sevdiren de O

"Leylâ'nın yüzüne en mükemmel güzelliğiyle tecelli etmiş. Sonra da dönüp çılgın Mecnûn'un gönlüne aşk ateşini vurmuş." Mutlak Güzel, önce Leylâ'nın yüzüne kendi güzelliğini aksettirir. Ardından da dönüp Mecnûn'u bu güzelliğe meftûn eder ve aşk ateşiyle yakar:

Kemâl-i hüsn ile etmiş tecellî rûy-ı Leylâya
Dönüp 'ışk âteşin urmuş dil-i Mecnûn-ı şeydâya
S. Gülşenî 221/403

Gül Aynı, Kimine Süs Kimine Diken

"Bela dikenini Mecnûn'un ayağına gönderen yeni yetme gül, işveyle Leylâ'nın başını süslemiş." Baş ile ayak arasında tezat yapan şair, Leylâ'nın başını süsleyen gülün Mecnûn'un ayağına bela olduğunu

söyler. Gül bir ve aynı ancak birine süs, diğerine diken olarak tecelli etmiş. Allah'ın kaderi de kazası da belası da mutluluğu da bir yerden ortaya çıkar, ancak kimine bela kimine sevinç düşer. İnsanın bu hakikati görmesi ve bu dünyanın imtihan dünyası olduğunu bilmesi gerekir:

Gül-i nev-hîz işveyle ser-i Leylâyı zeyn itmiş
Havâle eyliyen hâr-ı belâyı pây-ı Mecnûna
Haleti 722

Leylâ'dan Gayrısını Terk

"Mecnûn'a bak ki Leylâ'nın aşkını koymadı. Namusunu ve utanmasını koydu, tacını ve tahtını terk etti." Mecnûn aşkın gerçek timsalidir. Çünkü namusu, varlığı, tacı ve tahtı terk etti, fakat Leylâ'nın aşkını terk etmedi:

Mecnûnı gör ki komadı 'ışkını Leylînün
Nâmûs u nengi kodı vü terk itdi taht u tâcı
Bâkî 119/31

Suret Mecnûnu

"Bu görünen nakışların Mecnûn'u olma, kendini topla. Bilmiş ol ki Leylâ'nın aşkı söz elbisesine sığmaz." Dış görünüşün güzelliğine ve görüntüsüne aldanmamak gerekir, çünkü görünüşe aldanmak, sözün manasına değil de elbisesine âşık olmak gibidir. Halbuki gerçek aşkta bunun lafı bile olmaz:

Olma Mecnûnu bu nakş-ı sûretin cem' et özün
Kim libâs-ı lafza sığmaz bilmiş ol Leylâ-yı ışk
S. Gülşenî

Gaflet Çölü

"Be hey Mecnûn! Gaflet çölünde başıboş dolaştığın yeter. Leylâ'yı özünde ara, çöl gezmekten ne çıkar?" Mecnûn'un çöllere (gaflet çölü) düşmesi ve "Leylâ Leylâ" diyerek gezmesi ayıplanmaktadır. Çünkü hakîkî Leylâ'yı insan içinde aramalıdır:

Be hey Mecnûn yeter ser-geşte oldun deşt-i gaflette
Özünde iste Leylâyı ne hâsıl geşt-i sahrâdan
S. Gülşenî 150/256

Mecazdan Sıyrılmak

"Ey Yahya! Mecaz ehlinin başı belakeş Mecnûn'unun hali hakikatte senin halin gibidir." Şair Kays'ın hali ile kendi halini karşılaştırır ve mecazî aşktan sıyrılamadıklarını ifade eder. Demek ki mecazdan kurtulup hakikate ermedikçe insan bela çekmeye devam edecektir, çünkü mecaz yolu dikenli bir yoldur:

Ser-i ehl-i mecâz olan belâ-keş Kaysın ahvâli
Hakîkatde nazar olunca Yahyâ hasb-i hâlindür
Ş. Yahyâ 65/83

Gerçek Âşık Mecnûn mu Leylâ mı?

"Mecnûn'a hakikatin önderliğini delilik yapar, Leylâ'nın aşkına yol gösterici olarak heves kumu yeter." Beyitte Leylâ ile Mecnûn'un aşkı karşılaştırılır ve birinin hakîkî âşık olduğu, diğerinin ise heves ve arzularına göre hareket ettiği söylenir:

Mecnûna pişvâ-yı hakîkat cünûn eyler
Leylâ-yı 'ışka rîk-i heves reh-nümûn yeter
Nâilî 208/122

Hakîkî Mısır Saltanatından Dem Vurmak

"Kays Hakikat Mısırı'nın saltanatından dem vurur. Nağmenin Yusufu'na neyin siyah evi kuyu olsa da." Beyitte Hz. Yûsuf'un kuyuya atılması ve ardından da Mısır'a azîz olmasına telmih vardır. Şair, nağmeyi Yûsuf'a, neyin içini de kuyuya benzetir ve Mecnûn'un hakîkî Mısır sultanlığından bahsettiğini söyler. Ayrıca "dem urur" derken kinaye sanatı yapılmış ve neyi üfler manası da gözetilmiştir. Mecnun bir neyzendir ve kamışın içi kuyudur. Muhtemelen Kays inleyen neyiyle Hz. Yusuf'la ilgili bir besteyi üflemektedir. Bestede bahsi geçen Yusuf kuyuya düşse de Kays, ona hakikat Mısırı'na sultan olacağını söyle-

mektedir. Ya da kendi hali Yusuf gibi kuyuya düşmek olsa da hakikat Mısırı'na padişah olacağını düşünmektedir:

Dem urur saltanat-ı Mısr-ı hakîkatden Kays
Yûsuf-ı nağmeye çâh olsa siyeh-hâne-i ney
Ş. Galib 415/304

Hakîkat Kulağıyla Dinle

"Eğer benim inlememi hakikat kulağıyla dinlersen Mecnun'un feryadıyla Hallac-ı Mansur'un nağmesini birleştirdiğini görürsün." Sanki Kays bir ney, Mansur da hanendedir. Esrar Dede'nin inlemesi bu ikiliden çıkan sesin karışımıdır. İnleyen Esrar Dededir; ancak iniltilerine dikkatlice kulak verenler Kays'ın inlemelerinin Mansur'un nağmesine karıştığını göreceklerdir. Yani Esrar Dede'nin iniltilerinde mecazdan hakikate bir köprü vardır. Bu inleme ne sadece Kays'ın inlemesidir, ne de açıktan Mansur'un. Yani Kays mecazî aşkın, Mansur da hakiki aşkın sembolüdür ve "hakîkat kulağı"yla dinleyenler Esrar Dede'nin şiirlerinde mecazdan hakikate bir köprü olduğunu anlayacaklardır:

Feryâd-ı Kays u nağme-i Mansûru cem' eder
Gûş-ı hakîkat ile işitsen figânımı
E. Dede 547/237

Mecazdan Hakikata ve Cezbe-i Mecnûn

"Mecnun'un cezbesi Leyla'nın vasıflarını dinlemekle gitmez. Aşk kadehinin sarhoşunu şarap sarhoş edemez." Şaire göre Mecnûn'un aşkı hakiki aşktır ve o hakiki aşkın cezbesini yaşamaktadır. Bu durumda ona mecazi aşkın tatmin vermeyeceği ifade edilir. Leylâ'nın vasıfları şaraba benzetilir ve mecazi aşkı temsil eder. Bu aşkın Mecnûn'u sarhoş etmeyeceği söylenir, yani onun gerçek aşkı bulduğu, mecazla, kesretle meşgul olmadığı, bunları aştığı vurgulanır:

Vasf-ı Leylâ ile bulmaz cezbe-i Mecnûn zevâl
Mest-i câm-ı 'ışkı bâde sarhoş eylemez
Ş. İshak 260/66

Hüner Vuslata Ehil Hale Gelmektir

"Zannetmeyin ki aşkın maksadı Kays ve Vamık olmaktır. Asıl hüner bir şekilde sevgiliye kavuşacak hale gelmektir." aşka düşmek sadece Mecnun gibi bir aşık olup çıkmak değildir. Asıl maksat aşığın olgunlaşması ve Mutlak Sevgiliyi sevecek kıvamı yakalamasıdır. Yani aşka düşenler bir yolunu bulup kemale erecek ve Sevgiliyi hakkedecek seviyeyi kazanacaktır:

> Mahabbetden garaz sanman ki Kays u Vâmık olmakdur
> Hüner bir halet ile vasl-ı yâre lâyık olmakdur
>
> Nevi 86G

11. MECNÛN VE AŞK SIRRINA VAKIF OLMAK

"Sırr" tasavvufun ve eski kültürün çok önemli rükünlerinden birisidir. Özellikle tasavvuftaki bazı ince meseleleri avamın anlaması mümkün olmaz. Bu tür konuları sadece ehli anlar, dolayısıyla ehil olmayana sırr verilmez ya da sırr ifşa edilmez. Diğer taraftan sırrın aşka dair olması ve birçok büyük mutasavvıfın bu yolda şehit olması mutasavvıfların daha da dikkatli olmasına sebep olmuştur.

İnsanların Dışındaki Varlıklarla Sohbeti: Gökyüzü, Kapı ve Duvar

"Mecnunların aklına aferin ki sırrı gizleyip bazen gökyüzü bazen kapı ve duvarla konuşurlar." Beyitte Mecnûn kelimesi hem aşk kahramanı, hem de deli anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Deli anlamını esas alacak olursak, mecnûn olan kişinin insanlarla konuşmadığı ve kendi kendine söylenmediği vurgulanmış olur. Ancak aşk kahramanı Mecnûn'u esas alırsak hikaye ile ilgili bazı ayrıntılara telmih olduğunu görürüz. Zira Mecnûn'un aşkının artması sonucu şehirde yaşamayacağı ortaya çıkar ve insanlardan uzak bir yere, çöle gelir. Mecnûn çölde gökyüzünden güneşe, vahşi hayvanlara kadar birçok varlıkla sohbet eder. Sırrını onlarla paylaşır. "Der u dîvâr"la sohbetten kasıt ise Mecnûn'un ev hapsi sırasında duvarlarla konuşmasıdır. Diğer taraftan "aklına tahsîn" ifadesi "aferin, doğrusu da budur" anlamı yanında "ak-

lına yanayım, onda akıl mı" anlamına da işaret vardır. Yani bir nevi kınama sözkonudur:

Aklına Mecnûnlarun tahsîn ki ketm-i râz idüp
Geh sipihre geh der u dîvâra söyler söylese
Nabi 971-682

Dilsize Bile Sırr Verme

"Dostun dilsiz olsa bile canını ver, sırrını ondan sakla. Sakın rezil olmuş Mecnun gibi sırrını dillere düşürme." Eski kültürde "sırr"a özel bir önem verilir ve "sırrı ifşa" edene iyi nazarla bakılmazdı. Şaire göre Mecnûn'un bu şekilde dile düşmesi ve rezil olması sırrını açığa vurmasından kaynaklanmıştır. O yüzden "dilsize bile sırrını söyleme" denmektedir. Beytin kurgusal zemininde tüccarların ve yolcuların yola çıkarken güzergâh, para, mal ve mülkleriyle ilgili bilgileri ulu orta paylaşmamalarıyla ilgili bir sosyal bir olgu vardır:

Refîkın olsa dilsiz cân ver hem sakla râz andan
Sakın sırrın düşürme dillere Mecnûn-ı rüsvâ tek
Fuzûlî 205/156

Sırrı Ehil Olmayana Söyleme

"Ey gönül! Gam hikâyesini cahillerle paylaşma. Aşk delisi isen yabancılara söyleme." Yabana söylemek deyiminde kinaye yapılır; bir taraftan kurda kuşa söyleme, çünkü onlar ne anlar denirken, diğer taraftan tanımadığın bilmediğin cahil cühelaya söyleyip de başını belaya sokma. Kendini rezil etme. Ehli olmayan, aşktan anlamayan insanlara sırrı ifşa etme denir:

Ey dil hikâyet-i gamı nâdâna söyleme
Mecnûn-ı 'ışk isen yâbâna söyleme
Ulvî-i İstanbulî/G.Şuarâ-493

12. MECNÛN VE SİLSİLE

Terk Yoluyla Mecnûn'un Soyundanız

"Aşka mürit olalıdan beri taçtan ve giysiden vazgeçmişiz. Eğer bizi sorarsan soyumuz Mecnûn'a kadar uzanır." Mecaz-ı mürsel sanatıyla "tâc" dünyayı, makamı, şanı ve şöhreti; "kabâ" zahirî ilimleri simgeler. Dolayısıyla şair "tâc u kabâdan geçmişiz" derken hem devletin şan ve şöhretinden hem de ilmin izzetinden ve imkânlarından vazgeçtik, demek ister. Dışarıdan bakanlar bu kadar şeyden vazgeçen birine tabi ki deli diyecektir. Zaten şair de soyumuz Mecnûn'a kadar uzanır demek suretiyle bunu kabullenir. Ancak şairin soyunun Mecnûn'a uzanması sonradan kazanılan bir hususiyettir, halbuki soy doğuştan gelen bir özelliktir. Demek ki bir insanın soyunun Mecnûn'a uzanması sonradan kazanılan bir kabiliyettir. Bunun yolu da şaire göre aşka mürit olmaktan geçer. Yani aşka mürit olan bir insan her şeyden vazgeçecek ve deliliğe adım atacaktır. Diğer taraftan silsile kelimesinin zincir anlamı da vardır. Bu anlama göre aşka mürit olanlar ta Mecnûn'un bağlı olduğu zincire bağlanırlar, yani delilikte son mertebeye, zincire bağlanma mertebesine kadar yükselirler:

Geçmişüz tâc u kabâdan olalı 'ışka mürîd
Ger sorarsan bizi Mecnûna çıkar silsilemiz

İshak Çelebi 178/93

Gam Yoluyla Mecnûn'a Vârisiz

"Nerede bir gam varsa bende toplanır, aşk ülkesinde Mecnûn'un varisi benim." Mecnûn'un hükümdar olduğu ülke aşk ülkesidir ve Mecnûn bu ülkede gama hükmetmekte ve gamı yönetmektedir. Mecnûn'un vefatından sonra bu ülkenin yeni hükümdarı Fuzuli olur. Mecnûn'dan kalacak miras da haliyle gam ve üzüntü olacaktır:

Bana cem' olur handa kim var bir gam
Benim mülk-i aşk içre Mecnûn'a vâris

Fuzuli 153/47

"Mecnûn gibi gam silsilesini boynuna taktın. Hatırla, köyünün başındaki deli senindir." Harpûtî de silsilesinin Mecnûn'a kadar uzandığını iddia eder, onun gerekçesi boynuna taktığı gam silsilesidir, birazcık Fuzûlî'yi andırmaktadır:

Mecnûn gibi gam silsilesin boynına takdun
Yâd it ser-i kûyundaki dîvâne senindür

Harpûtî 116/47

Baş Dönmesiyle Mecnûn'un Soyundanız

"Başımız dönmektedir, felek gibi huzurumuz yoktur. Soyağacıyla deliliğimiz Mecnûn'a kadar uzandı." Delilik geçmişten geleceğe bir silsiledir ve şairin bağlı olduğu geleneğin başı Mecnûn'dur. Bu geleneğe bağlı olanların özelliği başıboş hareket etmeleri ve felek gibi yerlerinde duramamalarıdır:

Ser-geşteyüz felek gibi yokdur sükûnumuz
Mecnûna çıkdı silsile ile cünûnumuz

Fânî/G.Şuarâ-529

Pervane Oğullarındanım

"Kaysla aynı silsiledenim, aşk delisiyim, ayağı bağlı aşk pervanesinin oğluyum." Fehîm-i Kadîm delilikte kendisinin Mecnûn'a bağlı olduğunu söyler. Buna delil olarak da ayağındaki bağı, deliliğini ve pervane gibi kendini yakmasını gösterir:

Hem-silsile-i Kaysam u dîvâne-i 'ışkam
Zencîr-be-pâ zâde-i pervâne-i 'ışkam

F. Kadîm 564/197

Şiirim Mecnûn'a Kadar Gider

"Aşkta söz saçının silsilesi Kays'a kadar uzanır. Zincirin halkası nefesten nefese birbirine bağlanır." Şeyh Gâlib de silsilesinin Mecnûn'a vardığını söyler. Ancak onun gerekçesi çok farklıdır. Gâlib (sözünü) şiirini saça benzetir ve şiirde "nefesten nefese" Mecnûn'a bağlı olduğunu vurgular. Burada bahsi geçen saçla nefes halka halka düşünüldüğü için halka-i zincir denilmiştir:

Işkda silsile-i zülf-i sühan Kaysa varır
Bağlanıp halka-i zencîr nefesden nefese

Ş. Gâlib 402/277

Sırların Keşfiyle Mecnûn'a Varisim

"Mecnûn'un gönlündeki kemalatın bereketinin varisiyiz. Bana deliliğin gizli sırları inkişaf olmuştur." Bilindiği gibi Mecnûn'un kemâlat ve kerâmet sahibi olduğu bilinmektedir. Nitekim Nevfel'in ordusuyla Leylâ'nın babasının ordusu arasındaki savaşta bu durum açığa çıkmıştır. Mecnûn, bu savaşı Leylâ'nın ordusunun kazanmasını ister, çünkü rüyasında savaşı Nevfel kazanırsa, Leylâ'nın, babası tarafından öldürüleceğini görür. Bu beyitte şair, kendisini Mecnûn'un varisi olarak görür; kendisine Mecnûn'dan deliliğe ait bazı sırları keşfetme gücü, miras olarak kalmıştır:

Vâris-i feyz-i kemâlât-ı dil-i Mecnûnum
Münkeşifdir bana esrâr-ı hafâyâ-yı cünûn

L. Gâlib 120/6

Silsileyi Ezberden Okumakla Varisim

"Bu deli hastanesinde benim gibi bir deli yoktur. Zira Kays'ın soyağacını ezberden okudum." Aynî, akıl hastanesinde yatan diğer hastalardan Mecnûn'un silsilesini ezbere okuyabildiği için farklıdır:

Ben gibi bir deli bu dâr-ı şifâda yokdur
Okudum silsile-i Kaysı bütün ezberden

A. Aynî 395/172

13. MECNÛN VE ZENCÎR

Mecnûn'un Eğlence Meclisinde Zincir Sazdır

"Mecnûn aşk makamında dert ile zevk ü safa ederdi. Ona şarap, gözyaşı ve saz da zincirin sesiydi." Mecnûn çok farklı bir boyutta yaşamaktadır. O kendine göre bir meclis kurmuştur ve o meclisin makamı aşk, şarabı gözyaşı ve sazı da zincir sesidir. Diğer taraftan şaire göre ni-

havend ve hicaz makamı gibi bir de aşk makamı vardır. Bu makamın eğlencesi dert, şarabı gözyaşı ve sazı da zincir şakırtısıdır:

Ayş iderdi derd ile Mecnûn makâm-ı 'ışkda
Mey sirişk ü ana sâz âvâze-i zencîr idi

Zati 1481/307

Zincire Vurulmak

"Saçının Leylâsı gönlümü bağlasın diye gönlüm çok delilikler yapar, onu Mecnûn bile yapmaz." Şâir delilik açısından kendi gönlünü Mecnûn'la karşılaştırır ve kendisindeki deliliği Mecnûn'da görmez. Onun deliliğinin sebebi sevgilinin dikkatini çekmek ve saçına bağlanabilmek ümididir:

Ola kim bend ide diyü Leylî-i zülfün gönül
Çok delilikler ider kim anı Mecnûn eylemez

Cafer Çelebi 263/66

Zincir Tesbihtir

"Dudağının zikri âşık için devamlı tekrar edilen duadır. Nitekim Mecnûn için delilik zinciri elde tesbihtir." Mecnûn'a vurulan delilik zinciri nasıl bir tür tesbih ise sevgilinin dudağından dökülen sözler de tekrar edilen duadır. Demek ki aşk yoluna gidenler tesbih olarak zinciri çekerken, dua olarak da sevgilinin dilinden dökülen sözleri tekrarlarlar. Ayrıca tesbihlerin la'l taşından yapılmasına da işaret edilmektedir:

Zikr-i la'lün 'âşıka vird-i zebândur nitekim
Elde bir tesbîhdür Mecnûna zencîr-i cünûn

İshak Çelebi 256/213

Saçı Zinciri

"Allaha şükürler olsun ki sevgili Mecnûn'un yerine beni bağladı. Deli gönlümü de saçının Leylâsına bağladı." Yahya Beye kadar aşk delisi denince akla Mecnûn gelirdi ve aşk zincirinde Mecnûn bağlı durmaktaydı. Ancak Yahya Beyle beraber Mecnûn'u bağlı olduğu zincirden çıkardılar, onun yerine Yahya Bey'i bağladılar. Çünkü ilk defa Mecnûn'dan daha büyük bir âşık yetişmiş oldu:

Hamdü lillâh ki beni bağladı Mecnûn yerine
Leylî-i zülfüne kıldı dil-i dîvânemi bend
Yahya Bey 54/314

Hâne Kaydı

"Mecnûn Leylâ'nın nikahının ayak bağına tutula yazdı. O, çöle kaçıp ev bağından kurtuldu." Yahyâ Efendi, hüsn-i talil sanatıyla Mecnûn'un çöle düşmesini "hâne kaydından kaçıp kurtuldu" şeklinde yorumlar. Tabi burada bir evi geçindirmenin, ev halkını idare etmenin zorluğuna da işaret edilmekte ve Mecnûn'un bu hareketine destek verilmektedir. "Akd-i Leylâ" Leylâ'ya nikâh sözleşmesi yapmak demektir:

Giriftâr olayazdı pây-bend-i 'akd-ı Leylâya
Kaçıp sahrâlara kurtuldı Mecnûn hâne kaydından
Ş. Yahyâ 170/29

Eflatun Mecnûn Olur

"O sevgilinin yanında salınan gümüş zincirini görünce insanın Eflatun bile olsa Mecnûn olmaması mümkün değildir." Eflatun aklın, Mecnûn ise deliliğin simgesidir. Nâbî Efendi sevgiliyi gümüş zincirleriyle beraber görünce "İnsan Eflatun bile olsa Mecnûn'laşır." der:

Felâtun olsa da mümkin mi Mecnûn olmamak âdem
O şûhun sîmden zencîrini gördükçe yanında
Nabi 1055-795

Ateş Dalgası Zincir

"Eğer Mecnûn gözyaşını akıtarak şöhrete gönlünü bağlamışsa kıyamet günü ateş dalgası zinciri olur." Şeyh Gâlib, Mecnûn'un samimiyetini sorgular ve eğer bütün bu yaptıklarını meşhûr olmak için yaptıysa ceza gününde onun zinciri ateş olur, der:

Zencîri olur rûz-ı cezâ mevce-i âteş
Dil-beste-i şöhretse eger eşk ile Mecnûn
Ş .Gâlib 396/267Ş

14. MECNÛN VE LÂLE

Lâle: Zayıf Mecnûn

"Zayıf ve güçsüz Mecnûn Leylâ'nın aşkıyla dağlarda sanki yaprağı dökülmüş laledir." Mecnûn Leylâ'nın aşkıyla çok zayıf ve güçsüz düşer. Onun bu hali yaprağı dökülmüş bir lâle gibi hayal edilir. Burada bahsi geçen lale dağ gelinciğidir ve çok hassas bir çiçektir; hafif bir rüzgârla yaprakları dağılır:

Tağlarda sanki yaprağı dökülmiş lâledür
'Işk-ı Leylî ile Mecnûn-ı za'îf ü nâtüvân

Yahya Bey 297/466

Lâle: Mecnûn'un Sarayında Meşale

"Ey Ahdî! Mecnûn aşkın padişahıydı, her gece laleler ona bir bir yakılıp meşale olurdu." Mecnûn aşk pâdişâhıdır, başkalarına lâle gibi görünen şeyler onun sarayının meşaleleridir. Dağlardaki gelincikler kırmızı renginden dolayı padişah saraylarında gece yanan meşalelere benzetilir. Mecnûn'un sarayı dağlarda olduğu için meşalesi de laledir:

Mecnûn ki şeh-i 'ışk idi her şeb ana 'Ahdî
Bir bir yakılup lâleler olurdı meşâ'il

Ahdî/G.Şuarâ 297

Lâle: Mecnûn'un Gönül Yarası

"Delilik çölünün dağınık lalesinin goncasını tepeleme; çünkü o, Kays'ın yara dolu gönlüdür." Şâir çölde hoyratça gezip de lâleleri tepeleyenleri ikaz eder. Çünkü bize lâle gibi görünen bu şeyler, aslında Mecnûn'un gönül yaralarıdır. Lale ortasındaki siyahlıktan dolayı yaraya benzetilir:

İtme pâ-mâl ki Kaysun dil-i pür-dâğıdur
Gonca-i lâle-i pejmürde-i sahrâ-yı cunûn

F. Kadîm 624/243

Lâle: Mecnûn'un Kanlı Gözyaşı

"Sıkıntı çölünde yer yer görünenler lale değildir, onlar inleyen Mecnûn'un kana bulanmış gözyaşının izleridir." Şehdî'ye göre çölde lale gibi görünenler aslında inleyen Mecnûn'un kanlı gözyaşından birer nişandır, birer alamettir. Yani Mecnûn gezerken çölün muhtelif yerlerine kanlı gözyaşlarını dökmüştür. Lale gibi görünenler de bu gözyaşlarıdır. Nergis nasıl ki Narkissos'un yerine çıkmışsa lale de Mecnûn'un gözyaşlarından oluşmaktadır:

Degüldür lâle yer yer görinen sahrâ-yı mihnetde
Nişân-ı eşk-i hûn-âlûde-i Mecnûn-ı nâlândur
Şehdî/N.Âsâr 238

15. MECNÛN VE GÜL

Leylâ'nın Güzelliğini Güle Vermesi

"Yüzünün güzelliğini Leylâ güle mi verdi? O zaman Mecnûndur. Zira bülbül de şimdi derdinden inlemesini göğe ulaştırdı." Beytin ilk bölümünde Leylâ'nın güzelliğini güle verdiği ya da gülün güzelliğini Leylâ'dan aldığı söylenir. Bundan sonraki bölümde ise iki değişik anlamla karşı karşıya kalırız. Birinci anlamda Leylâ güzelliğini güle verdiği için, delilikle (mecnûn) suçlanırken; ikinci anlamda Leylâ güzelliğini güle verdiği için gülün delirdiği (mecnûn) ima edilir. İkinci anlamın daha etkin olduğu görülmektedir. Çünkü bülbül delirdiği için efganını göklere çıkarmaktadır:

Cemâl-i sûretin Leylî güle mi verdi mecnûndur
Ki bülbül göğe erürdi bu dem derdinden efgânı
Dehhânî/M.Nezâir 26-3

Gül Mecnûn'un Gönül Yarası

"Elime kadehi alsam kan denizinin girdabı olur. Başıma gül soksam Mecnûn'un gönlünün yarası olur." Şâir ne yaparsa yapsın feleğin gazabına uğramaktan kurtulamaz. Hatta keyif ve eğlence için yapılan bir takım işler bile onun için işkence ve eziyet haline dönüşür. Bu anlamda başına taktığı bir gül, Mecnûn'un gönül yarası olur:

Sâgar alsam destüme girdâb-ı bahr-ı hûn olur
Gül sokunsam farkuma dâğ-ı dil-i Mecnûn olur
Nazmî-i Bağdâdî/N.Âsâr 601

16. MECNÛN, SERVİ VE SÖĞÜT AĞACI

Serviler Salkım Söğüdüne Döndü

"Ey Sevgili! Gül bahçesinde o boyunla salınıp serviyi ve dağ servisini Mecnûn'un söğüdü gibi yap." Salkım söğüdünün bir adı da bîd-i Mecnûn'dur. Bu ağaca bîd-i Mecnûn denmesinin birkaç önemli sebebi olabilir. İlki salkım söğüdünün rüzgâra karşı çok hassas olması ve hemencecik salınmasıdır. İkincisi görüntü itibariyle saçları dağınık Mecnûn'a benzemesidir. Beyitte servi ağaçlarının salkım söğüdüne dönmesinden kasıt salkım söğüdü gibi dallarını yerlere kadar indirmeleri ve perişan olmalarıdır. Sevgilinin salınması karşısında servinin salkım söğüdüne benzemesi ya kıskançlığından kendini yiyip bitirmesi; sevgili karşısında salkım söğüt kadar olması ya da sevgilinin üstünlüğünü kabul edip önünde eğilmesi anlamındadır:

Sahn-ı gülşende hırâm eyleyüp ol kâmet ile
Serv ü ar'arlarını eyle çü bîd-i Mecnûn
Haleti 576

Mecnûn Söğüdü Bile Doğru Olur

"Ben o doğruluk ırmağın sulanmış bahçesiyim ki fidanlarım salkım söğüdü bile olsa bahçemde eğri çıkmaz." Salkım söğüdü servi ağacı gibi dimdik olmaz, onun dalları yere doğru eğilir, yani eğri büğrü bir ağaçtır. Belki de bîd-i Mecnûn denmesinin sebeplerinden birisi de budur. Bilindiği gibi Mecnûn da aşktan dolayı iki büklümdür. Nabi, kendisini doğruluk ırmağıyla sulanmış bahçeye benzetir ve bu bahçede yetişen salkım söğüdü olsa da eğrilik olmaz, dosdoğru olur, der:

Benüm ol ravza-i sîr-âb-ı cûy-ı istikâmet kim
Nihâlüm bîd-i mecnûn olsa kec bitmez zemînümde
Nabi 1014-739

Mecnûn'un Saçlarından Kalan Salkım Söğüdü

"Bu âlemde her aşk ehlinden bir hatıra kalır, salkım söğüdü de Mecnûn'un dağınık saçlarından bir nişandır." Narkissos ile Eko'nun aşkından nergis, Gül ile Bülbül aşkından kırmızı gül vb. kaldığı gibi Leylâ ile Mecnûn aşkından da günümüze kadar gelen hatıra salkım söğüdüdür. Çünkü salkım söğüdü Mecnûn'un dağınık saçlarının alametidir:

Kalır âlemde ehl-i ışkdan bir yâdgâr elbet
Ser-i jûlîde-mûyundan nişândur bîd Mecnûnun
Nedîm 283/62

17. LEYLÂ VE SAÇI

Saçının Aşkı Çöle Düşürdü

"Ben kendimi Leylâ saçının aşkıyla Mecnûn eyledim. Dağlar kadar derdi yüklenip çölün yolunu tuttum." Sevgilinin saçının sevdasına düşmek dağları yüklenip çöle gitmek şeklinde yorumlanır. Yani sevgilinin Leylâ saçı görüntü itibariyle yüksek ve karanlık bir dağa benzetilir -çünkü Leylâ'nın bir anlamı da karanlıktır- ve aşığın çölü aşmaya çalışan yolcu misali bu yükü sırtına alarak bir yola düştüğü söylenir:

Ben beni Leylî saçun 'ışkı ile Mecnûn eyledüm
Yüklenüp tağlarca derdi 'azm-i hâmûn eyledüm
Zati 950/454

a. Saç Gece İlişkisi

"Biz Mecnûn'un Leylâsı için öldüğümüzden beri saçı gece gibi olan bir Leylâ kaldı." Saç geceye benzetilirken genellikle "leyl" ve "Leylî" kelimeleri arasındaki iştikak sanatı öne çıkar. Aşağıdaki beyitte Kadı Burhaneddîn sevgilinin saçının geceye benzediğini vurgular. Aşığın Leylâ için ölmesi geriye sadece Leylâ'nın kalması tasavvufî bazı çağrışımları da akla getirir. Buna göre aşığın Leylâ için ölmesi varlığından kurtulup fenaya ulaşması anlamına gelir. "Saçı leyl idi bir Leylâ kaldı" demekten kasıt ise kesretten kurtulan aşığın Mutlak Sevgi-

li'de yok olması anlamına gelir. Çünkü saç kesrettir ve âşık öldüğüne göre ondan kurtulmuştur:

Saçı ki leyl idi bir Leylî kaldı
Ölelü Leylî-i Mecnûn içün biz
K. Burhaneddin 198

Niçin Saç Geceye Benzetilir

"Niçin sevgilinin saçına geceyi benzettiler? Buna şaşılmaz, çünkü onun saçına Leylâ dediler." Nesîmî öncelikle sevgilinin saçının niçin geceye benzetildiğini sorar, ardından da "kendine göre" cevaplar. Bu cevaba göre sevgilinin saçı gece gibi simsiyahtır, bundan dolayı onun saçına gece anlamına gelen Leylâ dediler:

Neçe benzetdiler anun saçına şâmı ne 'aceb
Şol sebebden kim anun saçına Leylâ didiler
Nesîmî 172/154

Bu Güzellik Bâkî Kalmaz

"Ah Leylâ! Ben gece gündüz senin saçınla yüzünün Mecnûnuyum. Ne yapabilirim ki bu gündüz elden çıkar." Şair saç, gece ve Leylâ arasında benzerliğe dikkat çeker ve gecenin gündüzü, saçın da yüzü örtmesi arasında paralellik kurar. Ardından da "Bu güzelliğin bâkî kalmayacağı" vurgulanır:

Saçunıla yüzünün Mecnûnıyam leyl u nehâr
Âh Leylâ n'ideyim ki bu nehâr elden çıkar
Ömer/M.Nezâir-228

Saçı Leylâ Bela Dağında

"O Leylâ saçlı sevgili beklerdim ki bana Mecnûnum desin. O, bela dağında boş yere Mecnûn'um diye gezmesin, gelsin." Leylâ saçlı sevgili bela dağında boş yere Mecnûn'u arar durur. Çünkü o görmese de Mecnûn onun yanı başındadır. Sevgilinin saçı Leylâ, âşık da Mecnûn'dur. Beyitte Leylî kelimesinin "leyl", yani gece manasına da çağrışım vardır:

Ol saçı Leylî umardum bana mecnûnum diye
Gezmesün gelsün belâ dağında Mecnûnum diye
Avnî/G.Şuarâ-237

b. Saç Zencîr İlişkisi

Düğümlü Saça Çekti

"Deli gönlümü resmetmek isteyen ressam, senin düğümlenmiş saçını yazıp yanında da zincire çekti." Kast eylemek; yok etmeye, öldürmeye niyet etmek anlamına da geldiğinden kinaye sanatıyla "Gönlümü isteyen ressam senin düğümlü saçının yanına resmetti ve sonra da onu zincirledi" demek de ister. Ayrıca zincire çekmek hem zincirlemek hem de minyatür veya tezhiplerin yan tarafına yapılan zincirleme halkalar anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Dil-i mecnûnumı kasd eyliyen nakkâş tasvîre
Yazup zülf-i girih-gîrün yanınca çekdi zincîre
Haleti 769G

Akıllılar da Esir

"Sevgilinin saçının zincirine ne kadar akıllı esir olmuştur? Ben Mecnûnum, onun tutkunu olsam ne olur?" Sevgilinin saçı bir zincirdir ve akıllı insanlar bile onun yolunda esir olmuştur. Mecnun'un şahsında aşk delilerinin suçlanmaması gerektiği söylenir:

Zülfi zencîrine niçe âkıl olmışdur esîr
Ben ki mecnûnam eğer olsam giriftârı n'olur
Ahmedî 29

Mecnûn'un Hâlini Anlamak

"Senin Leylâ saçında zincire düşmeyen gönül, Mecnûn'un işinin ne kadar akıllıca olduğunu nasıl bilsin?" İkinci anlama göre ise aklı esas alan kişinin Mecnûn'un halini anlaması mümkün olmaz. Mecnûn'u anlamak için akıldan vazgeçmek ve Leylâ'nın saçının sevdasına düşmek gerekecektir. Yani zincire vurulacak hale gelmek gerekecektir:

Leylî saçında silsileye düşmeyen gönül
Mecnûn işin nite bile kim âkılânedir

Şeyhi 40-136

Deliler Saç Zincirine Vurulur

"Sevgilinin yüzü göründü, şimdi saç zincirini açın. Çünkü o peri yine beni Mecnûn gibi etti." Âşık sevgilinin yüzünü görünce Mecnûn gibi deli olur. Bu durumda deliyi zaptetmek için saç zincirine vurmak gerekecektir:

Yüzi köründi açıng imdi zülfi silsilesin
Ki ol perî yana Mecnûn-misâl kıldı mini

Nevâî-Garâibü's-Sıgar 638

Saçı Göreni Gören Delirir

"Sevgilinin saçının Leylâsı için hasta olduğumdan beri beni kim görmeye geldiyse Mecnûn oldu." Bazı beyitlerde âşıklar sevgilinin saçını görünce delirmektedir. Ancak bu beyitte sevgilinin saçını göreni gören de delirmektedir. Şair, saçın âşıkları ne hale soktuğunu çarpıcı bir hayalle işlemektedir:

Leylî-i zülf-i nigâr içün olaldan haste
Beni kim görmeğe geldi ise Mecnûn oldı

Mesihî 281/255

Leylî Saç Mecnûn Eder

"Senin Leylâ saçına gönlümü Mecnûn ettiğimden beri o gözleri fitneci sevgili canımı sevdaya salar." Sihirli göz ile siyah saç, âşıkların gönüllerini deli(mecnûn) eder ve sevdaya düşürür. Canın sevdaya salınması kararması anlamına da gelir. Yani aşığın kanında ahlat-ı erbaadan sevda fazlalaşmış ve kanı kararmıştır. Ayrıca beyitte "saç büyüsü" mazmunu işlenir. Sevgilinin gözleri sihirbazdır ve siyah saçıyla aşığı delirtmiştir:

Sevdâya salar cânum ol gözleri meftûn
Leylî saçına eyleyeliden dili mecnûn

Harimi 23G/83

"Yan bakışının büyüsüyle saçının Leylâsı aklımı ve canımı aldılar; sonra da beni Mecnûn edip aşk çölüne saldılar." Bu beyitte de sevgilinin saçıyla sihirli bakışlarının âşıkların akıl ve canlarını aldığı söylenmektedir:

Leylî zülfün sihr-i gamzen akl u cânum aldılar
Eyleyüp Mecnûn beni sahrâ-yı 'ışka saldılar
Muhibbî/G.Şuarâ-234

Başta Yuva ve İçinde Karga

"Hasta canım saçının Leylâsından Mecnûn gibi olalıdan beri başımın üstünde ahımın dumanının kargası yuva yaptı." Âşık, sevgilinin saçından dolayı hastalanır ve âh çeker. Âh dumanı, âşığın başı üzerine toplanır. Şair bu görüntüyü yuva içindeki kargaya benzetir:

Olalı Mecnûn-sıfat Leylî saçundan hasta cân
Yapdı başum üzre zâğ-ı dûd-ı âhum âşiyân
Lamii 367-219b

Şiirim Leylâ'nın Saçı Gibi Görenleri Mecnûn Eder

"Benim şiirimin mısralarını görenler acayip bir Mecnûn olur. Zira bunlar Leyli'nin yanağında anber kokulu saç gibidir." Beyaz kâğıt üzerine yazılan her bir mısra sevgilinin yanağına düşen anber kokulu saçtır, bundan dolayı bu mısraları görenler mecnuna dönecektir:

Görenler mısra-ı şi'rüm aceb Mecnûn olur zîrâ
'İzâr-ı Leylîde bir turra-i anber-feşândır bu
Hayali 249/461

Vebali Boynunda Olmak

"Saçlarından ayrı kalmak bizi mahvetti. Ey saçı Leylâ! Vebalimizi boynuna alma." Sevgilinin saçı âşıkları mahveder ve öldürür. Sevgilinin âşığı helak etmesi "vebalini boynuna almak" olarak yorumlanır. Şair bu deyimi kullanmakla kinaye sanatı yapar ve deyimi hem sorumluluğu almak hem de saçı boyuna geçirlen ilmek anlamlarına gelecek şekilde kullanır:

Gîsûların firâkı helâk eyledi bizi
Boynuna alma ey saçı Leylâ vebâlimüz
Bakî 227/207

Mecnûn'dan Mecnûn Olurum

"Ey padişah! Saçının Leylâsını eğer Cem'in boynuna takmazsan, yazık ki aşkının derdiyle Mecnûn'dan daha deli olur." Âşık, sevgilinin saçını boyna takılan bir ip olarak görmekte ve bir an evvel sıranın kendisine gelmesini istemektedir. Çünkü idamlık birinin idamını beklemesi kadar ağır bir durum olamaz:

Leylî-i zülfüni ger Cem boynuna takmazsan âh
Derd-i 'ışkunla şehâ Mecnûndan mecnûn olur
Cem S82/72

Âşığın Gönlü Bağlı

"Kays, çölde vahşi hayvanlarla ne kadar yakınlık kurarsa kursun, hüzünlü kalbi yine Leylâ'nın saçına bağlıdır." Mecnûn nereye giderse ve kimlerle sohbet ederse etsin, gönlünü Leylâ'nın saçlarından kurtaramayacaktır. Çünkü gönlü saç zincirine bağlıdır. Beytin mazmunu evin önüne iple bağlı olan köpektir. Mecnun Leyla'nın kapısına iple bağlı bir köpek gibi düşünülmüş ve eve yaklaşan vahşi hayvanlara yaklaşmak istese de hareket edemediği ima edilmiştir:

Ne denlü ülfet itse Kays vahşîlerle sahrâda
Yine vâ-bestedür kalb-i hazîni zülf-i Leylâda
Sâmî/N.Âsâr-181

Mecnûn'un Dağa Düşmesi Saçtandır

"Dağın kuvveti sevda ipliğine güç yetiremez. Mecnûn'u çölden tarafa çeken Leylâ'nın saçıdır." Şair, Mecnûn'un sahralara düşmesine farklı bir yorum getirir. Ona göre dağlar ve çöl, Mecnûn'un kara sevdasına herhangi bir rahatlama getiremez. Onu sahraya çeken asıl unsur Leylâ'nın zincir gibi olan saçıdır. Diğer taraftan dağ ile çöl arasında kalan Mecnun'u Leyla sevda ipiyle çöle doğru çeker. Temkîn keli-

mesinin birkaç anlamı sözkonusudur. Bunlar ağırbaşlılık, güç, kuvvet ve tedbir. Ayrıca temkîn kelimesi sağlamlığı, oturaklı olmayı ve yerinden kolay kolay hareket edilememeyi de çağrıştırır. Yani dağlar bu kadar güçlü iken ve herkesi kendisine doğru çekebilirken siyah bir ip görüntüsünde olan Leyla'nın saçı Mecnun'u çeker ve dağlara doğru gitmesini engeller. Dağlar bile onu yerinde durduramaz, sabit tutamaz. Yani Mecnun Leyla'nın saçıyla öyle bir delirir ve çıldırır ki onu tutmaya kimsenin gücü yetmez; kendisini Leyla'nın saçının olduğu yere doğru, yani çöllere doğru atar. İkinci anlama göre ise sevda ipine sarılana dağların iyi gelmeyeceği, onların dağlarda rahat edemeyeceği ima edilmiş olur. Tâb-âver kelimesinin güç yetirmek anlamı akla ipten tutunup dağlara tırmanmayı da getirir. Ancak böyle bir dağ tırmanışında sevda ipine, yani saça güvenmemek gerektiğine işaret vardır:

Rişte-i sevdâya tâb-âver degül temkîn-i kûh
Zülf-i Leylâdur çeken Mecnûnı sahrâdan yana
Kâmî/N.Âsâr-445

Kays'ın Mecnûn Olmasının Farklı Bir Yorumu

"Kaderin eli Mecnûn'un aklını zincire çekmiş ve dengesini de Leylâ'nın saçının düğümüne koymuş." Nâbî, Mecnûn'un yaşadıklarını ve sergüzeştini farklı bir bakış açısıyla değerlendirir. Hadiseye yüzeysel bakan insanlar "Mecnûn'u bu hallere sokan Leylâ'nın saçıdır." der. Ancak Nâbî'ye göre Kays'ın Mecnûn olması kaderle ilgili bir hadisedir. Leyla'nın düğümlenmiş saçı görüntü itibariyle zincire benzetilir. Leyla'nın saçındaki kördüğümün en önemli özelliği Mecnun'un aklını barındırmasıdır. Ancak bu düğüm nîreng kelimesinin ikinci anlamına göre çözülmesi mümkün olmayan hileli bir kördüğümdür. İşte Mecnun'un aklı böyle bir kördüğümün içine düştüğüne göre oradan sıyrılması veya kurtulması imkansızdır:

Akl-ı Mecnûnu çekip dest-i kazâ zencîre
Şiken-i turra-i Leylâda komuş nîrengin
Nâbî 281/291

Sırrı Çözdüm

"Mecnûn'un sırrının ipucunu anladım. Leylâ'nın saçının bağının sevdası başımdadır." Haşmet, aşk sırrını çözer, çözümü de aklındadır. Yani tatmayan bilmez. İkinci anlama göre mecnûnluk tamamen psikolojiktir. Herşey insanın kafasında olup bitmektedir:

Ser-rişte-i serîre-i Mecnûnu anladım
Sevdâ-yı kayd-ı kâkül-i Leylâ serimdedür
Haşmet 229/65

Baht ile Saç İlişkisi

"Eyvah! Saçı Leylâ olan bir sevgili beni Mecnûn etti. Onun saçı kara bahtım gibi perişan ve siyah." Şair sevgilinin saçıyla kendi bahtı arasında paralellik kurar, çünkü her ikisi de kara ve perişandır:

Bir saçı Leylâ beni Mecnûn kıldı âh âh
Kâküli baht-ı siyâhımveş perîşân u siyâh
Müştâk 242/237

İpi Boynuma Geçir

"Düğümlenmiş saçının Leylâsını Cem'in boynuna tak. Çünkü onu bu âlemde Mecnûn eden sensin." Âşık bir aşk delisidir ve delilerin boynuna ip takılır. Sevgilinin saçı ise bir tür iptir ve âşık onu boynuna geçirmek için gönüllüdür. Buna sebep olarak da saçın kendisini deli etmesini gösterir:

Leyli-i zülf-i girih-gîrüni Cem boynına tak
Çünki sensin anı bu âlemde Mecnûn eyleyen
Cem Sultan 175/237

18. LEYLÂ VE YÜZÜ

Sadece Mecnûn Görür

"Bizim sığacağımız yer sadece Mecnûn'un gözüdür. Güzelliğin efsunuyuz ve Leylâ'nın yanağında saklıyız." Beyit tam anlamıyla bir

"Sebk-i Hindî" örneğidir. Beyitte her şeyden önce tasavvufî bir bakış açısının ve "tecellî" felsefesinin hâkim olduğu görülmektedir. Şair, kâinatı Mutlak Güzel'in tecellî yeri olarak değerlendirir ve her nazarın bunu algılayamayacağını vurgular. Bahsi geçen bu güzelliklerin ancak Mecnûn bakışıyla görülebileceği dile getirilir. Zaten Leylâ'nın yüzünde görülen güzellik de Mutlak Güzel'in yansıması, görüntüsüdür:

Güncayişimiz dîde-i Mecnûnadur ancak
Nîreng-i cemâliz ruh-ı Leylâda nihânız

Nâilî 213/135

19. LEYLÂ VE HAYMESİ

Hayme-i Leylâ

"Kâinatın ve varlığın enginliği Mecnûn'un gözüne Leylâ'nın çadırının siyahlığı kadar görünmez." Şair, evrenle Leylâ'nın çardağı arasında benzerlik kurar ve Mecnûn'un eşyaya bakış açısını vermeye çalışır. Her şeye Leylâ açısından bakan Mecnûn'a göre evren, Leylâ'nın çardağı kadar önemli değildir:

Sevâd-ı hayme-i Leylî kadar görinmez idi
Fezâ-yı kevn ü mekân cümle çeşm-i Mecnûnâ

İshak Çelebi 294/269

Aşk Çölüne Çardak Kurdu

"Öyleyse üstünlük davası Mecnûn'a yakışır, çünkü aşk arsasına Leylâ'nın çadırını o kurdu." Bu meydan savaş meydanı ve er meydanıdır. bu meydana savaşmak için çıkan ve meydan okuyan ilk kişi Mecnun'dur. Böylece Mecnûn'un aşk meydanındaki üstünlüğü kabul edilir ve delil olarak da bu tehlikeli meydana kurduğu çadır gösterilir:

Kaysa yaraşur eylese da'vâ-yı tefevvuk
Işk arsasına hayme-i Leylâyı o kurdı

Mâhir/N.Âsâr-478

Değişik Yakıştırmalar

Leylâ'nın Kurbanlık Koyunu

"Güzel Leylâ'nın nazının kurbanı olmak için Kays gibi kendi gönlünü koyun eder." Mecnûn, Leylî'nin güzelliği karşısında gönlünü kurbanlık koyun yapar. Beyitte Mecnûn'un çölde çobanla karşılaşması ve koyun postuna bürünerek Leylâ'nın çadırına kadar gelmesi hadisesine de telmih vardır. Ayrıca kurban bayramlarında nişanlıların evine kurban gönderilmesi geleneğine de değinilmektedir:

Kurbân-ı nâzı olmağa Leylî-i behcetün
Mânend-i Kays kendi dilin gûsfend ider

Necîb/N.Âsâr-563

Leylâ'nın Devesi

"Dert ehlinin dilini aşk yoluna girmeyen bilmez. Leylâ'nın dişi devesindeki çıngıraklar Mecnûn'a veda eder." Her yolun, her mesleğin kendine göre simgeleşmiş bir dili olduğu gibi aşk yolunun da sembolik bir dili vardır. Mesela bu yola giren dertlilere göre Leylâ'nın devesinin boynundaki çıngırak sesi veda anlamına gelmektedir. Ayrıca beytin kurgusal zemininde bir kervan konaklaması ve ardından hareket vakti geldiğinde kervanbaşının çan çalarak kalkış vaktinin geldiğini haber vermesi vardır:

Dilini ehl-i derdün râh-ı 'ışka girmeyen bilmez
Ceresler nâka-i Leylîde Mecnûna vedâ' eyler

Yahya Beg 112G

"Eğer çılgın Kays gam kadehinden yükünü tutmasaydı, Leylâ'nın dişi devesinin sepetlerine ayak uydururdu." Leylâ'nın devesine ayak uydurmak kinaye sanatıyla bu aşkın gereğini yerine getirmek anlamı yanında onunla aynı ritimde yürümek anlamına da gelir. Mecnûn'un Leylâ'ya ayak uyduramamasının bir gerçek bir de mecazî sebebi vardır. Gerçek sebebi çılgın Mecnûn'un yüküyle ilgilidir, yani yükü cam olan Mecnûn'un Leylâ'nın devesiyle aynı hızda yol alması imkânsızdır. Me-

cazî sebebe gelince Leylâ'nın manevi yüküyle Mecnûnunki aynı değildir, Mecnûn dertlidir, dert çekmektedir, bu anlamda da Leylâ'ya ayak uydurması mümkün değildir:

Nâka-i mahmil-i Leylâya olurdı hem-pâ
Câm-ı gamdan yükini tutmasa Kays-ı şeydâ
Haleti 29G

"Leylâ'nın devesindeki sepetlere başkaları sürücü olduğundan beri Mecnûn'un rahatının ve sabrının yuları elinden gitti." Sâr-bân deve sürücüsüne denir ve deve sürücüleri develere yön verirler. Sabır yularının elden gitmesi kinaye sanatıyla hem Mecnûn'un sabrının tükenmesi hem de Leylâ'nın devesinin yularının başkalarının eline geçmesi anlamlarında kullanılır:

İnân-ı sabr u ârâmı elinden gitdi Mecnûnun
Kaçan kim mahmil-i Leylâya iller sâr-bân oldı
Haleti 880G

Leylâ'nın Uyuz Köpeği

"Leylâ'nın köpeğinin ayağındakini kına zannetme. Zira Mecnûn öperken kanlı gözüne sürmüştü." Mecnûn çölde Leylâ'nın kabilesinin olduğu yere gider, ancak kabilenin oradan göç ettiğini görür. Etrafta birkaç tüten ocakla bir uyuz köpek görür. Uyuz köpeğe yaklaşır ve belki de Leylâ'yı görmüştür diyerek ona yüzünü gözünü sürer. İşte bu hadiseye telmihte bulunan şair, hüsn-i talil sanatıyla köpeğin ayağındaki kızarıklığı Mecnûn'un kanlı gözyaşının bulaşığı olarak yorumlar:

Sanma hınnâ idi pâyinde seg-i Leylâ'nun
Çeşm-i pür-hûnına sürmişdi öperken Mecnûn
Nevi 327G

Yolunu Yitiren Mecnûn

"Aşk yolunda Ferhat ile Kays'ın izine düşen gönül, gün geçtikçe dağlarda ve çöllerde yolunu yitirir oldu." Âşığın gönlü, aşk yolunda Ferhâd ile Mecnûn'un izini sürer, ancak bir süre sonra yolunu yitirir.

Beytin kurgusal zemininde dağlarda ve çöllerde iz sürme konusu işlenmektedir. Ancak aşığın gönlü bu konuda uzman değildir, çünkü ilk başlarda Ferhat ile Mecnûn'un izini bulsa da zamanla izleri kaybeder ve yolunu yitirir. Yolunu yitirmekten iki zıt anlam çıkabilir İlkine göre onlar gibi aşk yolunda ne yaptığını ve nereye gittiğini bilmeden gezer. İkincisine göre ise aşk yolunda onları takip edemez ve gerçek âşık olamaz:

Düşüp Ferhâd u Kaysın isrine râh-ı muhabbette
Gönül güm-geşte-i kûh u beyâbân oldu gitdikçe
Ş. Galib 410/294

"Ben Leylâ'nın aşk vadisinde o yolunu yitirmiş Kaysım. Acaba bu yolda bana yol göstericiyi bilen yok mu?" Âşık, Leylâ'nın aşk vadisinde yolunu yitirmiş bir Mecnûn'dur. Ancak öyle bir yola girer ki bir yol gösterici bile bulamaz:

O Kays-ı güm-şode vâdî-i 'ışk-ı Leylâyım
'Aceb bu yolda bana reh-nümâ bilür yok mu
Râgıb/N.Âsâr-130

20. LEYLÂ VE CEYLAN

Ceylan Gözlü Çöl Gösterir

"Yine o gözleri ceylan seni deli etmiş. Ey Necati! Gözüne yine çöl görünür." Sevgili ceylan gözleriyle aşığı deli eder ve aşığa çölün yolu görünür. Çölün yolu görünür deyiminde kinaye sanatıyla hem çöle gitmesi şart olur hem de ceylanın gözüne bakar ve onda çölü görür, anlamları çıkar. Ceylanlar çöllerde yaşadığı için aşığa çölü hatırlatır:

Yine ol gözleri âhu seni mecnûn itmiş
Ey Necâtî gözüne yine beyâbân görinür
Necati 80G

Âhû Göz Çöle Düşürdü

"Ey Sehî! O ceylan gözlü sevgilinin gamından Mecnûn gibi çöllerde gezip ten cübbesini yırtarım." Sevgili ceylan gözlüdür; avcılar ve

vahşi hayvanlar ceylanların peşine düşüp diyar diyar gezerler. Bu kurgusal zemine dayanan şair, bir ceylan gözlünün peşinde çöl çöl gezdiğini ve Mecnûn gibi üstünü başını parçaladığını söyler:

Ol gözi âhû gamından ey Sehî Mecnûn gibi
Deşt ü sahrâ seyr idüp ten cübbesin çâk eylerin
Sehî 177-91

Mecnûn'a İtaat Etmeyen Ceylan

"Ey ceylan gözlü! Böyle kaçmanın sebebi nedir? Mecnûnu'na uyduğun günler nerede kaldı?" Sevgili ceylan gözlü olduğuna göre ürkek olması ve boyun eğmemesi normaldir, ancak şairi asıl şaşırtan ceylanın Mecnûn'a itaat etmemesidir. Çünkü bütün vahşi hayvanlar Mecnûn'a boyun eğip itaat etmektedir:

Böyle kaçmak nedür ey gözleri âhû şimdi
Kanı Mecnûnına râm oldugın eyyâm senün
Haleti 430G

Göz-Mecnûn Gönül-Ceylan

"Ey Sevgili! Eğer gözün gönlümle oynamaya kalkarsa buna şaşılmaz. Çünkü Mecnûn'un ceylanla oynamasında şaşılacak bir şey yoktur." Gayr-i müretteb leff ü neşrle gözle ahu gönülle de Mecnûn arasında paralellik kurulur. Mecnûn'un vahşi hayvanlara hükmetmesi sevgilinin gözünün aşığın gönlüne hükmetmesine benzetilir:

Tang yok ki közüng bolsa köngül birle mülâ'ib
Mecnûnğa 'acab yok eger âhû bile oynar
Nevâî-Bedayiü'l-Vasat 166

Kendi Gölgesinden Korkan Mecnûn

"Öyle farklı bir Mecnûnum ki ceylanlarla dost olmak bir yana kendi gölgemden bile ürkmekteyim." Şair, kendi aşkının, dolayısıyla da kendi deliliğinin başkalarının deliliğine benzemediğini söyler. Mesela diğer Mecnûnlar ceylanlarla arkadaşlık kurarken; kendisi gölge-

sinden bile ürkmektedir. Bu da şairin deliliğinin kendi gölgesinden bile korkacak kadar arttığını gösterir:

Özge Mecnûnum ki âhûlarla yâr olmak değil
Kendi sâyemden bile gelmekdedir vahşet bana
Şeyhülislam Âsım 43/1

21. KAYS'IN MECNÛN OLMASI

Cefa Kays'ı Mecnûn Eyledi

"Ey gönül! Sevgilinin cefası vefanın ta kendisidir. Gör ki Leylâ cefalar ede ede Kays'ı Mecnûn eyledi." Hedef Kays'ın 'Mecnûnlaşması ise bunun bir tek yolu vardır: Cefa. Kays cefayla Mecnûnlaştığına göre cefadan daha büyük bir lütuf yoktur, hatta sevgili aşığa eziyet ederek vefasını göstermiştir. Çünkü aşığı olgunlaştıran şey vuslattan ziyade cefadır, eziyettir. Bu eziyet sayesinde Kays Mecnun olur, aşkta yüce mertebelere yükselir:

Cefâsı dilberin 'ayn-ı vefâdur ey gönül gör kim
Cefâlar ede ede Kaysı Mecnûn eyledi Leylâ
Ş. Yahyâ 27/6

Bezm-i Elest mi Leylâ mı?

"Ey Yahya ezel meclisindeki aşk kadehinin sarhoşusun. Belaya uğramış Kays'ın Mecnûn olmasını Leylâ mı sağladı?" Şeyhülislam Yahya Kays'ın Mecnûnlaşmasını bir kez daha sorgular ve tecahül-i ârif sanatıyla "acaba bunun sebebi Leylâ mıdır?" diye de sorar. Soru üslubundan Yahya Efendinin buna inanmadığını çıkarabiliriz. Ona göre Kays'ın Mecnûnlaşmasının asıl sebebi Bezm-i Elesttir. Belâ-keş tamlamasında iham-ı tenasüp sanatı yapan şair, aşkın ezeliliğine vurgu yaparak ruhların Belâ, yani evet cevabı vermesine telmihte bulunur. Bu durumda Kays'ın şahsında insandaki aşkın kaynağı ilk ayrılık olarak da yorumlanabilecek olan Elest Bezmi'ndeki bela sözleşmesi veya aşk sözleşmesidir:

Ezel bezmindeki câm-ı muhabbet mestisin Yahyâ
Belâ-keş Kaysa Mecnûn olmağa Leylâ mıdır bâ'is
Ş. Yahyâ 41/34

22. LEYLÂ'NIN MECNÛN OLMASI

Bizim medeniyetimizde Leylâ birdir ve Mutlak Güzel'dir. Onun dışındaki Leylâlar, güzelliğini Mutlak Güzel'den ödünç alan yansımalardır. Dolayısıyla tüm yaratılanların Mecnûn olduğu bir âlemde yaşıyoruz ve bu sırra eren Leylâlar da er geç Mecnûn olacaktır.

Saçların Açılması Leylâları Mecnûn Eder

"İki yanındaki saçını dağıtmadığı bir gün mü var? Gör nasıl bir ay yüzlüdür bu ki Leylâları Mecnûn eder." Leylî'nin gece anlamıyla meh ve gün arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılır. Sevgili ay yüzlüdür ve iki tarafındaki saçlarını dağıtınca Leylâları bile Mecnûnlaştıracaktır. Yani Leylâların Mecnûnlaşmasının sebebi ay yüzün iki tarafını örten saçlardır. Aslında beyitte bir ay tutulması mazmunu işlenir. Akşama doğru, yani günün sonuna doğru dolunaylı bir günde dünya ayla güneş arasına girer ve onu ikiye böler. Bu doğa olayı yılda iki kez olur. Ayrıca ay tutulmasının delilerin deliliğini arttıracağıyla ilgili bir de inanış vardır. Yani dünyanın güneşin önüne geçerek dolunayın ışığını kesmesiyle saçların ay yüze düşecek olan ışığı kesmesi arasında paralellik kurulur. Güneşin ışığının kesilmesi saçların açılması, Leylîlerin Mecnûnlaşması ise ayın yüzeyinin kararması anlamlarına gelecek şekilde kullanılır:

Gün mi var kim eylemez zülfeynini âşüfte-hâl
Gör ne meh-rûdur bu kim Leylîleri Mecnûn ider
Cafer Çelebi 221/26

"Bir Leylâ'nın Mecnûnu oldum ki saçının zinciriyle Leylâları Mecnûn eder, Mecnûnların da başını döndürür." Âşık kendi Leylâsının saçının zincir gibi olduğunu vurguladıktan sonra onu gören "Leylâların bile Mecnûnlaşacağı"nı iddia eder:

Bir Leylîye Mecnûnum k'eyler saçı zencîri
Leylîleri mecnûn u mecnûnları ser-gerdân
Ş. Muhyî-125a

"Boyunu saçlarınla siyah örtülü yap. Öyle ki nazlı cilvelenmelerin Leylâ'yı Mecnûn eylesin." Sevgili boyu, saçları ve nazlı işveleriyle Leylâları bile Mecnûn edecektir. Ayrıca örtülü boy aynası mazmunu da var gibi görünmektedir:

Kaddini gîsûlarınla kıl siyeh-pûş öyle kim
Nâz ile cünbüşlerin Leylâyı Mecnûn eylesün
Ş. Esad 144G

"Leylâ'nun ruhu senin saçının zincirinin delisi, Şirin'in canı senin güzellik meclisindeki mumun pervanesi olmuş." Âşığa göre kendi sevdiği dünyadaki tüm güzellerden daha üstündür. Hatta Leylâ'nın ruhu bile onun saçının delisidir:

Rûh-ı Leylî kâküli zencîrinün dîvânesi
Cân-ı Şîrîn şem'-i bezm-i hüsnünün pervânesi
A. Aynî 424/206

"Beni Mecnûn eden düğümlenmiş saçıdır, Leylâ onun bir telini görseydi kölesi olurdu." Âşık başına gelenlerden sevgilinin saçını sorumlu tutar. Bu saç o kadar tesirlidir ki Leylâ'yı bile köle edebilecek güçtedir:

Beni Mecnûn iden ol zülf-i girih-gîrindir
Görse bir târını ger bende olurdu Leylâ
Muhlis 14b/5

Fikrim Leylâ'yı Mecnûn Eder

"Benim aklı karıştıran fikrimin el değmemiş gelini eğer isterse Leylâ'yı bir bakışta Mecnûn şeklinde gösterir." Nâilî çok farklı bir kurgulama gerçekleştirir ve şiirdeki "hayal gücüyle" çok şeyler yapabileceğini vurgular. Aşığın fikri el değmemiş bir gelindir ve aklı da bu geli-

nin süsleyicisi. Bu gelin süsleyicisi işinde o kadar büyük bir ustadır ki el çabukluğuyla ve çabucak Leylâ'yı Mecnûn şekline sokabilecek güçtedir. Şairin fikir gücünün Leylâ'yı Mecnûn şekline sokabilmesi hem de bunu bir bakışta yapması ve akıl karıştırarak yapması sihirbaz mazmununu hatırlatmaktadır:

Bir nazarda hıred-âşûbî-i bikr-i fikrim
Şekl-i Mecnûna kor isterse eger Leylâyı
Nâilî 36/5

Mecnûn'da Leylâ'yı Gör

"O Leylâ'yı gör ki Mecnûn'un yüzünde cilvelenir. Yani sevdiğine kavuşmuş olan çılgın aşığı gör." Sezâyî-i Gülşenî, Leylâ'yı Mecnûn'da gör" derken; Vahdet-i vücûd felsefesine atıfta bulunur. Vahdet-i vücûd felsefesine göre "görünen herşey Odur" Yeter ki insan bakmasını bilsin ve görünenden görünmeyene yol bulabilsin. Mutlak Sevgiliyle vuslatı yaşayan âşıklarda, O(Allâh)'nu görmek mümkündür:

Cilve eyler sûret-i Mecnûnda ol Leylâyı gör
Ya'nî yâre vâsıl olmış âşık-ı şeydâyı gör
S. Gülşenî 65/75

"Ey Sezâyî! Biz sevgiliyiz, ancak seven elbisesini giymişiz. Mecnûn'un cilvelenmesindeyiz, ancak Leylâ olmuşuz." Bu beyitte de aynı hayal işlenmektedir. Görüntünün, yani elbisenin önemsiz olduğu bir kez daha vurgulanmaktadır:

Biz Sezâyî ma'şûkuz âşık libâsın giymişiz
Cilve-i Mecnûndayız ammâ ki Leylâ olmuşuz
S. Gülşenî 95/144

23. MECNÛN İLE KIYAS

Bu Hastalık İçin En Uygun Bünye Benim

"Aşk hastalığı Mecnûn'dan geçip bende yerleşti. Zira benim aşk içindeki ihtiyatım ondan fazladır." "Mecnûn'dan geçip" sözü iki farklı

anlama gelecek şekilde kullanılır. İlkine göre aşk derdi Mecnûn da dahil birçok büyük aşığı gezdi, ancak hiçbirinde kalıcı olamadı, yani yerleşemedi. Kendine yerleşecek bir yurt arayan bir insan misali uygun bir iklim bulamadı. Nihayet Fuzuli'ye gelince kendisine en uygun vasatı bulduğunu anladı ve oraya yerleşmeye karar verdi. İkinci anlama göre ise aşk bir hastalıktır ve Fuzuli'ye Mecnûn'dan bulaşmıştır. Çünkü Fuzuli'den önceki aşk hastası Mecnûn'du. Her halükârda Fuzuli kendisini aşka en kabiliyetli âşık olarak görür, hatta bu konudaki kabiliyeti Mecnûn'dan bile fazladır:

> Bende sâkin oldu derd-i aşk Mecnûndan geçip
> Andan artukdur meğer aşk içre temkînim benim
> Fuzûlî 231/206

Ferhat ile Mecnûn'un Toplamıyım

"Toprağım Ferhat'ın toprağı, suyum da Mecnûn'un gözyaşıymış. Bundan dolayı felek o iki kederlinin belasını bende toplamış." Emrî kendisini Ferhat ile Mecnûn'dan üstün görür, çünkü ikisinin özelliklerini kendinde toplamıştır. İnsanın yaratılışı ve kâinata gönderiliş sebebi üzerinde duran şair, Ferhat ile Mecnûn'un şahsında insanın ağlamak, inlemek, hüzün için yani aşk için yeryüzüne gönderildiğini söyler. Beytin mazmunu insanın yaratılışıdır. Belâ kelimesinde iham-ı tenasüp yapan şair insanın ruhuyla bedeninin yaratılışına telmihte bulunur. Yani insanın bedeni toprak ve sudan yaratılırken ruhu da Bezm-i Elest'teki Belâ kelimesiyle ilk kez kesinleşmiştir. İşte bu gerçeklere imada bulunan şair "o iki mahzûn" derken bir taraftan Ferhat ile Mecnûn'a veya toprakla suya ya da diğer taraftan da bedenle ruha işaret eder. Ayrıca "cem etmiş" derken de insanın kâinatın özeti olduğu gerçeğine ima vardır:

> Türâbum hâk-i Ferhâd imiş âbum eşk-i Mecnûnun
> Belâsın bende cem' itmiş felek ol iki mahzûnun
> Emri 267G

Mecnûn ve Hüsrev'den Çılgınım

"Ey Leylâ sıfatlı bil ki sen beni Mecnûn ettin. Ey Şirin! Benim için Hüsrev'den daha perişan derler."Leylâ sıfatlı sevgili âşığı Mecnûn eder, hatta âşık Hüsrev'den bile daha çılgındır:

Eyâ leylî-sıfat kim sen beni Mecnûn kılıpsın bil
Beni Husrevden ey Şîrîn dahı âşüfte-ter derler
Bahşâyiş/M.Nezâir-50

Ben Mecnûn Olayım, Sen Leylâ...

"Ben senin huzuruna geldiğimden beri Mecnûn'un kıssasını unuttum. Sen de benimle Leylâ'nın işvesini topla." Sevgilinin kapısına gelen ve onu tanıyan âşık, Mecnûn'u ve kıssasını unutturur. Ancak sevgilinin de Leylâ olması gerekmektedir:

Ben tapunile kıssa-i Mecnûnı unutdum
Sen benümile 'işve-i Leyliyi semer kıl
K.Burhaneddîn 98/34

Mecnûn'un Adı Çıkmasın

"Aşk yolunda Ferhat ile Mecnûn'u bana benzetmeyiniz. Ki onlar benim gibi kötü namlı reziller olmasınlar." Âşık, Ferhât ile Mecnûn'un kendisine benzetilmesinden rahatsızdır. Çünkü onların da adının çıkmasından ve kötü bir namla anılmalarından korkar:

'Işk ara Ferhâd u Mecnûnnı manga ohşatmangız
Kim alar hem min kibi rüsvâ-yı bed-nâm olmasun
Nevâî-Nevadirü'ş-Şebab 486

Ferhâd Kabrimin Taşını Yontar, Mecnûn da Bekçiliğini Yapar

"Aşk kabristanında kabrim ortaya çıkalı beri Ferhat onun taşını yontar, Mecnûn da bekçisi olur." Âşıklar kabristanında büyük bir âşık herkesin dikkatini çeker. Çünkü Ferhât bu kabrin taşını yontarken, Mecnûn da bekçiliğini yapmaktadır. Ferhat'ın taşı yontması mimar olmasındandır, Mecnûn'un bekçilik yapması ise önemli kişilerin türbelerinde meczupların ve dilencilerin yaşamasındandır:

Işk ehli gûristânıda kabrim çü zâhir bolğusı
Ferhâd anıng taşın yonup Mecnûn mücâvir bolğusı
Nevâî/Garaibü's-Sıgar

Gulyabanî ve Mecnûn

"Çölde Mecnûn'u görenler Nevaî'ye bakıp yine bu nasıl bir gulyanabidir diye şaşırdılar." Mecnûn ile Nevâî'yi görenler Nevâî'yi gulyabanî zanneder:

Deşt ara Mecnûnnı körgenler Nevâyini körüp
Kıldılar hayret ki ni gûl-ı beyâbândur yana
Nevâî-Garâibü's-Sıgar 551

Sen Leylâ'dan Güzelsin, Ben de Mecnûn'dan Deli

"Senin güzelliğin Şirin ile Leylâ'dan ne kadar fazlaysa benim de aşkım ve deliliğim Ferhat ile Mecnûn'dan o kadar fazladır." Aşk ve delilik güzellikle doğru orantılı olduğundan güzellik arttıkça delilikte artacaktır:

Ança kim Şîrîn ü Leylîdin sining hüsnüng füzûn
Minde hem Ferhâd u Mecnûndın füzûn 'ışk u cünûn
Nevâî- Nevadirü'ş-Şebab 440

"Bende Mecnûn'dan fazla âşıklık kabiliyeti var; gerçek âşık benim, Mecnûn'un ancak adı var." Fuzûlî de Nevâî gibi söyler ve kendisinin aşkta daha kabiliyetli olduğunu iddia eder. Mecnûn'un ise sadece ismi çıkmıştır:

Bende Mecnûndan füzûn âşıklık isti'dâdı var
Âşık-ı sâdık menem Mecnûnun ancak adı var
Fuzuli 167-75

Üstünlük Çok Dolaşmaktadır

"Aşk ve delilikle dağ ile çölü o kadar dolaştım ki ne Ferhat ne de Mecnûn benim izime rastlayabildi." Âşık, aşk ve delilik çölünde öyle bir noktaya ulaşır ki ne Ferhât ne de Mecnûn onu bulamaz. Nevaî'nin

haberinin duyulmaması aşkının ve deliliğinin azlığına değil, aksine Ferhat ile Mecnûn'dan daha fazla dolaşmasına işarettir. Nevaî dağda Ferhat'tan çölde de Mecnûn'dan çok gezmiştir. Yani her ikisinin aşkından daha fazla aşk ve deliliğe sahiptir:

Ol sıfat 'ışk u cünûn tağ ile deşti ara ittim
Ki ni Ferhâd nişân taptı ni Mecnûn haberimdin
Nevâî-Fevayidü'l-Kiber 471

Hasretle Ölenin Aşkı Daha Büyük

"Mecnûn sevdiğini görerek can verdi. Halbuki ben görmedim. Dolayısıyla ölüm anında onun sevdiğine olan hasreti benimki kadar yoktu." Mecnûn ile Nevâî arasındaki en önemli fark; ilkinin hiç olmazsa canını verirken sevdiğini görmesi, ikincinin ise bir kez bile görmeden son nefesini vermesidir. Bu durumda Nevâî'nin hasreti daha büyüktür. Mecnun'un öldüğünde sevdiğini görmesi iki farklı anlama gelebilir. İlki Leyla ile Mecnun mesnevisiyle ilgilidir ki Nevai'nin Leyla ile Mecnunu'na göre hikayenin sonunda Mecnun Leyla'nın ölüm döşeğinde olduğunu hisseder ve koşarak çadıra girer. İkisi birbirine sarılarak son nefeslerini verirler. İkinci anlam ise bizzat Nevai'nin hayatı ile ilgilidir. Bir rivayete göre Nevai bir güzele aşık olmuş ve kavuşamadan vefat etmiştir:

Öldi Mecnûn körüben dilberin ü min körmey
Minçe yok irdi ikin ölgenide hasret anga
Nevâî-Bedâyiü'l-Vasat 8

Eğer Belâ Buysa...

"Eğer dert ve sıkıntı böyle bir şey ise inancım o ki Mecnûn bela çekmedi ve Ferhat aşkı görmedi." Aşk derdini ve belasını tadan âşık "Eğer bela buysa, ne Mecnûn, ne de Ferhâd bunun gibisini çekmedi" diyerek; çektiklerinin şiddetini dile getirir:

Derd ü mihnet ger bu ise i'tikâdım ol durur
Çekmedi Mecnûn belâ vü görmedi Ferhâd aşk
Nabi 274/276

Bana Firâk Herşeyi Anlattı

"Ayrılık acısı Cafer'e Ferhat ile Mecnûn'un çektiği sıkıntıları hal diliyle bir bir anlattı." Şair, Ferhâd ile Mecnûn'un çektiklerini "Firâk"tan dinler. Firâk, şaire bütün bildiklerini hal diliyle, yani yaşatarak tek tek anlatır. Her aşk hikâyesinde aşığın bir sırdaşı ve can dostu olur; ona sabrı, çileyi ve aşk adabını öğretir. Mesela Ferhad'ın dostu sufi, Mecnununki Zeyd'dir. Cafer Çelebi'nin sırdaşı ise Firâk:

Ca'fere Ferhâd u Mecnûn çekdüği mihnetleri
Hep lisân-i hâl ile bir bir beyân itdi firâk
Cafer 283/86

Üstadım Felek

"Felek aşkın tavırlarını bana bütün yönleriyle gösterdi. Bu kadar gayretine rağmen Mecnûn bana ulaşamadı." Felek şaire aşkı bütün ayrıntılarıyla yaşatır ve ona bir nevi üstatlık eder. Fuzuli'nin üstadı, düşmanı, rakibi ve eziyetçisi felek olduğuna göre Mecnûn'un bütün gayretlerine rağmen ona ulaşamaması normaldir:

Aşk etvârın müsellem eyledi gerdûn bana
Bunca kim yeldi yüğürdü yetmedi Mecnûn bana
Fuzuli 136-137

Fuzûlî Âşıklar Listesinde Liste Başı

"Dert ehli Vamık, Ferhat ve Mecnûn'u yazarken sayfanın başına Fuzuli'nin adını koymuş." Fuzûlî, gelmiş geçmiş büyük âşıkların isimlerinin yer aldığı listeyi görür. Bir de bakar ki Vâmık, Ferhât ve Mecnûn gibi âşıkların bulunduğu listede Fuzuli seribaşı olmuş:

Yazanda Vâmık u Ferhâd ü Mecnûn ehl-i derd
Fuzûlî adını gördüm ser-i tûmâre yazmışlar
Fuzuli 163-164

"Aşk ehline ta ezelde defter başı olarak yazılmışken felek döner ve beni Mecnûn'dan sonraya yazar." İshâk Çelebi aynı hayali farklı bir şekilde ifade eder. O da kendi isminin büyük âşıklardan önce yazıldığını

görmüştür. Ancak dönek felek, kendisine bir oyun yapar ve ismini, Mecnûn'dan sonraya alır. Burada hem feleğe güvenilmeyeceği hem de şairin Mecnûn'dan sonra yaşadığı vurgulanır:

Ezelde yazmış iken ehl-i ışka ser-defter
Felek döner beni Mecnûndan mu'ahhar okur
İshak Çelebi 174/87

"Ben daha ezelde aşk defterinde baş açık Mecnûn iken henüz Kays'ın adı deli yazılmamıştı." Ubeydî'nin aşkı tâ ezelden beri vardır. Hatta o zamanlar, Mecnûn'un henüz esamesi bile okunmuyordu. Dîvâne kelimesinde iham-ı tenasüp sanatı yapan şair, kelimenin dîvân mamasıyla yazmak ve yazı arasında uygunluk oluşturur. Bu manaya göre "Henüz Kays'ın adı divana yazılmamıştı" denir:

Dahi Kays adı yazılmamışdı dîvâne ezel
Ben muhabbet yazısında baş açık mecnûn iken
Ubeydî-G.Şuarâ 483

Deliler Ordusunun Komutanı

"Aşkın cilvesi delilik erbabını rütbesine yükselteceği için Kays ile Galib'i aynı yere koydu." Şeyh Gâlib, kendisinin deliler ordusunun başına tayin edileceğini, sırf bu yüzden Kays'ın yanında talim gördüğünü söyler:

Edicek rütbe-i erbâb-ı cünûna ta'yîn
Kays ile Gâlibi bir yerde kodu cilve-i 'ışk
Ş.Galib 342/165

Mecnûn'la Aşk Oku Yarıştırma

"Aşk okunu sıkıntı kemanından uzağa atarken bela meydanına Mecnûn'la birer taş dikdik." Belâ meydanında birçok âşık adayı ok atar, fakat Hayâlî Bey ile Mecnûn'dan başka bu meydana taş dikebilen çıkmaz. Demek ki oklarını en uzağa ulaştıran bu ikisidir:

Mahabbet tîrini pertâb edüp mihnet kemânundan
Belâ meydânına Mecnûn ile dikdük birer taşı
Hayali 400-19

Biri Keyfte Biri Gezintide

"Ferhat'a resim zevki, Mecnûn'a ise çölde gezme keyfi verilmiş. Herkes bir şekilde rahat ederken belada olan sadece benim." Şaire göre aşk yolunun yolcularından Ferhât güzelin seyrinde, Mecnûn da gezintidedir. Yani her ikisinin de keyfi yerindedir. Belâda kalan tek âşık ise Fuzûlî'dir:

Ferhâda zevk-i sûret Mecnûna seyr-i sahrâ
Bir râhat içre her kim ancak benim belâda
Fuzûlî 251/246

Leylâ Verdi mi ki?

"Ey Sevgili! Bir öpücük ver desem, der ki Leylâ güzellik bahçesinin şeftalisinden mutsuz Kays'a verdi mi?" Sevgililer için Leylâ kötü bir misal teşkil eder, çünkü Mecnûn'a hiç gün göstermemiştir. Onun yolunda giden "zamane sevgilileri" de âşıklarına vuslatı layık görmezler. Kays kelimesinde şibh-i iham-ı tenasüp sanatıyla kayısıyı ima eden şair şeftali ve bahçe kelimeleriyle beraber uygunluk oluşturur:

Disem bir bûse vir cânâ dir ihsân itdi mi Leylâ
Cemâli bâğının şeftâlûsından Kays-ı nâ-şâde
Bâkî 378/449

Sakın Yoldan Çıkma

"Ey gönül! Kimi zaman Ferhat, kimi zaman da Mecnûn'un kılığına gir. Ne edersen et, yeter ki bu yoldan ayrılma." Şair gönlüne seslenir ve kimi zaman Ferhât, kimi zaman da Mecnûn olabileceğini; ama asla aşk yolundan sapmaması gerektiğini öğütler:

Gâh Ferhâd gehî var kisve-i Mecnûna gir
Ey gönül neylersen eyle tek hemân vâdîde ol
Feyzî-N.Âsâr 433

Çaktırmadan Kendi Halini Arz Etmek

"Sana dil Mecnûn'un kıssasını anlattı zannetme. Beyim, nezaketle kendi durumunu arz etti." Âşık Mecnûn'un kıssasını anlatır gibi gö-

rünebilir. Fakat aslında nezâketle, yani üslûbuna uygun bir tarzda örtülü olarak kendi halini anlatmaktadır.

Sana dil kıssa-i Mecnûnı takrîr eyledi sanma
Nezâketle begüm 'arz itdi kendi hasb-i hâlidür
V.Üskübî/G.Şuarâ-590

Bizi Bir İki Âvâreyle Anma

"Mecnûnla Ferhat'ı bu ilmi bilenlerle beraber anma. Gel bizi bir iki işsizle kıyaslama." Mecnûn ile Ferhât iki âvâredir. Bu işin ilmini bilenlerin yanında onları zikretmeye hâcet yoktur. Bî-kâr kelimesinin ikinci anlamı bekârdır, yani Mecnûnla Ferhat evlenmedikleri için tecrübesizdir:

Anma Mecnûnla Ferhâdı bu fenni bilene
Gel kıyâs etme bizi bir iki bî-kârlara
Ş. Yahyâ 205/362

Ne Severim Ne Sevilirim

"Beni Hz. Yûsuf ile Kays'a kıyas etmeyin. Zira bu dünyada ne kadın beni sever, ne ben kadını." Beyitte Leff ü Neşr-i Mürettep sanatıyla; Züleyhâ'nın Hz. Yûsuf'u, Mecnûn'un da Leylâ'yı sevmesine telmihte bulunulmaktadır. Ancak Atayî kendisinde bu iki durumun da olmadığını söyler ve sevinir:

Kıyâs eylemenüz Yûsuf ile Kaysa beni
Ne zen beni sever aslâ ne ben cihânda zeni
N. Atâyî 644/239

24. LEYLÂ İLE KIYAS

Leylâ Niçin Rüsvâ Oldu?

"Ey Sevgili! Leylâ, seninle güzellikte üstünlük davasına kalkıştığı için felek onu azarlayıp bütün dünyaya rezil etmiş." Leylâ'nın adının çıkmasına ve âleme rezil olmasına hüsn-i ta'lil sanatıyla farklı bir yorum getirilir. Şaire göre bunun asıl sebebi güzellikte sevgiliyle boy ölçüşmeye kalkışmasıdır:

Seninle etdiği için da'vî-i takdîm hüsn içre
Felek ta'zîr edip Leylîni rüsvâ-yı cihân etmiş
Fuzûlî 195/133

Az Etmiş!

"Kays'a Leylâsı cefalar ve eziyetler etmişti. Benim işi cefa olan sevdiğim duysaydı az etmiş, derdi." Şeyhülislam Yahyâ kendi sevdiğiyle Leylâ'yı, kendi çektikleriyle de Kays'ın çektiklerini karşılaştırır. Sonuçta şu hükme varır: "Eğer benim sevdiğim Leylâ'nın Kays'a ettiği eziyetleri duysaydı, *"az etmiş"* derdi. Tevriye sanatıyla az kelimesi âz şeklinde okunduğunda hırs ve açgözlülük anlamlarına da gelir. Yani "benim sevdiğim işitseydi, hırslanmış derdi." Anlamı da çıkar:

Cefâlar cevrler kim eylemişdi Kaysa Leylâsı
Benim yâr-ı cefâ-kârım işitse derdi az etmiş
Ş. Yahyâ 104/161

Mecnûn Görseydi

"Eğer bunları ayıplanmaya şahit olan Mecnûn görseydi, Leylâ'nın güzelliği bir daha hatırına gelmezdi." Nâilî, çektiği eziyetleri Mecnûn'un da görmesini ister. Zira Mecnûn bunları görse, bir daha ne Leylâ'yı ne de Leylâ'nın güzelliğini hatırlamak istemezdi. İkinci manaya göre ise Mecnûn bu eziyetleri çekseydi, aklını yitirir ve hafızasını kaybederdi, der:

Görse ger bunları Mecnûn-ı melâmet-dîde
Yâdına gelmez idi bir dahi hüsn-i Leylâ
Nâilî 101/18K

"Mecnûn, o ay gibi sevgilinin yüzünü bir gece görmüş olsaydı, acaba Leylâ için o kadar ağlayıp inler miydi?" Âdile Hanım da "Mecnûn görseydi" der. Ama o, sevgilinin çektirdiği eziyetleri değil de "sevdiğimin yüzünü görseydi, Leylâ için o kadar inler miydi?" der:

O mâhın rûyunu bir gece Mecnûn görmüş olsaydı
'Aceb Leylâ için eder mi idi ol kadar efgân
Âdile 425/138

Kaynakça

Adlî ve Divanının Edisyon-Kiritiği, Yücel Timuroğlu, Türkiyat Ens. T580, İstanbul,1962.

Adnî Divanı Berkis Miskioğlu, Türkiyat T372, İstanbul, 1951.

Âhî Divanı, Türkiyat Ens.,T334A.

Ahmet Paşa Divanı, haz.Ali Nihat Tarlan, Ankara,1992.

Ali Şir Nevâyî, Fevâyidü'l-Kiber, Haz.Önal Kaya, Ankara 1996.

Ali Şir Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâis, Hzz.Hüseyin Ayan ve başk., Ezzurum,1995.

Ali Şir Nevâyî, Leyli vü Mecnûn, Haz.Ülkü Çelik, Ankara, 1996.

AKTAŞ, Şerif, Roman Sanatı ve İncelenmesi, Akçağ Yay., Ankara 1991.

AKTAŞ, Şerif, Edebiyatta Üslup Problemleri, Akçağ, Yay., Ankara 1993.

AKÜN, Ömer Faruk, Divan Edebiyatı mad., DİA, İst. 1994, s.413

ALPAY, Günay, "Ali Şîr Nevâyi'nin Birinci Divanı: Garâibü's-Sığar", Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul, 1965, Ed. Fak. Gen. Kit. THT-7

Amri Divançesi, Melahat Dikci, Türkiyat Fen 1444, İstanbul,1973.

ARASLI, Hamit, "Leyli ve Mecnûn Hakkında", TDAY. Belleten, Ankara, 1958.

Âşık Çelebi Divanı, haz. Filiz Hançerlioğlu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ünv. Sosyal Bil. Fak., Ankara,1988.

Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ İnceleme Tenkitli Metin, Haz: Filiz Kılıç, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Ünv. SBE, Ankara 1994.

AYAN, Gönül, "Celîlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda Genceli Nizâmî Tesiri", Azerbaycan Şairi Genceli Nizâmî Sempozyumu Ankara, 1991.

....., Hüseyin, Leylâ vü Mecnûn- Fuzûlî, Dergâh, İstanbul 1981, s.9.

ARASLI, Hamid, Leylâ ile Mecnûn, Bakü 1958.

....., Hamid, Leyli ve Mecnûn Hakkında", TDAY Belleten, Ankara 1958, s.17-38.

ATEŞ, Ahmet, Leylâ ile Mecnûn mad., İA, MEB, İstanbul 1957, s.49-56.

AYAN, Hüseyin, Fuzûlî, Leylâ ve mecnûn, Dergâh Yay, İstanbul 1981.

....., Hüseyin, Leylâ vü Mecnûn- Fuzûlî, Dergâh, İstanbul 1981, s.9.

AYGÜN, Zeynel Abidin, Behiştî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi, Basılmamış Doktora Tezi, Çukurova Ünv. SBE, Adana 1999.

AYYILDIZ, Mustafa, Modern Anlatı Açısından Leylâ ve Mecnûn Mesnevisine Bir Yaklaşım", Dergâh C.VI, Mart 1995, S.I, s.22.

Bâkî Divanı, haz. Sabahattin Küçük, TDK, Ankara, 1994.

BANARLI, N.Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İst, tarihsiz.

BAYAK, Cemal, Sevdai, Kısa-i Leylî birle Mecnûn, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Ünv. SBE, İstanbul 1987

Behişti, Leylâ İle Mecnûn, Haz: Zeynel Abidin Aygün, Basılmamış Doktora Tezi, Çukurova Ünv. SBE, Adana 1999.

BERTELS, E.E., "Ali Şir Nevâî, Leyli ve Mecnûn", çev. Mirza Bala, TM, X, 1951, s.55

BORATAV, Pertev Naili, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Adam Yay., İstanbul 1988.

BROWNE, E., İran Edebiyatı Tarihi, III, 1920.

Budinli Hisâli, Matâliü'n-Nezâir, Nuruosmaniye, 4252

CAFEROĞLU, Ahmed, "Nevâî'nin Türk Dilli 'Hamse'si", Türk Dili Dergisi, XV, 173, 1966.

CÂMÎ, Baharistan, çev. Nuri Gençosman, Ankara, 1945.

Câmiü'l-Meâni, Nuruosmaniye, 4904; M. Ergin, İstanbul, TDED; C.III, 1949.

Celal-zâde Salih Divanı, Mehmet Tosunbaş, Türkiyat T2323

Celal-zâde Salih, Leylâ ile Mecnûn, Haz: Rıfat Kütük, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ünv. SBE, Erzurum 1995.

Cem Sultan Divanı, haz.İ. Halil Ersoylu, Ankara,1989.

Cinanî Divanı, haz. Cihan Okuyucu, Ankara 1994.

ÇAPAN, Pervin, Mesneviye Düşen Âşıklar (Ali Şir Nevaî ve Fuzuli'nin Leylâ ve Mecnûnları), Basılmamış Doçentlik Tezi, Muğla 1999.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, Divanlar Arasında, Umran Yay., Ankara 1981, s.76

ÇELEBİOĞLU, Amil, Türk Edebiyatında Mesnevi, Kitabevi Yay., İstanbul 1999.

Derviş Eşref-İ Merâgî(ö.1450)-Hamse:Minhacü'l-Ebrâr, Şîrîn ü Hüsrev, Leylî vü Mecnûn, Heft Evreng, Zafer-nâme, Bodlein Ktp., No:875, Oxford

DOĞAN, Muhammed Nur, Leylâ ve Mecnûn, Fuzûlî, Çantay Kitabevi, İstanbul 1996.

E. Hacı Kemal, Câmiü'n-Nezâir, Beyazıd, 5782; Köprülü, M.E. Cereyanının İlk Mübeşşirleri, 1928.

Edirneli Nazmî, Mecmâu'n-Nezâir, Nuruosmaniye,4222; Köprülü, M.E. Cereyanının İlk Mübeşşirleri,1928, 60-65, Türkiyat,Tr.13

ERBAY, Erdoğan, Eskiler ve Yeniler, Akademik Araştırmalar, Erzurum 1997, s.214

ERTAYLAN, İ.Hikmet, Ahmed-i Daî, Hayatı ve Eserleri, İstanbul,1952.

EZER, Kadriye, Ahmed-i Daî'nin Türkçe Divanının Tetkiki ve Metnin Transkripsiyonu, Türkiyat Ens., No.363, İstanbul,1950.

FERSAHOĞLU, Yaşar, Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, İSt. Edb. Fak. Bitirme Tezi, 1970.

Fedâyi Divanı ,Meral Dumarık, Türkiyat T931, İstanbul 1969.

Fenarî-zâde Muhyiddîn Divanı, Süleymaniye Ktb., Reşid Ef, No:772

Figânî Divançesi, Aldülkadir Karahan, İstanbul, Ünv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul,1966.

Fuzûlî Divanı, haz.Kenan Akyüz ve diğ., Ankara, 1997.

Gelibolulu ÂLÎ, Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı, haz. Mustafa İsen, Ankara, 1994.

GELİBOLULU ÂLÎ, Menakıb-ı Hünerveran, Haz.Müjgan Cumbur, Ankara,1982.

GİBB, E.J., A History of Ottoman Poetry, II, London 1965.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, Nedim Divanı, İstanbul,1951.

GÖKYAY, O.Şaik, Kul Ata Mesnevisi, Ülkü Halkevleri Detgisi, C.IX, S.53, Temmuz 1937.

....., O.Şaik, Leylâ ve mecnûn, Yücel, C.XVII, S.99, Temmuz 1944.

GÜLER, Zülfü, Hamdullah Hamdi, Leylâ ile Mecnûn, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Ünv. SBE, Erzurum 1982.

GÜNDÜZ, Münevver, Leylâ ve Mecnûn, DTCF, Bitirme Tezi, 1955.

GÜNTEKİN, R.Nuri, Leylâ ve Mecnûn, Hikâyeler, Tan Matb., İstanbul 1962

GÜRGENDERELİ, Müberrâ, „Edirneli Örfî'nin Leylâ ve Mecnûn'u", İlmî Araştırmalar, Güz 2002, S.14, s.73.

Hatîfî(ö.1512), Mesnevileri, Riev, British Museum Kataloğu, C.XI, s.652.

Hamdullah Hamdi, Leylâ ile Mecnûn, Zülfü Güler, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Ünv. SBE, Erzurum 1982.

Hamdullah Hamdi'nin Divanı'nın Transkripsiyonu ve Tahlili, Remzi Sönmez, Türkiyat T1749, İstanbul,1976.

Hakiri, Mecnûn u Leylâ, Haz: Zikri Turan, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Ünv. SBE, Malatya 1988.

Hakirî, Leylâ ile Mecnûn, Haz: Arzu Solak, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Ünv. Türkiyat, İstanbul 2003.

Harimi, Berin Türsan, Türkiyat T347, İstanbul, 1951.

Hâşimî Divanı, haz.O. Selim Karaca, Erciyes Ünv. SBE, Kayseri 1995.

Hataî Divanı, Yaşar Şentürk, Türkiyat T1314, İstanbul, 1974.

Hayali Beg Divanı, haz. A. Nihad Tarlan, Ankara, 1992.

Hilâlî Divanı, Dursun Yerdibi, Türkiyât T1576, İstanbul, 1973.; Sül., Hacı Mahmud Ef., 3298.

Hüseyin Baykara, Divan, haz.İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul,1946.

Hilâlî-I Esterâbâdî, Divanı ve Mesnevileri, Riev British Museum Kataloğu, C.II, s.655-656.

İbn-i Kemâl Divanı, haz.Mustafa Demirel, Fakülteler Matb., İstanbul,1996.

İlaydın Hikmet, "Dehhânî'nin Şiirleri", Ömer Asım Aksoy Armağanı, Ankara 1978, s.143-144

İPEKTEN, Haluk, Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Edisyon Kritiği, Türkiyat Ens., No.433, İstanbul,1953.

İSEN, Mustafa, Acıyı Bal Eylemek, Akçağ, Ank.1994.

İslam Ans., Leylâ ve Mecnûn mad., C.VII, MEB, İstanbul 1957.

Kabûlî Divanı, Hüseyin Başer, Türkiyat T1398, İstanbul, 1972.; Ünv. Ktb., TY391.

KAHRAMAN, Mehmet, Leylâ ile Mecnûn Romanı, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.

KAPLAN, Mehmet, Tüp Tahlilleri, Dergâh Yay., İstanbul 2001.

KARAAĞAÇ, Günay, Lütfi Divanı, Ankara, 1997.

Karamanlı Nizamî, haz. Haluk İpekten, Ankara 1974.

KARAÖRS, Metin, "Nevâî'nin İkinci Divanı Nevâdirü'ş-Şebâb", Erciyes Ünv. Fen edebiyat Fak. Dergisi, 5 (1994).

KARAHAN, Abdülkadir, Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi, Hamle Mec., S.V, 1940.

KARAKOÇ, Sezai, Leylâ ve Mecnûn, Şiirler 6, Er-tu Matb., İstanbul 1986.

Kâsımî-I Günabadî(ö.1571), Hamse, Riev, British Museum Kataloğu, C.II, s.660.

KAVRUK, Hasan, Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler, MEB Yay., İstanbul 1998.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, Fuzûlî-Leylâ ve Mecnûn, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943, s.5.

Kortantamer, Tunca, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", Ege Ünv. E.F. Yay., T.D.E. Araştırmaları Dergisi 8, İzmir 1994.

Kurnaz, Cemal, "Divan Şiirinde Belge Redifler", Divan Edebiyatı Yazıları, Akçağ.

KÜTÜK, Rıfat, Celal-zâde Salih, Leylâ ile Mecnûn, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ünv. SBE, Erzurum 1995.

KÜTÜK, Rıfat, Larendeli Hamdi'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Ünv. SBE, Erzurum 2002.

Lamii Çelebi, Tülin Erdoğan, Türkiyat, T1025, İstanbul,1971,Ali Emiri, TY380197-257

Larendeli Hamdi, Leylâ ile Mecnûn, Haz. Rıfat Kütük, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Ünv. SBE, Erzurum 2002.

LATİFİ, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nüzamâ(İnceleme-Metin, Haz:Rıdvan Canım, Ankara, 2000.

Levend, A.Sırrı, Ahmed Rızvan'ın Leylâ ve Mecnûn'u, Türk Dili Dergisi, C.I, S.VII, Nisan 1952, İstanbul.

LEVEND, A.Sırrı, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi, İş Bankası Yay., Ankara 1959.

....., A.Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, TTK, İst.1984.

....., A.Sırrı, Halîfe'nin Leylâ ve Mecnûn'u, Türk Dili Dergisi, C.I, S.VIII, Mayıs 1952, İstanbul.

....., A.Sırrı, Örfî'nin Leylâ ve Mecnûn'u", Türk Dili Dergisi, Eylül 1952, .I, S.XII, İstanbul.

....., A.Sırrı, Türk Edebiyatında Leylâ ile Mecnûn Yazan Şairler, TTK, Türk Tarih Kurumu Yıllığı Belleten, Ankara 1957.

....., Ali Şîr Nevâî, Hayatı-Sanatı-Kişiliği-I,a.g.e., s.120.

....., Ali Şîr Nevâî, Hayatı-Sanatı-Kişiliği-I,a.g.e., s.120; Ali Şîr Nevâ Leylî vü Mecnûn, Haz: Ülkü Çelik, TDK, Ankara 1996, s.23.

.....Agah Sırrı, Kadîmî'nin Leylâ ve Mecnûn'u", Türk Dili Dergisi, C.I, S.9, Haziran 1952, s.24

....., Agah Sırrı, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi, İş Bankası Yay., Ankara 1959, s.303.

....., Agah Sırrı, Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Kit., İst. 1984, s.7

Macit, Muhsin, Divan Şiirinde Ahenk Unsurları, Akçağ, Ankara 1996.

Melihî Şiirleri., Muharrem Ergin, Türkiyat T211, İstanbul,1947.

Mesîhî Divanı, haz.Mine Mengi, TTK, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1995.

Mihri Hatun Divanı, Türkiyat T78, İstanbul,1951.

Necati Beg Divanı, haz.Ali Nihat Tarlan, Ankara,1992.

Nedim Divanı, haz. Muhsin Macit, Ankara,1997.

Nef'i Divanı, haz. Metin Akkuş, Ankara,1993.

Nev'i Divanı, haz: Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İ.Ü.Edb. Fak., İstanbul,1977.

Nihanî Divanı, Afife Salebçi, Türkiyat 646.

NECAN, Armağan, Leylâ ve mecnûn'daki Dil Özellikleri, İst. Edb. Fak. Bitirme Tezi, 1964.

Nizami, Leylâ ile Mecnûn, çev: Ali Nihat Tarlan, MEB Yay., İstanbul 1989.

NURİ, Sofi, Fuzûlî ve Leylâ ile Mecnûn İngilizce Tercümesi, Maarif matb., İstanbul 1959.

OLGUN, Tahir, Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn'u Niçin ve Kimin Namına Yazdı?, Yücel Mecmuası, C.II, s.11-12, 1935.

ONAN, Necmettin Halil, Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn, Maarif Matb., İstanbul 1955.

PARLATIR, İsmail, "Namık Kemal'in Lazımsa Redifli Gazelleri ve Nazireleri" Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, MÜFEF Yay, İst.1988, s.165.

PALA, İskender, Divan Şiiri Ansiklopedik Sözlüğü, Akçağ, Ank. 1991.

Sabûhî Divanı, Eyüp Kocabalkan, Türkiyat T975.

Salih Çelebi, Kıssa-i Pür-gussa-i Mecnûn u Leylâ Mesnevisi, Haz: Zehra Toska, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.

Sarıca Kemal Divanı, Ahmet Koparan, Türkiyat T2140, İstanbul,1980.

Sehi Bey Divanı Gazeliyat Kısmı, Cemil Feyzi Göksu,Türkiyat 1772; İstanbul 1976., Mez.T. E. Bloçhet Catalogue des Mounusrits Türes, Paris 1932 , I ,325.

Sevdai, Leylâ ile Mecnûn, Haz: M. Ünal Şahin, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnöün Ünv. SBE, Malatya 1988.

Sevdai, Kısa-i Leylî birle Mecnûn, Haz: Cemal Bayak, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Ünv. SBE, İstanbul 1987.

Sun'î Divançesi, M.Ali Akidil, Türkiyat T2009, Mez T.İstanbul,1979.; Emirî Ktb. 252.

Surûrî Divanı, Ali Küçükkavşar, Türkiyat T1597, İstanbul, 1973.; Hacı Mahmud, 3777.

SERTOĞLU, Murat, Leylâ ile Mecnûn, Eskin Matb., İstanbul 1974

Süleyman Nazif, Leylâ ve Mecnûn, Servet-I Fünûn Dergisi 1926.

SOLAK, Arzu, Hakirî, Leylâ ile Mecnûn, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Ünv. Türkiyat, İstanbul 2003

ŞAHİN, M. Ünal, Sevdai, Leylâ ile Mecnûn, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Ünv. SBE, Malatya 1988.

ŞAR, Selahattin, Leylâ ile Mecnûn Tragedyası 5 Bölümlük Oyun, Yörük matb., İstanbul 1977.

Ş. Yahya Divanı, haz. Rekin Ertem, Ankara,1995.

Şeyhi Divanı, haz.Mustafa İsen-Cemal Kurnaz, Ankara,1990.

SOLMAZ, Süleyman, Ahdi ve Gülşen-i Şuarası, Gazi Ünv. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.

Taci-zâde Cafer Çelebi, haz. İsmail E. Erünsal, Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1983.

Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, Enderun Yay., İst. 1994.

TARLAN, A.Nihad, Ahmed Paşa Divanı, İstanbul,1966.

TANSEL, Fevziye Abdullah, Makber'de Leylâ ve Mecnûn Tesirleri, Ülkü Mec., 1933.

....., Fevziye Abdullah, Namık Kemal'in Hususî Mektupları, C.I, TTK.

TANPINAR, A.Hamdi, Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergah Yay., İstanbul 1995.

TARLAN, Ali Nihat, Nizamî Leylâ ile Mecnûn, MEB,İstanbul 1943

....., Ali Nihad, "İslamî Edebiyatta Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1922, s.159.

....., Ali Nihad, Edebiyat Meseleleri, Ötüken, İst. 1994.

Tevfik Fikret, "Nazire-perdazlık", Servet-i Fünûn mec., nr.263, 14 Mart 1312, s.34-35.

TURAN, Zikri, Mecnûn u Leylâ, Hakiri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Ünv. SBE, Malatya 1988.

Ulvî Divanı, Işıl Ergin, Türkiyat T595, İstanbul,1963.; Süleymaniye Ktp.,Halet Ef.İlavesi 150.

Usuli Divanı, haz. Mustafa İsen, Ankara, 1990.

Vasfî Divanı, haz. Mehmet Çavuşoğlu, İ.Ü.Edb. Fak, İstanbul, 1980.

VURGUN, Samet, Nizâmî Genceli, Leylâ ile Mecnûn Ülkü Bas., İstanbul 1966

Yahya Bey Divanı, haz. Mehmet Çavuşoğlu, İ.Ü.Edeb. Fak. Yay., İstanbul,1977.

Yahya Kemal, Edebiyata Dair, Yahya Kemal Ens. Yay., İst.1971.

Yavuz, Hilmi, Yazın, Dil ve Sanat, Boyut Yay., İst. 1996.

Yetîm Divanı, Bilge Palandöken, Türkiyat T606, Mez T.; Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud No:3298.

YESİRGİL, Nevzat, Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn, Yeditepe yay., İstanbul 1958

YÖNTEM, Ali Canip, Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn, Devlet Matb., İstanbul 1920.

Zaifi Divanı, haz. Kamil Akarsu, MEB. İstanbul,1993.

Zatî Divanı II, haz.Ali Nihad Tarlan, İstanbul, Ünv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1970.

Zatî Divanı III, haz.Mehmet Çavuşoğlu, M.Ali Tanyeri, İstanbul, Ünv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1987.